DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

KATOLIKUS OKTATÁS A KOMMUNISTA DIKTATÚRÁBAN MAGYARORSZÁGON – A KATOLIKUS GIMNÁZIUMOK TÁRSADALOMTÖRTÉNETI VIZSGÁLATA (1950-1990)

Doktori (PhD) értekezés

Csejoszki Mihály

Témavezető: Prof. Dr. Ö. Kovács József DSc

Történelemtudományi Doktori Iskola
vezető: Prof. Dr. Őze Sándor DSc

Társadalom- és életmódtörténeti program
vezető: Prof. Dr. Ö. Kovács József DSc

2024

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

„Ezért éppoly fontos, hogy a nevelésben ne kövessünk el hibát, mint az, hogy ne kövessünk el hibát a végső cél keresésében, amellyel a nevelés egész munkája szorosan és szükségszerűen összefügg. Mivel ugyanis a nevelés lényegében abban áll, hogy felkészítsük az embert arra, aminek lennie kell, és amit itt lent meg kell tennie, hogy elérje azt a magasztos célt, amelyre teremtetett, világos, hogy nem létezhet olyan igazi nevelés, amely nem irányul teljesen az ember végső céljára, és hogy a Gondviselés jelenlegi rendjében, mivel Isten egyszülött Fiának személyében nyilatkoztatta ki magát nekünk, aki egyedül "az út, az igazság és az élet", nem létezhet olyan ideális tökéletes nevelés, amely nem keresztény nevelés.”

XI. Piusz pápa

Divini Illius Magistri: Az ifjúság keresztény neveléséről

1929. december 21.

Katicának és Pannának

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

TARTALOMJEGYZÉK

I. BEVEZETÉS 6
I/1. A kutatás céljai 8
I/2. A dolgozat módszertana, forrásai és felépítése 10
I/3. A kutatás historiográfiája 16
II. A KUTATÁS POLITIKATÖRTÉNETI HÁTTERE 20
II/1. Virágzó felekezeti oktatás 20
II/2. Az oktatás államosítása 24
II/3. Államosítás után, megegyezés előtt 28
II/4. „Megállapodás” 33
II/5. Az államosítás eredménye 37
II/6. A szerzetesrendek „felszámolása” 43
II/7. Katolikus nevelés szocialista légkörben 45
II/8. A katolikus oktatás lehetőségei és a kisszemináriumok 50
II/9. A Katolikus Középiskolai Főhatóság 54
III. ÁLLAMBIZTONSÁG ÉS A SZERZETESI GIMNÁZIUMOK 58
III/1. Államvédelem és egyházpolitika 58
III/2. Fókuszban 62
III/3. A rendszer kitartó figyelme 65
III/4. Az esetek széles tárháza 67
III/5. Határtalan kíváncsiság 70
IV. ÁLLAMI EGYHÁZÜGYI OKTATÁSIRÁNYÍTÁS 73
IV/1. A szerzetesrendek és iskoláik központi irányítása 73
IV/2. A szerzetesi nevelés eredményei az ÁEH szempontjai alapján 78
IV/3. „Az egyházi iskolák jó hírének ma is van alapja” 84
IV/4. „A szerzetesrendekkel való politizálás perspektívái” 87
IV/5. A rendek „megnyugtató” értékelése 94
IV/6. A pártállam szerteágazó figyelme 98
V. INTÉZMÉNYTÖRTÉNET ÉS TÁRSADALMI RÉTEGZŐDÉS 102
V/1. A gimnáziumok történeti háttere 102
V/1.1. A Pannonhalmi Bencés Gimnázium 103
V/1.2. A Győri Bencés Gimnázium 104
V/1.3. Az Esztergomi Ferences Gimnázium 106
V/1.4. A Szentendrei Ferences Gimnázium 107

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

V/1.5. A Budapesti Piarista Gimnázium 108
V/1.6. A Kecskeméti Piarista Gimnázium 108
V/1.7. Az Iskolanővérek budapesti gimnáziuma 109
V/1.8. Az Iskolanővérek debreceni gimnáziuma 110
V/2. Társadalmi rétegződés 110
V/3. Kulturális tőke 114
V/4. Tanulási esélyek 115
V/5. A létezett szocializmus társadalmi változásainak ábrázolása 119
V/6. A társadalmi csoportok változásai 1949 és 1990 között 122
VI. SZERZETESI OKTATÁS AZ ANYAKÖNYVEK ALAPJÁN 125
VI/1. A forrás feldolgozása és az adatbázis összeállítása 125
VI/2. A Horthy-korszak társadalmának felszámolása az anyakönyvek alapján 129
VI/3. A gimnáziumok diákságának vizsgálata 133
VI/3.1. A bencés gimnáziumok diákságának társadalmi összetétele 135
VI/3.2. A ferences gimnáziumok munkajelleg-csoportok szerinti vizsgálata 137
VI/3.3. A piarista iskolák társadalmi összetétele 139
VI/3.4. A leánygimnáziumok diákságának társadalmi háttere 142
VI/4. Az anyakönyvek adatainak értékelése 144
VI/5. A katolikus oktatás résztvevői 149
VI/6. A vezetők hiányzó csoportja 151
VI/7. Mítosz – Pannonhalma – új kategória 156
VII. AZ ISKOLÁK EMLÉKEZETE 158
VII/1. A „cselekvők” történetei 158
VII/3. A bencés oktatásról 165
VII/4. Ferences nevelés 168
VII/5. Leánygimnáziumi oktatás 171
VII/6. Az iskolák falain túl 173
VIII. AZ ISKOLÁK VONZÁSKÖRZETE 179
IX. ÖSSZEGZÉS 183
IRODALOM ÉS FORRÁS JEGYZÉK 187

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönöm Ádám Anetta javaslatait, amik közelebb vittek témámhoz. Hálás vagyok Pusztai Gabriella tanácsaiért, amik a kutatás kezdetén voltak segítségemre. A dolgozat megírásához szükséges forrásgyűjtés engedélyezését a szerzetesrendek vezetőinek és a gimnáziumok igazgatóink köszönöm.

Hálával tartozom Hornyák Mátének, aki számos forrásra hívta fel figyelmemet, Bacsó Máté a térképek elkészítésével segítette munkámat. Boros Zoltán (Pannonhalmi Bencés Levéltár) és Koltai András (Piarista Levéltár) segítsége szintén nélkülözhetetlennek bizonyult a tanulmány megírásához, amiért ezúton mondok köszönetet.

Köszönöm opponenseim, Fejérdy András és Soós Viktor Attila előremutató kritikáit és a bírálóbizottság hasznos észrevételeit. Várszegi Asztrik OSB és Somorjai Ádám OSB tanácsaiért szintén hálával tartozom.

Megkülönböztetett köszönet illeti tanáromat, Ö. Kovács Józsefet, akinek történelemszemlélete számos ponton inspirált, s aki dolgozatom konzulenseként kutatói szabadságomat tiszteletben tartva, elegánsan világított rá hibáimra. Biztatása nélkül a dolgozat nem készült volna el.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

I. BEVEZETÉS

Amikor a pártállami katolikus egyházüldözésről beszélünk, legelőször olyan nevek kerülnek említésre, mint Mindszenty József bíboros-prímás, Grősz József érsek, Meszlényi Zoltán püspök vagy Kiss Szaléz ferences szerzetes és a perében kivégzett gyöngyösi ifjak. De olyan eseményeket is említhetünk, mint a KALOT felszámolása, az iskolák államosítása, vagy a szerzetesrendek nyilvános működésének tiltása, a több ezer kivégzett, megkínzott vagy bebörtönzött pap, szerzetes és hívő emlékének felidézése mellett. Azonban ritkán esik szó azokról a szerzetesekről, akik a terror nyomása alatt is vállalták hivatásukat és folytatták oktató-nevelő munkájukat. Ahogy azokról a diákokról és szüleikről sem beszélünk sokszor, akik azokba a szerzetesi gimnáziumokba jártak, vagy íratták gyermekeiket, melyek az államvédelem gyűrűjében a politikai diktatúra évtizedei alatt hazánkban működtek. Dolgozatommal ezen gimnáziumok történetéhez kívánok közelíteni.

Azt mindenekelőtt a kommunista ideológia vallásértelmezésének értékelésével kell kezdenünk. A katolikus egyház állami szférából történő kiszorításának alapjait a felvilágosodás eszmeisége biztosította, ami már egyértelműen megfogalmazta céljait a vallással szemben. A felvilágosult gondolatmenet egyszerű: a modernizáció szükségszerűen vezet a vallás hanyatlásához, az egyének tudatában és a társadalom egészében egyaránt.[1] Idővel ez a gondolkodásmód ki is fejtette hatását, ami a felekezeti szerepvállalás csökkenését eredményezte az egészségügyi, szociális és oktatási rendszerek működésében.

A felvilágosodáson és a jakobinus diktatúra hagyományain alapuló marxizmus és annak vallásértelmezése az egyházra már az igazságtalan társadalom szimbólumaként és fenntartójaként tekintett.[2] Mindez a kommunista ideológia szellemében és annak diktatúrájában teljesedett ki és terjedt a későbbi szovjet érdekszférában, így hazánkban is. Magyarországra azonban nem előzmények nélkül érkezett meg a vallástagadó felfogás, mivel korábban, „1867 után a liberális állam sorozatosan tesz olyan lépéseket, melyek az egyházaktól a társadalomszervezés monopóliumát fokozatosan elveszik,”[3] aminek következtében nem csak a felekezeti oktatás mértéke, de más, korábban az egyház által egyedüliként ellátott feladatok száma – még ha változó mértékben is, de – csökkent.

[1] Grace Davie: A vallás szociológiája. Pannonhalma, 2010. 97. (továbbiakban: Grace Davie. 2010.)
[2] Horváth Attila: A vallásszabadság korlátozása és az egyházak üldözése Magyarországon a szovjet típusú diktatúra idején. Polgári Szemle, 2014. 10. 312–314. (továbbiakban: Horváth Attila. 2014.)
[3] Nagy Péter Tibor: Az állami befolyás növekedése a Magyarországi oktatásban (1867-1945). Akadémiai doktori értekezés, 2003. 13. (továbbiakban: Nagy Péter. 2003.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Ilyen előzmények után érkezett Magyarországra a 2. világháborút követően a szovjet csapatokkal a kommunista diktatúra és annak részeként a vallásüldözés. A vörös terror árnyékában bontogatta szárnyait az a moszkovita politikai csoport, mely később még évtizedekig befolyásolta a politikai, gazdasági és társadalmi életet. Hazánkban a „szocializmus építése" során nem történt olyan esemény, mely ne üldözte vagy érintette volna hátrányosan a vallásgyakorlást. Akkor sem, ha az elsősorban (nyíltan) nem az egyház ellen irányult, mint például az 1945. évi földrendelet,[4] mely annak ellenére államosította az egyházi birtokokat, hogy az nem magán, hanem célvagyon volt, és közcélú intézmények (templomok, iskolák, kórházak, szegényházak) fenntartását szolgálta.

Később, 1946 nyarán már nyíltan az egyházak ellen irányuló, az egyházakhoz szorosan kapcsolódó egyesületek betiltását célzó rendelet született, és közben megindult a propagandahadjárat a felekezeti iskolák ellen is.[5] Mindszenty József 1947. május 4-ei prédikációjában így szólalt fel a katolikus iskolák védelmében: „A templomnak szent ikertestvére a katolikus iskola. Az Egyház ennek a bölcsőjét is a templomban, az oltárnál ringatta. Amikor Szent István király minden tíz falunak templomot rendelt, ugyanakkor iskolát is adott a magyar népnek."[6] A bíboros a továbbiakban szentbeszédében az iskolát a templom és a családi szentély mellé emelte, mint a keresztény élet szegletköveit. A hercegprímás és környezete ekkor már tisztában volt a szovjethatalom egyházüldöző természetével és annak lehetséges következményeivel,[7] de saját, a katolikus egyház és annak oktatásának jövőjét nem láthatta előre. Vagyis azt, hogy valamivel több, mint egy év múlva hazánkban is államosítják az egyházi iskolákat, a hercegprímás sorsának alakulása pedig mára már közismert.

Az 1948-as iskola államosítás a szocialista rendszer kiépítésének szempontjából jelentős eseménynek bizonyult, mivel az a kommunista egyházüldözés újabb győzelmét és az állami oktatási monopólium megvalósítását jelentette. Mindez a társadalom felett gyakorolt államszocialista kontroll növekedését jelentős mértékben növelte, ahogy azt Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter is megfogalmazta: „az iskolaügyön keresztül az állami

[4] 1945. évi VI. törvénycikk a nagybirtokrendszer megszüntetése és a földmíves nép földhöz juttatása tárgyában kibocsátott kormányrendelet.
[5] Horváth. 2014. 314–316.
[6] Mindszenty József: Hirdetem az Igét. Válogatott szentbeszédek és körlevelek 1944–1975. Vaduz, 1983. 145. (továbbiakban: Mindszenty. 1983.)
[7] Borbély István: A szovjet és a kereszténység. Délvidéki Szemle, 1943. 2. 345–356. (továbbiakban: Borbély. 1943.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

apparátusnak módja van, ha tetszik, bármiféle eszmét begyakoroltatni, beidegeztetni."[8] S ezzel röviden össze is foglalta a hazai oktatást évtizedekig meghatározó kommunista nevelés célját.[9]

Az állami oktatás monopóliumát csupán nyolc katolikus gimnázium működésének újbóli engedélyezése csorbította, 1950-től a Kádár-korszak végéig. Ezen iskolák száma és diákjaik létszáma azonban elenyésző volt az oktatási rendszer egészéhez képest, ráadásul az ezekből az iskolákból történő továbbtanulás rendkívül nehéz, az egyetemi évek során sokszor hátrányos volt. Az intézmények, tanáraik, és a gyermeküknek ezeket a gimnáziumokat választó (vagy választani kényszerülő) szülők a korszak végéig kénytelenek voltak elviselni a politikai diktatúra különböző mértékű kontrollját. Mindezek ellenére ezen gimnáziumok „mintaiskolákká" fejlődtek,[10] és korszakunkban jelentősen hozzájárultak a papi és szerzetesi utánpótlás neveléséhez, továbbá diákjaik az élet minden területén eredményes pályafutást érhettek el. S ráadásul még lehetőséget is biztosított négy szerzetesrend életben maradásához, ami a katolikus egyház társadalmi beágyazottságának és a kulturális tőke átörökítésének folytonosságát biztosította.

I/1. A kutatás céljai

Annak ellenére, hogy csupán nyolc katolikus gimnázium működhetett a szocialista oktatási rendszerben, azok pártállami kontrollja – ahogy azt később látni is fogjuk – rendkívül magasfokú volt, és a korszakban mindvégéig fennmaradt. Az elnyomás mértéke pedig az iskolák számával fordítottan arányos volumenű volt. A kultúrpolitika figyelme és a pártállami erőszakszervezet felügyelete azonban nem csupán az intézmények közvetlen környezetére terjedt ki, hanem a diákokra és azok családjára is, azon keresztül eljutva a társadalom minden rétegéhez.

Ezek alapján a kutatás elsődleges célja, hogy feltárja a politikai diktatúra korszakában hazánkban működő nyolc katolikus gimnázium társadalomtörténetét. Olyan konkrét kérdésekre keresve válaszokat, mint például:

- az állam milyen formában és szinten kontrollálta ezen iskolák működését, pedagógiai munkáját, tanáraikat, diákjaikat és azok szüleit,

[8] Ortutay Gyula: Művelődés és politika. Budapest, 1949. 191–192. (továbbiakban: Ortutay. 1949.)
[9] Horváth Attila: A szovjet típusú diktatúra oktatáspolitikája Magyarországon. Polgári Szemle, 2016. 12. 104–105. (továbbiakban: Horváth. 2016.)
[10] Balogh Margit: „Isten szabad ege alatt" – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. Szerk. Balogh Margit: Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. Budapest, 2008. 59. (továbbiakban: Balogh. 2008.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

- milyen társadalmi hátterű diákok jártak ezen intézményekbe, milyen társadalmi státuszú szülők íratták gyermekeiket katolikus gimnáziumba,
- tetten érhető-e a Horthy-korszak társadalmi szerkezetének felszámolására, illetve a „két osztály egy réteg” szocialista társadalomkép létrehozására irányuló állami törekvés hatása az intézményekben,
- mi motiválta vagy „kényszerítette” a szülőket ezen iskolák választásában, és ez a döntés tekinthető-e egyfajta ellenállási formának, vagy az alávetettség racionalizálásának,
- milyen vonzáskörzet rajzolható az iskolák köré, s azoknak miliőjében milyen sajátosságok fedezhetőek fel.

Mindezeken túl, az adatokra támaszkodva cáfolni kívánom azt a vélekedés alapú hipotézist, mely szerint még a pártvezetők gyermekei is katolikus gimnáziumba jártak a vizsgált időszakban.

Feltételezésem szerint a politikai diktatúra a lehető legnagyobb mértékű kontrollt alkalmazott a szerzetesrendek és iskoláik felett, aminek értékelése elsősorban a levéltári források elemzésével valósulhat meg. Mivel az iskolák diákjai az ország egész területéről és a társadalom bármelyik szintjéről érkezhettek, ezáltal az államvédelmi szervek figyelme minden bizonnyal ezen üldözött, de megtűrt intézményekre is fókuszált.

Úgy vélem, hogy a diákság társadalmi hátterének megrajzolása által egy színes társadalmi háttér ábrázolására nyílik lehetőség, az iskolák anyakönyvei alapján. Magyarországon a katolikus vallást gyakorlók társadalmon belüli aránya nem konvergált a megmaradt iskolák és az oda felvehető diákok számával. Ezáltal az ezen gimnáziumok iránti érdeklődés valószínűleg a társadalom minden szintjén élénk volt, ami – feltételezésem szerint – az anyakönyvek elemzése által vegyes társadalmi összetétel ábrázolását fogja eredményezni.

Mindazonáltal, úgy vélem, hogy ebből a színes képből iskolánként és korszakonként kiemelkedik egy-egy jellegzetesnek tekinthető társadalmi kategória, amely által egy időszak vagy intézmény jellemezhetővé válik. A típuskijelölést követő elemzéssel pedig a társadalom csoportjainak érdekérvényesítő képességeire és motivációira következtethetünk, de mindez utat nyithat az iskolák miliőinek illusztrálásához is.

A matrikulák segítséget nyújtanak abban, hogy értelmezni próbáljuk egy hosszabb időszaknak az iskolákban leképeződő társadalmi változásait, arányeltolódásait, mely közelebb vihet minket ahhoz, hogy a szocialista társadalom ideáljának megvalósítására tett állami kísérletek eredményeit értékeljük. Az elitkutatás szakirodalma és az anyakönyvek segítségével,

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

úgy vélem, hogy pontosan bizonyítható vagy cáfolhatóvá válik az a megállapítás, miszerint a pártvezetők gyerekei katolikus gimnáziumokba jártak a pártállami diktatúra idején.

Az iskolák területi elhelyezkedése is hatással volt diákjainak összetételére, ezért sem elhanyagolható az intézmények vonzáskörzetének vizsgálata. Feltételezésem szerint, a hazai katolikus iskolák, alacsony számuk miatt az ország minden tájáról fogadtak gyermekeket. A nagy távolságok leküzdése ahhoz, hogy az üldöztetés ellenére is, vallásos nevelésben részesüljön a diák, a szülők nagyfokú elköteleződését fejezi ki.

A vizsgált időszak kereteit a diktatúra egyházpolitikája jelölte ki azáltal, hogy a szerzetesrendek feloszlatását követően a politikai játszmák eredményeként 1950-ben „megállapodás" született a katolikus egyház és a magyar állam között, mely – egyebek mellett – négy szerzetesrendnek összesen nyolc, négyosztályos gimnázium működését engedélyezte. 1990-ben megszűnt a vallás üldözése, és elhárultak az akadályok további felekezeti iskolák indítása elől. Annak ellenére engedélyezte az állam az iskolák újbóli működését, hogy azt az egyház nem kérte.[11] Végül azonban a tárgyalások eredményeként a bencés, a ferences (kapisztrán provincia) és a piarista férfi, valamint a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek Rendje működtethetett két-két gimnáziumot. A bencések Pannonhalmán és Győrben, a ferencesek Esztergomban és Szentendrén, a piaristák Budapesten és Kecskeméten, míg a szegény iskolanővérek Debrecenben és Budapesten taníthattak. Az oktató-nevelő munka a korszak végéig töretlenül folyhatott, mely egyúttal biztosította négy szerzetesrend működését és jelenlétét a magyar társadalomban és vallási életben.

I/2. A dolgozat módszertana, forrásai és felépítése

Elméleti megközelítésben – állapítja meg Ö. Kovács József[12] – egy társadalomtörténeti eseménynek három feltételnek kell megfelelnie a puszta történéshez képest. A kortársak számára átütő erejű élménynek kell lennie, ami minden korábbi elképzelést felülmúló. Kollektív, vagyis nagy társadalmi blokkot érintő kell, hogy legyen, és a résztvevők eltérő jövőbeli elvárásai ellenére, azonos kulturális mintázattal kell rendelkeznie. Végül pedig, struktúraváltoztató és hosszútávú következményekkel járó, ami már a kortársak számára is

[11] Tomka Ferenc: Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945-1990 és az ügynökkérdés. Budapest, 2005. 28. (továbbiakban: Tomka. 2005.)

[12] Ö. Kovács József: Hiányaink. A magyar kommunista diktatúra, a rendi államszocializmus és a színlelt szocializmus társadalomtörténeti nézőpontjai. Szerk. Rainer M. János: A szovjet típusú rendszer időszakának vitatott kérdései. Budapest, 2022. 40. (továbbiakban: Ö. Kovács. 2022.); Ö. Kovács József: A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945−1965. Budapest, 2012. 22–23. (továbbiakban: Ö. Kovács. 2012.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

egyértelmű. Ezek alapján társadalomtörténeti esemény a második világháború, 1956 vagy a rendszerváltás.

Véleményem szerint ebbe a sorba illeszthető be a katolikus oktatás kommunista üldözése, aminek részét képezte az iskolák államosítása is, mivel az a társadalomtól vette el az intézményes keresztény (köz)oktatásban történő részvétel lehetőségét. Mindez a kortársakból megdöbbenést és jelentős ellenállást váltott ki (püspöki kar tiltakozása, tüntetések, Pócspetri-ügy). Továbbá az évszázados katolikus oktatás presztízséhez, rendszerének jelentőségéhez képest meglepetésszerű és minden korábbi elképzelést felülmúló volt az iskola államosítás.

Éppen ezért gondolom úgy, hogy az események közelebbi vizsgálata, társadalomtörténeti elemzése indokolt. Leginkább azért, hogy a struktúraváltó események következményeit feltárjuk, hatásaikat értékeljük, a társadalom szerkezetére gyakorolt következményeit megértsük. Ehhez pedig jó alapot nyújt a szocializmusban működő (ami szintén megdöbbenésre okot adó eseményként értékelhető) nyolc katolikus gimnázium történetének tanulmányozása.

A vallás társadalomtörténete – Juliane Brandt meghatározása alapján[13] – általános értelemben vallási tevékenységet, vallási magatartást vizsgál, mivel a vallást mint társadalmi jelenséget kutatja. Ide sorolható az egyházak és intézményeik fejlődésének vizsgálata is, amennyiben azok a társadalom részeként foghatók fel és egymástól kölcsönösen függenek. A vallás társadalomtörténetének kutatása során két kérdés azonnal megfogalmazódik. Az első, hogy a vallási tudat (és szervezett formája) milyen hatással van a társadalmi viszonyokra, (erősítők, mozgósítók stb.) másrészt, hogy hogyan hatnak ezek a struktúrák és adottságok a vallási tudat és annak intézményesült formájának fejlődésére. Végső soron a kérdés az, hogy a vallás hogyan hatott az egyéni és kollektív cselekvésekre, egy adott történelmi környezetben.[14]

A társadalomtörténet különböző változatai eltérő kutatási témákat vizsgálnak, ily módon a szektor szemléletű társadalomtörténet a társadalmat részterületeire bontva, az egyes társadalmi rétegekben keresi a vallás sajátos megjelenési formáit. Például a munkások hittel kapcsolatos elképzeléseit, vagy a polgárság egyházi kötődését. A strukturalista formában értelmezett társadalomtörténet leginkább a vallási intézmények és a társadalmi rétegek között megfigyelhető kapcsolatot teszi vizsgálata tárgyává.[15]

[13] Juliane Brandt: A vallás társadalomtörténete. Szerk. Bódy Zsombor–Ö. Kovács József. Bevezetés a társadalomtörténetbe. Budapest, 2006. 260. (továbbiakban: Brandt. 2006.)
[14] Brandt.2006. 260.
[15] Brandt. 2006. 260–261.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Erre a szintre helyezhető dolgozatom elméleti háttere, mivel kutatásom során az intézményesült szerzetes–oktatás sajátos egyházi miliőjének a magyar társadalomra gyakorolt hatását kívánom felfejteni. Ugyanakkor ezen a ponton tér el dolgozatom más tudományágaktól, melyek szintén a vallással és egyházakkal foglalkoznak, azonban a kérdésfelvetés eltérő. Az egyháztörténet és vallástörténet, a vallásszociológia és vallási néprajz, valamint az eszmetörténet és mentalitástörténet is különböző szempontok és módszerek alapján közelíti meg e témát.[16]

Mivel a lehetséges források tárháza széles, dolgozatom egyes részeiben segítségül hívom néhány társ diszciplína módszertanát is. Az intézményi és állampárti dokumentumok, az emberi cselekvések írott nyomai, de az interjúk és visszaemlékezések is fontos információkat hordozhatnak.

A pártvezetés politikai akaratának megvalósításában nagymértékben támaszkodott a politikai rendőrség munkájára. Az államvédelem felhasználásával folyt a szerzetesrendek kézbentartása, befolyásolása. Az ÁVO, ÁVH majd a Politikai Nyomozó Főosztályok munkájának feljegyzéseit jelenleg az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) őrzi és gondozza. A szerzetesrendek megfigyelése és befolyásolása az elhárítás fontos feladatai közé tartozott, ezért az ÁBTL [17] állományában is szép számmal található feljegyzés a szerzetesrendekről, habár rendenként eltérő mennyiségű dossziéból informálódhatunk. Míg a bencés rend esetében bőséges mennyiségű dokumentumok születtek, az iskolanővérek életéről csak elszórva bukkanhatunk feljegyzésekre. Dolgozatom kiemelten fontos forrásbázisa az ÁBTL-ben fellelhető, szerzetesekről és iskoláikról őrzött iratanyag. Az állambiztonsági dokumentumokból esettanulmányok segítségével ábrázolom a gimnáziumok működését.

Az állam által újból engedélyezett egyházi oktatás mindvégig a pártvezetés által megszabott „működési elvek” szerint folyhatott, a tanárok azt követően taníthattak – állami tantervet követve és állami tankönyvet használva –, miután letették az esküt a Magyar Népköztársaságra és alkotmányára. A katolikus iskolák azoknak a szülőknek a gyermekeit vehették fel, akik nem nyertek felvételt állami iskolába, vagy akik onnan szabadon léptek át egyházi gimnáziumba. Mindezeket pedig az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) –

[16] Brandt. 2006. 262.

[17] A politikai rendőrség tevékenységéről, és katolikus egyházzal folytatott munkájáról lásd: Kiszely Gábor: ÁVH – Egy terrorszervezet története. Budapest, 2000. (továbbiakban: Kiszely. 2000.); Vörös Géza: Egyházak az állambiztonsági dokumentumokban. Szerk. Bánkuti Gábor – Gyarmati György Csapdában – Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989. Budapest, 2010.(továbbiakban: Vörös. 2010.); Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956-1990. Budapest, 2008. (továbbiakban: Tabajdi–Ungváry. 2008.) Müller Rolf: Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban. Budapest, 2012. (továbbiakban: Müller. 2012.).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

együttműködve a diktatúra más szerveivel – szigorúan felügyelte és betartatta. A szovjet mintára 1951-ben felállított hivatal létrehozásának fő célja az egyházi tevékenységek figyelemmel kísérése és politikai befolyásolása volt. A szervezet mindvégig az aktuális párthatározat szellemében járt el, s jól érzékelteti politikai súlyát, hogy elnöke államtitkári rangban volt.

Az ÁEH tevékenységéről, működéséről jelentős mennyiségű dokumentum áll a kutatók rendelkezésére. Azt korábban már többen is kutatták.[18] Dolgozatom jelentős forrásbázisát is az Állami Egyházügyi Hivatal általános, elnöki és titkosan ügykezelt iratanyaga jelentette, mely a Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltárában lelhető fel. Az ÁEH feladataiból kifolyólag a szerzetesi iskolákra vonatkozó iratmennyiség csak töredéke a hivatal teljes és fennmaradt dokumentációjának, de még így sem elhanyagolható mértékű annak terjedelme, és azokban szép számban találhatóak információk a kutatásom során feltett kérdések megválaszolásához.

Az ÁEH a püspöki székhelyeken is jelen volt egyházügyi megbízottak, az úgynevezett „bajuszos püspökök” személyében, a megyeszékhelyeken pedig egyházügyi főelőadók, majd tanácsosok formájában, ezért a Magyar Nemzeti Levéltár – Megyei Levéltáraiban is fellehetőek a szervezet tevékenységével kapcsolatos iratok. Kutatásom során azonban ezeket nem vizsgáltam, mivel jelentősen meghaladta volna a dolgozat kereteit.

A kutatás szintén fontos forrását a gimnáziumok anyakönyvei biztosították. Ezek tartalmazzák az iskola diákságának adatait, melyekből a kutatás során az elsőéves diák szüleinek foglalkozását, lakhelyét és – amennyiben feltüntették – a nemesi címet vagy tudományos fokozatot rögzítettem adatbázisba. A vizsgált időszak hosszára való tekintettel ötévenkénti bontásban kerültek feldolgozásra az okiratok.

A matrikulák elemzése makroszintű társadalomtörténeti megállapítások leszűréséhez, az iskolafelhasználók társadalmi hátterének vagy iskoláztatási stratégiák vizsgálatához jól alkalmazhatóak. Példa erre Karády Viktor,[19] Lengvári István[20] és Ugrai János[21] munkája. Az

[18] A teljesség igénye nélkül: Szabó Csaba: Egyházügyi Hangulat – Jelentések 1951, 1953. Budapest, 2000. (továbbiakban: Szabó. 2000.); Köpeczi Bócz Edit: Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége. Budapest, 2004. (továbbiakban: Köpeczi. 2004.); Kisasszondy Éva: Az Állami Egyházügyi Hivatal iratanyagának jegyzékei. I.-II. kötet, Adattár. Budapest, 2005. (továbbiakban: Kisasszondy. 2005.); Köbel Szilvia: „Oszd meg és uralkodj!” Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között. Budapest, 2005. (továbbiakban: Köbel. 2005.); Soós Viktor Attila: Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája. Budapest, 2014. (továbbiakban: Soós. 2014.)

[19] Karády Viktor: Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon, 1867–1945. Történeti-szociológiai tanulmányok. Budapest, 1997. (továbbiakban: Karády. 1997.)

[20] Lengvári István: A Pécsi Ciszterci gimnázium tanulói 1851–1911. Korall, 2001. 2. 145–155. (továbbiakban: Lengvári. 2001.)

[21] Ugrai János: Vargabetűk az iskolában. A kétszáz évvel ezelőtti kollégiumi tanulmányok szabályszerűségeiről. Korall, 2011. 12. 87–113. (továbbiakban: Ugrai. 2011.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

anyakönyvekből kinyert adatokat Ferge Zsuzsa rétegződésmodelljét alapul véve, munkajellegcsoportokba soroltam, így viszonylag pontos kategóriák váltak ábrázolhatóvá. 2011-es előkutatásom során, mely a Pannonhalmi Bencés Gimnáziumban folyt,[22] Ferge modellje – hiányosságai ellenére is – jól alkalmazhatónak bizonyult az iskolát igénybe vevő szülők kategorizálásához, a diákok társadalmi hátterének feltérképezéséhez. Ezek alapján pedig képet formálhattunk a szülői motivációról, iskoláztatási stratégiáról, az intézmények vonzáskörzetéről, esetleg a korszakban végbement társadalmi változásokról.

A levéltári dokumentumok és anyakönyvek feldolgozásán túl az iskolák öregdiákjaival készített interjúkkal egészítettem ki a dolgozatot, azok segítségével pontosítva a végső megállapításokat. A kutatásról elmondható tehát, hogy az oral-history történetírói módszert segítségül hívva vegyes módszerű, de alapvetően kvantitatív jellegű.

Korábban már volt szó arról, hogy a 2. világháború után a szovjet megszállás importálta a kommunista egyházüldözést Közép- és Kelet-Európa államaiba, ahol megkezdődött azok szovjet mintára történő átalakítása. Az egyházüldözés részeként az iskolák államosítása mindenhol megtörtént, és a környező országokban – Lengyelország kivételével – nem működhettek felekezeti iskolák. Lengyelországban Magyarországhoz hasonlóan a szocializmus évtizedeiben is működött csekély számú, nem állami fenntartású iskola, azonban az ott megszerzett érettségi bizonyítvány a felsőoktatási intézményekbe történő továbbtanulásra nem jogosította tulajdonosát. Ezzel szemben a Magyarországon működő katolikus gimnáziumok bizonyítványaival a diákok továbbtanulhattak, azonban a pártállam adminisztratív eszközökkel kizárta bizonyos karokról és szakokról a szerzetesi gimnáziumból jelentkezőket.

Fentiek alapján látható, hogy a keleti blokk országaiban jelen kutatáshoz hasonló vizsgálat nem folyhatott, ezért elemzésem nemzetközi szinten előzmény nélkülinek tekinthető, s korábban hazánkban sem történt kísérlet a katolikus gimnáziumok történetének átfogó vizsgálatára. Ezzel szemben az egyházüldözésről – melytől elválaszthatatlanná vált a szerzetesi iskolák története – számos monográfia és tanulmánykötet készült. A disszertációban azonban nem az egyházüldözés részletes ismertetése a célom, ezért arra csak a szerzetesi iskolák helyzetét befolyásoló események kapcsán térek ki. Dolgozatom legközelebbi előzményének

[22] Csejoszki Mihály: Katolikus nevelés a politikai diktatúra oktatási rendszerében – a Pannonhalmi Bencés Gimnázium oktatásszociológiai vizsgálata (1950–1990) Magyar Pedagógia, 2012. 3. 149–166. (továbbiakban: Csejoszki. 2012.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Pusztai Gabriella tanulmánya tekinthető, melyben a debreceni Svetits Intézet diákságának társadalmi hátterét vizsgálta, és tette azt részletes elemzés tárgyává.[23]

A dolgozatban szó esik a kutatás politikatörténeti hátteréről, bemutatva a Horthy-korszak felekezeti oktatási hátterét és annak felszámolását, az egyházüldözés iskolákat érintő eseményeit és eredményeit. Kitérek a szerzetesrendek „feloszlatására" és az egyház és állam között létrejött „megállapodásra", a katolikus oktatás szocialista működésére és a Katolikus Középiskolai Főhatóság munkájára.

A harmadik fejezetben az államvédelmi rendszert és munkájának eredményeit ismertetem. A szerzetesrendeket célzó államvédelmi megfigyeléséről és befolyásolásáról esettanulmányok segítségével esik szó. Az ezt követő fejezetben az ÁEH iratanyagai elemzésének segítségével mutatom be a katolikus oktatási hálózatot és annak lehetőségeit a szocialista légkörben.

A következő tartalmi egységben az érintett gimnáziumok intézménytörténeti bemutatásán túl a dolgozat módszertani hátteréről esik szó. A társadalmi rétegződésről, Ferge Zsuzsa rétegződés modelljéről, a kulturális tőke hatásairól, tanulási esélyekről és a szocializmus társadalmi változásairól olvashatunk.

A hatodik fejezetben az ismertetett módszertan segítségével elemzett anyakönyvek adatainak bemutatása következik, kitérve a diákság társadalmi hátterének ábrázolására és iskolánkénti elemzésére. Ezt követi az oral history módszer alapján készített fejezet, melyben az események pontosítására, színesítésére törekszem.

A nyolcadik fejezetben az iskolák vonzáskörzetének megrajzolása és bemutatása történik. Legvégül pedig a dolgozat végkövetkeztetései olvashatóak, felvillantva néhány, a kutatást érintő további szempontot is.

Az egyes fejezetek hosszában kismértékű eltérések fedezhetőek majd fel, ami a fejezetek módszertani különbségeiből adódik, ami a diagramok, ábrák és térképek elhelyezésének köszönhető. Mindezek előtt azonban fontos bemutatni a tanulmány megírásához felhasznált könyvészeti előzményeket.

A dolgozatom címében behatárolt időszak határai 1950 és 1990. Ennek ellenére, az azt megelőző eseményekről is sok szó esik majd, mivel a vizsgált időszak történéseit csak azok ismeretében tudjuk értelmezni. Ennek ellenére úgy vélem, hogy a disszertáció címe nem félrevezető, hiszen a kutatott korszakra utal, a feltett kérdések azon időszakon belül kerülnek megválaszolásra.

[23] Pusztai Gabriella: Kimaradt generációk. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1996. 3–4. 155–165. (továbbiakban: Pusztai. 1996.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

I/3. A kutatás historiográfiája

A kutatás szakirodalmát vizsgálva ki kell térni arra, hogy hazánkban a korábban virágzó egyházi történetírás és egyháztörténet-írás 1948 után tetszhalál állapotba került. Rangos periodikák szűntek meg, nem készülhetett már történeti összefoglaló vagy rendtörténeti írás sem, és csak a 80-as években kezdődött megfontolt enyhülés. A változások első jele a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) megalakulása volt. 1989 után a történelemkutatásban átalakulás történt, és megnövekedett az egyházi irodalom iránti igény is. Sorra jelentek meg az egyház történetével foglalkozó könyvek és tanulmányok, a Magyar Katolikus Lexikon[24] megalkotása a katolikus egyháztörténetírás normalizálódási folyamatának egyfajta tetőzéseként, az Egyháztörténeti Szemle működése pedig a kontinuitás jeleként értelmezhető.[25]

Annak ellenére, hogy kutatásom előzmény nélküli, a kérdéseket távolabbról vizsgáló szerzők nevét ki kell emelnem. Ilyen például Mészáros István, aki az elsők között kutatta a korszak egyháztörténetét, egyházüldözését, de jelentős nevelés- és kultúrtörténeti munkássága is.[26] A nevéhez fűződik a panonnhalmi bencés oktatás történetének összefoglalása,[27] mely kutatásom szempontjából is fontos írásnak bizonyult, de ő volt az, aki elsőként elemezte a létezett szocializmus egyházüldöző tevékenységét és ateista oktatását.[28] Az ÁEH működéséről legkorábban Szántó Konrád ferences szerzetes értekezett,[29] és számos tanulmányában a magyar egyház üldözésével foglalkozott.[30] A katolikus egyház története[31] című háromkötetes írása megkerülhetetlen azok számára, akik a katolikus egyház történetéről szeretnének tájékozódni.

[24] Magyar Katolikus Lexikon. I–XV. Főszerk. Diós István. Budapest, 1993–2013. http://lexikon.katolikus.hu/ (2024.01.02.)
[25] Szabó Csaba: A (Katolikus) egyháztörténetírás elmúlt 25 éve. Szerk. Ambrus László: Egyháztörténeti tanulmányok. Eger, 2016. 6–32. (továbbiakban: Szabó. 2016.)
[26] A teljesség igénye nélkül: Mészáros István: A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Budapest, 2000. (továbbiakban: Mészáros. 2000.a.); „Állok Istenért, egyházért, hazáért”: Írások Mindszenty bíborosról Budapest. 2000. (továbbiakban: Mészáros. 2000.b); Prímások, pártok, politikusok, 1944–1945. Adalékok a Magyar Katolikus Egyház XX. századi történetéhez. Budapest, 2005. (továbbiakban: Mészáros. 2005.);
[27] Mészáros István: Iskola Szent Márton hegyén: A pannonhalmi Bencés Gimnázium története. Pannonhalma, 1990. (továbbiakban: Mészáros. 1990.)
[28] Mészáros István: Kimaradt tananyag: kimaradt történelmi-tananyag a katolikus egyházról felnőtteknek és fiataloknak (I. II. III.) Budapest, 1996–2003. (továbbiakban: Mészáros. 1996–2003.)
[29] Szántó Konrád: Az Egyházügyi Hivatal titkai. Budapest, 1990. (továbbiakban: Szántó. 1990.)
[30] Szántó Konrád: A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945-1991. Miskolc. 1992. (továbbiakban: Szántó. 1992.)
[31] Szántó Konrád: A katolikus egyház története I-III. Budapest. 1988. (továbbiakban: Szántó. 1988. I–III.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Már a szocializmus korai évtizedeiben publikációs lehetőséghez jutott Gergely Jenő,[32] „aki a hazai katolikus egyház 20. századi történetének marxista szellemű interpretálása”[33] során széleskörű szakirodalmi tevékenységet fejtett ki, és egyetemi oktatóként számos későbbi egyháztörténészre volt hatással. Többek között Balogh Margitra,[34] akinek egyháztörténeti munkássága szintén megkerülhetetlen volt dolgozatom írása során.

Tomka Ferenc munkája[35] részletesen mutatja be a létezett szocializmus egyházüldöző tevékenységét, egy átfogó és sok szempontú műben. Itt kell kiemelni az Utak és útvesztők[36] című kötetet, mely sajátos összefoglalása a korszak egyháztörténetének. Az eseményeket hasonlóan alapos módon elemzik az Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban[37] című és Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon – 1948 elnevezésű [38] konferenciakötetek szerzői is. Adriányi Gábor a Bonni Egyetem professzoraként kutatta és írta a hazai egyház történetét.[39] Az állambiztonság egyházüldöző tevékenységéről Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián[40] könyvében részletesen is olvashatunk. A pártállami egyházüldözésről legújabban és sok kérdést körüljárva olvashatunk a Küzdelem a lelkekért, Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években[41] című kötetekben.

A felsorolás tovább folytatható, mivel az egyház történetével foglalkozó monográfiák, tanulmánykötetek és cikkek mára már szép számban állnak az érdeklődő rendelkezésére. A kutatások megközelítései pedig rendkívül színesek: állambiztonság, ügynökkérdés, életrajz,

[32] Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944-1971. Budapest, 1985.; (továbbiakban: Gergely. 1985.) Katolikus egyház, magyar társadalom 1890-1986. Budapest, 1989. (továbbiakban: Gergely. 1989.)
[33] Mészáros István: Széljegyzet egy dokumentumkötethez (Rákosi és Czapik "egyezkedése" 1950-ben). Távlatok, 1991. 1. 102. (továbbiakban: Mészáros. 1991.)
[34] Balogh. 2008.; Balogh Margit – Knausz Imre: Az iskolák államosítása 1948-ban. Párttörténeti Közlemények. 1988. 2. 40–83. (továbbiakban: Balogh.1988.); Balogh Margit: Fakultatív hitoktatás és a konkordátum-fiaskó. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2012. 3–4. (továbbiakban: Balogh. 2012.); Balogh Margit: Egyházak a szovjet rendszerben (1945–1989). Szerk. Kolléga Tarsoly István: Magyarország a XX. században. Szekszárd, 1997. 386-439. (továbbiakban: Balogh.1997.); Balogh Margit – Szabó Csaba: A Grősz per. Budapest, 2019. (továbbiakban: Balogh – Szabó. 2019.)
[35] Tomka. 2005.
[36] Lénárd Ödön – Tímár Ágnes – Szabó Gyula – Soós Viktor Attila: Utak és útvesztők. Budapest, 2006. (továbbiakban: Lénárd – Tímár – Szabó – Soós. 2006.)
[37] Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Szerk. Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László: Budapest. 2010. (továbbiakban: Soós – Szabó – Szigeti. 2010.)
[38] Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon – 1948. Szerk. Szabó Csaba – Szigeti László. Budapest, 2008. (továbbiakban: Szabó – Szigeti. 2008.)
[39] Adriányi Gábor: A katolikus egyház története a 20. században. Kelet-, Közép- és Dél-Európában. Budapest, 2005. (Adriányi. 2005.)
[40] Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956-1990. Budapest, 2008. (továbbiakban: Tabajdi – Ungváry. 2008.)
[41] Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években. Szerk. Erdős Kristóf – Szuly Rita – Tabajdi Gábor – Wirthné Diera Bernadett. Budapest, 2023. (továbbiakban: Erdős – Szuly – Tabajdi – Wirthné. 2023.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

egyházmegyék története, eseménytörténet stb. Ezek közül bizonyos témák jelentős közérdeklődésnek örvendenek,[42] míg mások csak a szakmai grémium figyelmét keltik föl.

A dolgozat megírása során az esemény- és politikatörténeti előzmények vizsgálatához jelentős segítséget nyújtott (a teljesség igénye nélkül); Fejérdy András[43] tanulmánya a szerzetesrendek felszámolásáról, Völgyesi Zoltán[44] dolgozata a kommunista egyházpolitika szakaszairól szól. Horváth Attila[45] írása a pártállam oktatáspolitikájáról, Wirthné Diera Bernadett[46] doktori értekezése szintén a katolikus oktatás és hitoktatás megszüntetését dolgozza föl. Az iskola államosítás gyakorlati megvalósításáról Kovács Év[47], a szerzetesrendek feloszlatásáról és az 1950-es tárgyalásokról Borsodi Csaba[48] tanulmánya jelentett támpontot.

Szerzetesrendenként eltérő mértékű a rendek történetét feltáró írások száma. Míg a bencés és piarista rend történetéről több könyv és tanulmány is olvasható, addig a ferencesek és iskolanővérek múltjáról nem áll rendelkezésünkre hasonlóan színes paletta. A teljesség igénye nélkül példa erre a Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején,[49] három kötetes konferenciakötet, vagy Böszörményi Géza A magyar piaristák 1950-ben: Szétszóratás és újrakezdés[50] című kötete. Az Iskolanővérek esetében pedig A Boldogasszony Iskolanővérek Magyar Tartományának története 1858-1989 című kötetből tájékozódhatunk.[51] A köteteken túl tanulmányokat is találunk, melyek a rendek vagy iskoláik történetével foglalkoznak. Erre példa Pelles Tamás[52] a pannonhalmi olasz gimnázium alapításáról és államosításáról szóló írása, vagy

[42] A hazai katolikus egyháztörténetírás mára ismét büszkélkedhet kiemelkedő eredményekkel: Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport. Vagy a European Research Council (ERC) kutatási projekt irányítása.
[43] Fejérdy András: Tiltott és tűrt utak: szerzetesrendek Magyarországon 1950–1989 között (vázlat). Szerk. Fejérdy András: Hűség és megújulás. A szerzetesi élet Magyarországon 1950–2000. Budapest, 2021. 13–39. (továbbiakban: Fejérdy. 2021.)
[44] Völgyesi Zoltán: A kommunista egyházpolitika szakaszai Magyarországon 1948-tól 1964-ig. Mediárium, 2011. 4. 25–34. (továbbiakban: Völgyesi. 2011.)
[45] Horváth Attila: A szovjet típusú diktatúra oktatáspolitikája Magyarországon. Polgári Szemle, 2016. 1–3. 96. (továbbiakban: Horváth. 2016.)
[46] Wirthné Diera Bernadett: Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban – Az 1961-es ”Fekete hollók” fedőnevű ügy elemzése. Doktori disszertáció. 2015. 44–45. (továbbiakban: Wirthné. 2015.)
[47] Kovács Éva: „Megegyezés” az iskolák ügyében. Az állam és a legnagyobb iskolafenntartó egyházak közötti tárgyalások az iskola államosítás után. Történelmi Szemle, 2003. 3–4. 289. (továbbiakban: Kovács. 2003.)
[48] Borsodi Csaba: A szerzetesrendek feloszlatása, működési engedélyük megvonása 1950 nyarán. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2000. 1–4. 183–210. (továbbiakban: Borsodi. 2000.)
[49] Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején I-II-III. Szerk. Dénesi Tamás – Boros Zoltán. Pannonhalma. 2018. (továbbiakban: Dénesi – Boros. 2018.)
[50] Böszörményi Géza: A magyar piaristák 1950-ben: Szétszóratás és újrakezdés. Budapest, 2007. (továbbiakban: Böszörményi. 2007.)
[51] Erdős István: A Boldogasszony Iskolanővérek Magyar Tartományának története 1858-1989. Budapest. 2015. (továbbiakban: Erdős. 2015.)
[52] Pelles Tamás: A pannonhalmi olasz gimnázium. Iskolakultúra, 2000. 10, 63–70. (továbbiakban: Pelles. 2000.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Bőjtös Zsuzsanna[53] dolgozata a pannonhalmi iskola vonzáskörzetéről. Vagyon Andrea[54] a felekezeti oktatás államosítását a győri bencés gimnázium példáján keresztül dolgozta fel, Barkó Gábor Ágoston[55] a győri gimnázium 1970-es diákságának összetételét elemezte, míg Sárai-Szabó Kelemen és Fekete Dávid[56] szintén a győri bencés gimnázium történetével foglalkozott a 2. világháború befejezésétől 1949-ig. Az államosított győri gimnázium történetéről Sárai-Szabó Kelemen és Dömötör Mihály[57] dolgozata számol be. Tóth Eszter Zsófia[58] a pannonhalmi diáklétről és az 1965-ös Baradla barlangban történt baleset körülményeiről, egy másik tanulmányában az 1956-os forradalom pannonhalmi emlékezetéről[59] értekezik. Szalai Béla[60] pedig az 1956-os eseményeket a pannonhalmi gimnázium vonatkozásában tárgyalja.

[53] Bőjtös Zsuzsanna: Egyházi gimnáziumok vonzáskörzet-vizsgálata 1950-től napjainkig. Szakdolgozat. 2000. PBFL kézirattára. (továbbiakban: Bőjtös. 2000.)
[54] Vagyon Andrea: A felekezeti oktatás államosítása (1948–1950) – A győri bencés gimnázium iratai alapján. Mester és tanítványa, 2005. 8. 158–164. (továbbiakban: Vagyon. 2005.)
[55] Barkó Gábor Ágoston: „Puha" és „kemény" diktatúra – a Kádár-korszak szakaszai és a győri bencés gimnázium diáksága az 1970-es években. Polgári Szemle, 2021. 1–3. 295–312. (továbbiakban: Barkó. 2021.)
[56] Sárai-Szabó Kelemen – Fekete Dávid: A győri bencés gimnázium működése a II. világháború végétől 1949-ig. Polgári Szemle, 2021. 1–3. 280–294. (továbbiakban: Sárai – Fekete.2021.)
[57] Sárai-Szabó Kelemen – Dömötör Mihály: A győri bencés gimnázium második államosított tanéve és a szerzetesek visszatérése. Polgári Szemle, 2021. 4–6. 324–338. (továbbiakban: Sárai – Dömötör. 2021.)
[58] Tóth Eszter Zsófia: Mozaikok az 1960-as évek pannonhalmi diákéletéből – az 1965-ös Baradla barlang baleset apropóján. Veritas évkönyv, 2014. 349-364. (továbbiakban: Tóth. 2014.)
[59] Tóth Eszter Zsófi: Az 1956-os forradalom emlékezete Pannonhalmán. Szerk. Botos Katalin: A Katolikus Egyház és az 1956-os forradalom. Budapest, 2018. 85–91. (továbbiakban: Tóth. 2018.)
[60] Szalai Béla: Mozaikok – Pannonhalma 1956. Budapest, 2009.; Szalai Béla: Pannonhalma az 1956-os forradalom idejében. Szerk. Illés Pál Attila – Juhász-Laczik Albin OSB. Örökség és küldetés – Bencések Magyarországon. 2012. 601–615. (továbbiakban: Szalai. 2012.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

II. A KUTATÁS POLITIKATÖRTÉNETI HÁTTERE

A disszertációmban megválaszolásra váró kérdések értékeléséhez nélkülözhetetlen a témát érintő kultúr- és politikatörténeti események felvázolása, ezért szükséges az egyház- és oktatáspolitika, valamint a szerzetesrendek és a nyolc gimnázium történeti hátterének rövid bemutatása. A fejezetben részletesebben foglalkozom a felekezeti iskolák múltjával, azok államosításával, a szerzetesrendek feloszlatásával és az 1950-es diktátummal, valamint a kisszemináriumok és Katolikus Középiskolai Főhatóság történetével.

II/1. Virágzó felekezeti oktatás

Elöljáróban ki kell térni arra, hogy a két világháború között az egyházi élet felvirágzott Magyarországon, a vallásosság különböző formában és mértékben az egész társadalom életét átjárta,[61] s éppen ezért nevezte e korszakot Szekfű Gyula „katolikus reneszánsznak."[62] Jelentős volt a katolikus sajtó- és könyvnyomtatás és az egyesületek taglétszáma, ahogy az egészségügyi és szociális területen vállalt szerepük is kiemelkedő volt.

1. táblázat. A vizsgált férfi rendek fontosabb adata 1943-ban.

Szerzetesrend	szerzetes (fő)	rendház	plébánia
Bencés	256	8	18+11
Ferences	730	118	34
Piarista	258	15	

Forrás: Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1919 – 1945. Budapest, 1999. 191. (továbbiakban: Gergely. 1999.)

Fontos kiemelni, hogy a magyar társadalom döntő többsége katolikus vallású volt. A Statisztikai Hivatal 1949-es adatai szerint a lakosság 67,8 százaléka vallotta magát katolikusnak, valamint 21,9 százalék reformátusnak, 5,2 százalék evangélikusnak, 2,7 százalék

[61] Tomka. 2005. 21–40.
[62] Hatos Pál: Szekfű katolicizmusa. Múltunk, 2010. 1. 232–257. (továbbiakban: Hatos. 2010.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

görögkatolikusnak és 1,5 izraelitának. A további felekezetek aránya összesen nem érte el az egy százalékot.[63] Így a jelentős társadalmi beágyazottság és szerepvállalás az egészségügyi, szociális és oktatási hálózatban, valamint a széleskörű sajtó és egyesületi hálózat nem háttér nélküli űrben működött, arra valódi igény mutatkozott.

1. térkép. Szerzetesrendek által fenntartott fiú gimnáziumok Magyarországon 1948-ban.

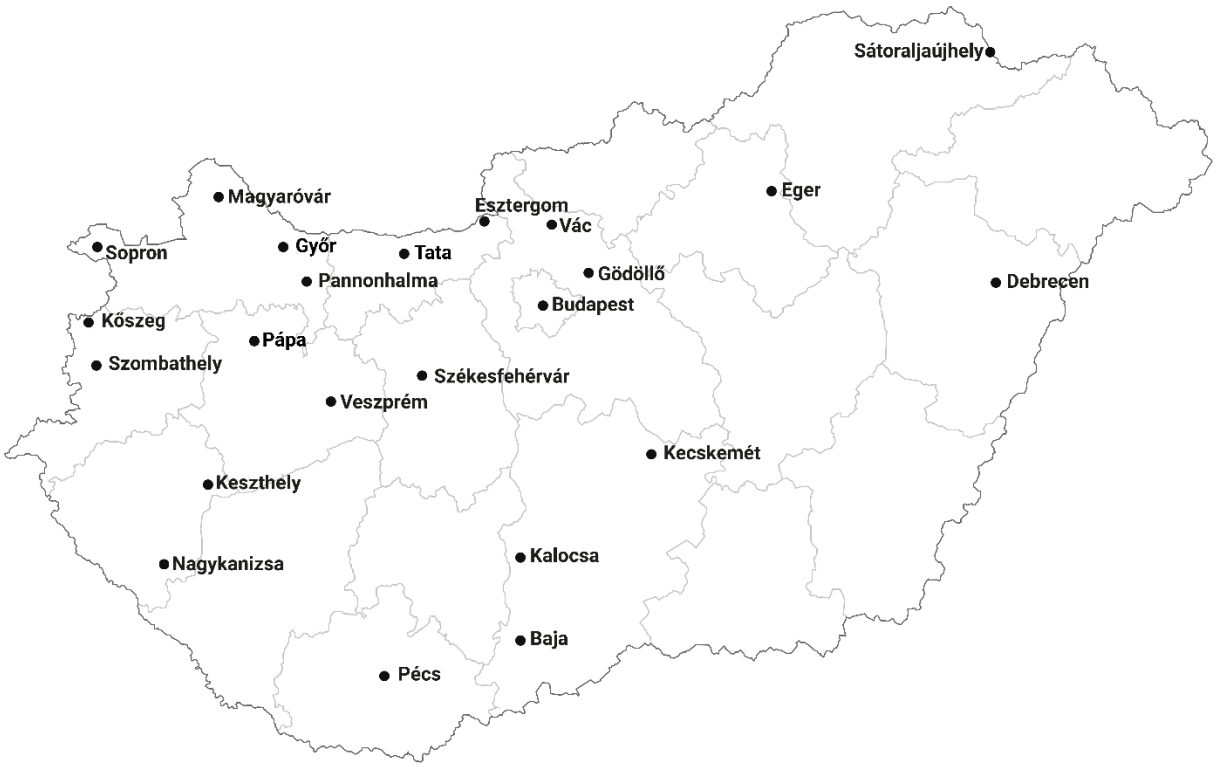

Megjegyzés: A térkép a reálgimnáziumokat is tartalmazza, a királyi katolikus gimnáziumokat azonban nem. Budapesten a bencések, ciszterciek és piaristák, Esztergomban a bencések és ferencesek, Pécsen a jezsuiták és cisztercita tartottak fenn iskolákat. További királyi katolikus gimnáziumok működtek: Miskolc, Nyíregyháza, Dombóvár, Jászapáti, Mezőkövesd és Budapest városokban. Forrás: Gergely. 1999. 253.

1950-ben a szerzetesrendek működési engedélyének megvonásakor 23 férfi és 40 női szerzetesrend 182 férfi rendházában 2582 szerzetes, az apácaközösségek 454 zárdájában 8956 nővér élt. Az emberek között szolgáló háromezer papjával és ezer kispapjával, több mint háromezer oktatási intézményével, valamint 860.000 kataszteri hold földbirtokával az egyik legjelentősebb hazai szervezet volt a katolikus egyház. Jelentős társadalmi befolyása, a

[63] Kovács Benedek – Lajtai Mátyás: Magyarország vallási viszonyai a népszámlálások és egyéb lakossági adatfelvételek tükrében. Statisztikai Szemle, 1998. 6. 581. (továbbiakban: Kovács – Lajtos. 1998.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

rendszer hivatalos ideológiájával szembeni elhelyezkedése a kiépülő kommunista diktatúra elsőszámú ellenfelévé tette azt. A kommunisták abban a „lelkek” megnyerésében folytatott verseny legfőbb kihívóját és az USA vezette „imperialista tömb” szövetségesét látták.

2. térkép. Apácarendek által fenntartott leány gimnáziumok Magyarországon 1948-ban.

Megjegyzés: A térkép a reálgimnáziumokat is tartalmazza. Budapesten az angolkisasszonyok, az orsolyiták, az Isteni megváltó leányai, a sacre coeur Isteni szeretete leányai és a Notre Dame apácák tartottak fenn gimnáziumokat. Forrás: Gergely Jenő: Gergely. 1999. 254.

A Horthy-korszakbeli oktatási rendszerben a felekezeti iskolák az oktatási struktúra minden szintjén jelentős arányban voltak jelen, az „oktatási-nevelési gyakorlatát erőteljes valláserkölcsi célkitűzések jellemezték”, s ezek is összeegyeztethetetlennek bizonyultak a kommunista világnézettel. A kibékíthetetlen ellentét Marx ideológiájából ered, aminek végső célja az „osztály nélküli társadalom” megvalósítása, melyben minden ember egyenlő. Ennek megalkotásában a legnagyobb gátat a vallás jelentette, ami elhiteti az emberekkel, hogy van mennyország, és így elfeledteti velük a társadalmi igazságtalanság gyötrelmeit. Azáltal, hogy az egyház túlvilági vigaszt kínál tanításaival, vezetői pedig – a kommunista propaganda alapján – összeforrtak a hatalom csúcsán található gazdagokkal, az igazságtalan társadalom fenntartójává vált. Ezért a szocialista társadalom megvalósítása érdekében legelőször az

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

egyházat kívánták felszámolni, mert úgy vélték, hogy később, a tudomány fejlődése által a vallás úgyis elhal.

A Szovjetunióban a marxizmus–leninizmus vált az állam hivatalos ideológiájává, ezt a az eszmerendszert használták fel saját hatalmuk közvetlen igazolására is. Abból kiindulva minden más eszmét – és a vallást is – hibásnak, a társadalomra károsnak, az állam számára ellenségesnek minősítettek. „A totális diktatúra vezetői ugyanis felismerték, hogy az erőszak önmagában nem elegendő ahhoz, hogy a társadalmat tartósan integrálja. A marxizmus–leninizmust egyfajta „valláspótlékként" használták fel, amely annyira hiányzott a francia forradalom idején a jakobinusoknak, most ezzel az ideológiával a tömegek aktív támogatását remélték."[64]

A „klerikális reakció" elleni harc – hasonlóan a többi Kelet-Közép-Európa szovjet befolyás alá került országához – a sztálini mintát követte: az egyházak gazdasági hatalmának felszámolása; az egyházak közéleti és politikai tevékenységének visszaszorítása; az egyházak oktató-nevelő pozícióinak megszüntetése.[65] Ezeket a folyamatos vallás- és egyházellenes propagandával, a hitoktatás korlátozásával, a felekezeti jellegű egyesületek és szociális intézmények felszámolásával, az egyházak belső megosztásával, a békepapi mozgalom megszervezésével, valamint az egyházügyi hivatal felállításával érte el, vagy egészítette ki a diktatúra. A folyamat az egyes országokban eltérő sorrendben és intenzitással zajlott, de ezek a lépések mindenhol megtörténtek.[66]

Ilyen marxista-leninista szemléletű csoport kezdte építeni a magyar szocializmust is, aminek részeként az 1945. évi földfosztás az egyházi iskolák fenntartásához szükséges hátteret is megszüntette. Bár ezzel a felekezetek közül a katolikus egyház szenvedte el a legnagyobb veszteséget, mégsem igaz az a vád, hogy ellenezte a földosztást. Néhány püspök meg is kezdte annak megvalósítását, csupán intézményeik fenntartáshoz szükséges földek megtartásáért emelték fel hangjukat. Magyarországon az első nyílt támadást a keresztény egyesületek betiltása jelentette 1946-ban. A korábban fejlett és színes keresztény egyesületi élet összesen több mint egymillió tagot számlált, ekkor azonban a közösségi kapcsolatok ilyen jellegű megélését megszüntették. Az eseménynek az egyesületek vezetőinek bebörtönzése adott nyomatékot, és már ekkor megkezdődött a kampány a katolikus iskolák ellen.[67]

[64] Horváth. 2016. 96.
[65] Balogh. 2008. 55.
[66] Völgyesi. 2011. 25–27.
[67] Tomka. 2005. 41–45.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Itt érdemes szót ejteni a szekularizációról, mely kifejezés – további értelmezésein túl, melyek bemutatástól itt eltekintek – jelenti az egyházi vagyon (birtok, jövedelem, intézmény stb.) valamely közösség számára történő kisajátítását. Politikai és társadalmi gyökerei a városiasodásig nyúlnak vissza, de rendszerszinten a reformáció gyakorlatában jelent meg, amikor egy egyházi intézményt (templom, iskola stb.) egy gyülekezet tulajdonába vett. Mindez a felvilágosodás eszmevilágában teljesedett ki: ha a nevelés az egyén és társadalom boldogulásának feltétele, a társadalom érdekeit képviselő államnak feladata a közösség oktatásáról gondoskodni. A felvilágosult abszolutizmus az iskolában már a társadalmi problémák megelőzésének és az állami versenyképesség növelésének eszközét látta.[68]

Hazánkban az eötvösi közoktatás-politikai koncepció már eleve sérült a korábbi monopolhelyzetükhöz ragaszkodó egyházak, leginkább a római katolikus egyház ellenállása miatt.[69] Egyes politikai csoportok már az 1870-es évektől nyíltan károsnak ítélték az oktatási rendszeren belüli felekezeti dominanciát. A támadás egyre inkább fokozódott a valláserkölcsi alapú neveléssel szemben, majd meg is jelent, mint cél a Szociáldemokrata és a Polgári Radikális Párt hivatalos programjában. Az őszirózsás forradalmat követően, 1918 őszén lett tagja e két párt a Károlyi Mihály vezette kormánykoalíciónak, és szakszervezeti és baloldali lapok támogatásával megerősödve folyt tovább harcuk az állami népoktatásért. Ez az egyházi vezetők és vallásos csoportok tiltakozását váltotta ki, ahogyan azok az esetek is, amikor a szociáldemokrata befolyás alá került tanárok vagy iskolaszék maguk próbálták meg államosítani iskolájukat. Az államosítás legnagyobb harcosának, Kunfi Zsigmondnak végül a Tanácsköztársaság időszakában sikerült megvalósítani azt, négy és fél hónapig.[70]

II/2. Az oktatás államosítása

A Horthy-korszakban nyugodt légkörben működhettek a felekezeti iskolák, azonban a kommunisták hatalmas méretű propaganda-hadjárattal készítették elő az egyházi iskolák államosítását, amit koncepciós perekkel és zaklatásokkal támogattak meg. 1946–1947-ben az Államvédelmi Osztály (ÁVO) tagjai sorozatos házkutatásokkal és razziákkal zaklatták az egyházi iskolákat, ahol a nyomozók elrejtett fegyverek és tiltott propagandaanyagok után kutattak. A politikai nyomozók által elrejtett, majd „megtalált” bizonyítékok alapján indított

[68] Kelemen Elemér: Az államosítás oktatástörténeti előzményei Magyarországon. Neveléstörténet, 2008. 3–4. 80–85. (továbbiakban: Kelemen. 2008.)
[69] Kelemen. 2008. 86.
[70] Tengely Adrienn: Az iskolaállamosítás kérdése az őszirózsás forradalom idején Adalékok az őszirózsás forradalom időszakának oktatástörténetéhez. Neveléstörténet, 2018. 1–2. 95–101. (továbbiakban: Tengely. 2018.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

eljárás során a vádlott diákokból terhelő vallomásokat vertek ki. A kommunista sajtó eközben erélyesen követelte a „reakció fészkeinek”[71] megrendszabályozását. Több tucat koncepciós per kísérte az iskolák államosításának előkészítését.[72]

Az 1947. évi XXXIII. törvénycikk egyenjogúvá tette a bevett és az elismert felekezeteket,[73] és az 1947. március elején történt pártközi értekezleten már a kis iskolák és tankönyvek államosításáról és egységesítéséről, továbbá a fakultatív hittanoktatásról állapodtak meg.[74] A tervezett változások mértéke azonban akkora volt (gyakorlatilag teljes államosítással ért föl), hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Keresztury Dezső lemondott hivataláról. Őt Ortutay Gyula követte, aki már az állami oktatás élharcosának számított. A tervezett intézkedések ellen szülők, pedagógusok és hitoktatók tiltakozó levelei árasztották el a politikai döntéshozók irodáit. 1947 márciusában Szegeden tartott nagygyűlésen tiltakoztak a kötelező hitoktatás és a vallásos nevelés megszüntetése ellen. Ezek hatására és a közeli választásra való tekintettel a kommunista és a többi koalíciós párt levette a napirendről a kérdést.[75]

1947 végétől újabb támadás indult az iskolák államosítása érdekében, ami egészen 1948 áprilisáig tartott. A kommunista párt ekkorra olyan pozíciókba került, melyek a hatalomgyakorlás kizárólagosságát biztosították számára. Így már nem elégedett meg az egyház oktatásból történő kiszorításával, már az élet minden területéről száműzni kívánta ellenfelét. A püspöki kar azonban ragaszkodott jogaihoz az oktatás területén is, ezért a háttérben zajló informális tárgyalások nem hoztak eredményt. A kommunista párt újabb kísérlete új taktikát eredményezett, s több oldalról előkészített támadást hajtott végre. Elfogadták, hogy az államosítást törvény és ne rendelet formájában fogadják el, valamint, hogy az összes népiskolára és általános iskolára terjedjen ki. A törvény elfogadásának időzítését is tervezés előzte meg: a tanév végén kerüljön arra sor, amikor az egyház már nem tud iskoláin keresztül szervezett ellentámadást indítani, azonban elég közel van a következő havi fizetéshez, hogy azt már az állam utalhassa a tanároknak. Hosszas előkészítés után, végül 1948. május 7-én a Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottságának ülésén született határozat az államosítási törvény tervezetéről, immár a középfokú oktatásra is kiterjesztve azt, melyet Ortutay Gyula nem sokkal később hivatalosan is bejelentett.[76]

---

[71] A szocialista narratíva kialakulásról, fejlődéséről részletesen lásd: Czigány Lóránt: Államosított szavaink átvilágítása, avagy szótáríróink diszkrét bája. Kortárs, 1999. 7. 1–12. (továbbiakban: Czigány. 1999.)
[72] Kiszely Gábor: ÁVH. Egy terrorszervezet története. Budapest, 2000. 101–103. (továbbiakban: Kiszely. 2000.)
[73] Kovács – Lajtos. 1998. 583.
[74] Balogh Margit: Fakultatív hitoktatás és a konkordátum-fiaskó. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2012. 3–4. 111. (továbbiakban: Balogh. 2012.)
[75] Wirthné. 2015. 44–45.
[76] Wirthné. 2015. 45–46.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Az iskolák államosítása körüli vita 1948 júniusában hágott a tetőfokára, amikor is a püspöki kar körlevélben kérte a hívek támogatását a katolikus iskolák védelmében, melyet Pócspetriben a plébános, Asztalos János több alkalommal fel is olvasott. A hívek kiálltak gyermekeik vallásos nevelése mellett, és június 3-án az esti szertartást követően a községháza elé vonultak, hogy a képviselőtestület ülése alatt tiltakozzanak az iskolák elvétele ellen. A helyi rendőrök és a hívek között dulakodás alakult ki, aminek eredményeképpen egy eltévedt lövedék egy rendőr halálát okozta.[77] A kommunisták azonnal kihasználták a lehetőséget, és koncepciós per segítségével „bizonyították", hogy a katolikus egyház a bűncselekményre is képes ősi jogai megőrzése érdekében.[78] Ki kell azonban emelni, hogy „az államosítást megelőző–konstruált perrel végződő – »pócspetri rendőrgyilkossághoz« hasonló, országos szintű ellenállásról vagy akár csak összeütközésekről sem érkeztek hírek."[79]

Az események az iskolák államosításának folyamatát felgyorsították, és ez által lett a „Pócspetrihez kötődő terror és koncepciós per a falusi terek megszállásának szimbóluma."[80] A törvénytervezetet már 1948. június 15-én benyújtotta Ortutay Gyula, amit a parlament másnap el is fogadott. Az új törvény[81] évszázados hagyományokat szüntetett meg, nehéz helyzetbe hozva nem csak az egyházakat, de a jogalkotót is, mivel óriási tanerő- és tankönyvhiány alakult ki, [82] miután a püspöki kar megtiltotta az államosított iskolákban a szerzetestanárok munkavállalását.[83] De ennek ellenére is jelentős volt az ekkor állami alkalmazottá váló 18 ezer tanár létszám.[84] Ki kell emelni, hogy a törvény nem az egyházi, hanem a nem állami intézmények helyzetét szabályozta. Ezáltal a községi vagy valamely társulat vagy alapítvány által fenntartott iskolát és felszerelését államosították,[85] ami az állami oktatásmonopólium kiépítését eredményezte.

[77] Mikó Zsuzsanna: A pócspetri-per(ek). Szerk. Szabó Csaba – Szigeti László: Az egyházi iskolák államosítása, 1948. Budapest, 2008. 123–137. (továbbiakban: Mikó. 2008.)
[78] Wirthné. 2015. 45.
[79] Kovács Éva: „Megegyezés" az iskolák ügyében. Az állam és a legnagyobb iskolafenntartó egyházak közötti tárgyalások az iskola államosítás után. Történelmi Szemle, 2003. 3–4. 289. (továbbiakban: Kovács. 2003a.)
[80] Ö. Kovács József: A kollektivizálási kampány „szocreál" kontextusai Magyarországon (1948–1953). Aetas, 2009. 4. 41. (továbbiakban: Ö. Kovács. 2009.)
[81] 1948. évi XXXIII. törvény a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonba vétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában.
[82] Kovács Éva: A magyar közoktatásügy története 1945 és 1956 között. (A magyar közoktatás-politikai ideológiai változásai). Doktori disszertáció, 2003. 168. (Kovács. 2003b.)
[83] Cúthné Gyóni Eszter: A ciszterci rend története Magyarországon 1945 után: A Ciszterci Rend Zirci Apátsága 1945 és 1981 között. Doktori disszertáció, 2014. 95. (továbbiakban: Cúthné. 2014.)
[84] Kardos József: Iskola a politika sodrásában 1945-1993. Budapest, 2007. (továbbiakban: Kardos. 2007.)
[85] Kelemen. 2008. 88.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Érdemes kitérni az államosítás gyakorlati végrehajtására, mivel annak megvalósítása már csak az átvett intézmények magas száma miatt sem volt elhanyagolható feladat. Továbbá mindaz jól szemlélteti a diktatúra hatalmának erejét, egyúttal az egyházüldözés magas fokát is.

Ezért is fontos megvizsgálni annak aprólékos részletekbe menő szabályozását is. A témát korábban Kovács Éva már feltárta,[86] és annak kapcsán az államosítási bizottságok munkájáról megállapította, hogy ők feleltek a végrehajtási utasításban részletezett iskolai vagyon hiánytalan átvételéért. Az iskolák vagyonát már korábban, a törvény elfogadása előtt zárolták. A folyamat során az állam tulajdonába kerültek az alábbi ingatlanok: az államosított iskola és tanulóotthon épülete (a telekkönyvi bejegyzésig az állam használatba veszi); az iskola (tanulóotthon) telke és kertje; az iskola (tanulóotthon) gyakorlóterülete, mintagazdasága, illetve sportpályája, sporttelepe; tanítói javadalmi föld; tanítói, iskolai altiszti természetbeni lakás és természetbeni illetménykert. Külön bekezdés foglalkozott a nem teljes mértékben kisajátított ingatlanokkal, amelyek esetében a fenntartó meghallgatásával a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) dönt – ahogy minden vitás esetben máskor is – a továbbiakban is közösen használt intézmény megosztásáról vagy elkülönítéséről. Ilyen esetekben ideiglenes megállapodás készült. Az állami tulajdon részévé vált vagyontárgyak listája a következő volt: a fent részletezett ingatlanok helyiségeiben található berendezések, vagyis a beépített vagy elmozdítható bútorzat; a fűtő-, fürdő-, mosdó-, mosogató-, főzőberendezések; vízvezeték, világítási és szállítási berendezések; az oktatás céljait szolgáló felszerelések. Tehát majdnem minden, mivel a nem tanítási célokat szolgáló ingóságok és a kegyeleti célokat szolgáló szobrok és emléktárgyak kivételt képeztek.[87]

Sok esetben egybeépült az iskola a templommal, rendházzal, kollégiumokkal vagy más egyházi intézménnyel, ezért ezekben az esetekben az ingatlanok elválasztása mindkét félnek jókora feladatot jelentett. Gyakori konfliktus forrást jelentettek azok az esetek, amikor az államosított iskolával egybeépített rendházból járt át hittant oktatni a szerzetes. De egy minisztériumi följegyzés alapján jelentős problémát jelentett a tanulók elkülönítése a szerzetesektől a felerészben államosított intézményekben, ahol az intézménynek csak egy kapuja volt, vagy az épületben kápolna is megtalálható volt. Ahol pedig nyilvános kápolna állt, oda még az intézményen kívülről – akár „ellenséges érzelmű” – személy is bejuthatott. [88]

A minisztérium ezekre az esetekre megoldást is javasolt: vagy a rendházak bezárásával és lakóinak más kolostorokba költöztetésével, vagy a kollégiumokban és iskolákban található

[86] Kovács. 2003a.
[87] Kovács. 2003a. 289.
[88] Kovács. 2003a. 290.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

kápolnák megszüntetésével. Így a felerészben államosított rendházak teljes államosítására is megoldást találtak. Ez lehetőséget kínált a vallás- és közoktatási minisztériumnak, hogy a rendházak lakóinak egy másik kolostorba zsúfolásával felszabadított helyekkel, a nagyfokú középiskolai kollégiumi férőhely hiányt enyhítse. Budapesten 12, vidéken 20 rendházat és összesen 955 szerzetest érintett a tervezet, amivel a VKM (számítása alapján) 3870 kollégiumi férőhelyre tett volna szert.[89]

Mindebből jól látható, hogy már 1950. március–áprilisban, amikor a miniszteri javaslatok születtek, folyamatban volt a szerzetesrendek felszámolásának, működési engedélyeik megvonásának előkészítése, méghozzá az iskolaügyön keresztül. A valóságban az iskola államosítási folyamat során a szerzetesek megalázása, emberi méltóságuk meggyalázása, és a legtöbb esetben a törvényi kereteken túllépve, a rendelet hatálya alá nem tartozó ingó és ingatlan vagyon elrablása történt. Az erről szóló panaszlevelet, melyet a legmagasabb szintű politikai vezetőknek küldtek meg, az összes szerzetesrend vezetője aláírta.[90]

II/3. Államosítás után, megegyezés előtt

A szerzetesek inzultálása azonban tovább folytatódott, mígnem a Belügyminisztérium „közrendészeti és biztonsági” okokra hivatkozva rendelte el a déli határsáv közelében található rendházakból a szerzetesek deportálását. Erre 1950. június 9-én és 10-én került sor, majd folytatódott a kitelepítés és más rendházak túlzsúfolása, s történt mindez a propaganda hátterével, a szerzetesek „imperialistáknak történő kémkedése” megakadályozásának érdekében. Elsősorban Budapestről és a nagyobb városokból telepítettek szerzeteseket, kollégiumi és középiskolai helyek szerzése érdekében. A történtek miatt a püspöki kar azonnal kezdeményezte a tárgyalások folytatását, amihez bizottságot jelölt ki. Tagjai: Czapik Gyula egri érsek, Hamvas Endre csanádi püspök, Sárközi Pál pannonhalmi kormányzó apát, Sík Sándor piarista rendfőnök és Schrotty Pál ferences tartományfőnök.[91]

A Minisztertanács felkérte Grősz József kalocsai érseket – Mindszenty József bíboros bebörtönzése miatt – a püspöki kar akkori elnökét, hogy vegyen részt a tárgyalásokon. A kormány részéről a bizottság tagjai: vezetője Darvas József, Rákosi Mátyás, Bognár József, valamint a VKM; Tátrai János, a pénzügy; Takács Ferenc és belügyminisztérium részéről Veres József. Augusztus 29-ig összesen nyolc tárgyalás zajlott a szerzetesrendek és mellékszálként a

[89] Kovács. 2003a. 290
[90] Kovács. 2003a. 291–292.
[91] Kovács. 2003a. 291–292.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

katolikus iskolák sorsáról. A szerzetesek elhurcolása éjszakánként ez idő alatt is zajlott. Bár a kormány részéről nem Rákosi Mátyás vezette a bizottságot, valójában végig ő irányította, a gyakran sértő hangnemben folyó tárgyalásokat.[92]

Már az első tárgyalás során felvetődött 12 iskola meghagyása (az államosítás előtt Rákosi még 16 iskoláról beszélt),[93] azonban a katolikus delegáció az iskolafenntartást nem, a vallásszabadság megsértésének beszüntetését viszont „követelte".[94]

A második alkalommal szintén nehezen értették meg egymást a felek. Czapik érsek a szerzetesek elhelyezésének gondjait, valamint esetleges külföldre történő távozásuk lehetőségét járta körül. Rákosi ezzel szemben a rendek egyházi feloszlatásáról, a felajánlott iskolák elfogadásáról és a feloszlatott szerzetesek állami iskolákba történő elhelyezéséről beszélt. Szóba került ekkor és később is még jó néhányszor, a hazai protestáns egyházakkal kötött megállapodás, ahogy a lengyel állam és katolikus egyház közötti egyezmény is mintául szolgált.[95]

A harmadik tárgyalás alkalmával Rákosi Mátyás, a Minisztertanács helyettese az alábbiak szerint vázolta föl a szerzetesrendek jövőjét, érzékeltetve ezáltal is a katolikus egyház egyre kilátástalanabb helyzetét:

> „Következő a helyzet. Az állam megteheti, hogy mondjuk 5–10 kivételével az összes szerzetesrendtől megvonja a működést, vagy jelképesen meghagy egy-kettőt, és ezzel mutatja, hogy nem általában a szerzetesrendek ellen van kifogása, hanem a jelenlegi adott magyar viszonyok között felelegesnek tartja az összeset.[96] […] adjunk vissza a katolikus egyháznak egy sor iskolát, fiúiskolát és magnak leányiskolát is, hogy lássák, hogy nem vagyunk kicsinyesek és ezeknek az iskoláknak megfelelően hagyjunk meg tanítórendeket, amely tanítórendeket a katolikus egyház képviselői választanának ki. És ezeknek a rendeknek a meghagyása mutatná, hogy az állam nem óhajt abba a kérdésbe belenyúlni, hogy a rendek nélkülözhetetlen tartozékai-e a vallásszabadságnak, a katolikus egyháznak, vagy sem. A többi rendektől megvonná a működési engedélyt oly módon, hogy nincs kifogása, hogyha a rendtagok közül egy bizonyos szám átmegy egyházi szolgálatba, egyházi adminisztratív szolgálatba, vagy mint öreg és beteg, nyugdíjat

[92] Kovács. 2003a. 292–293.
[93] Gergely Jenő: Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon. Budapest. 1990. 293. (továbbiakban: Gergely. 1990.)
[94] Kovács. 2003a. 293.
[95] Kovács. 2003a. 293.
[96] Gergely. 1990. 106.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

> kap, a többieket elhelyeznénk a magyar polgári életben a teljes lelkiismereti szabadság alapján.[97] […] az állam gondoskodik róla, hogy munkához jussanak, mégpedig saját kvalifikációjukon belül, vagyis minden paptanárnak vagy apácának, akiknek tanítónői, kisdedóvói, ápolónői jogosítványa vagy képesítése van, gondoskodnánk az elhelyezéséről, lehetőleg a saját szakmájában, mert tudjuk jól, hogy ha nincs mögöttük egy kemény politikai szerzetesrend, akkor túlnyomó többségük beilleszkedik az életbe."[98]

A negyedik forduló alkalmával Rákosi feszültebb stílusra váltott, és már csak hat iskoláról és legfeljebb három rend megmaradásáról beszélt, amelyeket később a tárgyaló felek nyolcra tornáztak föl.[99] A tanév kezdetének sürgető közelsége miatt a tárgyalások felgyorsítása lett a cél, és az egyik augusztusi tárgyaláson Sárközy Pál pannonhalmi kormányzó apát javaslatában ismét megfogalmazta az iskolák ilyen körülmények közötti meghagyásának hiábavalóságát: „a visszaadandó iskolák csekély száma és kiválasztásának kényes feladata miatt annak elfogadása mind a püspöki karra, mind az így meghagyandó rendekre igen súlyos teher és fájdalom forrása lenne. Ezt csak akkor lehet vállalnunk, ha biztosítva van, hogy ezzel csakugyan szolgálhatjuk a katolikus nevelést."[100]

A tárgyalásokkal párhuzamosan – annak alárendelve – ülésezett egy iskolai albizottság, amelynek feladata a megmaradó rendek és iskolák kiválasztása, valamint az átadás lebonyolításának megszervezése volt. A bizottság tagjai a VKM vezetői és a katolikus egyház küldöttei és szerzetesek voltak. Arról, hogy mely rendek és intézmények kerültek szóba a kormány részéről, mint „megmaradó" intézmények, a Rákosi-titkárság anyagai tanúskodnak, amiből kiderül, hogy nem érinti a működési engedély megvonása a Szűz Máriáról Nevezett Ferences Rendtartományt, akiknek az esztergomi ferences gimnáziumot és a szentendrei iskolát javasolták. Végül a mariánus ferencesek nem vállalták el a feladatot, ezért a Kapisztrán-rendtartomány vállalkozott arra. A kegyes tanítórendnek a kecskeméti volt piarista gimnáziumot és a VII. kerületi Fazekas- gimnáziumot ajánlották. A bencés rendnek a pannonhalmi és győri iskolákat, a Miasszonyunkról Nevezett (szegedi iskolanővérek) a debreceni Svetits-intézetet és a budapesti Knézits utcai intézményeket ajánlotta a minisztérium.[101]

[97] Gergely. 1990. 108.
[98] Gergely. 1990. 107.
[99] Gergely 1990. 125–145.
[100] Kovács. 2003a. 294.
[101] Kovács. 2003a. 294.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

A piaristák végül a Fazekas gimnázium helyett az Ady Gimnáziumot kapták meg. A javaslat alapján egy-egy iskolában tanszemélyzetként 35 szerzetes, illetve apáca dolgozhatott volna, s csak az iskola székhelyén maradhatott egy-egy rendház, a többit elvették volna.[102] A megmaradó iskolákat a kormány képviselői az egységes, központosított szakigazgatás részeiként képzelték el, állami tanmenet és tankönyvhasználattal. Az egyházi küldöttek a fenntartói jogokat a rendfőnöki irodáknak kívánták adni a katolikus tanügyigazgatás hierarchiájának megszűnése miatt. A VKM javasolta egy „régi-új" egyházi hatóság, a Katolikus Középiskolai Főhatóság [103] (KKF) felállítását, mely szervezet felügyelné – s nem a szerzetesrendek – a visszaadott gimnáziumokat.[104]

A hatodik fordulóban ismét paprikás hangulat uralkodott, a békepapi mozgalom aktivizálódása miatt, de a tárgyalások hetedik fordulójára a katolikus egyház újabb javaslatokat készített: A visszaadott iskolákban korlátlanul érvényesülhessen a katolikus nevelés. S ezzel kapcsolatban a protestáns példák ne legyenek irányadóak. Fenti elv legyen érvényes az állami tankönyvekben a katolikus véleménnyel szemben álló nézetek katolikus szempontú magyarázatára. Továbbá a katolikus intézményben tanítók nem kötelezhetők elveikkel ellentétes vizsga, tanfolyam letételére, ahogy a diákok nem vehetnek részt a katolikus elvekkel ellentétes mozgalmakban.

Továbbá, a püspöki kar törekvése az volt, hogy az iskolafenntartó rendek teljes mértékben maradjanak meg, nem csak az oktatáshoz kapcsolódó „részeik". Fiúiskolák: bencés, cisztercita, piarista. Leányiskolák: angolkisasszonyok, a kalocsai és a szegedi iskolanővérek. A VKM által javasolt esztergomi ferences iskola a három férfirenden felül negyediknek maradhasson fenn. Az egyház fontosnak tartotta, hogy saját egyházi intézményeik kerüljenek vissza, és ne olyanok, amelyek sosem voltak katolikus intézmények. A visszaadott intézmények ne színvonaltalan, „harmad- és negyedrendű iskolák" legyenek, mivel a megmaradó katolikus gimnáziumok száma már önmagában felháborító. A két bizottság javaslata az alábbi négy iskola esetében volt azonos: – Pannonhalma és Győr (bencések) – Kecskemét (piaristák) – debreceni Svetits (szegedi iskolanővérek). Az esztergomi volt ferences gimnáziumot örömmel fogadják, és kérik a piarista rend számára a budapesti Ady Gimnáziumot, a budapesti volt Szent Imre Gimnáziumot a ciszterciek kezelésébe, továbbá az angolkisasszonyok budapesti intézetét.[105]

[102] Kovács. 2003a. 294.
[103] 1934 és 1940 között a katolikus gimnáziumokat és reálgimnáziumokat koordináló egyházi szervezet. A KKF-ről a későbbiekben még részletesen szó esik.
[104] Drahos Péter: A katolikus iskolák államosítása és a következmények. Educatio, 1996. 1. 58. (továbbiakban: Drahos. 1996.)
[105] Kovács. 2003a. 296.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

A hetedik fordulóban Rákosi kijelentette: „Ha azt akarjuk, hogy összefüggés legyen a rendek működésének meghagyása és az iskolák között, akkor egy rendnek legalább két iskola kell, mert különben kilógna a lóláb. Egy rendnek a visszaállítását egy iskola miatt nem lehet kérni."[106] A katolikus küldöttek tudták, hogy ez az egyház számára kedvezőtlen javaslat, vagy az angolkisasszonyokat vagy az iskolanővéreket érinti hátrányosan, de a ciszter férfi rendet biztosan. Ugyanakkor kedvezőtlen volt a VKM által javasolt ferences tartománynak is, mivel csak Esztergomban volt iskolájuk. Azonban hamar találtak alkalmas intézményt, a szerzetesi múlttal nem rendelkező szentendrei gimnáziumot.[107]

Ha arra keresünk választ, hogy végül miért nyolc gimnázium, és miért a bencés, ferences, piarista és az iskolanővérek működhettek és taníthattak legálisan a politikai diktatúra korszakában, többféle választ találunk. Az újra induló katolikus oktatás méretéről többféle szám él a köztudatban. „A kormány és az egyház – a püspöki kar – tárgyalásain először több iskoláról volt szó. Valaki 26-ot tud, valaki 20-at tud, hallottam 50-et is, ezt igen soknak tartom."[108] Ugyanakkor arról is megoszlanak a vélemények, hogy miért ezek a szerzetesrendek működhettek tovább legálisan. Karlovitz János úgy véli, hogy „1950-ben azonban néhány szerzetesrendnek – amelyek a második világháború idején üldözötteket, így kommunistákat is menekítettek, bújtattak, egyéb módon segítettek – annak fejében engedélyezték a részleges visszaállítást, hogy felvállalják néhány középiskola magas színvonalú működtetését." [109] Mészáros István kiemeli, hogy a tárgyalások során valójában két dologról folyt egyezkedés. Az egyik, hogy a szerzetesek közül hányan működhetnek tovább világi papként. Ez a szám 764 és 400 között mozgott a megbeszéléseken. A másik kérdés, hogy melyik nyolc gimnázium kerüljön visszaadásra. Rákosiék határozott elképzeléssel álltak elő, és elutasították a ciszterci rendet és több apácarendet, a legnagyobb egykori szerzetesi gimnáziumok visszaadásától is elzárkóztak, azonban a ferencesekhez ragaszkodtak. Az egyházi tárgyaló partnereknek nem sok lehetőséget hagytak.[110] Azonban az is lényeges, hogy azt sem engedte meg a pártvezetés a katolikus egyháznak, hogy ellenálljon, és kevesebb iskolát kapjon vissza mint azt előzetesen a eldöntötték.[111]

[106] Gergely 1990. 239–240.
[107] Kovács. 2003a. 298–299.
[108] Interjú Várszegi Asztrik püspök, pannonhalmi emeritus főapáttal. (2021.07.21.) Az interjú a szerző tulajdonában.
[109] Karlovitz János Tibor: Katolikus szerzetesrendi iskolák. Szerk. Buda András–Kiss Endre: Interdiszciplináris pedagógia, tanárok, értelmiségiek. Debrecen, 2009. 121. (továbbiakban: Karlovitz. 2009.)
[110] Mészáros. 1991. 102.
[111] Kovács. 2003a. 299.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

II/4. „Megállapodás”

A tárgyalások hátralévő részében az iskolaépületek és felszereléseik, valamint a leánygimnáziumokat fenntartó rendekről folyt egyeztetés, megalázó és az állam részéről fenyegető hangnemben. A tanévkezdés és az iskolák visszaadása körüli propaganda a kormányt sürgette, a szerzetesek létbizonytalansága viszont a püspöki karra gyakorolt nyomást, mivel az elhurcolások a tárgyalások ideje alatt sem szüneteltek.

Ki kell térni arra, hogy a tárgyalások során „átadás szempontjából szóba” került intézmények: Budapesten a Rozgonyi Piroska és Zrínyi Ilona Leánygimnáziumok, Fazekas Mihály, Vörösmarty Mihály és Gyakorló gimnázium. A vidéki iskolák közül Pannonhalma, Győr, Sopron, Gyula és Szentendre, valamint Debrecenben a Svetits Mátyás Leánygimnázium került említésre. További átadásra alkalmasnak ítélt iskolák voltak a fővárosban: a Petőfi Sándor, a Rákóczi Ferenc és a Toldy Ferenc gimnáziumokat, valamint a Gizella, Szilágyi Erzsébet és a volt Angolkisasszony Intézetet (ekkor Pedagógiai Főiskola gyakorló iskolája) és a Mikszáth Kálmán téri Sophianum épületet (ekkor Orosz intézet). De át nem adható iskolák és annak indoklása is felsorolásra került: az Ady Endre Gimnázium a természettudományos tárgyak oktatásához felszerelt elsőrendű szertárral, előadó és előkészítő helyiségekkel rendelkezik. Továbbá a Szent Imre Gimnázium és Szent Margit Gimnázium. Mindkettőben 400-tól több diák járt, és mindkét épületben működött más jellegű oktatási intézmény is (Agrártudományi Egyetem egy részlege, általános iskola, tanárképző és szakérettségi tanfolyam.)[112]

Az augusztus 23-i iskolai albizottság ülésén került sor a „megegyezésre”.[113] Az egyeztetést a VKM képviselői irányították, és a korábban lefektetett irányvonalat semmibe véve utasították el az egyház javaslatát, még Rákosi azon ígéretét is, hogy az egyház dönthet a visszaadott intézményekről és rendekről.[114] A jegyzőkönyv lefekteti:

- nem szerepel a cisztercita rend a megmaradó és iskolafenntartó rendek között, „helyére” a ferences rend (Kapisztrán ága) került,[115]
- a bencések a pannonhalmi és győri Czuczor Gergely Gimnáziumot, a piaristák a kecskeméti Katona József Gimnáziumot és a budapesti Piarista Gimnáziumot,

[112] Gergely. 1990. 215–217.
[113] Gergely. 1990. 304–306.
[114] Kovács. 2003a. 297.
[115] Kovács. 2003a. 298.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

a ferencesek az esztergomi és szentendrei gimnáziumokat, a szegedi Iskolanővérek a debreceni Svetits Intézetet kapták meg,[116]

- az iskolákkal együtt öt kollégium is átadásra kerül (Pannonhalma, Győr, Esztergom, Kecskemét és Debrecen.)
- az egyháznak gondoskodnia kell arról, hogy szeptember 15-re üzemképes állapotba kerüljenek az iskolák, a ferencesek Szentendrén rendháznak épületet, a piaristák budapesti iskolájuk tulajdonjogának tisztázását kérték,[117]
- minden osztályban nyílhat egy reál és egy humán tagozat,[118] osztályonként 40 fővel, a kollégiumi diákok az iskola hallgatóinak 50%-a, Pannonhalmán és Esztergomban 100%-a lehet,
- a tanárok létszáma osztályonként kettő, és kollégiumonként három-négy lehet,
- az a rend, amelyik nem rendelkezik megfelelő számú tanárral, alkalmazhatja más megmaradó rend tagját vagy világi személyt, de az iskolák [119] segédszemélyzete civil[120] lehet,
- állami tanterv és tankönyv alapján folyhat oktatás, amennyiben szükséges, katolikus jegyzet készülhet, ami utólagos jóváhagyással használható,
- állam által szervezett ideológiai és szakmai tanfolyamon nem kötelező a részvétel,
- a diákok tagjai lehetnek „demokratikus" szervezetnek, de nem nyilvánulhatnak meg a katolikus hittel ellenkező formában,
- az iskolák a VKM által jóváhagyott rendtartást használnak, az iskolák felügyelete városi és megyei tanácsokon keresztül történik,
- az egyház kimutatást küld a VKM-nek az iskolák nevelőiről, megszűnt rendek pedagógusai a VKM-nél jelentkezhetnek állami iskolába,
- férfi rendi utánpótlásra 14, női rendi utánpótlásra 5–6 személy lehetséges, a rendi vezetőség létszámában nem sikerült megegyezni,
- a bencés rendi teológia képzésének későbbi tisztázását kérte.[121]

[116] A vidéken átadásra került gimnáziumok közül: a pannonhalmai iskola első osztályba 58, magasabb évfolyamra 110, összesen 170 diák járt; a győri bencés gimnázium hét osztállyal, az elsőben 233!, a többin 165 így összes 398 diákkal míg Szentendrén 32 elsős, 115 felsőbb évfolyamos, összes 147 tanuló volt. Közli: Gergely. 1990. 215–217.
[117] Gergely. 1990. 304.
[118] A humán és reál osztályok az 1949. évi középiskolai reformnak megfelelően indultak.
[119] Gergely. 1990. 304–305.
[120] Így is tovább csökkentve a legálisan működő szerzetesek számát.
[121] Gergely. 1990. 305–306.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Az egyházi képviselők továbbra is kérték két női rend engedélyezését, de annak elutasítását követően inkább lemondtak második leányiskolájukról, s csak hét intézményt kértek a továbbiakban.[122]

A tárgyalások utolsó fordulójára másnap, augusztus 24-én került sor. Célja a már elkészült „egyezmény" elfogadása volt. Ez a feladat immár Kádár János országgyűlési képviselőre hárult, aki – a taktika részeként – Rákosi Mátyás helyére került. Így Rákosi ígéretei semmire sem kötelezték az új kormánykiküldöttet, aki a leghatározottabb formában utasította vissza a cisztercita rend fennmaradását.[123]

A szegedi iskolanővérek egy napi gondolkodási időt kértek ahhoz, hogy eldöntsék, hajlandóak-e átvenni a budapesti iskola fenntartását egy másik, ekkor feloszlatásra kerülő női rendtől (Isteni Szeretet Leányai). Mivel egy lehetséges női rend sem vállalta egyedüliként az iskolák működtetését – a „vagy mindenki, vagy senki" elvre hivatkozva –, arra végül csak Hamvas Endre csanádi püspök határozott utasítását követően voltak hajlandóak a szegedi iskolanővérek. Végül augusztus 29-én Grősz József kalocsai érsek a püspöki kar nevében értesítette a VKM-et, hogy elfogadják az egyezményt, azzal együtt a nyolc középiskolát, köztük a második leány középiskolát, a Knézits utcai Rozgonyi Piroska Gimnáziumot. Az aláírásra másnap került sor.[124]

A püspöki kar a híveket a VKM által cenzúrázott körlevélben tájékoztatta a szerzetesrendek engedélyének megvonásáról és a megállapodásról. A levél írója, Grősz érsek engedett cenzorának, mivel a szerzetesek egy részének világi papként történő további működése ekkor még nem volt engedélyezve. Szeptember 7-én jelent meg az 1950. évi 34. számú rendelet, amely megvonta a szerzetesrendek működési engedélyét. A megszűnt rendek tagjainak három hónapon belül kellett elhagyni rendházát. Arra, hogy a szerzetesrendek betarthassák vállalásukat, és szeptember 15-ig tanításra alkalmas állapotba hozzák az iskolákat, alig egy hetük maradt.[125] Azt is rögzítették a megállapodásban, hogy az egyházi iskolák diákjaikat „részint azokból toborozhatják, akik az állami iskolákban nem tudtak elhelyezkedni, részint az állami iskolákból átlépő tanulókból. Senkit hátrány nem érhet amiatt, hogy egyházi iskolába jár, vagy gyermekét oda járatja."[126] A tanári kar összeállítása a tanévkezdés közelsége miatt minden rendnek nehéz feladat volt. A nagy múltú tanítórendeknek és a tanításba épp most belevágó ferenceseknek is, ezért a kormány megengedte, hogy az „illegális" tanítórendek

[122] Kovács. 2003a. 298.
[123] Kovács. 2003a. 299.
[124] Kovács. 2003a. 299–300.
[125] Kovács. 2003a. 300–301.
[126] Kovács. 2003a. 301.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

tanárai közül néhányat elhívjanak. Az így verbuvált ferences tantestület például bencésből, premontreiből, szaléziből tevődött össze. Hasonlóan épült fel az iskolanővérek budapesti gimnáziumának tanári kara is, amit piarista, Isteni Szeretet Leányai angolkisasszonyok, kalocsai iskolanővér, szociális missziós nővér, zalaegerszegi Notre-Dame nővér, világi pap, bazilita szerzetes és civilek alkottak.[127]

A megszűnt szerzetesrendek pedagógusai lehetőséget kaptak arra, hogy állami iskolában tanítsanak tovább. A jelentkezéshez három intézményt kellett kérdőíven megjelölniük, azonban az nem volt tisztázva, hogy azt állami szervek felé vagy a rendi elöljáróhoz nyújtsák be. Sok szerzetes későn értesült a lehetőségről, másokat a félelem tartott vissza a jelentkezéstől. Czapik Gyula egri érsek a paritásos bizottság[128] ülésén részletesen foglalkozott a témával, és kitért arra, hogy sok szerzetes még kényszertartózkodási helyén van, míg mások már elhagyták azt. A kormány részéről azt kifogásolták, hogy sokan eltűntek, „illegalitásba mentek." Abban egyetértett a két fél, hogy a szerzetesek számának és helyzetének tisztázása mielőbb szükséges, abban viszont már nem, hogy az az állam vagy az egyház vezetésével történjen.[129]

A szerzetesek részéről a bizalmatlanság továbbra sem szűnt meg az állami tanári állással szemben, a paritásos bizottság későbbi ülésén pedig az a vád fogalmazódott meg a VKM részéről, hogy a püspöki kar „utasítása" miatt alacsony a jelentkezők száma, annak ellenére, hogy a jelentkezés határidejét meghosszabbították. Ekkor az egyház újból javasolta, hogy a jelentkezést a püspöki kar koordinálja, de mindezek ellenére az állami szolgálatba álló szerzetes-tanárok száma rendkívül alacsony maradt.[130]

A katolikus gimnáziumok iránt viszont nagy igény mutatkozott. A tanévet összesen 1384 tanulóval kezdték meg az iskolák, a legnépszerűbb fiú gimnázium a budapesti piarista és a győri bencés Czuczor Gergely gimnázium volt, 269 és 222 fővel a négy évfolyamon. (A katolikus gimnáziumok intézményenként maximum 320 fővel működhettek a megállapodás szerint.) A legtöbb leány a budapesti gimnáziumba jelentkezett, összesen 251 fő. A humán tagozatok minden iskolában megteltek, a reál osztályokat csupán három helyen (Kecskemét, budapesti piarista és Debrecen) tudták elindítani.[131]

[127] Kovács. 2003a. 301–302.
[128] A kormány és a magyar katolikus püspöki kar tagjaiból alakított egyeztető bizottság.
[129] Kovács. 2003a. 302–303.
[130] Kovács. 2003a. 302–303.
[131] Kovács. 2003a. 303.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

A katolikus iskolák osztályonként két tanár után csekély mértékű államsegélyben részesültek. Iskolánként 16 tanár után utalta a szerény összeget az állam.[132] A tárgyalások során nem sikerült megállapodni a szerzetesrendek vezetőségének létszámában, végül férfi rendenként 16–18, az iskolanővérek esetében 8–10 fős volt a rendi vezetőség. A férfi rendek utánpótlásként évente 14 főt vehettek fel, a nővérek pedig tízet.[133]

II/5. Az államosítás eredménye

Az egyházi iskolák államosítása a pártállam céljainak alárendelt központosító és uniformizáló törekvéseknek megfelelően történt,[134] amivel végül 6505 felekezeti iskola került az állam fenntartásába, mindennemű kárpótlás nélkül. Az iskolák több mint a fele katolikus intézmény volt, ezen túl az intézkedéssel 4500 szerzetes-tanár vált állás nélkülivé.[135] Érdemes azonban részletesen is megvizsgálni a katolikus oktatási hálózat mértékét, mivel az az országban a legnagyobb és legszínesebb volt. További katolikus intézmények voltak még: a felsőoktatásban egy jogakadémia, egy egyetemi teológiai kar, 23 főiskolai teológiai és 167 kollégium, valamint számos konviktus és árvaház, összesen körülbelül 200, utóbbiak szintén állami tulajdonba kerültek.[136]

Az államosított intézmények magas száma alapján azonban látható, hogy a katolikus egyház és más felekezetek is szép számban képviseltették magukat az oktatási rendszer minden szintjén, ahogy a társadalmi ellátórendszer egyéb szektoraiban is (kórházak, árvaházak) jelentős volt a felekezeti szerepvállalás. Dolgozatom tárgyát azonban a gimnáziumok vizsgálata jelenti, ezért ki kell térni arra, hogy ebből az intézménytípusból az államosítás évében, 1950-ben, 173 működött Magyarországon. A gimnáziumok fele, vagyis 87 intézmény egyházi fenntartású volt, és ezek közül 48[137] katolikus iskola, ami az összes hazai gimnázium 27%-a. A katolikus intézmények száma a többi iskolatípusban sem elhanyagolható, mivel az óvodák 15, az

[132] Mészáros. 1996. I. köt. 85.; A megállapodás csupán 18 évig garantálta az államsegély folyósítását, lásd: Horváth. 2014. 321.
[133] Mészáros. 1996. I. köt. 85.
[134] Mészáros. 1996. I. köt. 84.
[135] Tomka. 2005. 29–30.
[136] Mészáros. 1996. I. köt. 71–72.
[137] Mészáros András 48 gimnázium államosításáról ír, Gergely Jenő csupán 26 fiú és 10 leányiskoláról számol be, ami összesen 36. A különbség abból ered, hogy Gergely a szerzetesrendek által fenntartott intézmények számát közli, (9 piarista, 6 bencés, 5 ciszterci, 3 premontrei, 2 jezsuita és 1 ferences) ezzel szemben Mészáros a szerzetesrendek iskoláin túl ide számítja azokat a gimnáziumokat is, amiket valamely Katolikus Tanulmányi Alap tartott fenn, és ott katolikus szellemben folyt az oktatás, s ezeket általában szerzetesrendek irányították. Dolgozatomban Mészáros István adatait veszem alapul: Mészáros. 1996. I. köt.; Abban az esetben, ha nála nem található adat, Gergely. 1985. adatait használom.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

általános és népiskolák 41, a polgári iskolák 24, az ipari és kereskedelmi középiskolák 17, a tanító és óvónőképző intézetek 56%-a volt katolikus fenntartású.[138]

2. táblázat. Az 1948-ban államosított katolikus oktatási intézmények száma, és a hazai oktatási rendszeren belüli aránya.

Iskolatípus	Intézmény	Százalék
óvoda	193	15
általános és népiskola	2885	41
polgári iskola	86	24
óvó- és tanító(nő)képző	35	56
kereskedelmi	12	17
ipariskola	5	
mezőgazdasági szakiskola	5	
gimnázium	48	27

Forrás: Mészáros. 1996. I. köt. 71–72.; Gergely. 1985. 250.

Az iskolák államosítása a pártállami diktatúra egyházüldözésének újabb győzelmeként értékelhető, ami a katolikus egyház térdre kényszerítését és a társadalom felett gyakorolt kontroll növekedését eredményezte. Mindez a diktatúra paternalista céljainak megfelelően történt, azonban a vallásos iskolafelhasználó szülők egyházi intézménybe történő beiskoláztatási lehetőségeit szüntette meg, sértve jogaikat az iskoláztatásban és vallásuk szabad gyakorlásában. Rendkívüli módon gyengült ezáltal az egyházi oktatás korábban kitüntetett és a nemzettudat megőrzésében játszott jelentős szerepe. Az államosítással ráadásul a katolikus oktatás jelentős szellemi és erkölcsi értékei mentek veszendőbe.[139] „Egyúttal lehetetlenné tették az evangelizációt, és negligálták a szülők természetes jogát gyermekeik valláserkölcsi neveltetésére, amikor több millió gyermeket kényszerítettek ateista iskolákba. Az államosított iskolákban ezután csak ateista (marxista–leninista, kommunista) és internacionalista világnézet

[138] Mészáros. 1996. I. köt. 72.
[139] Gárdonyi Máté: Túlélés – együttműködés – ellenállás. A Katolikus egyház stratégiái a „népi demokráciában”. Szerk. Balogh Margit: Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. Budapest. 2008. 151. (továbbiakban: Gárdonyi. 2008.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

szerint lehetett oktatni."[140] Mindezek pedig nagymértékben befolyásolták a kulturális tőke áthagyományozásának lehetőségeit.

A felekezeti oktatás megszüntetésén túl a szocialista nevelés célja Ortutay Gyula kultuszminiszteri beszédből jól kiolvasható: "[...] az iskolaügy elsőrendű politikai és hatalmi ügy, az elemi oktatástól kezdve a felső fokig, mert az elemi fokon is éppen úgy, mint az egyetemen arra tanítják a növendéket nyíltan vagy burkoltan, hogy az államhatalom különböző posztjain, […] hogyan viselkedjék…"[141] Ennek megfelelően a kommunista oktatás célja – a marxizmus–leninizmus ideológiájának terjesztésén túl – végső soron, az engedelmes állampolgár nevelése volt.

Ezzel szemben a katolikus nevelésről a II. Vatikáni Zsinat deklarációja kimondja, hogy az embernek méltósága folytán elvitathatatlan joga van a neveléshez, tartozzon az bármilyen fajhoz vagy társadalmi osztályhoz. Olyan neveléshez, amely alkalmazkodik képességhez, kultúrához és nemzeti hagyományhoz, és amely megfelel az egyén életcéljainak is. S folytatja a meghatározás: „[...] az emberi személyt formálva szem előtt tartja a végső célt, s egyúttal a társadalom javát is…[142]

A kultúrkormányzat az iskolák államosításakor tett ígéretét megszegve 1949-ben fakultatívvá tette[143] a hitoktatást, de már csak az általános iskolákban és gimnáziumban engedélyezte azt, a szakközépiskolákban és szakmunkásképzőkben nem. Ezzel az ifjúság felétől el is vette a hittan tanulás lehetőségét, mivel a 14-18 éves korosztály 50%-a a két utóbbi iskolatípusba járt. A főiskolákon és egyetemeken szintén tilos volt a vallásoktatás. Az abban történő részvételt adminisztratív úton akadályozta a rendszer azáltal, hogy arra beiratkozni minden évben egy meghatározott időpontban lehetett, ami általában munkaidőben volt, és mindkét szülőnek meg kellett jelennie. Az iskolaigazgatóknak a hittanoktatásra beiratkozott diákok számát és névsorát jelenteniük kellett a megyei tanácsnak, és elérni, hogy a beiratkozók száma alacsony legyen. A tanácsok művelődési osztályai arra biztatták a tanárokat, hogy hittan órákon történő részvétel ellen kampányoljanak. A szülők munkahelyi személyi lapján feltüntetésre került, ha gyermeke hittanra jár, de előfordult, hogy az a továbbtanulásnál jelentett hátrányt a diáknak. A hittan órák megtartását szigorúan szabályozták, a hittant tanítókkal szemben gyakran indítottak eljárásokat.[144]

[140] Horváth. 2016. 101.
[141] Ortutay Gyula: Művelődés és politika. Budapest, 1949. 291–292. (továbbiakban: Ortutay. 1949.)
[142] A II. Vatikáni Zsinat GRAVISSIMUM EDUCATIONIS kezdetű deklarációja a keresztény nevelésről. https://katolikus.hu/dokumentumtar/gravissimum-educationis (2024.04.12.)
[143] 1949. évi 5. sz. törvényerejű rendelet.
[144] Horváth. 2014. 319.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

A hitoktatás iránti létező igény 1956 után az arra járók óriási számában mutatkozott meg, amikor is annyian jelentkeztek vallásoktatásra, hogy gondot okozott a kellő számú hittan tanár biztosítása. A forradalom és szabadságharc leverése után visszarendeződés következett be, ami 1974-ig a régi szabályozás szerint engedélyezte a hitoktatást. 1975-től heti két alkalommal már a templomban is lehetőség nyílt a hitoktatásra, szabályozott és mindvégig szigorúan ellenőrzött formában.[145]

A szocialista oktatáspolitika egyik célja az ifjúság „fegyelmezett állampolgárrá", a „szocializmus építőjévé" nevelése volt. Az új tantervek az ateista–marxista világnézet terjesztésére, valamint a „klerikalizmus" és „burzsoá ideológiák" elleni harcra törekedtek, emiatt minden tantárgy oktatását az ideológiai, politikai elemek szőtték át. Ennek szellemében jelentek meg a kötelező és egységes tankönyvek, de ez befolyásolta a főiskolai és egyetemi pedagógusképzést is. Az oktatómunkát pedig a tan- és szakfelügyelők, igazgatók és párttitkárok ellenőrizték. Az alsó tagozattól a felsőoktatásig minden tananyagot átírtak, a régi tankönyveket kivonták a forgalomból.[146]

Az 1951-ben a vallás és közoktatási minisztériumban készült tervezet alapján „népgazdálkodásunk fejlődésének ötéves terve azt az időszakot jelzi, melyben a káderek kérdése középponti kérdéssé válik. Egyre nagyobb számban kell rendelkeznünk magasképzettségű szakemberekkel, akik az ötéves terv során létrehozott új technikákat elsajátítani és alkalmazni tudják, és fejlődésünket a szocializmus minden területén előbbre viszik. […] Az ötéves káderképzési terv számadatai népünk kulturális színvonalának rohamos emelkedését, általános életszínvonalának fejlődését tükrözik." [147] Ennek megvalósítása érdekében a gyáriparba felvett elsőéves ipari tanulók számát 1954-ig 50.000 főre kell emelni, amihez segítséget a tanulóotthonok férőhelyeinek 30.000-re emelése nyújt majd. A középiskolákba bekerülő diákok létszámát 46.500, a főiskolai és egyetemi elsőéves hallgatókét 18.400 főre kell emelni 1954-re, de a végső célt a 29.300 felsőoktatási hallgatólétszám elérése jelenti. A gimnáziumokban tanuló diákok összes létszámát pedig 61.240 főre tervezték.[148]

A felsőoktatásba történő felvételi eljárás során származás és megbízhatóság alapján különböztették meg a jelentkezőket. Az eljárás során elsősorban a szülők háború előtti, 1938-as foglalkozását és osztályhelyzetét vették figyelembe. Eleinte tizenegy, 1952-től öt (munkás, paraszt, értelmiségi, egyéb, osztályidegen) kategóriába sorolva a felvételizőt. Az osztályidegen,

[145] Horváth. 2014. 319.
[146] Horváth. 2016. 103.
[147] Somogyvári Lajos: Származási kategóriák és lemorzsolódás a középiskolában (1953–1962). Neveléstudomány 2015. 3. 58. (továbbiakban: Somogyvári. 2015.)
[148] Somogyvári. 2015. 58.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

„X”-es kategóriába sorolták a volt földbirtokosokat, arisztokratákat, gyár- és üzemtulajdonosokat, gazdag parasztokat, az 1945 előtt vezető állást betöltőket, a rendőrség és katonaság volt tisztjeit és a csendőröket. A politikai okokból B-listára került személyek és az elítéltek, az egyéb kategóriába nem sorolt egyháziak, valamint a több alkalmazottat foglalkoztató iparosok. A múltban üzemmel, szanatóriummal rendelkezők, de az ötvenes években már orvosok, ügyvédek, mérnökök gyermekei is az X kategóriába tartoztak, de mivel a szocializmus építését segítette a szülő szakképzettsége, ezért az ilyen tanulók más elbánásban részesültek. Az egynél több alkalmazottat foglalkoztató kisiparosok és kiskereskedők gyermekei, valamint a több segéddel rendelkező kereskedők és ipari kapitalisták (a tőkés szektor) gyermekei között szintén különbséget kellett tenni politikailag.[149]

Ebből a kategóriából a legkiválóbb teljesítménnyel rendelkező diák sem juthatott a felsőoktatásba. Központilag írták elő a munkás-paraszt származású hallgatók kötelező arányát, mely általában 60-65% és 50% körüli volt. Általánosságban elmondható, hogy a megfelelő káder háttérrel jelentkezőt azonnal felvették, azonban az értelmiségi származású jelentkezők között ötszörös volt a túljelentkezés. A bekerült káderek gyengébb teljesítmény esetén sem bukhattak meg, és az ösztöndíjak odaítélését is befolyásolta a káder háttér.[150]

A kategorizálás ugyanakkor problematikusnak bizonyult, és sok esetben bizonytalanságot és jelentős feszültséget generált. A VKM már 1949-ben előírta a részletes káderezést, egy széleskörű adatgyűjtés segítségével, mely a „távol tartandókat” kívánta kiszűrni. A végzős középiskolásoknak adatgyűjtő íven kellett megadnia tanulmányi előmenetelét, szülei foglalkozását és vagyoni helyzetét. Az adatokat az osztályfőnök, tankerületi főigazgatóságon – később a megyei tanácsokon – és az iskolákban felállított iskolabizottságok ellenőrizték és ajánlással látták el, de a tanácsi vagy pártszervezetek is kiegészíthették azt. A diákok társadalmi hátterét a szülők 1938-as, 1944-es, valamint aktuális foglalkozása alapján határozták meg. Az elbírálás során a kiemelt káderek, például munkásból lett párt- és szakszervezeti vagy vállalatvezető gyermekét az „eredeti” foglalkozás alapján a „munkások” közé sorolták, míg az 1938-as vagy 1944-es adataik alapján „osztályidegennek” minősülők gyermekét viszont akkor is „osztályidegennek” számították, ha a szülők később fizikai munkásként dolgoztak.[151]

A kategóriák kialakítása többször változott, értelmezése pedig a besoroláskor és ellenőrzéskor is önkényes volt. Éppen ezért születtek utasítások azok értelmezéséhez. Eszerint

[149] Somogyvári. 2015. 59.
[150] Horváth. 2016. 108.
[151] Polyák Petra: „Osztályidegenek” az egyetemen. Korall. 2016. 2. 7. (továbbiakban: Polyák. 2016.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

például, ha az apa 1938-ban molnársegéd, 1944-ben ipari felügyelő, majd mérnöki diplomát szerez és akként helyezkedik el, a jelentkezést egyedileg kell elbírálni. Ebben az esetben a diák származását születési idejétől függően kell meghatározni, mivel nem mindegy, hogy 1938-ban öt vagy tíz éves volt, ugyanis az öt éves gyermek gondolkodását az apa molnársegéd foglalkozása még nem befolyásolta olyan jelentősen, mint a tíz éves gyermekét.[152]

További problémát jelentett, ha a diák valamelyik szülője elhunyt, elváltak vagy nevelőszülőnél nevelkedett, esetleg a nagyszülő földbirtokos. Ezen túl a központi direktívák, a keretszámok teljesítésének kényszere, a besorolást végző politikai, szakmai meggyőződése mind-mind befolyásolták a felvételi eljárás eredményét. A kategóriák korántsem egzakt megfogalmazásai és a szubjektivitás ellenére előfordultak egyértelmű indoklások, például amikor azért nem javasolták a felvételt, mert a szülők templomba jártak.[153]

1957-től előírták, hogy a továbbtanulás alkalmával először az osztályfőnök és az igazgató vizsgálja fölül a jelentkező kérelmét. Azon diákokat, akiknek a szülei részt vettek az 1956-os forradalomban vagy politikailag kifogásolható magatartásúak voltak, el kellett utasítani a továbbtanulástól, és az „1938-as kategorizálás" továbbra is fennmaradt. A pártfunkcionáriusok és a magasabb állami tisztviselők gyermekét viszont úgy kellett kezelni, mint azoknak a gyermekét, akik a szocializmus építése során kiemelkedő szintre jutottak. A munkás és paraszt származású hallgatók aránya továbbra is 50% kellett, hogy legyen. A felvételi eljárás során figyelembe kellett venni, hogy a jelentkező kellőképpen antiklerikális származású-e, a felvételi bizottság tagjainak pedig MSZMP-tagnak vagy Kommunista Ifjúsági Szövetség tagjának kellett lennie. A bizottság összetételét és működését a Művelődésügyi Minisztérium ellenőrizte.[154]

Ez a rendszer 1963-ig működött, amikor is a származáson alapuló nyilvános megkülönböztetést megszüntették, de kimondták, hogy továbbra is biztosítani kell bizonyos számú helyet bizonyos kategóriából származó diákoknak. A felsőfokú képzések esetében már nem alkalmazták a „B" kategóriás listázást, mely korábban kizárta onnan az „osztályidegeneket" és „ellenségeket", de a hallgató „politikai megbízhatóságáról" készült káderlap nem szűnt meg. Továbbra is előnyt élveztek az oktatásban és felvételinél az „F"-es kategóriájú fizikai dolgozók gyermekei. S hiába végzett az országos tanulmányi versenyek valamelyikén az első tíz helyezett között olyan diák, akinek származása vagy politikai gondolkodása a párt ideológiájának nem volt megfelelő, mert egyetemi felvételt csak az nyert,

[152] Polyák. 2016. 9.
[153] Polyák. 2016. 7.
[154] Horváth. 2016. 108.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

akinek „magatartása megfelelő” volt. Viszont a felvételi vizsga eredményétől függetlenül felvételt nyert a választott felsőoktatási intézménybe az, aki hozzátartozója volt valamely érdemrend: a Magyar Szabadság Érdemrend, a Munkás-paraszt Hatalomért Érdemrend vagy a Szocialista Hazáért Érdemrend tulajdonosának.[155]

Ezek az eljárások a korszak végéig érvényesek maradtak, és általánosságban alkalmazták is azokat. Ilyen oktatási légkörben került sor nyolc szerzetesi gimnázium újbóli működésének engedélyezésre 1950-ben.

II/6. A szerzetesrendek „felszámolása”

Ahhoz, hogy megértsük, miért indulhattak újra katolikus gimnáziumok, szólni kell arról, hogy a Vatikán és a magyar állam közötti kapcsolatok rendezése céljából 1947 tavaszára tervezett konkordátum-tárgyalások végül meghiúsultak, így 1948 elején vetődött fel újra egy egyezmény megkötésének lehetősége. A tárgyalásokon a katolikus egyházat Czapik Gyula egri érsek képviselte, és azt követően ült tárgyalóasztalhoz, miután Mindszenty József bíborossal egyeztette a tárgyalási stratégiát, ami négy feltétel teljesítését kérte a magyar kormánytól. Azok közül azonban öt tárgyalási forduló után egyet sem sikerült elérni. (1. a Szentszék és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolatok helyreállítása; 2. a betiltott katolikus egyesületek működésének engedélyezése; 3. egy katolikus napilap kiadásának engedélyezése; 4. a pártok egyház- és vallásellenes támadásainak megszüntetése.) Az egyházi iskolák államosításának napirendre kerülése miatt az egyeztetések lezárultak.[156]

Az MDP Politikai Bizottsága 1948. november 25-i ülésén külön bizottságot alapított az egyházak elleni harc összehangolására, tagja lett: Rákosi Mátyás, Farkas Mihály és Révai József. A kormány ekkor, az iskolák államosítása miatt kialakult ingatag környezetben bírta rá a református, unitárius és evangélikus egyházakat és az izraelita felekezetet az új helyzetet szabályozó alapegyezmény aláírására. Ennek részeként a református négy fiú és két lány, az evangélikus egyház két gimnáziumot, az izraelita felekezet egy iskolát kapott vissza az államtól. Azok viszont csak 1952-ig működtek felekezeti formában. Ekkor ugyanis a református és evangélikus egyház vezetői jelezték, hogy a pedagógusok béremelése miatt kialakult finanszírozási problémák miatt, csak az állam további anyagi segítségével lennének képesek

[155] Horváth. 2016. 108–109.
[156] Fejérdy András: „Itt a döntés egyoldalúan történik” – az 1950-es megállapodás és a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása. https://abtk.hun-ren.hu/ismerettar/evfordulok/itt-a-dontes-egyoldaluan-tortenik-az-1950-es-megallapodas-es-a-szerzetesrendek-mukodesi-engedelyenek-megvonasa (2024.12.01.) (továbbiakban: Fejérdy. 2020.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

egyházi iskolát a későbbiekben fenntartani. Horváth János az ÁEH elnöke levélben tájékoztatta Rákosi Mátyást a protestáns iskolák anyagi gondjairól, aki egy hónappal később már arról számolt be a főtitkárnak, hogy megegyeztek az egyházi vezetőkkel arról, hogy a következő tanévtől csak a debreceni gimnázium fog református iskolaként működni, és hallgatóinak 25%-a evangélikus diák lesz.[157]

Katolikus részről egy megegyezést sem a magyarországi püspökök, sem XII. Piusz pápa nem utasította el, de ekkor még ellenálltak, mivel csak megfelelő garancia birtokában tartották vállalhatónak egy modus vivendi aláírását. Ősszel a katolikus püspöki kar megegyezés-párti tagjai még egy utolsó kísérletet tettek a Szentszék és a magyar kormány közötti egyeztetések megindítására, amit a szovjet vezetés helytelenített, ezért Rákosi a leszámolás mellett döntött. Mindszenty bíboros 1948. december 26-i letartóztatása után XII. Piusz a magyar püspököket tárgyalás helyett helytállásra szólította föl.[158]

A tárgyalások megszakadtak, majd a Magyar Népköztársaság 1949. augusztus 20-án kihirdetett alkotmányában foglaltak – szeparáció és a lelkiismereti- és vallásszabadság deklarálása – miatt kívánta a pártállam megállapodásban rögzíteni az állam és egyház közötti új viszonyrendszert. A katolikus püspöki kar, mint az Apostoli Szentszék kizárólagos illetékességébe tartozó ügyet, hárította el a tárgyalások megkezdését. A feszültség a két fél között tovább fokozódott a kötelező állameskü letételének megtagadása és a békepapi mozgalomba való belépés püspökkari tiltása miatt. A „fokozódó nemzetközi viszonyok” közepette a kormány 1950 nyarán az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) irányításával több hullámban internálni kezdte a szerzeteseket. Grősz József végül Darvas József vallás- és közoktatásügyi miniszternél a sérelmek orvoslására kezdeményezett tárgyalásokat.[159] A püspöki kar a szerzetesrendek ügyét kívánta rendezni, de a tárgyalásokat valójában vezető Rákosi Mátyás államminiszter kifejtette, hogy a szerzetesek ügye csak az állam és egyház viszonyát átfogó rendezés után oldható meg, önállóan nem.[160]

A tárgyalásokon a püspöki kar javaslatai között szerepelt a Magyar Népköztársaság elismerése, az állammal szemben ellenséges tevékenység tiltása, az újjáépítési munkák támogatása, valamint felsorolták az egyház szabadságának biztosítását garantáló javaslatokat. A további tárgyalások középpontjában a szerzetesrendek ügye állt, és az egyeztetéseket végig Rákosi irányította. Arra hivatkozott, hogy a Horthy-korszakban aránytalanul nagy lett a

[157] Kovács. 2003. 288.
[158] Fejérdy. 2020.
[159] A tárgyalások szövegét közli: Gergely. 1990.; A forrásközlés kritikáját lásd: Mészáros. 1991.
[160] Kovács. 2003. 278–279.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

szerzetesek létszáma, ráadásul a korábban szerzetesek által ellátott feladatokat az állam látja el, ezért indokolt a rendek számának csökkentése. A tárgyalások során felmerült, hogy a püspöki kar megszakítja az egyeztetéseket, ám végül augusztus 30-án aláírták a megállapodást, melyet Czapik Gyula diktátumként nevezett Kádár Jánosnak.[161]

A megállapodás végül kevés konkrét dolgot tartalmazott, a végrehajtást pedig a felek megbízottaiból felállítandó paritásos bizottságra bízta. Az egyház elismerte a szocialista államot, kiállt a béke mellett, és elítélte az atomfegyvert, híveit az építő munkában való részvételre buzdítja. A Magyar Népköztársaság kormánya vállalta a vallásszabadság és a lelkipásztorok működésének biztosítását, visszaadott nyolc, korábban államosított egyházi iskolát, és engedélyezte az oktatás ellátásához szükséges számú férfi és női szerzetes működését. Végül, a költségvetésből 18 éven keresztül csökkenő mértékben továbbra is támogatást nyújt a katolikus egyháznak.[162]

A kormány az aláírását követően megvonta[163] 13 férfi és 41 női szerzetesrend működési engedélyét Magyarországon. A rendek három hónapot kaptak házaik kiürítésére és a szerzetesek távozására. Ez a visszaadott nyolc középiskolát működtető rend (bencés, ferences kapisztránus provinciája, piarista és Miasszonyunkról nevezett szegény iskolanővérek) 60–60 tagjára nem vonatkozott. A betiltott szerzetesi közösségek és a négy legális rend „kereten kívüli" tagjai illegalitásba kényszerülve folytatták szerzetesi életüket 1989. augusztus 30-ig,[164] a diktátum hatályon kívül helyezéséig.[165]

II/7. Katolikus nevelés szocialista légkörben

Ha azt vizsgáljuk, hogyan alakult az egyház üldözése az évtizedek során,[166] megállapítható, hogy a szűkebb értelemben vett Rákosi-korszak (1948-1953) idején az egyházpolitika célja a megsemmisítés, a teljes „egyháztalanítás" volt, és azt 20 éven belül kívánták magvalósítani. Az egyház gazdasági, politikai és közéleti tevékenységének korlátozása, a békepapi mozgalom elindítása és az ÁEH felállítása is megtörtént.

---

[161] Fejérdy. 2020.
[162] Fejérdy. 2020.
[163] 1950. évi 34. számú törvényerejű rendelet.
[164] 1989. évi 17. számú törvényerejű rendelet
[165] Fejérdy. 2020.
[166] A diktatúra időszakának belső politika- és társadalomtörténeti korszakhatárait részletesen lásd: Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2005. (továbbiakban: Romsics. 2005.); Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Budapest, 2005. (továbbiakban. Valuch. 2005.); Tomka. 2005. és Tomka Miklós: A felekezeti oktatásügy társadalmi megítélése. Educatio, 2005. 3. 492–501. (továbbiakban: Tomka Miklós. 2005.) írásaiban.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Más szomszédos országokhoz képest „későn” indult az ÁEH működése hazánkban,[167] de céljának megfelelően koordinálta, ellenőrizte és „politikailag irányította” a felekezeteket, mindezt persze a rendőr és Államvédelmi Hatósággal (ÁVÓ) együttműködve. A kormány igényt formált a főkegyúri jogra is, ami alapján az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulása nélkül egyházi tisztségbe kinevezni senkit nem lehet, végrehajtója az ÁEH volt. Annak apparátusa a megyei tanács mellett egyházügyi megbízott formájában, és a püspöki székhelyeken „bajuszos püspökként” működött. Papok és szerzetesek meghurcolása mellett püspökök házi őrizetét, letartóztatását, internálását vagy bebörtönzését hajtották végre, a békepapi mozgalom segítségével pedig az alsó papság és a püspökségek közötti együttműködést kívánták aláásni. Rákosi Mátyás úgy kezelte a katolikus egyházat, mint egy pártot, és azokhoz hasonlóan folytatta harcát ellene. Azonban a nagyobb tradíciókkal és mélyebb társadalmi beágyazottsággal rendelkező egyházat a legvadabb módszerekkel is csak meggyengíteni és gúzsba kötni sikerült.[168]

Szovjet nyomásra került Nagy Imre 1953 nyarán Rákosi helyére, aki korrekciós politikába kezdett, amikor enyhítette az erőszak mértékét. Az egyházakat illetően ez abban nyilvánult meg, hogy hittan-pótbeíratásokat tartottak, majd tárgyalóasztalhoz ült Nagy Imre és a katolikus püspöki kar vezetése. Az egyeztetések eredménye lett a hittankönyvek újbóli kiadása, a hitoktatás körüli szabálytalanságok kivizsgálása és az anyagi támogatás szintjének megtartása. Ennek ellenére az állam továbbra is beavatkozott az egyház mindennapjaiba, és az ideológiai szembenállás sem szűnt meg. Egy lojális egyházi réteg azonban formálódni kezdett, és az egyházi könyvkiadás – bár minimális mértékben – de elindulhatott. Megjelentek a rendszert patronáló körlevelek és nyilatkozatok. A megalakuló Hazafias Népfront elnökségében helyet kapott Czapik Gyula egri érsek is. Ezek az egyházi vezetők lojalitásukkal kiérdemelték az állami vezetőknek járó kiváltságokat (pl: Kútvölgyi kórház igénybevétele).[169] Összefoglalva megállapítható, hogy Nagy Imre (1953-1955) időszakában enyhült az egyházra nehezedő nyomás és adminisztratív teher.[170]

[167] Romániában már 1948-ban, Csehszlovákiában 1949-ben felállították az egyházakat felügyelő állami intézményt. Gárdonyi. 2008. 149.
[168] Gyarmati György: Egyház, sok rendszer és a történelmi idő. A 20. századi magyar egyháztörténet nézőpontjából. Szerk. Bánkuti Gábor–Gyarmati György: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből. Budapest. 2010. 13-30. (továbbiakban: Gyarmati. 2010.)
[169] Völgyesi Zoltán: A kommunista egyházpolitika szakaszai Magyarországon 1948-tól 1964-ig. Mediárium, 2011. 4. 25–34. (továbbiakban: Völgyesi. 2011.)
[170] Köbel. 2005. 19.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

A Rákosi- féle egyházpolitika reneszánsza következett 1955 és 1956 között, amikor intézményrendszerét ismét előtérbe helyezték. Nagy Imre reformjait elítélték, és túlságosan jobboldalinak és megengedőnek kiáltották ki.[171]

Meg kell említeni, hogy 1956 tavaszán Czapik Gyula egri érsek halálát követő napokban kiszabadult kényszertartózkodási helyéről Grősz József [172] kalocsai érsek, a püspöki konferencia elnöke. Ekkor került elő egy, az állam által készített, dátum és szerző nélküli megállapodás-tervezet, mely az 1950-es „megállapodás" továbbfejlesztett, kiegészített változatának tekinthető. Abban több helyen irreális, a valóságtól teljesen elrugaszkodott javaslatok és vállalások is szerepelnek, az állam részéről például a következő: „A magyar Népköztársaság kormánya a katolikus egyház működéséhez szükséges, templomon kívüli oktatáshoz a következő segítséget nyújtja. Kiegészíti az 1950. évben kötött megállapodásban biztosított középiskolák számát 11-re, azaz helyreállítja a cisztercita és premontrei tanító-rendek államosított középiskoláiból kettőt, illetve egyet, továbbá még két leányiskolát."[173] Ezeken túl garantálja a hittanoktatás zavartalan helyreállítását, az ahhoz szükséges tankönyvek és meghatározott számú sajtótermék megjelenését. Nem tisztázott, hogy az ÁEH vagy az ÁVH volt-e a szerző, ahogy felhasználásának célja sem, az mindenesetre figyelmet érdemel, hogy az egyházpolitika Rákosi-reneszánsza során hasonló próbálkozás történt az állam részéről. Azért is érdekes, mert a későbbi, 1964-es Vatikánnal kötött részleges megállapodás nem érinti az egyházi iskolák helyzetét.[174]

Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején a pártállami egyházpolitika bukott volt. Hirtelen csökkent a párt befolyása az egyházra, míg végül teljesen meg is szűnt. A lakosság többsége keresztény volt, ragaszkodtak egyházukhoz, papjaikhoz, a keresztény erkölcsi normákhoz, és a forradalom alatt megnyilvánuló közösségek bizonyítják, hogy ezeket az ideálokat a hatalom nem tudta kiirtani[175] Ez idő alatt eltávolították a békepapokat a katolikus egyházból, 57-et.[176]

A Kádár-korszak első éveiben 1956 és 1958 között a megtorlás céljával a Rákosi-féle egyházüldözéshez hasonló zajlott, és leginkább a katolikus egyház ellen. Kádár az 1956. október 23-a előtti állapotot tekintette status quo-nak az egyházak vonatkozásában, és annak visszaállítása lett a cél. Ismét letartóztatták azokat, akik a forradalom alatt kiszabadultak, és le

[171] Balogh. 1997. 386-439
[172] Balogh–Szabó. 2019.
[173] Kálmán Peregrin: Megállapodás tervezet 1956-ból. Vigilia, 2007. 10. 745. (továbbiakban: Kálmán. 2007.)
[174] Kálmán. 2007. 745–748.
[175] Gergely Jenő: Egyházak, egyházpolitika 1956-ban. Szerk. Mózes Mihály–Kozári József: 1956. Tanulmányok a forradalomról. Eger, 2008. 22-33. (továbbiakban: Gergely. 2008.)
[176] Szabó Csaba: A Grősz-per előkészítése 1951. Budapest. 2001. 55–56. (továbbiakban: Szabó. 2001.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

kellett tölteniük eredeti büntetésüket. A lemondatott kormánnyal lojális vezetőket visszahelyezték korábbi pozícióikba, ez Mindszenty József és az esztergomi érseki szék betöltése esetében azonban 1970-ig húzódott.

A Kádár-kormány elvben biztosította az egyházak szabadságát, de 1957 elején felfüggesztette a gyülekezési szabadságot, és elvárta, hogy az a felekezetek mindenben működjenek közre a szocializmus építésében. Az egyházi gyűlések és összejövetelek megtartása, a körlevelek sokszorosítása csak előzetes engedéllyel volt lehetséges. 1957 májusában alakult meg az Országos Béketanács Katolikus Békebizottsága, s emellett a katolikus püspöki kar létrehozta az Opus Pacis-t, annak elkerülése érdekében, hogy a békepapi mozgalom megossza a katolikus egyházat. Ahol a békepapokkal szemben erős ellenállás alakult ki (Esztergom, Székesfehérvár, Vác), miniszteri biztost neveztek ki az egyházmegyékbe. A pápai enciklikákat, dekrétumokat, körleveleket csak az ÁEH engedélyét követően olvashatták föl. Az 1957-ben kiadott törvényerejű rendelet értelmében a papi állások betöltése és az abból való felmentés – a kisebb falusi plébánosi és kápláni pozíciók kivételével – állami hozzájárulással volt lehetséges, akárcsak a teológiai tanári vagy iskolaigazgatói kinevezések. Ez megkönnyítette a diktatúra számára a kívánt személycserék megvalósítását és egy hozzá lojális egyházi réteg kialakítását. Mindezek segítségével a Kádár-kormánynak sikerült helyreállítani az 1956 előtti egyházpolitika szintet.[177]

Az egyházüldözés következő korszakának az 1958 és 1964 közötti időszak tekinthető, amikor a kormány már nemcsak visszaszorítani akarta az egyházat, de kompromisszumra is törekedett azzal. Megszületett az a felismerés, hogy adminisztratív úton nem szüntethető meg az egyház és vallás, ezért már felhasználni kívánta azt céljai eléréséhez. Az egyházakkal megegyezni kívánó „népfrontpolitika" szándéka a nemzetközi elismerés megszerzése lett, ennek érdekében a véres egyházüldözést fokozatosan elhagyta a rendszer.[178]

Az egyházra legelőször a mezőgazdaság szocialista átalakításában folyó munkához formált igényt a párt. A Politikai Bizottság 1958-ban már így fogalmazott: „a szocializmus építésének korszakában az egyházak még hosszú ideig fennmaradnak, ezért megsemmisítve a klerikális reakció ellenforradalmi kísérleteit, az egyházakkal pozitív együttműködésre törekszünk."[179] A dokumentum már megkülönböztette a „klerikális reakciót", mely ellen „az adminisztratív harc minden eszközét" igénybe kell venni, és a vallásos világnézet elleni küzdelmet, amellyel kapcsolatban a „felvilágosító és a nevelő munka" fontosságát emelte ki.

[177] Völgyesi. 2011. 29–30.
[178] Völgyesi. 2011. 29–30.
[179] Közli: Völgyesi. 2011. 30.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Így meg is született az egyház és állam „békés egymás mellett élésének” koncepciója, aminek lényege a vallásosság lassú elsorvasztása, de addig is, az „egyházi reakció” háttérbe szorítása és a papság lojalitásának növelése. Az ’50-es évek végén és a ’60-as évek elején felváltva alkalmazták a megfélemlítés és megnyerés stratégiáját az egyházzal szemben, és mindvégig volt a párton belül olyan tábor, aki osztályellenséget látott az egyházban, tiltakoztak anyagi támogatása és a lojális papsággal történő együttműködés ellen. 1960-tól felerősödött az a vélemény, hogy a mezőgazdaság kollektivizálása után az egyház lesz az egyedüli ellenség, ezért az ellen kell minden energiát összpontosítani, ami adminisztratív intézkedéseket és megszorításokat eredményezett.[180]

A hruscsovi vallásellenes akció[181] „eredménye” hazánkban 1960 végén két, jelentős erőket felvonultató rendőrségi akció, amely során közel 300 egyházi vagy ahhoz kötődő személyt vettek őrizetbe. Mivel fontos része maradt a pártállam egyházpolitikájának a megfélemlítés, hasonló akciók egészen 1964 nyaráig zajlottak. Ezzel párhuzamosan Kádár szövetségesként várta el a téesz-szervezésben folyó munkában való részvételt.[182]

Miután a VIII. pártkongresszuson „lerakták a szocializmus alapjait” azt követően, hogy befejeződött a kollektivizálás, 1963-ban helyreállt Magyarország ENSZ tagsága, és amnesztiában részesültek az 56-os elítéltek, az egyház és pártállam kapcsolatában is egyértelmű javulás ment végbe. Enyhült a Vatikán keleti politikája (Ostpolitik) is, tárgyalások kezdődtek a Szentszék és a kelet-európai kommunista országok között. Ez a folyamat XXIII. János pápa idején kezdődött, és az 1963-ban megválasztott VI. Pál pápa alatt folytatódott, az egyház fennmaradása érdekében a nyílt ellenállás helyett egyfajta megegyezésre törekedett a kommunista országokkal. Ezeknek megfelelően került sor 1964-ben a Szentszék és a magyar kormány között részleges megállapodás[183] megkötésére. Ebben a Vatikán elismerte az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulási jogát a püspök kinevezésekhez, kimondta, hogy a püspökök alkotmányra tett esküje nem áll ellentétben püspöki esküjükkel. Moszkva először engedélyezte egy, az érdekszférájába tartozó ország kormányának, hogy megállapodást kössön a Vatikánnal, s fordítva, a Vatikán először kötött szerződést egy kommunista kormánnyal.[184]

[180] Völgyesi. 2011. 31–32.
[181] Stefano Bottoni: Egy különleges kapcsolat története. A magyar titkosszolgálat és a Szentszék, 1961- 1978. Szerk. Bánkuti Gábor–Gyarmati György: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből. Budapest, 2010. 253-280. (továbbiakban: Bottoni. 2010.)
[182] Völgyesi. 2011. 31–32.
[183] A részleges megállapodás „agrément” szövegét nem közölték, a két fél arról csak rövid sajtónyilatkozatot adott ki. 1998-ban a Vatikán kérésére a magyar kormány további 75 évre (2073-ig) zárolta az anyagot. Völgyesi. 2011. 32.
[184] Völgyesi. 2011. 32.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

A későbbiekben Kádár János és az egyházi vezetők egyfajta kompromisszuma keretében az egyházat a rendszer működtetésének eszközévé tette.[185] A „bajuszos püspökök" helyett már állambiztonsági módszerek és besúgók munkája valósította meg az egyházüldözést. Ez végül Lékai János bíboros „kis lépések" politikájához vezetett, mely csekély állami engedményekért cserébe, az egyház hozzájárult a rendszer elfogadtatásához, a hívek buzdításához. A kádári egyházpolitikának végül sikerült kialakítani egy lojális egyházi bázist, közülük hatan már a parlamentben ültek 1977-től, 45-en helyi tanácsokban, és szép számban a Hazafias Népfront bizottságaiban tevékenykedtek. Fontos megjegyezni, hogy Kádár személyében egy olyan vezető irányította az egyházüldözést, aki jelentős tapasztalattal rendelkezett e téren.[186] Ő volt a kivizsgálója a Pócspetri-ügynek, a Mindszenty-ellenes[187] kampány irányítója, belügyminiszterként a bíboros elleni vádak egyik összeállítója. 1950-ben tagja a „klerikális reakció" elleni harc háromfős bizottságának.[188]

Összegezve elmondható, hogy „amit Rákosinak nem sikerült elérnie, azt Kádár az 1970-es évekre megvalósította: megtörte az egyházak befolyását, meggyengítette társadalmi bázisukat, és szűk térre szorítva kontrollálta működésüket."[189] Ezek alapján megállapítható, hogy az egyházi iskolák helyzetét az 1950-es években a fenyegetettség, az 1960-as és az 1970-es években a megtűrtség, az 1980-as években a rehabilitáció hangulata jellemezte.[190]

II/8. A katolikus oktatás lehetőségei és a kisszemináriumok

Fontos kitekinteni a vallásgyakorlás lehetőségeire, amiről megállapítható, hogy a hívők nem gyakorolhatták szabadon hitüket, és csak korlátozott módon nyílt lehetőség a vallásos gyermeknevelésre, hitoktatásra. Ezáltal az ifjúság vallási nevelése jócskán elmaradt a korábbi szinttől, az elsősorban illegális formában folyhatott.[191]

Mivel a politika megpróbálta a vallást kiiktattatni, ezért a népszámlások kérdőíveiről is száműzték a vallásossággal kapcsolatos kérdéseket, ezért 1949 és 2001 közötti időszakból nem áll rendelkezésre cenzusadat a népesség vallási megoszlásról. Így csak egyházi statisztikák adatai (egyházi esküvők, keresztelések, első áldozók, bérmálkozók száma) alapján tudunk

[185] Völgyesi. 2011. 32.
[186] Völgyesi. 2011. 32.
[187] Mindszenty József életéről lásd: Balogh Margit: Mindszenty József 1892–1975. I–II. kötet. Budapest, 2015.; Somorjai Ádám: Az amerikai levéltárak titkai – Válogatott írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2021.
[188] Völgyesi. 2011. 32.
[189] Völgyesi. 2011. 32.
[190] Tomka. 2005. 30.
[191] Tomka Miklós: Magyar katolicizmus. Budapest, 1991. (továbbiakban: Tomka Miklós. 1991.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

következtetni a vallásosság mértékére. Ezek alapján megállapítható, hogy a vallási aktivitás már az 1950-es évektől csökken, és 1978 körül éri el a mélypontját, majd az 1980-as évektől valamelyest újra erősödött.[192] Az 1980-as évekbeli erősödést, megújulást a közvélemény-kutatási adatok is alátámasztják, ugyanis a felmérések szerint az egyházak presztízse emelkedett 1985 és 1989 között, ráadásul az magasabb volt, mint vizsgálatokban szereplő más szervezeteké, (még az ellenzéki szervezetektől is nagyobb).[193]

Érdemes bemutatni, hogyan alakult át az oktatási rendszer a szocializmusban, mely oktatási formák szűntek meg, és melyek születtek, amelyekben az egyház már nem taníthatott. Az óvodák korábban a szociálpolitikai rendszer részét képezték, 1949-től azonban a közoktatásügyi tárca irányításával az oktatási-nevelési rendszer részévé váltak. Ezt követően az óvodahálózat szélesedett, melyben előtérbe került az óvoda iskola-előkészítő funkciója.[194]

1945-ban dolgozták ki a nyolcosztályos általános iskola rendszerét, melynek célja lett, hogy kötelezően és ingyenesen azonos műveltségi anyagot közvetítsen a 6–14 éves gyermekek számára. Ez egyúttal megszüntette a hat és nyolc osztályos népiskolát, valamint a polgári iskolákat. Az évek során több alkalommal is átdogozott általános iskolai tantervek mindvégig a marxista–leninista ideológia közvetítését hangsúlyozták, az orosz nyelv tanításának kötelezővé tétele mellett.[195]

Az általános iskola létrejöttével a gimnáziumok négyosztályossá váltak, és tantervük jelentősen átalakult. 1948-ban, az iskolák államosítása során 113 gimnáziumot vett át az állam, majd valamennyi középiskolát gimnáziummá szervezett. Létrejöttek az általános gimnáziumok humán (nyelvi, társadalomtudományi és művészeti) és reál tagozatai (természettudományi és technikai), valamint kialakultak a szakgimnáziumok (ipari, mezőgazdasági, közgazdasági és pedagógiai) területei, amik később technikumokká váltak, amikből aztán szakközépiskolák vagy felsőfokú technikumok alakultak. A legtöbb gimnázium – rövid időre – áttért az úgynevezett 5+1-es képzésre (heti egy termelőnapon folyó gyakorlati munkavégzés), ami aztán az értékelhető termelés hiányában megszűnt. A humán és reál tagozatokat a speciális képzést nyújtó osztályok (nyelvi, matematikai stb.) kialakítása váltotta fel, majd annak helyébe a fakultációk bevezetése lépett.

[192] Tomka Miklós: Vallás és vallásosság. Szerk. Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György: Társadalmi riport. Budapest, 1990. 534–555. (továbbiakban: Tomka Miklós. 1990.)
[193] Kovács – Lajtos. 1998. 586–587.
[194] Fehér Katalin: Kultúrpolitika és közoktatásügy 1945–1989 között. In. Magyarország a XX. században. Szerk. Kollega Tarsoly István. 2000. 471. (továbbiakban: Fehér. 2000.)
[195] Fehér. 2000. 471–473.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

A középfokú szakmai képzést és megfelelő szintű általános műveltséget biztosító szakközépiskolák 1961-ben jöttek létre. Az oktatást a negyedik év végén a szakmunkásvizsgával egybekötött érettségi vizsga zárta. 1949-ben szervezték át az iparostanonc-iskolákat iparitanuló-iskolákká (1961-től szakmunkásképző iskola), ahol az általános iskola elvégzése után az ipari szakmunkás-utánpótlás oktatása zajlott. A képzési palettán a társadalom minden csoportja megtalálhatta gyermekei számára a legmegfelelőbb oktatási szintet és formát, azonban ahhoz kizárólag ateista formában juthatott hozzá. az egyházakat elvágva a gyermekek nevelésének lehetőségétől. [196]

Szót kell ejtenünk arról is, hogy ez az oktatási rendszer milyen volt, milyen eredményeket érhetett el, s miket ért el. 1950 után a meghagyott katolikus gimnáziumokban az oktató-nevelő munka azután kezdődhetett meg, miután a tanárok letették az esküt a Magyar Népköztársaságra és az alkotmányára. Az oktatás az állam által megszabott működési feltételek mellett folyhatott, állami tantervet követve és állami tankönyvet használva. Az iskolák azoknak a szülőknek a gyermekeit vehették fel – ezt az egyezmény részletesen szabályozta –, akik nem nyertek felvételt állami iskolába, vagy akik onnan szabadon léptek át.[197] Ez gyakorlatilag egy „második oktatási rendszernek" is tekinthető, hasonlóan a 19. századi egyházi népoktatáshoz, ami kiegészítette vagy helyettesítette az állami népoktatást, [198] de már csak a gimnáziumi oktatás szintjén.

Az 1950-es „megállapodás" mérlegeként egyrészről megállapítható, hogy a „meghagyott" iskolák mindvégig szigorú állami felügyelet mellett működhettek, és a felekezeti oktatás létező igényét[199] csupán a legcsekélyebb – és a saját szempontjaiból legszükségesebb – mértékben elégíttette ki a diktatúra oktatási rendszere. Ezt a mértéket legjobban a kiállított érettségik száma érzékelteti. A katolikus gimnáziumok tanulóinak maximális létszáma 2560 fő lehetett, és közülük 640 diák szerezhetett érettségi bizonyítványt tanévenként.[200] Ez azt jelenti, hogy az 1960-ban kiállított 32 000 érettségi [201] bizonyítvány 8%-át, a Ratkó-korszaknak köszönhető demográfiai csúcs éveiben (1974/75) kibocsátott 75 000 érettségi 3,4%-át szerezhették meg a diákok katolikus iskolában.

A katolikus gimnáziumok a politikai diktatúra időszakában jelentősen hozzájárultak a papi és szerzetesi utánpótlás neveléséhez. 1958 és 1982 között 795 katolikus gimnáziumban

[196] Fehér. 2000. 473–475.
[197] Mészáros. 1996. I. köt. 85.
[198] Kozma Tamás: Egyházi iskolák – Interkulturális nevelés. Educatio, 2005. 3. 469. (továbbiakban: Kozma. 2005.)
[199] Tomka Miklós. 2005.: 494.
[200] Drahos Péter: Katolikus iskolák az államosítás után. Educatio. 1. (1992) 46–64. (továbbiakban: Drahos. 1992.)
[201] KSH: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsi001b.html (2024.01.20.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

érettségizett fiú jelentkezett egyházmegyei vagy szerzetesi szemináriumba, valamint 33 lány az iskolanővérek rendjébe.[202] A szemináriumok hallgatóinak száma 1955 és 1985 között 2296 fő volt,[203] vagyis a katolikus iskolákból érkező és teológiai képzésben részt vevő hallgatók a diákság körülbelül 35%-át jelentették, azaz valamivel több, mint egyharmadát.

Magyarországon is létezett a papságra készülő fiatalok felkészítését segítő rendszere, úgynevezett kisszemináriumok formájában. Ennek elsődleges célja az volt, hogy minél fiatalabb kortól segítse a fiúkat a papság felé vezető úton, gyakran a szemináriumokban biztosítva helyet ennek a képzési formának, aminek során a diákok külön vezetéssel végezhették középiskolai tanulmányukat. Ilyen intézetek már a 20. század előtt is működtek Esztergomban, Kalocsán, Pécsen és Nyitrán, később pedig a többi egyházmegyében[204] is elindultak a kisszemináriumok. Nem rendelkeztek egységes arculattal, sem elhelyezkedésüket, sem a képzés idejét tekintve, de a 20. században hallgatói már a városokban működő szerzetesi iskolákban tanultak.[205]

A második világháborút követően is sikerült fenntartani a kisszemináriumok rendszerét, a szerzetesrendek pedig „jelöltházakat" működtettek növendékeik utánpótlásnak felkészítésére. Az iskolák államosítása azonban nem érintette ezeket az intézményeket, mivel azok kizárólag az egyház céljait szolgáló „szervezetek" voltak. Diákjainak általános iskolába vagy gimnáziumba történő jelentkezése viszont már problémát jelentett az államosítást követően. Néhány kisszeminárium hallgatósága állami iskolában tanulhatott (Eger, Kalocsa, Vác, Székesfehérvár), máshol viszont – és általában a szerzetesrendek esetében – házon belül szervezték meg az oktatást. Különböző kiskapuk nyitásával kívánták biztosítani diákjaik tanulását az intézmények vezetői, Esztergomban például a gimnazista kispapok is reverendában jártak. De eltanácsolás is előfordult az állami iskolák részéről, „klerikális" vagy „osztályidegen" háttér miatt.[206]

Az 1949/50-es tanévre a Püspöki Kar jóváhagyásával a következők szerint alakult át a kisszemináriumi oktatás. Tíz egyházmegyei szemináriumban, öt szerzetesrend tanárai az alábbi szerkezetben tanítottak: a bencések Pannonhalmán, Kőszegen, Esztergomban és Győrben; a

[202] Kemenes László: A mai katolikus középiskolák. Szerk. Turányi László: Magyar Katolikus Almanach. Budapest, 1988. 258–275. (továbbiakban: Kemenes. 1988.)
[203] Szalai János: A papi utánpótlás. Szerk. Turányi László: Magyar Katolikus Almanach. 1988. Budapest. 147–156. (továbbiakban: Szalai. 1988.)
[204] A győri kisszeminárium elindulásának történetét lásd: Bedy Vince: A győregyházmegyei papnevelés története. Győr, 1937. 353–375
[205] Bohán Béla: A magyarországi Kisszemináriumok utolsó három éve a 20. században: Középiskolai oktatás a magyarországi egyházmegyék és szerzetesrendek kisszemináriumaiban az iskolák államosítása után, 1948-51 között. Teológiai előkészítő tanfolyamok. 1–15. Kézirat, a szerző tulajdonában. Ez úton köszönöm Urbán Mártának, hogy felhívta figyelmemet ezen dolgozatra. (továbbiakban: Bohán. kézirat)
[206] Bohán. kézirat

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

ciszterciek Egerben, Székesfehérváron és Pécsen; a piaristák Veszprémben, Szegeden és Vácon; a premontrei rend Szombathelyen és Keszthelyen; jezsuiták pedig Kalocsán. A ferencesek és szaléziek önállóan nem jelentek meg ebben a rendszerben.[207] De 1950 őszétől az általános iskolások (annak kialakulása miatt) már nem lehettek kisszeminaristák, csak az egyházmegyei tanfolyamok maradtak fenn. A szerzetesrendek betiltását követően a szerzetesek az egyházmegyei tanfolyam növendékeivé váltak Egerben, Kalocsán és Szegeden.[208]

Az 1950/51-es tanévben a kisszeminaristák száma 30 és 75 között mozgott egyházmegyénként, összesen körülbelül 450 fő volt, amikor július 9-én betiltották a kisszemináriumokat. [209] Azok a diákok, akik nem folytathatták tanulmányaikat, a szerzetesrendek iskoláiba jelentkezhettek át. S a korszak hátralévő részében már csak ez a hat intézmény állt rendelkezésükre a papi pályára készülőknek, hogy katolikus szellemben készüljenek fel teológiai tanulmányaik elsajátítására. Vagy választhatták az állami gimnázium marxista szemléletű oktatását.

A katolikus gimnáziumokba járó azon diákok, akik papnak készültek, egyházmegyei támogatásban részesülhettek a kollégiumi ellátás díjának térítéséhez. A konviktusokban pedig megfelelő spirituális felkészítésben részesültek későbbi pályájukhoz. A püspöki kar 1958 januárjában tárgyalta a kisszemináriumok ügyét, ahol megállapították, hogy az államhatalom nem mutat hajlandóságot arra, hogy kisszemináriumi kollégium épülhessen. A meglévő gimnáziumokat pedig nem lehetett feltölteni papi pályára készülő növendékekkel, mert ezen iskolák „kellenek a világiaknak” is, így megfelelő megoldás híján zárult a tárgyalás e témában, s a későbbiekben sem született megoldás arra.[210]

II/9. A Katolikus Középiskolai Főhatóság

A Katolikus Középiskolai Főhatóságot egyfajta koordináló testületként hozta létre a püspöki kar, iskolái felügyeletére és ellenőrzésére. Az a pártállami időszakban is működött, de felépítése és hatásköre jelentősen átalakult. Ezért ki kell térni arra, hogy Magyarországon az első kísérlet egységes katolikus tanügyigazgatás szervezésére 1760-ban került sor Mária Terézia utasítására.

[207] Horváth Lóránt Ödön: A Csornai Premontrei Prépostság története. Csorna, 2016. 77–172. (továbbiakban: Horváth Lóránt. 2016.)
[208] Bohán. kézirat. 5–9.
[209] Bohán. kézirat. 11–12.
[210] A gimnáziumok, a feloszlatott rendek utánpótlásának oktatásában játszott szerepét jól ábrázolja Halász Tibor Nivárd dolgozata a ciszterci oblátusok 1950 őszén történő szétszóratásáról és Pannonhalmára kerülésükről. Halász Tibor Nivárd: "Az Istent szeretőknek minden a javukra válik" A magyar ciszterciek növendéknevelő tevékenysége az "illegalitás" éveiben. OTDK dolgozat. 2021. (továbbiakban: Halász. 2021.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

A középiskolai főhatóság közvetlen elődje azonban a kiegyezést követő évtizedben jött létre, amikor a püspöki kar az 1877-es tanügyigazgatási törvény rendelkezései nyomán határozatot hozott a katolikus népiskola mellett működő iskolaszékek szervezéséről.[211] Ekkortól a katolikus népiskolák tanügyi felügyeletét (esperesein keresztül) a püspök gyakorolta, ezáltal vált a püspöki kar a katolikus iskolák legmagasabb szintű tanügyi szervévé. Számos egyházmegyei szintű tanítóegyesület jött létre, majd 1898-ban kongresszusukon hozták létre állandó albizottságaként a Katholikus Tanügyi Tanácsot (KTT), melynek feladata a püspöki karral való kapcsolattartás és annak megbízásából, a tantervek előkészítése és állami utasításokhoz történő igazítása, valamint a katolikus iskolákban használatos tankönyvek jóváhagyása volt.[212]

1921-ben újjászervezték a KTT-t, irányítását szorosabban alárendelték a püspöki karnak,[213] majd az 1930-as évek oktatásügyi változásai (a Hóman-féle új középiskolai törvény növelte az állami befolyást, de a katolikus középiskoláknak is, a protestánsokkal azonos jogokat biztosított) hatására hozta létre a püspöki kar a Katolikus Középiskolai Főhatóságot. Elnöke a hercegprímás, ügyvezető alelnöke a pannonhalmi főapát lett, a tagság pedig két püspökből és a tanítórendek vezetőiből állt. Hatáskörébe 29 fiúgimnázium és 14 leány középiskola tartozott,[214] feladata pedig a tantervek és működési szabályzatok megállapítása, a tankönyvek engedélyezése, az érettségi elnökök kiküldése, a katolikus középiskolák képviselete, valamint a nevelés és oktatás felügyelete lett. Később hatáskörébe vonták a katolikus líceumokat (főiskolai tanulmányokra előkészítő iskolák) és tanítóképző akadémiákat is, ami miatt neve Katolikus Iskolai Főhatóságra (KIF) változott, és összesen 98 iskolát irányított. Elnöke továbbra is a hercegprímás maradt, tagsága viszont bővült: öt püspökkel és öt szerzetes elöljáróval. (Pannonhalmi főapát, a zirci apát, a csornai és a jászóvári prépostok, valamint a piarista tartományfőnök.) A hatáskörébe tartozó intézmények száma tovább nőtt, végül csak a katolikus óvodák és népiskolák nem tartoztak ahhoz.[215]

A második világháború után az államosítással megszűnt a Katolikus Iskolai Főhatóság létjogosultsága, azonban „megfigyelő” szerepben tovább működött, az eredményes hitoktatás biztosítása érdekében. 1950-től a szerzetesi gimnáziumok felügyeletével ismét a Katolikus Középiskolai Főhatóságot (KKF) bízta meg a püspöki kar, élén Hamvas Endre csanádi

[211] Boros Zoltán: A Katolikus Középiskolai Főhatóság. Szerk. Dénesi Tamás – Boros Zoltán: Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején. I kötet. Pannonhalma, 2018. 96–97. (továbbiakban: Boros. 2018.)
[212] Gianone András: A Katolikus Pedagógiai Intézet történelmi gyökerei a kiegyezéstől a rendszerváltásig, A katolikus oktatás és országos szervezetei az elmúlt másfél évszázadban. Budapest, 2017. 6–8. https://docplayer.hu/110920352-A-katolikus-pedagogiai-intezet-tortenelmi-gyokerei-a-kiegyezestol-a-rendszervaltasig.html (2024.12.12.) (továbbiakban: Gianone. 2017.)
[213] Gianone. 2017. 12.
[214] Gianone. 2017. 14.
[215] Gianone. 2017. 16.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

püspökkel, tagjaivá a négy szerzetesrend – köztük a női iskolafenntartó rend[216] – elöljáróit tették meg, főigazgatója pedig a szerzetesek közül került ki. A KKF mellett felállították a tanügyi bizottságot is, amely tanulmányi ügyekben (tankönyvek és tantervek véleményezése) nyújtott szakmai segítséget.[217]

A KKF tényleges nevelési felügyeleti tevékenysége csak a harmincas években valósult meg, a pártállam oktatási rendszerében csupán a püspöki kar egyik testületeként működhetett, mint a törvények és jogszabályok megtartásának őre.[218] Legfőbb feladata az volt, hogy a gimnáziumok önállóságukat megtartva tudjanak megfelelni az állam elvárásainak. Ezen túl, az egyház „belső szempontjából" felügyelte az iskolákat, azokat képviselte a hatóságok előtt, és érettségi elnököket biztosított. Ugyanakkor az iskolák újraindításával járó feladatok megoldásában is jelentős részt vállalt, úgy mint a tanév szüneteinek kijelölése, ünnepélyek számbavétele, leánytanulók fiúgimnáziumokba történő felvétele ügyének rendezése vagy a tanulók segélyezésének megszervezése, amik aztán a korszak végéig irányadó döntésekké váltak. Hasonló volt a tanárok eskütételének szabályozása is, mely kezdetben állami hatóságok, majd 1950 őszétől az iskolaigazgatók előtt is történhetett. Az igazgatók és a frissen diplomázott tanárok azonban továbbra is a megyei tanácsok oktatási osztályán tehettek esküt.[219]

A diákotthoni felvétel során előnyt élveztek azok, akik idősebb testvére korábban már egyházi iskolába járt, és a kollégiumi létszám maximális kihasználására nagy hangsúlyt fektettek. Ahogy arra is, hogy a többségében bejáró diákokkal rendelkező iskolákban a tanulószobák működését, a tanuláshoz szükséges rendszeres segítségnyújtást és a lelkigondozást is megszervezzék. Kiemelt jelentőségű volt az idegen nyelvek színvonalas oktatásának megszervezése, a szakkörök, sport és megfelelő szórakozási lehetőségek biztosítása is. Minden évben elkészült egy évkönyvet helyettesítő beszámoló, melyben hangsúlyos volt az internátusban élő diákok, bejárókéhoz képest, jobb tanulmányi eredményeivel igazolni a kollégiumok fejlesztésének szükségességét.[220]

Sikerült elérniük, hogy a szerzetesrendek számára is megküldjék a szakmai továbbképzésekkel kapcsolatos anyagokat, valamint azt, hogy (1953 őszétől) a budapesti és debreceni egyetemek bölcsész- és társadalomtudományi karain tanuló szerzetes jelöltek mentesüljenek a marxizmus-leninizmus vizsga alól. Azt már nem sikerült elérniük, hogy az egyetemi továbbtanulás során az egyházi iskolákból felvettek létszáma a katolikus

[216] Boros. 2018. 100.
[217] Gianone. 2017. 18–20.
[218] Boros. 2018. 95–96.
[219] Boros. 2018. 101–102.
[220] Boros. 2018.103–104.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

gimnáziumok létszámával arányos legyen. A papi hivatásra készülő, de reál osztályba járó diákok latin oktatását sikerült engedélyeztetniük, mint rendkívüli tantárgyat, heti két óraszámban.

A szerzetestanárok államsegélyének és a püspöki kar által folyósított bérkiegészítésnek kifizetése a KKF-en keresztül történt. Annak gyakorlati vezetője az elnök volt, aki 1953-tól a pesti piarista Mikszáth Kálmán téri új rendházában volt elérhető. Feladat volt az iskolákkal történő kapcsolattartás, látogatásokkal is. Az érettségi elnökök kijelölésén túl a szakfelügyelet megszervezése is az elnökre hárult. A korszakban bevett gyakorlat volt az egyházi iskolákban a párhuzamos (állami és egyházi) szakfelügyelet, az érettségik két elnök közreműködésével történő lebonyolítása. A főhatóság által kinevezett egyházi elnökök, a szerzetesrendek tanárai közül kerültek ki.[221]

Az iskolák igazgatói évente kétszer (eleinte többször is) közös értekezleten vitatták meg az iskolák helyzetét, de a szaktanárok között is találkozókra került sor, például Esztergomban a fizikaszertár bemutatása és módszertani eszmecsere történt 1964-ben. Az ülések gyakorisága idővel csökkent, és általános jellegűvé vált. A hetvenes években kialakult tanulói létszámhiány hátterében egyrészt demográfiai okok, másrészt az iskolák fejlesztésének elmaradása állt. Ezeken túl, a gyermekek általános iskolai presszionálása, a szülőket ért munkahelyi nyomás és az egyetemi továbbtanulás[222] kétséges lehetősége is hozzájárult a lehetséges létszámtól való elmaradáshoz.[223] Az iskolák, elsősorban a kollégiumok fejlesztését az iskolák javára történő évenkénti gyűjtéssel[224] próbálta támogatni a püspöki kar. Az és a külföldi segélyek végül lehetővé tették néhány diákotthon és iskola fejlesztését.[225]

[221] Boros. 2018. 106–110.
[222] A katolikus gimnáziumok hallgatóit érintő hátrányok a felsőoktatási továbbtanulás során az ÁEH számára is tisztázandó eseménynek bizonyult, ezért is javasolták rádió interjú elkészítését a Budapesti Piarista Gimnázium igazgatójával és a „Műegyetem illetékes rektorhelyettesével." – MNL-OL-XIX-1975-(208.d.)
[223] Boros. 2018. 110–115.
[224] Drahos. 1992. 54.
[225] Kemenes. 1988. 259.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

III. ÁLLAMBIZTONSÁG ÉS A SZERZETESI GIMNÁZIUMOK

Látható, hogyan változott az egyház, a szerzetesrendek és annak oktatása, a kommunista pártvezetés egyházüldöző tevékenyégének következményeként. Ennek kivitelezésében – a szerzetesrendek megfigyelésében és rendszabályozásában –, a központi bizottság nagymértékben támaszkodott a politikai rendőrség munkájára. Ebben a fejezetben a párt által (irányított és használt) államvédelmi szervek munkáját kívánom bemutatni, a szerzetesrendek és iskoláik életére kifejtett tevékenységük által.

III/1. Államvédelem és egyházpolitika

Dolgozatomban nem vállalkozhatok a hazai állambiztonság történetének és működésének részletes bemutatására, de intézményeinek és módszertanának ismertetése nélkülözhetetlen ahhoz, hogy megismerhessük az egyházat és a szerzetesrendeket üldöző pártállam működésének eredményeit.

Szólni kell arról, hogy hazánkban is jelentős szerephez jutott a politikai rendőrség,[226] mely sajátos szimbiózisban élt a pártvezetéssel, ami irányította az állambiztonság munkáját, aminek eredményeire jelentősen támaszkodott. A szervezet korai éveiben működésére jellemző volt az erőszak (mellyel alapvető emberi jogokat sértett), később azonban finomodott technikája, de mindvégig a diktatúra egyik biztosítéka maradt.[227]

A második világháború végén a hazai kommunisták első lépései közé tartozott a politikai rendőrség megszervezése. Ennek következtében hamarosan kettő is működött a fővárosban.[228] Az Államrendőrség Vidéki Főkapitánysága és a Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztály (PRO) egységesülésével jött létre 1946-ban a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO), melyet közvetlenül a belügyminiszter irányított. A PRO feladatai között még nem szerepelt az egyházakkal szembeni fellépés, de az

[226] A pártállam állambiztonságáról részletesen lásd: Kiszely Gábor: ÁVH – Egy terrorszervezet története. Budapest, 2000. (továbbiakban: Kiszely. 2000.); Müller Rolf: Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban. Budapest, 2012. (továbbiakban. Müller. 2012.); Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956-1990. Budapest, 2008. (továbbiakban: Tabajdi – Ungváry. 2008.)

[227] Tabajdi – Ungváry. 2008. 11–12.

[228] Müller Rolf: A magyar politikai rendőrség, 1945–1956. Szervezettörténeti áttekintés. Megvalósult szükségszerűség. Az állami rendőrség megszervezése. Szerk.: Jámbor Orsolya Ilona – Tarján G. Gábor Rendészettörténeti tanulmányok, 2020. 238–240. (továbbiakban: Müller. 2020.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

ÁVO-nak már arra is figyelnie kellett.[229] Munkájának súlypontja is eltolódott, immár nem a múlt politikai bűncselekményeinek feltárása élvezett prioritást, hanem a kommunista államrend ellen irányuló támadások megakadályozása.[230] A szervezetet 1948-ban a Belügyminisztérium (BM) ellenőrzése alá helyezték, Államvédelmi Hatóság (ÁVH) néven, de 1950-től már közvetlenül a Minisztertanács felügyelte annak munkáját.[231] Működésének „eredményességét" érzékelteti az a 1.149.659 fős „adatbázis", amit a 35.000 fős szervezet 1953-ra ért el. Ez az „antidemokratikus" személyeket számon tartó lista a felnőtt lakosság több mint 20%-át tartalmazta.[232] A Sztálin halála után bekövetkezett politikai változások hatására az ÁVH önállóságát megszüntették, és ismét a BM szervezetébe tagolták,[233] majd az 1956-os forradalom és szabadságharc elsöpörte azt. A politikai rendőrség újjászervezése során, az állam biztonsága elleni bűncselekmények utáni nyomozását visszautalták a rendőrség hatáskörébe, és a BM Politikai Nyomozó Főosztályán folyt tovább az államvédelmi munka.[234]

1962-ben szovjet mintára történt az állambiztonsági szolgálat átalakítása, és főcsoportfőnökségi és csoportfőnökségi struktúra került bevezetésre. Az egyház tevékenységét a III/III–2–a osztály feladatai közé sorolták, az ifjúsági és oktatási vonalat pedig a III/III–2–b-hez, de voltak hatásköri átfedések. Az évek alatt többször változtattak a struktúrán, de abban lényegi változás 1990-ig nem történt.[235]

A pártállam külföldi hírszerzése az ÁVH keretében jött létre 1950-ben, és feladatai között szerepelt mások mellett a Vatikán elleni kémkedés és az egyházi emigráció működésének feltérképezése.[236] A hírszerzés által foglalkoztatott legtöbb hálózati személy a katolikus egyház vonalán dolgozott. A szerzetesrendeken keresztül is igyekeztek informálódni, de Rómában a Pápai Magyar Intézet hallgatója vagy tanáraként is többen írtak jelentést tartótisztjük részére.[237]

Ki kell térni arra, hogy az állambiztonság legfontosabb eszközének a hálózata bizonyult, aminek méretéről elmondható, hogy 1958-ban az állambiztonsági szervek összesen 13649 hálózati személyt foglalkoztattak, ebből 312 fő egyházi vonalon dolgozott, közülük 294 volt egyházi személy. 1978-ban a III. Főcsoportfőnökség és rendőrkapitányságok állambiztonsági

[229] Vörös Géza: Egyházak az állambiztonsági dokumentumokban. Szerk. Bánkuti Gábor–Gyarmati György: Csapdában – Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989. Budapest, 2010. 286–287. (továbbiakban: Vörös. 2010.)
[230] Müller. 2020. 246–247.
[231] Vörös. 2010. 287.
[232] Müller. 2020. 274–275.
[233] Vörös. 2010. 286–287.
[234] Vörös. 2010. 288–289.
[235] Vörös. 288–289.
[236] Vörös. 2010. 290–293.
[237] Vörös. 2010. 322.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

hálózati személyeinek a száma 7458 fő volt, amiből 435 személy az egyházról jelentett. 1988-ban pedig 8152 főből 504-et foglalkoztattak egyházi megfigyelőként.[238]

A főosztályon kiemelten fontos volt a szerzetesek ellenőrzése, ezért a szerzetesrendekbe is igyekeztek ügynököt beépíteni. Olyanokat, akik a közösség életéről tájékoztatást adhattak, vagy az operatív tiszt utasítására belülről bomlaszthatták rendjüket.[239] Hasonlóan demoralizáló lehetett azoknak az egyházi vezetőknek a tevékenysége is 1958-tól, akik a BM-től vagy ÁEH-tól kapták utasításba „túlbuzgó" papjaik egyházjogi eszközökkel történő megbüntetését. Bizonyos esetekben így az érintett pap elkerülhette börtönbüntetését. Ennek ellenére 1961 és 1971 között minden évben zajlott eljárás egyházi személyek ellen, amik általában bebörtönzéssel zárultak.[240]

Amikor az új pártvezetés levonta a Rákosi-korszak politikájának tanulságait, tagolt uralmi szerkezetet alakított ki a pártállam irányításhoz 1956 végén. Emiatt a politikai rendőrség befolyása erőteljesen csökkent, és azt közvetlenül a pártirányítás – a Politikai Bizottság (PB) határozatai alapján, a Központi Bizottság (KB) végrehajtásával – működtette.[241] Az egyházak helyzetét a Politikai Bizottság mindvégig kiemelt figyelemmel kísérte. Összesen 58 alkalommal tárgyalt kifejezetten ilyen jellegű ügyet, és a legtöbb esetben a Katolikus Egyházzal foglalkozott. A témák eloszlása nem egyenletes a Kádár-korszakban. A hatvanas évek végéig gyakrabban és fajsúlyosabb ügyek kerültek megtárgyalásra, általában önálló napirendi pontként, később leggyakrabban kinevezésekről esett szó, más ügyek értékelése mellett. Témájukat tekintve vegyes kép rajzolódik ki, az elvi iránymutatástól a konkrét beavatkozási javaslatokig. Direkt intézkedésekre elsősorban a forradalom leverését követő időszakban került sor, minden bizonnyal ekkor még részletes utasításokkal lehetett érvényesíteni a központi hatalom akaratát.[242]

1957-ben a KB ülésén született döntés többek között arról, hogy korlátozzák a vatikáni dokumentumok nyilvánossá tételét, a katolikus egyház ellen induljon lejáró rádiókampány, de a „legreakciósabb" papok közigazgatási őrizetbe vételéről is döntöttek. A pártvezetés 1958-ban különválasztotta az egyházi reakció elleni (politikai) harcot és a vallás elleni (ideológiai) küzdelmet, mivel már szükségesnek tartotta a rendszer konszolidációjához egy lojális egyházi vezető réteg „fenntartását." Az egyházi reakció elleni harc a politikai rendőrség feladata lett.[243]

[238] Vörös. 2010. 304.
[239] Vörös. 2010. 313–314.
[240] Vörös. 2010. 320.
[241] Tabajdi – Ungváry. 2008. 19.
[242] Tabajdi – Ungváry. 2008. 42.
[243] Tabajdi – Ungváry. 2008. 43–45.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

A hatvanas években Mindszenty József kérdése,[244] a II. Vatikáni Zsinat, valamint az egyházakkal az ötvenes években kötött szerződések anyagi szempontú felülvizsgálata vált fajsúlyos kérdéssé.[245]

Az egyházpolitika az ellenséges egyházi személyekkel szemben a hatékony fellépést sürgette 1968-ban, azok „megtévesztő magatartása" miatt. Konkrét feladatot is megfogalmazott: „Fokozottabb figyelmet kell fordítani a működő szerzetesrendek, különösen a bencés rend káros politikai tevékenységére,"[246] a Művelődési Minisztériumot pedig utasította, hogy érvényesítse az egyházi iskolákban érettségizett diákok felsőoktatási felvételi eljárása során a „vonatkozó irányelveket."[247] A 70-es évek közepén indult határozott kampány a vallásos párttagok ellen, később azonban már alig került napirendre az egyházak kérdése a pártállami rendszer bomlásáig.[248]

Az állambiztonság szervei munkájuk során jelentős mennyiségű iratanyagot rögzítettek majd hagytak utódszerveikre. Ezeket a dokumentumokat jelenleg az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) őrzi és kezeli. Az itt kutatható iratokból kiolvasható, hogy az államvédelmi szervek figyelemmel kísérték a Regnum Marianum papi közösséget, a Központi Hittudományi Akadémiáról kizárt hallgatókat, a Mária Légió, valamint piarista és cisztercita szerzetesek ifjúsági csoportjainak szervezését.[249] A Bulányi György kereten kívüli piarista, Rózsa Elemér és Dombi József jezsuita, Emődi László vagy Ikvay László által vezetett közösségekről éppúgy találhatóak információk, mint például az 1988-as Szent István király halálának 950. évfordulójára tervezett országos ünnepségsorozatról.[250]

Beszámolók születtek a Magyar Katolikus Püspöki Kar üléseiről[251] és az alábbi püspökökről ügynöki jelentés készült: Badalik Bertalan, Hamvas Endre, Szabó Imre, Kovács Sándor, Endrey Mihály és Kisberk Imre. A fontos, de alacsonyabb beosztású egyházi személyekről is feljegyzések számoltak be. A püspöki pozíciók utódlásával („Várományosok"), és a bencés szerzetesi vezetéssel („Bencés várományosok") külön is foglalkozott az állambiztonság.[252] Nyomok utalnak Pétery József váci és Shvoy Lajos székesfehérvári püspökök személyi dossziéinak létezésére is, de olyan objektumdossziéról is tudunk, melyek

[244] Mindszenty József amerikai követségen töltött éveiről és külföldre távozásáról, részletesen lásd: Somorjai Ádám: Az amerikai levéltárak titkai - Válogatott írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2021. (továbbiakban: Somorjai. 2021.)
[245] Tabajdi – Ungváry. 2008. 45.
[246] Tabajdi – Ungváry. 2008. 45.
[247] Tabajdi – Ungváry. 2008. 45.
[248] Tabajdi – Ungváry. 2008. 46.
[249] Vörös. 2010. 297.
[250] Vörös. 2010. 301–303.
[251] Vörös. 2010. 311.
[252] Vörös. 2010. 314–317.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

nem maradtak fenn. Ezek a Katolikus Papok Békebizottságáról, a Központi Szemináriumról vagy a Hejcei Papi Otthonról tartalmaztak információkat.[253]

Az egyházüldözés kirakatpereinek (Mindszenty és Grősz–per, Kiss Szaléz ferences, Vezér Ferenc pálos és Sándor István szalézi szerzetes), ÁBTL-ben őrzött vizsgálati anyagai a magyarországi egyházüldözés történetének jelentős forrásai. Hasonló perirat az 1970-es évekből is bőségesen olvasható: második Regnum-per, jezsuiták elleni per, Lénárd Ödön piarista szerzetes pere vagy a harmadik Regnum-per.[254]

Agostino Casaroli, Luigi Bongianino, Giovanni Cheli és Luigi Poggi vatikáni diplomatákról és a Szentszék külpolitikájáról, valamint a II. Vatikáni Zsinatról is fennmaradtak kartonok.[255] A Vatikáni Államtitkárságról az 1972 és 1982 közötti időszak jelentései alapján, a Szentszék szocialista országokkal kapcsolatos, tervezett diplomáciai lépései kerültek feljegyzésre. Továbbá, II. János Pál pápa és megválasztásának várható következményei. Fellelhetőek dokumentumok a bécsi Pázmáneumról és a jezsuiták római rendházáról, továbbá a Leuveni Katolikus Egyetemről.[256] A „Hontalanok" fedőnevű nyitott dossziéban külön is foglalkoztak az emigráns magyar papokkal, úgy mint; Alszeghy Zoltán, Magyary Gyula, Mester István és Zágon József.[257]

Az ÁBTL állományában számos könyv és adathordozó őrzi még a pártállam államvédelmi feljegyzéseit. Közülük ki kell emelni azt az 1947-ben játszódó, Viola című oktató, dokumentum játékfilmet, mely az egyházi iskolába járó diákok szervezkedéséről szól.[258] Most, hogy láttuk az államvédelem[259] katolikus egyház elleni ténykedésének módszereit, vessünk egy pillantást annak eredményeire a kutatásban érintett szerzetesrendek életéből.

III/2. Fókuszban

Ezt az egyik legismertebb és rendkívül szorgalmas Feledi Zsolt[260] néven beszervezett szerzetes dossziéival kezdem. Az 1960 augusztusában[261] megnyitott 341, az 1964-ben[262] nyitott 417 és

[253] Vörös. 2010. 317.
[254] Vörös. 2010. 318–320.
[255] Vörös. 2010. 297.
[256] Vörös. 2010. 323–324.
[257] Vörös. 2010. 325.
[258] Vörös. 2010. 330.
[259] Köszönöm Pőcz Erzsébet tanácsait az ÁBTL levéltári forrásai megismeréséhez.
[260] Gépelt jelentésein a Feledy név olvasható. Feledi Zsolt ügynöknek több dossziéja is vel lelhető az ÁBTL állagai között.
[261] ÁBTL - 3.1.2. M-37076/1
[262] ÁBTL - 3.1.2. M-37076/3

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

az 1970-ben[263] nyitott munka dossziéja 308 oldalon keresztül sorolja az ügynök jelentéseit. Az is kiderül azokból, hogy az ügynök majd titkos megbízott Pannonhalmán a bencés rend tagjaként került beszervezésre. Az első általam vizsgált dosszié több mint 90 elkülönített feljegyzést tartalmaz. Feledi buzgó munkásságát jól érzékeltetik a jelentések címeiben szereplő témák is, úgy mint: piaristák, bencések, utazás stb. De leggyakrabban konkrét személyek nevei olvashatóak, legtöbbjük bencés rendtársa volt. Az első általam is vizsgált dossziéjában található „egyházi iskolák”[264] tárgyú feljegyzés 1960 novemberéből származik. Munkájáról sok mindent elárul, hogy a beszervezését követő három hónapon belül 11 jelentést készített, vagyis átlagosan nyolc naponta írt egyet.

Jelentésében az egyházi gimnáziumok létezéséről csodálkozva ír, mivel az ifjúság nevelése minden politikai rendszer szívügye kell, hogy legyen, de a szerzetesek iskoláiból kikerülő diákok „évente mindig ugyanazt az államellenes légkört”[265] viszik ki az életbe – véleménye szerint. Úgy véli, hogy 1945 után, amikor még nem állt a párt rendelkezésére jól képzett megbízható pedagógus kar, akkor „valamelyest” szükség volt a paptanárok munkájára, de már nem tartja szükségesnek „ellenségük” munkáját. Mivel a papság sohasem szolgálta a szocializmust, de még a békepapság sem, így nincs is rájuk szükség, ahogy a Szovjetunióban sincs, ahol ez már meg is „oldódott.” Vagy Csehszlovákiában, ahol már régóta nincsenek szerzetes gimnáziumok. Az egy oldalas okfejtésének logikája akár a politikai bizottság ülésén is megállta volna a helyét, minden esetre a folytatásban az egyházi gimnáziumok bezárása mellett érvel, mivel már mindenki boldog hazánkban, amiért a szocializmus szépen fejlődik. A középkorral állítja párhuzamba jelenét, és megállapítja, hogy korábban a papságra még szükség volt, mert a tudományt művelte és gondoskodtak a szegényekről, ahogy azt már a népi demokrácia teszi. Hosszasan sorolja a papság erkölcsi züllöttségét, jó néhány püspök és pap nevét is említve példa gyanánt. Majd egy huszárvágással kanyarodik vissza az egyházi iskolákhoz, amikor is arról értekezik, hogy a diákok fel tudnak nézni egy családos tanárra, akinek felesége és gyereke van, „és teljes jogú tagja a társadalomnak”[266], ezzel szemben a papra csak bizonytalanul tekintenek a fiatalok.

A folytatásban a pannonhalmi gimnáziumot szidja részletesen, öregdiákok véleménye és saját tapasztalatai alapján, majd az elégedetlen szülők véleményének ad hangot, mielőtt, ismét rácsodálkozna az egyházi iskolák létezésére. A jelentésben szerepel még tartótisztje

[263] ÁBTL - 3.1.2. M-37789
[264] ÁBTL - 3.1.2. M-37076/1-47. 1960. november 8. Jelentés az egyházi iskolákról.
[265] ÁBTL - 3.1.2. M-37076/1-47.
[266] ÁBTL - 3.1.2. M-37076/1-48.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

megjegyzése is, mely keserű hangvételűnek ítéli az írást, de végsősoron kiemeli, hogy „állami pénzen ellenséges nevelést biztosítunk az egyházi iskolákban […] helyes lenne, ha a meglévő ilyen irányú anyagaink alapján egy tájékoztatót és javaslatot tennénk a párt felé az egyházi iskolák megszüntetéséről, vagy nagyon erős korlátozásukról."[267]

Egy 1961. szeptember 19-i[268] Pannonhalmáról szóló nyolc oldalas jelentésében a szerzetes-prefektusokról[269] lejegyzi, hogy azok inkább át sem járnak a rendházba, ahelyett egymást, a főapátot és a gyerekeket szidják. A diákok meg annak ellenére, hogy katolikusok, szidják a tanárokat mert a szerzetesek nem tudják megnevelni őket. Saját rendtársairól általában lekicsinylően, megvetően ír, és többeket részletesen is ábrázol a jelentésében, mely arra is kitér, hogy Pannonhalma jelentős idegenforgalma a szerzetesek számára információáramlást is biztosít. Az iskolában rendszeresen mozifilm vetítést is szerveznek, amit a „falusi" lakosság is rendszeresen látogat. Az apátság vendégszobáinak rendszeres látogatói művészek, orvosok és általában értelmiségi személyek, de az egyházmegyei papokkal is élő a szerzetesek kapcsolata az itt megtartott lelkigyakorlatokon keresztül. Egyéb, akár betiltott rendekből is rendszeresek a vendégek, mindezek által Pannonhalma egyfajta egyházi, vallási központként is funkcionál.[270]

Az ügynökön keresztül az állambiztonság jó előre értesült a gimnáziumban tervezett kirándulásokról, nyári táborokról. Részletesen sorolva a tanárok neveit és a kirándulások helyszíneit, úgy mint; balatoni vitorláskirándulás, rábai csónak túra és bükki sátortábor. De a szerzetesek hangulatáról, véleményéről is tájékoztatta tartótisztjét, egyebek mellett arról, hogy a bencések számoltak azzal, hogy a „papi iskolákat" megszüntetik, és valamilyen indoklással a hittan oktatást teljesen betiltják.[271] Feledinek arról is volt tudomása, hogy a Budapesten orvosi tanulmányait folytató rendtársa, Lugosfalvy Viktor Pannonhalmára történő visszahívását az egyházügyi hivatal akadályozta meg az által, hogy Legányi Norbert főapát „kapott olyan írást, melyben az volt, hogy ha Viktort visszahívja az orvosegyetemről, akkor egyetlen bencés papot sem engednek az egyetemeken tanulni tovább."[272] Az egyházügyi hivatal ultimátumával szemben a főapát nem tehetett semmit, kénytelen volt engedni hiszen a rendek működésének feltétele a tanítás volt, amihez szakképzett tanerőre volt szükségük. Az ÁEH ezzel a lépésével nem csak Lugosfalvy Viktor további tanulását biztosította (lekötelezve magának ezáltal a szerzeteset), hanem a bencés renden belül a főapát elleni hangulatkeltést is elérte.

[267] ÁBTL - 3.1.2. M-37076/1-49.
[268] ÁBTL - 3.1.2. M-37076/1-146-153
[269] kollégiumi nevelő
[270] ÁBTL - 3.1.2. M-37076/1-151.
[271] ÁBTL - 3.1.2. M-37076/1/118–119.
[272] ÁBTL - 3.1.2. M-37076/1/236

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Az ügynök működésének szerteágazó tevékenységére példa, hogy volt pannonhalmi öregdiákokról is készített jelentést tartótisztje megbízására, így került lejegyzésre a Tomka család Pannonhalmán végzett gyermekeinek jellemzése, melyet a tiszt az alábbiak szerint értékelt: „A jelentés számunkra elsődleges információkkal bír Tomka Miklósról, operatív értékkel bír, a jelentés egyoldalú megbízható forrásból származik."[273]

Felediről kijelenthető, hogy lelkiismeretesebben végezte ügynöki munkáját, mint szerzetesi hivatását. Hozzáállását ügynöki munkájához jól jellemzi az, hogy több feljegyzésében is oldalakon keresztül sorolta saját rendjének kapcsolatait; rendtársai, öregdiákok és szüleik nevét. Azonban Piarista kapcsolatairól csupán annyit jegyzett fel: „Rendházban majdnem mindenkit ismerek, […] Ezeket nem sorolom fel, ugyanis ott laktam négy évig közöttük."[274]

Feledi Zsolt fedőnevű titkos megbízott, miután kilépett a bencés rendből ügynöki tevékenységét nem szüntette be, továbbra is jelentett, új munkahelyéről és környezetéről, de a szerzetesek és volt rendjének életéről készített feljegyzéseit továbbra is megkapta a politikai rendőrség. Sok esetben tanácsokkal is ellátta tartótisztjét, akár konkrét ügyük megoldásához is fogalmazott meg javaslatokat. Rajta kívül azonban jónéhány ügynök tevékenykedett még a szerzetesek között, de nem kizárólag a bencés renden belül.

III/3. A rendszer kitartó figyelme

Feledivel ellentétben voltak olyan ügynökök is, akik munkájukat kevésbé lelkesen végezték, s olyanok is, akik dekonspirálódtak. Előbbire jelent példát Hegedűs Róbert[275] fedőnevű ügynök eset is, akinek tartótisztje feljegyzésében kitér arra, hogy: „Az ügynök a találkozón csak a biztosítotton jelent meg, mivel az előzőt lemondta azzal, hogy elfoglaltsága végett nem tud eljönni. […] A feladat többi részét nem hajtotta végre. A kérdőre vonás alkalmával arra hivatkozott, hogy nem volt ideje és jelenleg sincs, mivel vendégei vannak, és csak úgy tudott egy óra hosszára eljönni, hogy azt mondta, mozijegyet megy váltani. A felelősségre vonásnál kijelentette, hogy sok az elfoglaltsága."[276] Mindebből kitűnik, hogy az ügynök nem először mulasztotta el feladatát végrehajtani és a találkozón megjelenni. A dosszié további részéből

[273] ÁBTL - 3.1.2. M-37076/3/ 40
[274] ÁBTL - 3.1.2. M-37076/3 /80
[275] A munkadosszién áthúzva olvasható a Nyíri Zoltán fedőnév is és a dosszié is tartalmaz olyan kézzel írott jelentést melyet Nyíri Zoltán néven írt alá készítője. ÁBTL - 3.1.2. M-17097 /41
[276] ÁBTL - 3.1.2. M-17097/46

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

azonban az derül ki, hogy a tisztnek sikerült megtörnie ügynökét, aminek ékes bizonyítéka a 454 oldalas szigorúan titkos munkadossziéjában[277] olvasható.

Ez a jelentős terjedelmű iratcsomó nagy számban tartalmaz diákokról készített egy, másfél oldalas jellemzéseket.[278] Ezek tartalmazzák a diák családi hátterének ismertetését, tanulmányi eredményeit, iskolai magatartásának bemutatását, küllemének ábrázolását, és amennyiben releváns politikai tevékenységének ismertetését. Okot adott a jelentés elkészítésére például egy 1956-ban Amerikába disszidált báty is, aki itthon maradt családtagjaival, köztük kecskeméti diák öccsével is levélben tartotta a kapcsolatot. A tartótiszt értékelése megjegyzi, hogy „Figyelemmel kell kísérni folyamatosan, hogy a kapott leveleket vagy egyéb anyagot felhasználja-e az iskolában."[279]

Ezekhez hasonlóan tanár kollégáiról[280] is számos jelentést állított össze, amikben kitért a tanári munka jellemzésére, értékelésére is. Az egyes tanárok részletes bemutatásán túl a piarista gimnáziumok általános hangulatáról is jónéhány jelentést készített, leginkább a személyi változásokat számba véve, meghatározott időszakonként.[281] Hegedűs és tartótisztje figyelme kiterjedt más, elsősorban illegális szerzetesrendek életére is, melyről figyelemreméltó részletességgel számol be.[282]

A kecskeméti gimnázium belső életéről is hangulatjelentésen keresztül alkothatott képet az állambiztonság. 1959-ben többek között az került lejegyzésre, hogy a megelőző tanév érettségi bankettjét követően néhány diák beverte három szerzetes-tanár szobájának ablakát. Az egyik érintett tanár ezek után kollégiumi nevelőként folytatta munkáját, aminek következtében a kollégiumi hangulat megromlott. Ennek oka az új nevelő keménykezű és goromba stílusa, amivel szemben a két negyedik osztály „bojkottal fenyegetőzött", de a lázadó hangulat enyhült miután az igazgató engedélyezte a végzős évfolyamok klubdélutánját.[283]

Arra is találunk példát amikor a piarista szerzetesek közül börtönbe zárt, vagy más egyházfegyelmi módszerrel rendszabályozott tagokat veszi számba Hegedűs. Említve például azt a piarista atyát aki a korábbi kecskeméti rendőrfőkapitány kérésére, a templom padlásán elrejtett fegyverek miatt kapott négy év börtönbüntetést, és a felsorolást még hosszasan folytatja.[284]

[277] ÁBTL - 3.1.2. M-17097
[278] ÁBTL - 3.1.2. M-17097 /56; ÁBTL - 3.1.2. M-17097 /196; ÁBTL - 3.1.2. M-17097 /230.
[279] ÁBTL - 3.1.2. M-17097 /197
[280] ÁBTL - 3.1.2. M-17097 /65; ÁBTL - 3.1.2. M-17097 /105; ÁBTL - 3.1.2. M-17097 /337.
[281] ÁBTL - 3.1.2. M-17097 /91
[282] ÁBTL - 3.1.2. M-17097 /122–125
[283] ÁBTL - 3.1.2. M-17097 /143
[284] ÁBTL - 3.1.2. M-17097 /146

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

A kecskeméti piarista gimnáziumról, annak pedagógiai eredményességéről 1959-ben feljegyzésre került, hogy: „a piarista gimnázium az állami gimnáziumnál sokkal jobb nevelést ad és a tanulmányi eredmény is jobb, mint az állami gimnáziumokban. Ezt a véleményt a hivatalos szakfelügyelési látogatások is megerősítik. Legfőbb oka ennek a piarista gimnázium sajátos jellegében rejlik. Mint a megye egyetlen egyházi iskolája erős kritikának van kitéve, versenyeken és érettségi vizsgákon keresztül. […] Innen van az, hogy például a budapesti piarista gimnázium az összes egészen kiváló múltú pesti gimnáziumot messze veri."[285] Ezek okait Hegedűs abban látja, hogy általában a piarista iskolákba magas a jelentkezők száma ezért válogathatnak a tanulókból, akik többsége értelmiségi családokból kerül ki ezért már otthonról is hoznak bizonyos fokú előműveltséget. Ezen túl fontos még, hogy a tanulók jó része bentlakó, ahol a szerzetesek szívvel-lélekkel a nevelésükre tudnak koncentrálni.[286]

A kirándulások és nyári táborok a piarista rend esetében is kiemelt figyelmet kaptak. A rendszeres nyári balatoni és tiszaugi vízitúrák és táborok mellett, ki kell még emelni egy három napos osztálykirándulás útvonalát: Sztálinváros – Veszprém – Zirc – Pannonhalma – Győr – Esztergom – Visegrád – Budapest. Ez alapján jól látható, hogy a dunántúli jelentősebb egyházi központok megismerését célozta az utazás, a „kötelező elemként" érintett Sztálinvárossal pedig az egyházügyi hivatal rosszallását lehetett csillapítani.[287]

III/4. Az esetek széles tárháza

Mátrai Gábor fedőnevű ügynökkel tartótisztje Budapesten találkozott a Szabadság Szálló Eszpresszójában az 56-os forradalom tizedik évfordulóját követően, mindezt „Molnár r. őrnagy alosztályvezető elvtárs" személyesen is ellenőrizte. A beszervezett itt részletesen beszámolt a pannonhalmi gimnázium október 23-i eseményeiről, és megnyugtatóan értékelték, hogy rendkívüli esemény vagy „ellenforradalomra való utalás nem történt".[288]

Az ügynök feladatai között szerepelt az is, hogy a pannonhalmi gimnázium folyosóján található tablók közül kettőt fényképezzen le. A feladat végrehajtását államvédelmi kapcsolata értékesnek ítélte és a kópiákat átadta a BM. III/I-2 (kémelhárító) csoportfőnökségének, ami a képeket „megrendelte".[289] A néhány soros jelentésből részletek csak arról derülnek ki, hogy

[285] ÁBTL - 3.1.2. M-17097 /236
[286] ÁBTL - 3.1.2. M-17097 /236
[287] ÁBTL - 3.1.2. M-17097 /259
[288] ÁBTL - 3.1.2. M-36422 /19
[289] ÁBTL - 3.1.2. M-36422 /41

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Mátrainak a tablókat eredeti helyükről megfelelő helységbe kellett vinnie a fényképek elkészítéséhez.[290]

Az ÁBTL iratai között megtalálhatóak olyan anyagok is, melyek egy-egy rend gazdasági hátterét, birtokait veszik számba. Ilyen a szintén tekintélyes mennyiségű jelentést készítő (483 oldal), Teleki Károly fedőnevű ügynök által készített összeállítás is, mely az esztergomi ferences gimnázium tulajdonában lévő föld és egyéb tulajdonokat sorolja fel. Ez alapján elmondható, hogy a ferences rend tartományfőnökségének tulajdonában volt egy Balatonakarattyán található üdülő terület. Azt az ÁEH utasításának megfelelően csak a rend tagjai használhatták, még a legközelebbi rokonaik sem vehették igénybe. Ezért csak ritkán használták az üdülőt, általában a közeli hozzátartozó nélküli rendtagok. Az Esztergomi rendház tulajdonában volt még egy 1500 négyszögöles konyhakert melyeket laikus testvérek gondoztak nyaranta. A politechnika órák bevezetése után vásárolt a rend egy körülbelül négy hold nagyságú földterületet, melyen gyakorlati képzés folyt. A rendház a város határában rendelkezett még egy 80–100 sertés állományú hizlaldával és körülbelül ugyanennyi tojótyúkkal.[291]

Teleki elkészítette, az esztergomi rendházban dolgozó kereten kívüli apácák[292] valamint volt ferences szerzetesek jellemzését is.[293] Ő is rendszeresen írt a ferences szerzetesek vélt vagy valós dolgairól,[294] de a gimnázium egyes évfolyamainak hangulatát is lejegyezte,[295] a diákok értékelésén túl.[296] Az ügynök Varga harmadik osztályos diákjáról és annak baráti társaságáról is többször készített jelentést. Az egyébként csendesnek és komolynak tartott diák padját és szekrényét is többször átvizsgálta azért, mert „K” vonalon az állambiztonság tudomására jutott, hogy a diák már több, mint egy éve kapcsolatot tart egy svédországi lánnyal.[297]

Dr. Juhos fedőnevű ügynök jelentéseiből világos kép ábrázolható a debreceni papság általános helyzetéről, a békapapi mozgalom ténykedéséről, de egy-egy lelkesebb pap meg rendszabályozásáról is. Tőle értesülhetünk arról is, hogy 1978 decemberi megyei békegyűlés a Svetits intézet tornatermében került megrendezésre, ami ellen az intézmény egyik hittanára

[290] Az ÁBTL anyagai között fennmaradt fényképeken (ÁBTL - 3.1.2. M-36422 /44; ÁBTL - 3.1.2. M-36422 /46) két tablórészleten több diák és egy szerzetes-tanár, Dr. Kövér Alajos hittanár, valamint egy diákról Szegedy Endréről nagyított fotó látható. Ezek alapján és a Pannonhalmi Bencés Gimnázium online tablótárának segítségével megállapítható, hogy a Mátrai által fényképezett egyik tabló biztosan a gimnázium 1941–1949-es évfolyamának diákjairól készült.
[291] ÁBTL - 3.1.2. M-41643/ 24
[292] ÁBTL - 3.1.2. M-41643/ 32
[293] ÁBTL - 3.1.2. M-41643/ 91
[294] ÁBTL - 3.1.2. M-41643/ 65; ÁBTL - 3.1.2. M-41643/ 109
[295] ÁBTL - 3.1.2. M-41643/ 69
[296] ÁBTL - 3.1.2. M-41643/ 200; ÁBTL - 3.1.2. M-41643/ 208
[297] ÁBTL - 3.1.2. M-41643 /419-420.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

hevesen tiltakozott: „mondván, hogy gondolja a békemozgalom vezetősége a Svetits lejáratását ilyen gyűlésekkel. Felháborító a politika ilyen ravasz módon való bejuttatása a nagy múltú, tekintélyes iskolába. A felelősség viszont terheli a gimnázium vezetőségét is, amiért ilyesmit megenged."[298] Hasonló hangulat uralkodott a debreceni papságon belül az 1970-es évek végén, de a gimnáziumon belül ez nem csapódott le. Dr. Juhos jelentései leginkább a Debrecenben lelkipásztori ellátásnak nehézségeiről szólnak. A Svetits még három alkalommal kerül szóba. Kétszer a nővéreket érintő személyi változások, valamint egy Lengyelországi utazás bemutatása kapcsán.

Érdemes azonban kitérni két teológiára készülő fiatal ember esetére. Polgár kántor volt a debreceni templomokban és érettségi nélkül készült kispapnak Szegedre, míg barátja Molnár, hentesként a dolgozók iskolájában tanult az érettségire, hogy ő is megkezdhesse teológiai tanulmányait Szegeden.[299] Végül Polgár „Győrben sikeres beszélgetést folytatott, melynek eredményeként ez év őszétől a győri szeminárium hallgatója lesz. Azzal párhuzamosan végzi majd a bencés gimnáziumot is, mely két év múlva érettségit ad neki."[300] Molnár a sikeres érettségi vizsgát követően felmondott munkahelyén, de Szegeden szóban visszavonta jelentkezését, hogy ő is Győrben lehessen kispap. Ez természetesen Udvardy püspök rosszallását váltotta ki, amit végül személyes beszélgetésük során sikerült rendezni. Eközben Molnárral szemben – akiről kiderült, hogy egyik bátyja rendőr –, szabálysértési eljárást indítottak. Ezzel kapcsolatban Dr. Juhos tartótisztje feljegyezte, hogy: „Molnárt a szabálysértési ügyében beidézzük, de határozatot csak később az összkörülmények alakulásának függvényében hozunk."[301] Időközben Molnár megkapta katonai behívóját, amiről a győri szemináriumot levélben értesítette,[302] majd bevonult katonának. Molnár további sorsáról a jelentésből nem tájékozódhatunk, de azt ki kell emelni, hogy a politikai rendőrség azonnal mozgásba hozta rendszerét, amikor fény derült egy rendőr öccsének papsággal kapcsolatos tervére. Egyúttal az is beszédes, ahogy a katolikus egyház hozta működésbe rendszerét, Győrben, amikor egy kispap érettségijének megszerzésében nyújtott segítséget. Sajnos a jelentésből nem értesülhetünk Polgár későbbi életének alakulásáról sem.

[298] ÁBTL - 3.1.2. M-38534 /12
[299] ÁBTL - 3.1.2. M-38534 /29
[300] ÁBTL - 3.1.2. M-38534 /30
[301] ÁBTL - 3.1.2. M-38534 /34
[302] ÁBTL - 3.1.2. M-38534 /39

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

III/5. Határtalan kíváncsiság

Rieger József[303] titkos megbízott összesen 498 oldalas dossziéjából értesült az állambiztonság arról, hogy az 1956–os forradalom fegyveres leverését követően „felmerült Pesten Kodály államelnökségének kérdése, miután a jelenlegi kormánynak nincs tekintélye, Dobi meg csak a jogfolytonosság kedvéért ül még a helyén."[304] Az ügynök erről Nádasi bencés atyától szerzett tudomást, akinek Kodály Zoltán személyi titkári állást ajánlott államelnöki kinevezése esetén. Nádasi később nem válaszolt arra, hogy ki volt Kodály államelnöki kinevezésének ötletgazdája, alkalmasságát a pozícióra azonban megindokolta azzal, hogy „jelenleg világviszonylatban az egyetlen ismert ember, eddig nem politizált, szaktekintély és meg van hozzá a kora is, hogy reprezentálni tudjon."[305] A titkos megbízott később úgy vélte, hogy Kodály elnökségének az ötlete az írószövetségtől származott.[306]

Rieger külföldi kapcsolatairól,[307] és rendtársai külföldi útjairól[308] is több alkalommal készített feljegyzést, de a püspöki kar értekezleteinek részleteiről is volt értesülése,[309] ami alapján két lényeges dolog állapítható meg. A püspöki karból kevés információ szivárgott ki, valamint, hogy Grősz érsek az állammal folytatott tárgyalásokon „nagyszerűen viselkedik."[310] Információkhoz juthatunk a pannonhalmi gimnázium életéről is, például az 1950-es évek végi felvételi eljárásól kiderül, hogy a diák korábbi eredményei és családja szociális helyzet irányadó, a protezsálástól pedig fontosabb a felvételi vizsga eredménye. Valamint, „a püspöki kar fenntartott magának osztályonként néhány helyet leendő kispapok részére."[311] Ennek ellenére kevesen mentek onnan papnak a jelentés szerint.

A bencés apátság idegenforgalma mindig is foglalkoztatta a pártállam vezetőit, ezért nem meglepő, hogy Riegertől kérte a titkos rendőrség a látogatások menetének ismertetését. Azt az ügynök a francia követ 1959 május végi látogatásának bemutatásával teljesítette. Ebben részletezi a követ és kíséretének főmonostoron belüli elszállásolását, az étkezések biztosítását, a látogatás programját, a vendégek ajándékait. Kitér arra is, hogy a látogatás másnapján „megjelent az amerikai ügyvivő és felesége a főapátság megtekintésére. […] Az ebédre szóló

[303] A munkadosszié fedő lapján Rieger József neve áthúzva olvasható, felette Marosi Zoltán neve szerepel. A jelentések aláírója azonban Rieger, ezért használom ezt a nevet.
[304] ÁBTL - 3.1.2. M-36924/77
[305] ÁBTL - 3.1.2. M-36924/78
[306] ÁBTL - 3.1.2. M-36924/106
[307] ÁBTL - 3.1.2. M-36924/ 98
[308] ÁBTL - 3.1.2. M-36924/110
[309] ÁBTL - 3.1.2. M-36924/102
[310] ÁBTL - 3.1.2. M-36924/103
[311] ÁBTL - 3.1.2. M-36924/322

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

meghívást nem fogadták el, mondván, hogy váratlanul jöttek és nem akarnak zavart kelteni. Igazi oka Cziráki szerint az, hogy alig öt percig beszélgettek egymással a francia és amerikai vendégek. Vagyis ahogy a franciák mondták, nem szeretik az amerikaiakat mert nagyhangúak és nagyképűek. […] Két órás tartózkodás után az amerikaiak el is mentek."[312] A hétvége során további látogatók voltak még: debreceni orvostanár feleségével, aki az érettségivizsgán elnökölt; Paragh László kormányképviselő a Tankönyvkiadó igazgatója; közlekedési egyesület négy autóval és több személygépkocsival érkező turistacsoport.[313]

Pannonhalmán az apátságban, a gimnáziumon kívül szociális otthon is működött, ahol a feloszlatott irgalmas nővérek, szociális testvérek, bencés és domonkos apácák közül többen is dolgoztak. A diák- és szociálisotthonban dolgozók külön-külön laktak, párosával vagy többen egy szobában. Külön étkeztek, helyi főnökségük nem volt, de közösen imádkoztak. A főmonostorban dolgozók szintén párosával vagy többen éltek egy szobában, külön étkezőjük és kápolnájuk volt. Egyik apáca sem viselhette rendi ruháját, civil öltözékben jártak.[314]

Marosi László „K" dossziéjában[315] arra is akad példa, amikor egy korábban már kipróbált, jól teljesítő ügynököt más területen kíván tovább működtetni a politikai rendőrség. Így fordulhatott elő, hogy amikor a Pannonhalmi Főapátság irányítása alá tartozó Sao Paulo-i perjelség iskolájában magyar nyelvű tanárhiány mutatkozott,[316] és az ott dolgozó bencések „a magyar tanítási szellemet"[317] fenn kívánták tartani, megnyílt az út Marosi fedőnevű ügynök előtt Brazíliába.

A 128 oldalas dosszié alapján rekonstruálható, hogyan befolyásolta az eseményeket az állambiztonság annak érdekében, hogy Braziliába megbízható ügynököt kerülhessen. Ez a Külügyminisztérium, az ÁEH és a politikai rendőrség közös akciójaként zajlott. Beszédes, hogy a megvalósításhoz három személyt (jelenlegi és volt szerzetest) is tudtak javasolni, aki szóba jöhetett a Brazíliába történő telepítéséhez.[318] Közülük Marosi már bizonyította rátermettségét, mivel 1954-es beszervezése során felfedte egyházi és Vatikáni titkos kapcsolatait, aminek eredményeként diplomata beszervezésére nyílt lehetősége az állambiztonságnak. A jezsuiták „ellenséges tevékenységéről" olyan információkat adott, melyek segítségével tíz jezsuitát állítottak bíróság elé. Ellenséges egyházi propagandaanyagot adott át, aminek feldolgozása alapján „egyházi vonatkozású ügy lett realizálva." Felfedte, hogyan emlékeztek meg

[312] ÁBTL - 3.1.2. M-36924/406
[313] ÁBTL - 3.1.2. M-36924/406
[314] ÁBTL - 3.1.2. M-36924/462
[315] ÁBTL - 3.2.4. K-1835
[316] ÁBTL - 3.2.4. K-1835/5
[317] ÁBTL - 3.2.4. K-1835/7
[318] ÁBTL - 3.2.4. K-1835/17

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Pannonhalmán az 1956-os forradalomról, aminek következtében két szerzetest távolítottak el a rendből, a gimnáziumból pedig több diákot. Továbbá segítséget nyújtott a 3/e módszer[319] kialakításához az apátságban.[320]

Mindezek ellenére a kiutazás előkészítése során tanúsított viselkedése alapján a BM munkatársa végül úgy döntött, hogy Marosit „egyénisége és jellembeli tulajdonságai Brazíliába történő telepítésre alkalmatlanná teszik." Ezért javasolták anyagának irattárba helyezését és további foglalkoztatását a győri politikai osztályon.[321]

Összefoglalva megállapítható, hogy kimondottan színes az az információhalmaz, ami ügynökhálózatán keresztül az állambiztonság rendelkezésére ált. Ezzel, és egyéb módszereinek segítségével rendkívül eredményesen munkálkodott az egyház és a magyar társadalom megtörésében és kézben tartásában. Ráadásul 1951-től számíthatott az egyházügyi hivatal munkájára is, mely szerv egészen a korszak végéig központilag irányította, befolyásolta az egyházak működését, és azok gimnáziumainak működését.

[319] Lehallgatás. ÁBTL - 4.2-10-23/9/1959
[320] ÁBTL - 3.2.4. K-1835/24
[321] ÁBTL - 3.2.4. K-1835/126

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

IV. ÁLLAMI EGYHÁZÜGYI OKTATÁSIRÁNYÍTÁS

Az egyházak kézbentartása, politikai befolyásolása az ÁEH feladata volt, ennek részeként a szerzetesek által működtetett gimnáziumok irányítása is. Ebben a munkában szorosan együttműködött a pártállam államvédelmi szerveivel, és mindvégig szigorúan követte a pártvezetés utasításait. A fejezetben az események nem kronologikus sorrendet követve kerülnek bemutatásra, azokat témakörök szerint kívánom elemezni, mivel véleményem szerint az ÁEH tevékenyégének következményei így árnyalhatóbbá válnak.

IV/1. A szerzetesrendek és iskoláik központi irányítása

Az egyházügyi hivatal 1975. január 21-i szigorúan titkos jelentése a következőképpen foglalja össze a szerzetesrendek és azok oktatásának aktuális és közelmúltbeli helyzetét.

„Egyházpolitikai gyakorlatunkban a szerzetesrendekkel való foglalkozás az 1950-ben kötött megállapodástól kezdődően arra irányult, hogy az oktató munka nyolc gimnáziumra korlátozódó keretei között lehetőség szerint a katolikus egyház perifériájára szorulva tevékenykedjenek, minél kisebb zavart okozzanak a vallásos befolyás alatt álló tömegekre.
Szocialista társadalmi fejlődésünk – az állam és az egyház szétválasztása – a szerzetesrendek tevékenységi területét az oktatási és egészségügyi intézmények hálózatának államosításával és felfejlesztésével leszűkítette. Egyházpolitikai gyakorlatunkban felbukkanó meg-megújuló törekvéseiket a missziózás és a pasztorációs munka területére való áttörésre, politikai adminisztratív lépésekkel következetesen visszaszorítottuk. Általános egyházpolitikai fejlődésünk egészéhez illeszkedően a szerzetesrendek vonalán is kedvező változások mutatkoznak."[322]

Fenti sorokról elmondható, hogy az röviden és meglehetősen magabiztosan foglalja össze a szerzetesi gimnáziumok és fenntartóinak helyzetét. A bemutatott forrás kiválasztása természetesen nem véletlen, mivel az a kutatott időszak „közepéről" származó, és azáltal egy általános kép alkotható a katolikus gimnáziumok működéséről, hátteréről és hangulatáról, a „konszolidált" egyházüldözés időszakából. A szerzetesrendek és gimnáziumaik az ezt megelőző, küzdelmes évtizedeit később még érinteni fogjuk, előtte azonban vessünk egy

[322] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975. (85.d) Jelentés a szerzetesrendek helyzetéről. Köszönöm Ring Orsolyának, hogy felhívta figyelmemet ezen forrásokra.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

pillantást a már kiforrott, nyugvópontra jutott, s általánosnak is nevezhető helyzetre, mely korszakunkban a leghosszabb ideig jellemezte az iskolák helyzetét.

A jelentés általánosnak tekinthető, ugyanis az ÁEH iratanyagában fennmaradt dokumentumok között számos hasonló összefoglaló jelentés található,[323] melyek felépítése azonos, csupán tartalmuk és következtetéseik térnek el egymástól. Az ilyen jellegű jelentések – melyekre önálló dokumentum típusként is tekinthetünk – a teljes korszakban fellelhetőek, azzal a kitétellel, hogy néhány évente hosszabb–rövidebb ideig szünetekkel, vagy nem maradtak fenn. Megfigyelhető egyfajta súlyponteltolódás bizonyos problémákat vagy kérdéseket illetően, de szép számmal találunk visszatérő „hibákat" is. Közös jellemzőjük, hogy viszonylag nagy részletességgel ábrázolják az aktuális helyzetet, és ezért is fontos ezen dokumentumtípus bemutatása, annak segítségével pedig a szocialista katolikus oktatás miliőjének ábrázolása.

A hasonlóság nem véletlen, mivel az iratok keletkezése egyetlen hivatalhoz köthető, ugyanis 1951-ig a Vallás- és Közoktatási Minisztérium vallásügyi főcsoportja látta el az egyházakkal kapcsolatos politikai feladatokat, ekkor azonban szovjet mintára, de más kelet-közép-európai országokhoz képest később került felállításra az Állami Egyházügyi Hivatal, aminek munkáját az 1951. évi I. törvény szabályozta. Felügyelete közvetlenül a Minisztertanács alá tartozott – egy rövid időszakot nem számítva, 1957 és 1959 között –, amikor a Művelődésügyi Minisztériumon belül működött. Munkáját elnök irányította, akit az Elnöki Tanács nevezett ki, 1968-tól államtitkári rangban. Az ÁEH egészen 1989. június 30-ig folytatta munkáját, amikor jogutód nélkül megszűnt.[324]

A hivatal létrehozásával a pártállam egy operatív szerven keresztül ellenőrizte az egyházakat, ugyanakkor politikai szinten irányította is azokat. A szervezet munkájának nagyobb részét a püspökségeken és a megyei tanácsokon működő megbízottjai végezték, akik nyilvántartották az egyházak papjait, irányították az államsegély folyósítását és egyéb ügyeik intézését. Heti rendszerességgel tartottak országos értekezletet a vidéki megbízottak, ahol az aktuális egyházpolitikai eseményekről és további feladataikról tanácskoztak. A vidéki megbízottak az egyházkormányzati központokban (érseki és püspöki székhelyeken) tevékenykedtek, elvégzett munkájukról havonta eseményjelentések formájában számoltak be,

[323] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1964 (25-d). Egyházi középiskolák szerzetesrendek.; MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1965 (30-d). Egyházi középiskolák, szerzetesrendek, jelentés a középiskolák helyzetéről; MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-4/1966 (35-d). Javaslat a művelődési minisztériumban 1966 március 24-én tartandó értekezlet napirendjére.)

[324] Az ÁEH működéséről lásd: Köbel. 2005.; Szabó Csaba szerk.: Egyházügyi hangulat-jelentések, 1951, 1953. Budapest, 2000. (továbbiakban: Szabó. 2000.); Köpeczi Bócz Edit: Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége. Budapest, 2004. (továbbiakban: Köpeczi. 2004.) Az ÁEH tisztségviselőiről részeletesen lásd: Soós. 2014.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

és a Hivatal központjából kiküldött munkatársak rendszeresen ellenőrizték őket. Az ÁEH csúcsán az elnökség állt (elnök, helyettes, titkár és adminisztratív munkatárs), mely irányította az ellenőrzési csoportot, a személyzeti osztályt, a legnépesebb egyházpolitikai osztályt, a könyvelési és ügyviteli osztályokat, valamint a vidéki megbízottakat. A megyei tanácsokon dolgozó egyházügyi előadók és a püspökségeken dolgozó egyházügyi megbízottak az ÁEH központi szervéhez tartoztak, habár az előadók a megyei tanácstól kapták fizetésüket. A hivatal működésének legnagyobb sikere a Magyar Népköztársaság és a Vatikán között 1964-ben aláírt részleges megállapodás volt.[325]

Az ÁEH püspökségi megbízottjai 14 egyházi szempontból meghatározó vidéki helyszínen[326] voltak jelen. Legfőbb feladatuk az állam és a különböző egyházak között kötött egyezmények betartásának ellenőrzése, valamint az egyházak tevékenységének figyelemmel kísérése volt. Munkája során a megbízott kezelte a püspökség pecsétjét, a püspökségre érkező leveleket időnként, a kimenő és körleveleket rendszeresen ellenőrizte. Támogatnia kellett a püspöki aulákban lévő békepapok munkáját, mivel a cél az volt, hogy a megbízott elérje, hogy a püspök az ÁEH kívánságait megegyezéses alapon kényszer nélkül hajtsa végre. Figyelemmel kellett kísérnie az egyházi ünnepek, a búcsújáró helyek, a papi gyűléseket és összejövetelek hangulatát. A papságról kádernyilvántartást kellett vezetnie, az áthelyezéseket engedélyeznie, a püspöki körlevelek betartását felügyelnie kellett. Figyelemmel kellett kísérnie a gyónók és áldozók számát, de a fontosabb ipari centrumokat is, mivel tartottak a papok pasztorációs tevékenységének fokozódásától. A megyei tanácsokon tevékenykedő egyházügyi megbízottnak hasonló feladatai voltak azzal a különbséggel, hogy azoknak más egyházak tevékenységét is figyelemmel kellett kísérniük munkájuk során.[327]

Az egyházügyi megbízottak és előadók feljegyzései alapján a gimnáziumok életéről, gondjaikról és küzdelmeikről az alábbi kép vázolható fel. Ezért, ha folytatjuk dokumentumunk vizsgálatát, láthatjuk, hogy: „… a legutóbbi – 1971-ben készült – összefoglaló helyzetértékelés óta eltelt időszakban olyan változások, olyan új fejlemények jelentkeztek a rendek belső életében, politikai magatartásukban, iskolai oktató-nevelő munkájukban, amelyeket szükséges kiemelni.”[328]

[325] Soós Viktor Attila: Az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársainak tevékenysége a Győri egyházmegye területén – püspöki biztosok, megyei megbízottak. Szerk. Arató György–Nemes Gábor–Vajk Ádám: Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára. Győr, 2016. 279–284. (továbbiakban: Soós. 2016.)
[326] Győr, Szombathely, Esztergom, Pannonhalma, Veszprém, Székesfehérvár, Kalocsa, Nyíregyháza, Debrecen, Szeged, Pécs, Eger, Vác, Hejce.
[327] Soós. 2016. 284 – 289.
[328] MNL-OL-XIX-A-21-d,-0026-1/1975. (84-d) Jelentés a szerzetesrendek helyzetéről. 2.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Mivel a szocializmus építésének első éveiben gyakori, „ellenséges tevékenységek” és rendszeres súrlódások mellett is lehetségessé vált az együttműködés az egyházi iskolákkal, azok ellenséges tevékenysége csökkent a feljegyzés szerint. Ezáltal javult a magyar állam és katolikus egyház közötti „együttműködés”, ami elsősorban a rendi vezetésbe kerülő személyek lojalitása, a „szocialista társadalmi rendszer” és a haza iránti hűség növekedése irányába mutatott. Azonban ez a fejlődés nem volt töretlen, és állandó harcok kísérik azt, ugyanakkor a szerzetesrendek vezetői is belátták, hogy nincs más út a rendek előtt, mint a politikai együttműködés, amely további létük feltételévé vált, még ha egyre szűkülő keresztmetszetben is.[329]

A „politikai reakció” mindinkább háttérbe szorult a rendeken belül, lehetőségeik beszűkültek. A konspirációt leplezni kívánták, ezért a háttérbe húzódva igyekeztek befolyást gyakorolni elsősorban a rendek konzervatív szárnyára, a világtól elzárkózó, befelé forduló (kontemplatív) szemlélet erősítése, megszilárdítása érdekében. Egyúttal a világi papság körében mutatkozó elöregedés, az új hivatások hiánya fokozatosan érzékelhetővé vált a rendek esetében is. Mind a négy rend küszködött az iskolai oktató munka ellátásának egyre nehezebbé váló feladatával, egyúttal a személyi feltételek biztosításának megoldás javaslatát keresve. 1950 után a rendek vezetői a hiányt még pótolni tudták az engedélyezett kereten kívül szorult „volt” szerzetesek alkalmazásával, visszahívásával. Megoldást ez viszont csak addig jelentett, amíg az 1950-ig felszentelt és már tanári képesítéssel rendelkező szerzetesek rendelkezésre álltak. 1970 körül jutottak abba a helyzetbe a rendek, hogy utánpótlást már csak a fiatalok jelentettek, akik a megállapodásban engedélyezett 14 fős „kontingensben” tanulhattak teológiát és az állami egyetemeken valamilyen tanári szakon. Ez a probléma rendenként eltérő mértékű, de idővel azt eredményezheti, hogy rákényszerülnek az egyik gimnáziumuk bezárására, vagy a külső tanerő rendkívül széleskörű alkalmazására – jósolta a jelentés, majd a folytatásban az iskolák iránti érdeklődés csökkenését a „hívő tömegek” elfordulásával magyarázta, ami annak köszönhető, hogy a rendek erkölcsi–eszmei megtörése már végbement.[330]

Mindez a túljelentkezés megszűnését okozta, aminek eredménye, hogy: „…a rendi iskolák az eddig általuk érvényesített nagyfokú szelekcióról kénytelenek lemondani, ha meg kívánják tölteni a rendelkezésükre álló tanulói létszámkeretet.”[331] Ezért is, a rendek nagy hangsúlyt fektettek az oktató, nevelőmunka színvonalának magasan tartására, az állami iskolák átlagának túlszárnyalására. „…egyre nehezedő feltételek között kívánják továbbra is biztosítani

[329] MNL-OL-XIX-A-21-d,-0026-1/1975. (84-d). Jelentés a szerzetesrendek helyzetéről. 2.
[330] MNL-OL-XIX-A-21-d,-0026-1/1975. (84-d). 3.
[331] MNL-OL-XIX-A-21-d,-0026-1/1975. (84-d). 2.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

azt az egyébként misztifikált, közvéleményben is rögzült értékítéletet, hogy a szerzetesi iskolák a katolikus elitté emelik tanulóikat, s olyan lehetőségek birtokába juttatják azokat, műveltségi és tudásszintjük révén, amely bármely főiskola kapuit megnyitja előttük."[332] A jelentés politikai jelentőséget tulajdonít annak, (az adminisztratív, korlátozó intézkedések hiánya ellenére is), hogy az állami oktatás színvonalának növekedése, infrastrukturális hátterének javulása és bizonyos képzési típusok népszerűsége miatt is csökkent a katolikus iskolák diákságának létszáma.[333]

A megállapodás értelmében a rendek pasztorális munkát csak néhány településen és templomban folytattak, a társadalommal kapcsolatot iskoláik diákjain és azok szülein keresztül alakítottak ki. Az iskolák iránti érdeklődés csökkenése magával hozta a rendek társadalmi kapcsolatainak mérséklődését is, ezért új irányú kontaktus keresésbe fogtak. Ugyanakkor a diákságra és családi körére élő és tartós kapcsolatrendszert igyekeztek kiépíteni, ezért a tanulmányaikat befejezett diákokkal is fenntartották kapcsolataikat. „Érdeklődésük elsősorban az értelmiségi, kispolgári rétegekre irányult, mert e kapcsolatoktól reméltek – nem alaptalanul, olyan segítséget, amely alkalmanként az egyes rendtagok vagy éppen az egész rend számára jelenthetett hasznot." [334] Ennek gyakorlati formája a családlátogatás és az öregdiákok évfordulókra történő összehívása volt. De igyekeznek azokkal a volt diákokkal is kapcsolatot ápolni, akik vezető beosztásuk, jó társadalmi „pozíciójuk" révén előnyhöz juttathatják a rendeket.[335]

Az 1950-ben „feloszlatott" szerzetesrendek tagjaival kapcsolatuk egyrészt fedett, másrészt korlátozott, de annak ellenőrzése rendkívül problematikus, a meglévő kapcsolatok leginkább egzisztenciálisak, és politikai tartalomtól mentesek voltak. A „világi" papsággal ápolt kapcsolataik rendenként eltérőek és területenként is változóak voltak, de általában szűk keresztmetszetűek. [336] Ennek némiképp ellentmond a korábban említett tény, miszerint Pannonhalmán rendszeresek voltak az egyházi vendégek és a papi lelkigyakorlatok.[337]

A Magyar Katolikus Püspöki Karral és a rendek római központjaikkal a kapcsolatot ápolták, de a személyes kapcsolatok ellenőrzése vagy akadályozása egy-egy külföldön és itthon élő szerzetes között, az idegenforgalom nagysága és ellenőrizhetetlensége miatt csak nehezen volt elérhető. Elsősorban a bencés rend rendelkezett nagyobb számú élő külföldi kapcsolattal,

[332] MNL-OL-XIX-A-21-d,-0026-1/1975. (84-d). 3.
[333] MNL-OL-XIX-A-21-d,-0026-1/1975. (84-d). 3.
[334] MNL-OL-XIX-A-21-d,-0026-1/1975. (84-d). 3–4.
[335] MNL-OL-XIX-A-21-d,-0026-1/1975. (84-d). 4.
[336] MNL-OL-XIX-A-21-d,-0026-1/1975. (84-d). 4.
[337] ÁBTL - 3.1.2. M-37076/1-151.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

az NSzK és Ausztria területén működő egyházi központokban. De a rendi emigrációval is aktív kapcsolatuk volt, és a külföldre történő utazásaik alapján, e tendencia növekvő mértékű volt. Ugyanakkor a rendekhez történő beutazások egyházpolitikai szempontból nem számottevőek.[338]

Ugyanakkor mindegyik rend esetében jellemző, hogy belső életük terhelt, a személyes ellentétek (szakmai, politikai, pénzügyi, eszmei) széthúzást, csoportokba tömörülést eredményeztek. „Természetellenes életük, rendi szabályzataik terheit, nem ellensúlyozza az a társadalmi presztízs, ami korábban hivatásukat körülvette. Az aposztazálás[339] a múlt társadalmi rendszerben sem volt ismeretlen, de a jelenben különösen nagy csapás a rendekre, mert a fiatalabb, munkaképes rendtagok vagy növendékek választják megoldásul tovább súlyosbítva a jelentkezők csekély számából fakadó utánpótlási gondjaikat."[340] Az idősebb rendtagok a világi foglalkozás kockázatait már nem merik vállalni, ezért a rendben maradnak, aminek kárát a rendek látják, a fegyelmi helyzet romlása miatt. Többen elfeledkeztek szegénységi fogadalmukról, némelyik pedig „ingatlannal is rendelkezik, mások alkoholisták. A morális válság kedvez a személyi ellentétek, a klikkharcok kialakulásának."[341]

IV/2. A szerzetesi nevelés eredményei az ÁEH szempontjai alapján

Ha az egyházi gimnáziumok értékelését keressük az ÁEH forrásaiban, a fent látott összefoglaló jelentésekben találhatunk rá válaszokat. Nem csak a szerzetesrendek életére, de az iskolák, az oktatás helyzetéről is tájékozódhatunk azokból. S szintén egy kiragadott példa alapján elmondható, hogy az elemzett dokumentum egy évvel az 1961-es oktatási reform[342] után, és két évvel a Vatikánnal kötött „részleges megállapodás" előtt született, vagyis a terror fokozatos oldódásának, majd ismételten felerősödő, hullámzó szakaszában. Más megközelítésből az egyház társadalmiasításának időszakából származik.

A szóban forgó 1962. év utolsó napján keltezett szigorúan titkos feljegyzés,[343] a katolikus gimnáziumok helyzetét rendkívüli alapossággal mutatja be, már az elemzés elején tisztázva, egyben nyomatékosítva, hogy ezen iskolák csekély száma ellenére sem elhanyagolható azok szigorú ellenőrzése. Eredményként könyveli el, hogy az iskolák már

[338] MNL-OL-XIX-A-21-d,-0026-1/1975. (84-d). 4.
[339] aposztázia: hitehagyás
[340] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975. (84-d) Jelentés a szerzetesrendek helyzetéről 4.
[341] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975. (84-d). 4.
[342] Az 1961. évi III. számú törvény a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről.
[343] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). Egyházi középiskolák, Római Katolikus Egyházi gimnáziumok (főosztályi értekezlet) katolikus középiskolák ellenőrzési terve.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

ügyelnek arra, hogy ne kövessenek el olyan hibákat, amelybe az állam beleköthetne, a korábban bemutatott és még számos más forráshoz hasonlóan, egyfajta önigazolás, öndicséretként. A vallásos oktatás és az új oktatási törvény szellemisége összeegyeztethetetlennek bizonyult, mivel már a „gimnáziumokban tanított anyag adja az alapját a marxista–leninista világnézetnek.” [344] Továbbá, mert: „…mind a társadalomtudomány, mind pedig a természettudomány elemei csak marxista alapról taníthatók helyesen. Az irodalom oktatásban elsősorban a XIX, XX. sz[áza]d íróinak műveivel foglalkoznak elsősorban, a gimnáziumokban. E kor irodalma jórészt vallásellenes tartalmú, a haladás mellett kiálló irodalom. A történelem tananyagának összeállítása során előtérbe kerül a közelmúlt és napjaink története. Az új történelem tankönyv nyilván ugyancsak nem lesz tekintettel az egyházak külön érdekeire. A fizika és kémia tankönyvek által felvetett hasonló problémák ugyancsak ismeretesek. Új tantárgyak is kerülnek bevezetésre: Társadalmi ismeretek, gyakorlati ismeretek és a lélektan. Nyilvánvaló e tárgyak marxista jellegű tartalma. Kétséges, hogy a katolikus egyház által fenntartott gimnáziumok az új követelményeknek meg tudnak felelni.”[345]

A jelentésből kiderül – tévesen – az is, hogy a szocialista oktatási rendszerben idegen, hazai felekezeti oktatás annak köszönhető, hogy azt az 1950-es tárgyalások alkalmával az egyház kérte és kapta a papi utánpótlás nevelése céljából. Ez felháborodást sugall egyrészről amiatt, mert más iskolákból is táplálkozik az egyházi utánpótlás, másrészről mert a szerzetesek intézményeiből világi pályára is készülnek diákok. Ezért is ítéli a „megállapodás” betartását elégtelennek a jelentés, továbbá a hiányzó reál osztályok miatt is.

A legnagyobb kritikát ugyanakkor a diákotthonok létszámának túllépése váltja ki az iskolákkal szemben. (A jelentésben szereplő táblázatból azonban az derül ki, hogy valójában egyik gimnáziumban sem érte el a tanulók létszáma a tárgyalásokon meghatározott maximális értéket, a kollégisták létszáma viszont tényleg magasabb a meghatározottnál. Azok az iskolák pedig, amelyekben nem volt megengedett az összes diák kollégiumi elhelyezése (Pannonhalma és Esztergom kivételével a többi intézmény), többször is kérvényezték a férőhelyek számának felemelését.)[346] Sikertelenül, mivel a Művelődésügyi Minisztérium arra nem adott engedélyt, mivel a „rk. gimnáziumok többsége nem tartotta be az alapvető rendelkezések egy részét, melyeket a megállapodás írt elő. Itt is – mint sok más esetben – a rendek kész tények elé állítottak bennünket, gondolván, hogy elért eredményeik, ha nem is fejleszthetők tovább, de stabilizálhatók. Egyébként is a különböző férőhelyek számának emelését megelőző nagyobb

[344] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 2.
[345] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 2.
[346] Interjú Futó Béla szerzetestanárral. (2022.01.07.) Az interjú a szerző tulajdonában.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

méretű átalakítások, melyek a legtöbb esetben építési engedélyt megkívánó munkálatok voltak, tehát a szabálytalanságok szemünk előtt valósultak meg."[347]

A továbbiakban a katolikus iskolákba járó diákok létszámának növekedésével kapcsolatban arra tér ki a dokumentum, hogy kétségtelenül vannak olyan családok, akiknek valós igénye volt a katolikus gimnáziumok igénybevétele, és olyanok is, „akik politikai nézeteiknek adnak vallásos keretet, amikor gyermeküket egyházi iskolába íratják."[348] További problémát jelent az, hogy a papság kapcsolatba kerülhet a diáksággal, és az egyház szervezetrendszerét kihasználva találkozhat a szülő igénye, a diák ambíciója és az iskola célja, mivel: „…a lelkészek ugyanis szorgalmazzák egyes nekik megfelelő tanulók egyházi gimnáziumokba való beíratását, túlnyomórészt azzal a kifejezett céllal, hogy utána papi szemináriumba jelentkeztetik őket. Nagyon sok esetben a papok intézik az összes adminisztrációval járó ügyeket, sőt a gyerekekkel a gimnáziumba is elmennek, nekik ott diákotthoni férőhelyet is biztosítanak, sőt egyházmegyei segélyt is állandó jelleggel. Ilyen címen az egyház 1960/61. év folyamán 342 tanulónak 136.000 forintot folyósított."[349]

Az egyházi iskolák iránt létező igény egyik okát a kollégiumi férőhelyek száma jelentette, mivel abban a katolikus iskolák bővelkedtek a jelentés szerint. További indoka, hogy „Kétségtelenül jó híre van az egyházi gimnáziumoknak. Bár a hír nem mindig megalapozott, de a piaristák és a bencések ténylegesen más gimnáziumok, viszonylagosan megtanítják a gyerekeket. A hagyományon kívül az osztályonként csaknem 3 nevelői létszám is elősegíti ezt, míg az állami gimnáziumokban kb. 1.6 tanár jut egy-egy osztálynak." [350] A pártállami sziporkázó logika alapján még az is az egyházi iskolák iránti érdeklődést fokozza, hogy az állami gimnáziumok nem képesek minden diákot felvenni, így azok egyházi iskolát választanak, még ha nem is „vallásosak, illetve olyan mértékben nem azok."[351]

Az iskolák „belső életéről" egységes kép nem alakítható ki, állapítja meg a forrás, de magasfokú érdeklődés övezi azok oktató-nevelő munkáját és eredményeit. A kérdés összetett, választ abban találhatunk, hogy a „régi" tanítórendek gimnáziumaiban „a bencéseknél – főleg Pannonhalmán – és a piaristáknál – itt elsősorban Budapesten – a jó tanulmányi eredmények mellett a vallásos jellegű nevelés is magasabb fokú, a vegyesebb összetételű ferenceseknél Szentendrén, pedig a nagyobb erőfeszítések ellenére sem sikerült szilárd vallási közösséget

[347] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 4.
[348] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 5.
[349] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 5.
[350] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 5.
[351] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 5.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

összekovácsolni. Nem kétséges, hogy ez utóbbi tény egyik fő oka a diákotthon hiánya, de nem kizárólag az, mert akkor ez a budapesti piarista gimnáziumra is vonatkoztatható lenne."[352]

Az intézmények zárt világa kihívást jelentett az ÁEH számára,[353] azonban annak feltörését sikerült elérniük. Így értesülhettek arról is, hogy Kecskeméten a rendtagoknak tartott lelkigyakorlaton az egyik – nem kecskeméti – tanár így foglalta össze iskoláik célját: „úgy egyházi vonalon, mint pedagógiai síkon „acies bene ordinata", jól rendezett hadsereget képezzünk."[354] Vagyis nem szentek, inkább jól képzett, és mélyen vallásos emberek nevelése a cél, akik a társadalomban minden körülmények között hűek maradnak és képviselik az egyházat. Az sem céljuk, hogy szerzetesnek vagy papnak neveljék diákjaikat, de az arra legalkalmasabbakat „kiválogatják", és azokkal külön is foglalkoznak. Egyébként a kezdetben „heterogén jellegű diákságot" egységes arculatú, katolikus emberekké formálják. S ebben a munkában alkalmazott módszereket nem lehet beazonosítani, mert a módszerek skálája széles, és mindig az adott lehetőségek határozzák meg azt, állapítja meg a feljegyzés.[355]

Ugyanakkor helyes politikai eszközökkel alkalmassá lehet tenni ezeket a gimnáziumokat arra, hogy diákjaik „kapcsolatba kerüljenek az élettel", ahogy az a szentendrei iskolában esetében történt, ahol a nehéz körülmények között tanuló gyermekek jelentős része gyakorol a közeli üzemekben. Ezzel ellentétes helytelen példa is akad Pannonhalmán, ahol „még szakköröket sem szerveztek ez idáig, bár alkalomszerűen dolgoznak is a diákok."[356]

A gimnáziumok tanári karában egység és azonos felfogás uralkodik, ahogy általában a diákok esetében is. Azonban sok esetben a gyermekeket a lelki vezetők uralják, akik „a kétarcúvá nevelés mesterei", és módszereik olyan kifinomultak, hogy a szaktanároknak nem szükséges „reakciós szellemben" oktatniuk a végső céljaik eléréséhez. Mivel – állapítja meg a forrás –, a lelki vezetők olyan légkört alakítanak ki rendszeres foglalkozásaikon, amin keresztül a vallásos nevelés megvalósul.[357]

A módszerek között első helyen a szervezett vallás nevelés, a „szisztematikus hittanoktatás" áll. Erre bizonyítékul a budapesti leánygimnázium évkönyvéből idéz a jelentés: „A hittan tanítása az órák keretén belül történt az előírt tananyag végzésével. Az I. osztály anyaga a dogmatika. Ennek a tantárgynak keretében megismerkednek a tanulók azokkal az

[352] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 5.
[353] A rendházak zárt világáról, azok társadalmi kapcsolatairól részletesen lásd: Várszegi Asztrik: Pannonhalmi húsvétok (1951–2018). Szerk. Zombori István: Ecclesiae Et Historiae Servus Infatigabilis, Tanulmányok Somorjai Ádám 70. születésnapjára. Budapest, 2022. 249–266. (továbbiakban: Várszegi. 2022.)
[354] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 6.
[355] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 6.
[356] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 7.
[357] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 6.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

alapvető fogalmakkal, amelyek a keresztény életet ill. annak eszmei hátterét felvázolják. Ide tartozik azért: Isten, Jézus Krisztus, Szentlélek, Egyház és a szentségek fogalomkörének tárgyalása. […] A III. osztályban az egyháztörténelmet tanulták. A tanulás célja nem csupán ismeretszerzés volt, hanem annak megláttatása, hogy Krisztus misztikus teste az Egyház, ezért lényegében azonos a történelem folyamán és nincs benne semmi olyan történés, mely nem lenne magyarázható ebből a szemléletből; ugyancsak megtanulták az Egyház örökkévalóságát látni a történelem viharaiban." [358] Második osztályban erkölcstan és az elmélkedés gyakorlati elsajátítása, negyedik évfolyamon a „hitvédelem" megismerése történt. A hittan oktatás során irodalmi művek bevonása, diavetítések tették színesebbé az oktatást. A vasárnapi szentmise látogatás pedig a „keresztény élet elmélyítését" szolgálta. Továbbá szentírás kör és szentírás verseny szerveződött, a budapesti évkönyv tanúsága szerint. Mindezek csak a minimumot jelentik az összes gimnáziumra nézve, mivel iskolánként eltérő és színes a palettája a különböző vallási szertartásoknak; szentségimádás és programoknak; ministránsfoglalkozás, asszisztencia próba stb.[359]

A lelki vezetés kifinomult módszerei közé sorolták a szülői értekezleteket is, amelyen aktív kapcsolatok kialakításra került sor. A budapesti és szentendrei tanulók nagy része budapesti volt, ezért ezek szüleivel leginkább szülői értekezletek alkalmával tartottak kapcsolatot az iskolák. Az osztályfőnökök és a „nem pozitív magatartású" igazgatók ellenőrzés nélkül foglalkoztak a gyerekek szüleivel, de Szentendrén a rendházban elkülönítve is folytak beszélgetések a szülőkkel. De a kapcsolatot levelezésen és a helyi papon keresztül is ápolták. S „Kétségtelen, hogyha az iskola hatása a szülői ház hatásával párosul, ez a fő cél megvalósítását elősegíti" állapítja meg a jelentés.[360]

A módszerek között szerepelt még a „az élettel való kapcsolat" formálása, mely az ÁEH fogalomhasználatában azt jelenti, hogy az osztálykirándulások, üzemlátogatások, szakkörök és ahol szerveztek, politechnikai képzések alkalmával is „a vallási elemek kerülnek előtérbe, mert vagy a kirándulás helyét úgy választják ki, hogy ott egyházi nevezetességgel ismerkedjenek meg a diákok, vagy pedig a látottakat a keresztény tanításokkal hozzák kapcsolatba."[361] Vagyis ezt az „élettel való kapcsolatot", ami az osztály és tanulmányi kirándulásokat foglalta magába, még a „legelzártabb" gimnázium is „alkalmazta", csupán azt saját nevelési céljai megvalósítására használta fel.

[358] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 7.
[359] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 7–8.
[360] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 7–8.
[361] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 8.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

További eszközt a lelkivezetésre a lelki élet formálása jelentett. Mivel a diákok élete nyitott könyv a gyóntató előtt – véli a dokumentum –, előfordult olyan törekvés, hogy az osztályfőnökök legyenek osztályaik gyóntatói, azért, hogy így képesek legyenek minden törekvést elfojtani, ami a „cél felé jutást gátolja", a tanulóknak viszont az „intézetek zártságánál fogva nincs módjuk ellenállásra." [362] Leginkább a diákotthonnal rendelkező iskolákban jellemző az, hogy az egyház szentjeit, neves személyiségeit életideálként állítják diákjaik elé, ezáltal „végleg összekapcsolni őket az egyházzal, a renddel."[363]

A felsorolásban következő helyen a nyári foglalkozások szerepelnek, melyek minden gimnáziumban megfigyelhetőek, rendenként eltérő adottságokkal és sajátosságokkal. Az iskolák javasolják diákjaik számára a fizikai munkát, de annak jövedelmét iskolai táborozásra, kerékpár- és csónaktúrákra kívánják felhasználtatni. A piaristák kecskeméti gimnáziuma például Tiszaugon üdülővel és csónakházzal rendelkezik, ahol nyaranta tanári felügyelet mellett 20 – 25 diák nyaralhat. A rend budapesti iskolája pedig csónakokkal rendelkezik, melyekkel rendszeresen túráznak is. Ezeken túl mindegyik gimnázium nyaranta sátortáborozáson vesz részt, ahol szintén „van hitbéli garancia."[364]

S végül a kollégiumok jelentették a lelkivezetés legfontosabb helyszínét, mivel „céljuk elérése érdekében a legnagyobb mértékben használhatók fel", és a korábban sorolt tevékenységek egy része is itt zajlik. S arra törekszenek, hogy a rendalapító szellemében prefektusok „főszereplésével" neveljék a gyermekeket, ezért oda a legmegfelelőbb tanárokat helyezik. Az idő tervszerű beosztása és nagyfokú fegyelem mellett folyik a nevelés. „A többi lehetőséget részletesen nem elemzem, bár még igen sok módszert alkalmaznak a cél elérése érdekében. Így többek között filmvetítés, magnetofon használat, megfelelően összeállított könyvtár stb."[365] Vagyis csupa olyan lehetőség, amely az állami gimnáziumok esetében is rendelkezésre állt.

Legvégül pedig javaslat fogalmazódott meg a katolikus oktatás szabályozásával kapcsolatban, aminek kiinduló pontja, hogy „a jelentés tartalmaz ellentmondásokat, melyek szerint az egyházi gimnáziumok nem lesznek képesek megfelelni a tanügyi reform során jelentkező új feladatoknak. Mivel azonban még ennek ellenére sem lenne jelenleg célravezető ezeknek a gimnáziumoknak a megszüntetése, az ellentmondásokat most tehát megoldani nem, de csökkenteni lehet. Ennek eszköze pedig a gimnáziumokkal való fokozottabb, politikai

[362] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 9.
[363] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 9.
[364] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 9.
[365] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 9–10.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

jellegű foglalkozás."[366] Ez a politikai jellegű foglalkozás elsősorban az OBKB-n[367] belül katolikus középiskolai munkaközösség felállítását javasolja, aminek feladata lenne a gimnáziumi tanárok és kollégiumi nevelők politikai „nevelése", részükre országos értekezletek szervezése. Az igazgatók, kollégiumi nevelők és lelki vezetők számára külön foglalkozások, a gimnáziumok diákok részére előadások szervezése. Továbbá, fokozni kell a szaktárgyi és politikai jellegű ellenőrzéseket, a „rendi vezetőségeket felül kellene vizsgálni abból a szempontból, hogy képesek-e a megváltozott körülmények között a megfelelő iskolapolitika vitelére."[368] A tanulók egy részét a KISZ területi szervezeteibe lehetne szervezni, majd bevonni azokat a KISZ nyári építő táboraiba, valamint kapcsolatot kellene kialakítani egyházi és állami gimnáziumok között. Ezeken túl, a megyei egyházügyi főelőadók a jövőben foglalkozzanak többet az egyházi középiskolákkal.[369]

IV/3. „Az egyházi iskolák jó hírének ma is van alapja"

Az Állami Egyházügyi Hivatal a fent bemutatott jelentést 1963. március 15-én tárgyalta, amin részt vett az ÁEH részéről több előadó és főelőadó is. Az 1962-es jelentéssel kapcsolatban tartott megbeszélés jegyzőkönyvében[370] Szerényi Sándor[371] megállapította, hogy: „Az egyházi iskolák jóhírének ma is van alapja. Rend, tisztaság tekintetében az első helyen állanak. Tanulni kellene tőlük e téren. A kollektívájuk nagy veszélyt rejt magában, ezért meg kell ismerni. Az ellenőrzés részünkről inkább áttételes legyen és ne közvetlen."[372] A kétarcúsággal kapcsolatban megjegyezte, hogy a „tudományos" világszemlélet teret fog hódítani, aminek elősegítésére törekedniük kell.

A folytatásban Telepó Sándor[373] arra hívta fel a figyelmet, hogy a szerzetesi iskolák jó hírneve „nem csak a múltban, hanem a jelenben is gyökeredzik," és az egyházi intézmények egyre inkább betartják a törvényes kereteket, vagyis már a rendszerrel haladnak. Kitért arra is, hogy a diákok ideálnak maguk számára már nem csak szenteket és egyházi személyeket

[366] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 10.
[367] Országos Béketanács Katolikus Bizottsága, a békepapi mozgalom összefogó szerve. – https://lexikon.katolikus.hu/O/Orsz%C3%A1gos%20B%C3%A9ketan%C3%A1cs%20Katolikus%20Bizotts%C3%A1ga.html (2024.01.12.)
[368] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 11.
[369] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 11.
[370] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 10.
[371] Szerényi Sándor (1905–2007): az MSZMP KB tagja és az MSZMP KB Pártfőiskola igazgatója. Az ÁEH munkatársainak életrajza a Nemzeti Emlékezet Bizottsága online adatbázisa alapján: https://neb.hu/hu/allami-egyhazugyi-hivatal. (2023.12.29.)
[372] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 1.
[373] Telepó Sándor (1929–): az ÁEH előadója.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

választanak, hanem sportembereket és színművészeket is. Az egyházi iskolából való kilépés pedig nem feltétlenül a vallásosság szintjének csökkenésével vagy megszűnésével magyarázható, hanem „olyan okból, hogy biztosítsa felvételét felsőfokú tanintézetbe." A KISZ bevonása helyett az MHSZ[374] szervezését javasolta a katolikus gimnáziumokba.[375]

Gölöncsér József[376] kitért formai hiányosságokra a jelentéssel kapcsolatban, majd megállapította, hogy az egyházi gimnáziumok valódi helyzetét kellő mélységben nem ismerik, de a jelentés egy sor problémát helyesen vet föl, de van, amiről más a véleménye az előtte szólókhoz képest. Elmondta például, hogy: „Az említett jó hírük erősen visszaesett az utóbbi időben, és egy nagyon erőteljes folyamat indult meg, hogy az állami középiskolák az egyháziakat lekörözzék. Annak, hogy az állami gimnáziumok még nem mindenben és nem mindegyik egyházi gimnáziumot voltak képesek megelőzni a propaganda hiánya is oka. Propagálni kell az állami gimnáziumokat. Az egyházi gimnáziumok diákjai között nincs egység. Nehéz a fegyelmezésük, megnéznek az iskola vezetősége által tiltott filmeket is és a világi életmódot próbálják követni."[377]

Ezek miatt azt javasolta, hogy bizonyos kiválasztott állami gimnáziumi tanárokat bízzanak meg az egyháziak patronálásával, az üzemi KISZ szervezetek vállalják az üzembe járó gimnazisták patronálását, üzemlátogatás alkalmával a KISZ szervezetek foglalkozzanak a diákokkal. A tanárokkal történő foglalkozáshoz a békepapi mozgalmat javasolta, és kiemelte, hogy az „Egyházak az iskolákhoz végsőkig ragaszkodni fognak, de mégis elő kell készítenünk azok megszűnését."[378] Az iskolai főhatóság és a rendek hatáskörének szűkítését javasolja, továbbá, hogy a Hadkiegészítő Parancsnokság tartson előadást a hazaszeretetről és honvédelemről.

Somos Ferenc[379] azzal folytatta, hogy a veszprémi egyházmegye 18 diákot patronál anyagilag is a tanulásban, de előfordult, hogy a kevésbé tehetséges gyermek támogatását elutasították. A jelentésről úgy vélte, hogy az nem az egyházpolitika irányvonalát, hanem a szakmai szervezezetek munkáját elemzi. Javasolta annak megvizsgálást, hogy az iskolai reform milyen változást eredményezett az egyházi középiskolákban, azok képesek-e a tanulókat az „életre nevelni." Szükségesnek látta a Művelődési Minisztérium középiskolai főosztályának ösztönzését arra, hogy az egyházpolitikai szempontok érvényesüljenek a katolikus iskolákkal

[374] Magyar Honvédelmi Szövetség.
[375] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 1.
[376] Gölöncsér József (1931–): az ÁEH főelőadója.
[377] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 1.
[378] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 2.
[379] Somos Ferenc (1921–): az ÁEH főelőadója.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

szemben. Úgy látta, hogy az iskolák megszüntetése még távoli, „politikailag alkalmassá kell tenni ezért őket arra, hogy képesek legyenek bizonyos követelményeknek megfelelni. […] Ahhoz, hogy az egyházi gimnáziumok jóhírét, jobbhírét megszüntessük, emeljük az állami gimnáziumok színvonalát."[380]

A következő hozzászóló az ÁEH akkori elnöke Prantner József[381] leszögezte, hogy: „Az egyházi középiskolák vonatkozásában abból kell kiindulni, hogy vannak. Létük ugyan ellentmondásos, de kompromisszum eredményeképpen vannak. Tanárok és diákok felfogásában kezdenek megjelenni a szocialista elemek. Segítsük ezeknek az elemeknek a kialakulását és erősödését tudatukban."[382] Úgy vélte, hogy a párt tekintélyét erősíteni kell, mert „ilyen körülmények között belátható időn belül elérhető, hogy az iskolák nem lesznek kifizetődők az egyházak számára és elhalnak. Ezt a folyamatot gyorsítani lehet."[383] A szerzetesi gimnáziumok megszüntetésének másik lehetséges útja, ha valamilyen „ellenséges tevékenység" kezdődik az iskolában, akkor azonnal megszüntethetőek azok. De az „ellenséges tevékenységet egyházi szervek elé is vihetjük, mely arra kényszerítheti az egyházi középiskolákat, hogy gyorsabban haladjanak előre. Néha utalni is kell erre a lehetőségre, hogy el ne feledkezzenek arról."[384] El kell érni az iskolai reform eredményeit az egyházi iskolákban, úgy, hogy a tanárokra is hatni kell a gimnáziumokban, egyházi vagy állami szerveken keresztül. Felkészült megbízható békepapok is kapjanak megbízást a gimnáziumokban, a Művelődési Minisztérium ellenőrzése pedig legyen alapos, azt a legfelkészültebb személyek végezzék.[385]

A diákokkal kapcsolatban kitért arra, hogy a KISZ-t ne vigyék be az iskolákba, ott inkább az MHSZ és Vöröskereszt szervezzen programokat. A Hadkiegészítési Parancsnokság politikai előadásait ő is javasolta, ahogy azt is, hogy az osztályfőnöki órákon vegyenek részt szakfelügyelők vagy békepapok. A végzett diákok esetében azt ajánlja, hogy azok politikai nézeteit pontosabban vizsgálják meg a jövőben. Ezek miatt egyeztetni szükséges a Művelődésügyi Minisztériumból Benczédyvel,[386] valamint az illetékes vidéki megbízottakkal, a KISZ illetékeseivel, a megyei művelődésügyi osztályvezetőkkel is. Mindezt úgy, hogy a következő iskolaévben már az új szabályok alapján lehessen végezni a munkát.[387]

[380] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 3.
[381] Prantner József (1911–1975): ekkor az ÁEH elnöke.
[382] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 3.
[383] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 3.
[384] MNL-OL XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 4.
[385] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 4.
[386] Benczédy József: (1921–2016): a Művelődésügyi Minisztérium főosztályvezetője.
[387] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 4.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Az ÁEH csoportvezetője Herling Jakab [388] úgy vélte, hogy az egyházpolitikai irányvonaltól az egyházi iskolák elmaradtak, példaként a pannonhalmi „ellenforradalmi" esetet hozta föl, s hiányolja is annak ismertetését a jelentésből. A békepapságról kiemelte; „vannak a gimnáziumi tanárok között békebizottsági tagok is, ugyanakkor vannak reakciósok is, tehát a rétegeződés megmutatkozik. A tanárokat az aktív munkába be kell venni és az iskolában kell velük elsősorban foglalkozni."[389] A békepapok előadásaikban az alkotmánytanról, hazafiságról, a tíz éves a „békemozgalomról", állam és egyház viszonyáról, valamint a vietnámi útról tartottak előadásokat. Ezt a munkát kell tovább folytatni véleménye szerint.

Javasolta, hogy a megyei bizottságok intenzívebben foglalkozzanak az egyházi középiskolákkal, ehhez még személycseréket is kilátásba helyezett. A tanárok fizetéséről úgy gondolta, ha kevesebbet kapnának, az az intézmények alól húzná ki a talajt, „ha viszont többet adunk a tanároknak, nagyobb követelményeket támaszthatunk feléjük, magyarul: érvényesüljön az anyagi érdekeltség elve a tanároknál. […] Az egész iskola kérdést a szerzetesrendek problémájával együtt kell tárgyalni."[390]

Bai László[391] azt a kiegészítést tette, hogy tanári értekezletre hívjanak meg mozgalmi vezetőket is, továbbá a volt diákokkal történő kapcsolattartásról kifejtette, hogy az rendkívül szoros, és azt az első öt éves találkozó alkalmával megerősítik, még azokkal is, akik eltávolodtak a vallástól. Utolsó hozzászólóként ismét Csala László következett, aki május 1-ig szabott határidőt az új „anyag" kidolgozásához és az említett KISZ-szel és Művelődésügyi Minisztériummal történő egyeztetésekhez.[392]

Fentiekből jól látszik, hogyan közelítették meg az egyházi oktatás kérdését a pártállam illetékes irányítói 1963-ban, milyen szempontok mentén és milyen irányba terelték a szerzetesek és iskolák helyzetét.

IV/4. „A szerzetesrendekkel való politizálás perspektívái"

A fejezet címe egy 1976. december 22-én kelt jelentés alcíme.[393] A jelentés megállapítja, hogy a rendek tevékenységében az 1950-es megállapodás óta eltelt időszakban jelentős politikai változás zajlott le, aminek következtében „a rendi vezetésben és az iskolai munkában a

[388] Herling Jakab (1926–1981): az ÁEH csoportvezetője.
[389] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 5.
[390] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 5.
[391] Bai László (1930–): az ÁEH főosztályvezetője.
[392] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d). 6.
[393] MNL-OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d.) „Vatikán" 1.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

szocialista haza iránt elkötelezett, a politikai együttműködést vállaló, azt erősítő személyek váltak meghatározó tényezőivé a szerzetesrendek életének."[394]

Ez a „politikailag kedvező" változás úgy alakult ki, hogy közben a rendek válsága elmélyült, intézményeik és szervezeteik meggyengültek, csökkent a társadalomra gyakorolt hatásuk, és szellemi befolyásuk az egyházon belül visszaszorult. Az egyház a társadalom perifériájára került, iskolái a kommunista oktatási rendszerben „idegen testek", annak ellenére, hogy tanulmányi rendjük és tanmenetük azonos az állami gimnáziumokéval.[395]

Az egyházpolitikában a szerzetesrendek és a gimnáziumok számottevő problémát nem okoznak. Jelentős belső problémákkal küzdenek, ami nem teszi lehetővé a megállapodásban foglaltakon túli tevékenységek végzését. Ennek ellenére még jelen vannak azok az idősebb rendtagok, akik ellenzik a politikai együttműködést, a megállapodás figyelmen kívül hagyását vagy felülvizsgálatát hangoztatva, „de arra már nem képesek, hogy az állam és az egyház között kialakult jó viszonyt megváltoztassák, a fejlődést visszafordítsák."[396]

Időnként a fiatalabb rendtagok körében is felerősödik az az áramlat, mely a vallásszabadság és az egyház működési szabadságának korlátozások nélküli kiterjesztését igényli, s ez is lassítja a politikai együttműködés fejlődését az állam és az egyház között. A megállapodásból történő kilépést egyrészt a rendek belső válságának leküzdésével indokolják, másrészt a társadalom helyzetének megváltozásával. Ezen túl a politikai reakció részéről is folyik az ösztönzés, amikor a politikával együttműködő, egyházát eláruló egyházi vezetők tevékenységére hívja fel a figyelmet. Foglalja össze a jelentés az „egyházi reakció" szerzetes típusait.[397]

Majd azzal folytatódik a jelentés, hogyan érte el a „politikailag kedvező összképet" az állam, amihez tervszerűen befolyásoló politikai tevékenységre volt szükségük, ezen tevekénység kiszélesítésével igyekeznek a belső válsággal küzdő, feszültségekkel teli rendekkel tovább erősíteni a politikai együttműködést. Nehezen megfogható és nyomon követhető terület az „illegális," működési engedélyüktől megfosztott rendek helyzete. Ezen rendeknek jelenlegi fő törekvése – a Vatikán biztatásával – önmaguk fenntartása és felkészülés egy újra indulásra. Ennek a legális politikai életben az a jele, hogy a Vatikán és a Magyar Katolikus Püspöki Kar is többször kezdeményezte új rendeknek a működési engedély

[394] MNL-OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d) 1.
[395] MNL--OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d) 1.
[396] MNL-OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d) 1.
[397] MNL-OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d) 1–2.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

megadását. A legálisan működő rendek feladata a „feloszlatott” rendek háttérben történő támogatása is.[398]

A piaristák a Salvator[399] nővéreket patronálják úgy, hogy rendházaikban kisegítő feladatokkal bízzák meg őket. Budapesten 18, Kecskeméten 15 nővér él így. A jezsuiták és ciszterciták rendi utánpótlással is rendelkeznek, akik az egyházmegyei teológiákon legálisan végzik tanulmányaikat, világi papnak készülve. Győrben a karmeliták, Veszprémben a ciszterciek kapnak támogatást. Az illegális rendeket külföldről anyagilag is támogatják, a ferences rend például évi 120-170.000 dollárt juttat a rendeknek és világi papoknak is. Ezek ellenére az illegális rendek tagjai elöregedve, kis számban, legális utánpótlás hiányában tesznek kísérletet a túlélésre.[400]

Az egyház vezetői részéről a rendekkel való törődés felületes, azok elsősorban egyházmegyéik nehézségeivel, leginkább pasztorációs ellátás nehézségeivel foglalkoznak, rögzíti a dokumentum. A püspökök, mint felelős vezetők, (eltekintve Udvardy Józseftől és Lékai Lászlótól) nem törődnek a katolikus gimnáziumok és az azokat fenntartó szerzetesrendek problémáival. Tudomásul veszik ezen intézmények létezését, elért eredményeiket (papi hivatások, reprezentálás), de anyagi áldozat vállalására nem hajlandók, csak a legszükségesebb esetben. A római szerzetesrendi központok és a Szerzetesi Ügyek Kongregációja a magyar szerzetesrendek számára központi koncepciót nem adott. Kisebb segélyekkel és a vezetőkkel való találkozással tartják fenn a formális kapcsolatokat. A jelentés szerzője szerint Rómában a magyar rendeket „leírták”, különösen a reakció háttérbe szorulása után. Az illegális szerzetesrendek lelepleződése a vatikáni vezetők számára egyre kínosabb.[401] Meg kell azonban jegyezni, hogy ekkor már Mindszenty József bíboros elhagyta kényszertartózkodási helyét és külföldre távozott az amerikai nagykövetségről[402], de a Vatikánban is az új keleti politika[403] mentén kezelték a kelet–európai katolikus egyházak helyzetét.

A jelentés tovább sorolja a katolikus gimnáziumok helyzetét nehezítő körülmények között, a zavartalan működésükhöz szükséges személyi feltételek, vagyis a tanárutánpótlás kedvezőtlen alakulását. Pontosabban, a rendek korösszetétele miatt – hasonlóan az egyházmegyei papságéhoz – a nyugdíjas korú szerzetesek aktív szolgálatát követeli meg. Csak halálozás vagy az egészségi állapot rendkívül súlyos állapota gátolta sok esetben őket a

[398] MNL-OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d) 2.
[399] Isteni Üdvözítő Nővérek
[400] MNL-OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d) 2.
[401] MNL-OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d) 3.
[402] Részletesen lásd: Somorjai. 2021.
[403] Az Ostpolitikról részletesen lásd: Adriányi Gábor: A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy. (továbbiakban: Adriányi. 2004.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

tanításban. Az üres tanárhelyeket civilek alkalmazásával töltötték be, eleinte általában óraadóként alkalmazva azokat, azonban már növekvő tendenciát mutatott a főállású civil tanárok száma. A tanári állomány a négy rendnél összesen 29 fővel maradt el a megengedett 222 keretszámtól. Ami a megállapodások megkötésekor iskolánkénti 16+8+5 volt ott, ahol diákotthon is működött.[404]

A bencéseknél 1977-ben egy fő tanárutánpótlás várható, majd az ezt követő négy évben egyetlen egy sem; a ferenceseknél 1977-ben egy, 1978-ban szintén egy, majd a következő négy évben egyetlen egy sem; a piaristáknál 1977-ben és 1978-ban nem áll munkába egy fő sem, azt követően a jelenlegi állapotot alapul véve évenként kettő; a szegény iskolanővéreknél a következő két évben összesen két növendék munkába állása várható, azt követően egy se.[405]

A civil tanárok alkalmazásának legfőbb akadálya a szükséges munkabér hiánya. Az minimálisan 10.000.- Ft- tanévenként. A jelenlegi tanári állomány magas korára tekintettel, öt éven belül reálisan számolni kell a győri bencés és a szentendrei ferences gimnázium évfolyamonként egy tanulócsoportra való redukálásával, tíz éven belül pedig feladásával.[406]

A jelentés ekkor már a nehézségek között sorolja a katolikus „gimnáziumok iránti érdeklődés tartós csökkenését.” Amíg hat évvel korábban túljelentkezés volt az egyes iskolákba, ma már a rendelkezésre álló helyeket sem tudják betölteni. A tanuló létszám a beíratások alapján 1976. július 1-én a nyolc gimnáziumban 61 tanulócsoportban 2.025 fő, ami három tanulócsoporttal és 535 fővel kevesebb a rendelkezésre álló keretnél. Az első évfolyamon 152 fővel kisebb a létszám a megengedettnél, a győri bencések és a debreceni Svetits csak egy-egy osztályt tudott indítani.[407]

Az egyház terhe a katolikus iskolák fenntartása, de a kormány a katolikus egyház kérésére továbbra is folyósította változatlan összegben az 1950-ben megállapított államsegélyt, amely összesen a négy rend személyi és dologi kiadásaira 3.592.632. forint volt. Ezt az összeget egészítették ki eseti támogatással, valamint a sok esetben műemlékvédelem hatálya alá eső felújítások támogatásával.[408]

De nem csak ez volt az egyetlen bevételi forrása a rendeknek. Nyugat-Európából is érkezett anyagi támogatás, elsősorban berendezések, tanszerek formájában. A Magyar Katolikus Püspöki Kar évente tízezer forint összegű anyagi támogatást küldött rendenként, de előfordult, hogy külföldi katolikusok támogatták a szerzetesrendeket. Például az amerikai

[404] MNL-OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d) 4.
[405] MNL-OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d) 4.
[406] MNL-OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d) 4.
[407] MNL-OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d) 4–5.
[408] MNL-OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d) 5.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

püspökök 1977 szeptemberében 175.000 dollárt nyújtottak segélyként a rendek számára. Az támogatás értékének nagyságát érzékelteti, hogy az 1977–es 40,96 Ft.–os árfolyamon[409] váltva 7.175.000 Ft–ot jelent. Összehasonlításként: 1975-ben[410] egy kilogramm kenyér 3,60, egy női télikabát 2000 és egy 160 literes hűtőszekrény 5260 forintba került.

A rendek bevétele volt még a tandíj és a diákotthoni ellátás díja, ami megközelítette diákonként az 1000 forintot. Bizonyos esetekben az egyházközségek fizetik meg a tandíjat az általuk támogatott gyermek után. Ezek ellenére a rendek anyagi helyzete, intézményeik ellátása egyre nagyobb problémát jelentett számukra. A romló állapotú épületek karbantartására, felújítására fedezettel nem rendelkeztek, saját erőből biztosítani a felújításokat nem tudták.[411]

A szerzetesrendek emiatt az ÁEH-val egyeztetve, de akár engedély nélkül is „rendszeresen végig koldulják" a rendi központjukat, osztrák, nyugat-német és amerikai rendtársaikat vagy nemzetközi segélyszervezeteket. Az így szerzett támogatások azonban csak a legsürgősebb problémák javítására elegendők.[412]

Gyakorlatilag egyik iskolában sem felelnek meg – szögezi le a jelentés – a közegészségügyi elvárásoknak a diákotthoni feltételek. Elsősorban a hálótermek felszereltsége, és a tanórán kívüli foglalkozások számára rendelkezésre álló helyiségekben voltak tapasztalható hiányosságok. Jelentős volt a túlzsúfoltság a háló helységekben, általános volt a helyhiány és az ezekből eredő nagyfokú igénybevétel okozta állapotromlás. A rendek és a püspöki kar több alkalommal is kezdeményezte a diákotthoni férőhelyek számának növelését, azonban az mindig elutasításra került. Ennek indoklása évtizedeken keresztül „jelenlegi viszonyokat figyelembe véve" nem volt lehetséges.[413]

A szerzetesek a papi békemozgalom keretein belül alig voltak mozgósíthatóak, ennek okát minden bizonnyal nagyfokú leterheltségük jelentette. Nemzetközi vonatkozásban a rendi vezetők viszonylag szabadon mozoghattak, ennek ellenére a római központokkal érdemi kapcsolatot nem tudtak kialakítani, egymásra nem tudtak hatást gyakorolni. „Felderítő, kapcsolatteremtő előkészítő tevékenységük, értékké a püspöki kar tagjainak utazása során válhat."[414] Példával szolgál ezekre a bencés főapát vagy a ferences tartományfőnök amerikai

[409] https://artortenet.hu/dollar-arfolyamok-magyarorszagon-1791-ota/ (2024.12.02.)
[410] https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/1990-7B2E/vilaggazdasag-9013/berek-arak-vasarloero-920C/fontosabb-arucikkek-kiskereskedelmi-arai-922E/ (2024.12.02.)
[411] MNL-OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d) 5.
[412] MNL-OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d) 6.
[413] MNL-OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d) 6.
[414] MNL-OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d) 6.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

útjainak visszhangtalansága, ugyanakkor Lékai bíboros piaristákkal közös philadelphiai útja a szerzetesek nélkül minden bizonnyal nem történt volna meg.[415]

„A szerzetesrendekkel való politizálás célkitűzései és lehetőségei nem adódnak a rendekből, katolikus gimnáziumokból. Csak az egész katolikus egyházba való beágyazottságuk szem előtt tartásával alakíthatóak ki a távolabbi feladatok, mivel belső viszonyaik alapján, a szocializmust építő társadalmi környezet összefüggésében az a rövid perspektíva adódik következtetésként, hogy az anyagi támogatás jelenlegi szintjét tartva, hagyjuk tovább zsugorodni a rendeket."[416] Ezáltal először iskola összevonásokra került volna sor (Szentendre-Esztergom, Győr-Pannonhalma, néhány éven belül), majd átmeneti fellendülést feltételezett a jelentés a rendek és gimnáziumok életében, de légvégül kettő esetleg egy gimnázium fennmaradását tartotta lehetségesnek. Egyúttal kitér arra is, hogy az egyházpolitikában ez a „leépülés" nemcsak a párt és a hazai katolikus egyház belső viszonyaiban okozna átmeneti nehézséget, hanem terhes lenne a vatikáni kapcsolatokra nézve is, az pedig alkalmat adna az enyhülés ellenes erők újabb támadásra és belpolitikai viszonyok változásaira.[417]

„Bár a katolikus gimnáziumok léte és tevékenysége ideológiai-világnézeti tekintetben ellentétes hatású oktatáspolitikai célkitűzéseinkkel, társadalmunk eszmei fejlődésére nem gyakorol olyan befolyást, amely a szocialista tudatosságot, a marxizmus térhódítását számottevően veszélyeztetné. A szocialista építés távlataiban – oktatási rendszerünk jövőjében – ezeknek az intézményeknek nincs helyük, de felszámolásukra csak úgy kerülhet sor, ha megszűnik a társadalmi igény (vallásos tömegek) a katolikus nevelés e formáinak fenntartása iránt. Amennyiben az intézmények fenntartását olyan belső problémák veszélyeztetik (személyi feltételek, anyagi eszközök, stb.), amelyek mellett a társadalmi igény még megvan, - az ebből keletkező egyházpolitikai feszültség mérlegelésével – annak arányában kell állami beavatkozással korlátozni a káros hatásokat. A beavatkozás nem jelentheti a problémák átvételét, csak a hatásának irányítását, korlátozását, a mértékét pedig a szövetségi politika szükségletei határozzák meg."[418] állapítja meg az ÁEH 1976-ban.

A politikai együttműködés zavartalansága csak akkor biztosítható, ha egyházi „szövetségeseink" elkötelezettek, politikai és morális biztonságát nem veszélyezteti az egyház leépülése, intézményrendszerének összeomlása. Pozitívan tekintünk arra a folyamatra, mely során az egyház politikai elkötelezettsége felénk erősödött, miközben társadalmi háttere szűkült,

[415] MNL-OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d) 7.
[416] MNL-OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d) 7.
[417] MNL-OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d) 7.
[418] MNL-OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d) 7.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

anyagi ereje megszűnt, intézményei, szervezeti egységei válságba kerültek, utánpótlása megszűnik.[419]

Ez a folyamat akkor folytatódhat megfelelő ütemben, ha az irányítás nem csúszik ki a kezeink közül és abban az ütemben fejlődik tovább, amely lehetővé teszi a politikai együttműködés fenntartását. A szerzetesrendekkel szemben a „politikai foglalkozás" során a befolyás növelésére, a rendi vezetés politikai elkötelezettségének további erősítésére, minden reakciós törekvés visszaszorítására, és a meg-megújuló támadások leszerelésére kell törekedni. A rendi vezetés politikai stabilizálásának egyik oldalán a párt hatásgyakorlása, a másik oldalon az iskolák problémáinak megoldása a cél, amelyben fokozatosan anyagi támogatást kell nyújtanunk.[420]

A fiatal rendtagokkal történő „politikai foglalkozás" jelentőségét az adja, hogy az egyházmegyei kormányzástól eltérően a püspökök kinevezésével szemben, a rendi vezető választással és meghatározott időszakra kerül a rend élére. A ferences és piarista rendben 1979-ben új elöljárók megválasztására kerül sor, és a jelenlegi tartományfőnökök nem választhatóak újra.[421]

A szerzetesrendekkel összefüggésben sok kérdés jelentős része a püspöki karral folyó tárgyalások keretébe tartozik. Leginkább azoknak a problémáknak a köre, amelyek az egyház intézményeinek „normális" működésével összefüggésben az egyházi vezetés politikai stabilitásának biztosítását jelentik. Fontos az ÁEH-val való egyeztetés, és a püspöki kar javaslatairól tárgyalni kell, ha nem akarják külön utakra kényszeríteni őket. Ilyen kérdés a rendi utánpótlás biztosításának problémája, és hasonlóan fontos a katolikus gimnáziumok diákotthonainak helyzete. A rendi, gimnáziumi tevékenység pénzügyi fedezetének biztosítása. Ezekben a jelentős, sokfelé ágazó témákban a társszerveinkkel való egyeztetett felkészülés alapján szükséges kialakítani álláspontjainkat.

A Vatikánnal való kapcsolattartásban a kialakult „normális" viszonyra tekintettel tájékoztatást adhat, de az állam és az egyház között létrejött megállapodás felülvizsgálatáról nem lehet szó, és a püspöki karral közösen kell keresni a megoldásokat arra, hogy az egyházi iskolák működését segítsék. [422]

[419] MNL-OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d) 7.
[420] MNL-OL- XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d) 8.
[421] MNL-OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d) 8.
[422] MNL-OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d) 9.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

IV/5. A rendek „megnyugtató” értékelése

A korábban már vizsgált 1975-ös jelentés[423] az egyes rendekkel külön-külön is foglalkozik, ezért érdemes kitérni annak tartalmára, és megvizsgálni, hogy milyen szempontokat figyelembe véve alakította ki a politikai diktatúra a megítélést az általa meghagyott rendek működéséről.

Az a Bencés Rendről megállapítja, hogy továbbra is vezető szerepet játszik, súlyponti helyzetben van a működő rendek között. A rend politikai és vezetési válságát a közelmúltban sikerült „a lehetőségekhez mérten jól stabilizálni.” Hosszú politikai előkészítő munkával sikerült 1973 tavaszán megoldani a helyzetet Legányi Norbert visszavonulásával és dr. Szennay András főapát megválasztásával és beiktatásával.

Szennay vezetését jelentős „egyházpolitikai eredményként” értékeli a dokumentum, mivel korábban egy nyíltan reakciós rendi vezetés volt, – Monsberger Ulrich kormányzó perjelségét nem számítva – most pedig egy olyan, aki már az állam és az egyház közötti jó viszonyért munkálkodik. Szennay 23 évet töltött rendi kereteken kívül, és ennek előnyeivel és hátrányaival vágott bele a munkába; a rend helyzetének politikai megszilárdításába és a belső konfliktusok felszámolásába. Azonban az ellentétek megszüntetése az ő erejét is meghaladja ezért „az egyébként megfelelő rendi vezetés munkája és elképzelései újabb problémákat vetnek fel.”[424]

Ez abban mutatkozik meg, hogy a főapát olyan személyeket is mellőzni kíván, akik korábban az állammal együttműködtek, habár a kritikák két személy esetében jogosak. Valamint olyan fiatal rendtagokat kíván mozgósítani, akik korábban konfliktusba kerültek az állami szervekkel, s azóta nem mutatták jelét elkötelezettségnek az iránt. „Nincs kizárva természetesen, hogy P. A., S. E., K., Cs. J., hasonlóan J. Z-hoz, Cs. G.-höz pozitív változást mutat a lojalitás, politikai elkötelezettség vonatkozásában, amit segítenünk is kell.”[425]

Az említett fiatalabb rendtagokat pedig a renden belüli „valamiféle megújulásra, felfrissülésre, korszerűsítésre irányuló elképzeléshez” keresi a főapát, aki a rendi utánpótlás nehézségeinek leküzdése érdekében kereste meg az Állami Egyházügyi Hivatalt és kérte „a rendi teológiára jelentkező fiatalok katonai szolgálatának 11 hónapra történő mérséklését.”[426]

A Monte Cassinoi apátsághoz hasonló kiváltságokkal van felruházva a Pannonhalmi Apátság is, így nem csak magyarországi rendházak elöljárója, hanem külföldön, Kaliforniában

[423] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975 (90-d). Jelentés a szerzetesrendekről.
[424] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975 (90-d). 5.
[425] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975 (90-d). 5.
[426] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975 (90-d). 5.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

és Sao Paulóban található rendházaké is. Ezekkel azonban lazul a kapcsolat, már nem minden szerzetes magyar, és a nyelvet már csak az idősek beszélik azokban.[427]

A pannonhalmi főapátság a szerzetesi szellemiség centruma volt a második világháborúig, abból a sugárzásból máig megőrzött bizonyos elemeket, éppen ezért az „idegenforgalma növekvő, az érkező vendégek fogadása, elhelyezése nem ellenőrizhető. Esetenként be nem jelentett egyházi rendezvények, pl. lelkigyakorlatok színhelye."[428]

Az apátság épületében található szociális otthon lakói zömmel szerzetesek, sokan közülük az illegális rendek volt vezetői. Jelenlétük és olykor „felszínre bukkanó" negatív politikai véleményeik miatt az egyházpolitikai törekvések hátráltatóinak találkozási pontja.[429]

A piarista rend esetében ki kell emelni, hogy sikerült tartósan a politikailag pozitív, lojális rendi vezetés személyi feltételeit kialakítani. A tartományfőnök szigorúan fellép minden olyan törekvés ellen, amely a rend és az állam viszonyát megzavarná. A rendi teológiától eltekintve, ahol E. I. és M. M. kifejezetten ellenségesek az állammal szemben, a rendfőnöki tanács tagjai biztosítják a nyugalmat és a kiegyensúlyozott kapcsolatot az állami szervekkel.[430]

A rendi vezetés két ponton sebezhető. A tartományfőnök megválasztása után a fiatalabb rendtagokra próbált támaszkodni és emelt felelős pozíciókba, azonban csalódnia kellett bennük. Emiatt olyan helyzetbe hozta magát, hogy a lemondást fontolgatja. Szándéka komolyságát az kérdőjelezi meg, hogy K. L. igazgatóról azt feltételezi, hogy római útja során megpróbálta a helyét megszerezni a tartomány élén. A rendi generális vizitációja során kapott kritika viszont azt erősíti, amiért még nem tett semmit az osztrák rendtartomány személyi megsegítésére, miközben azt az állam nem ellenzi.[431]

Másik sebezhető pont a politikailag lojális szerzetesek elöregedése vagy betegsége miatt történő támogatás csökkenése. „Különösen sajnálatos I. S. rendi tanácsos várható visszavonulása, aki a bácsmegyei papi békemozgalom egyik vezetője is."[432] A rend helyzete viszonylag stabil, politikai szinten és feladatai ellátása, működése szempontjából is. Azonban nem hagyható figyelmen kívül az ifjúsággal történő foglalkozása, amire a megállapodás nem ad engedélyt számukra. Például ifjúsági csoportok vezetése, plébániai programok. A tanári nyugdíjakkal manipulálnak pénzügyi gondjaik megoldásáért. A rendtagok pedig rokonaikhoz családtagként bejelentkeznek, majd azok lakását megörökölve tesznek szert jelentős összegre –

[427] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975 (90-d). 6.
[428] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975 (90-d). 6.
[429] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975 (90-d). 6.
[430] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975 (90-d). 7.
[431] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975 (90-d). 7.
[432] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975 (90-d). 7.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

áll a jelentésben, ami a ferences rend értékelésével folytatódik. [433]

A ferencesekről feljegyzi, hogy az egyház szempontjából továbbra is a ferences rend helyzete a legkedvezőtlenebb, mivel sem a rendi vezetés, sem a rend tagjainak magatartása nem ad okot aggodalomra, és az a „jóviszonyt szolgáló módon alakul." B. S. gyenge vezető, már 1974-ben foglalkozott a visszavonulás gondolatával, a rendi vezetés előtt álló feladatok és egészségi állapota miatt is. Végül meggondolta magát, nem a hivatal inspirációja miatt, de attól kért támogatással kívánta enyhíteni a gondokat.[434]

A rend létszámának csökkenése példátlan, a sok kilépő és közelmúltban elhunyt miatt. Legsúlyosabban Sz. F. halála érintette a rendet, mert tartományfőnök helyetteseként ő végezte a vezetés munkájának nagy részét. A rendi fegyelem is minősíthetetlen. A szegénységi fogadalom megszegése ingatlan vásárlással, a tisztasági fogadalom figyelmen kívül hagyása, de alkoholizmus is előfordul.[435] „A morális széthullás párosul az oktató munka színvonalának tartósan alacsony voltával /a rend nem foglalkozott tanítással 1950 előtt /aminek eredménye az iskoláikat övező érdektelenség is. A folyó tanévben Szentendrén csak egy 29 fős[436] első osztályt tudnak indítani."[437]

A Clevland-i rendház a magyar rendtartomány missziója, aminek megsegítésére két rendtagot is küldtek, mivel az „dollárkitermelő pasztorációs központ." Évente mintegy 150.000 dollár segély folyik el a rend kezén. Néhány éve valuta spekuláció folyt az IKKA-n[438] keresztül, ami meg nem engedett jövedelmet biztosított számukra, de sikerült felszámolni. Felderíthetetlen, hogy hova kerül az intenciókból és más forrásokból származó pénz. Az elmúlt években történtek építkezések anyagi forrásaikra támaszkodva, (üdülőrendház a Balaton mellett, hitoktatási termek, templomaik, rendházaik mellett.) ezek még problémát jelenthetnek.[439]

A Miasszonyunkról elnevezett Szegény Iskolanővérek rendjét már egy évtizede Kárpát Magdolna tartományfőnöknő vezeti megfelelő módon. Eltérően a többi rendtől politikai „jelentőségük" korábban sem és most sem mutatkozik. Befelé forduló, ájtatos nevelésük nem politikai megfontolásokat közvetít, inkább konzervatív, „női pszichikai indításúak."[440]

[433] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975 (90-d). 8.
[434] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975 (90-d). 8.
[435] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975 (90-d). 8.
[436] Az anyakönyvek alapján valójában két osztályban összesen 61 elsős diák járt 1975-ben.
[437] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975 (90-d). 10.
[438] IBUSZ Külföldi Kereskedelmi Akció (IKKA). A befizetők dollárral támogathatták magyarországi családtagjaikat, akik az így kapott IKKA-utalványokat meghatározott értékű és típusú ajándékcsomagokra válthatták be.
[439] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975 (90-d). 9.
[440] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975 (90-d). 9.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

L. P. a tartományfőnöknő első asszisztense a döntések előkészítésében és a tartományfőnöknő befolyásolásában is kulcsszerepet játszik, és ő a rend ügyeinek közvetlen intézője. A rendi összetétel stabil, a belső fegyelme szilárd. A rendi hagyományaikhoz ragaszkodnak, elődeik konzervatív életmódjához. A világi hatásokat, amennyire lehetséges, megpróbálják kizárni. Feszültségek és ellentétek jelentkeznek a renden belül, azonban „politikai alapállásban való számottevő eltérések nem érzékelhetőek."[441]

A debreceni Svetits Intézetben előfordulnak nézeteltérések, ezt az igazgató (Sz. A.) is megerősíti, de ez kiderült a művelődési osztály által folytatott vizsgálat jegyzőkönyvét ismertető értekezleten is, amely rámutatott a nevelési elképzelésekben rejlő ellentétekre.
A rend formális kapcsolatokat tart fenn egyházi és állami hatóságokkal, szorosabb kapcsolatot kizárólag diákjaik szüleivel igyekeznek teremteni. Utánpótlásukat gondos válogatással biztosítják, száma kielégítő.[442]

Végül arra a következtetésre jut, hogy a tapasztalatok alapján továbbra sincs indok arra, hogy további teret engedjenek az ifjúsággal folyó munka szélesítésére. Továbbra is a rendek peremhelyzetének megőrzése a cél, mind a katolikus egyházon belül, mind a társadalmon belül. Ez érvényes a kulturális és tudományos életre is, ott szerzetesrendnek nincs helye a pártállamban.[443]

Ennek fenntartásához „a pozitív rendi vezetőkre" kell építkezni, és különös figyelemmel kísérni a templomi hitoktatás engedélyezése során esetlegesen felmerülő próbálkozásokat arra vonatkozóan, hogy a rendek templomai ne váljanak valamiféle hitoktató központtá. Törekedni kell a szekularizáció ütemének „természetes" ütemben történő lezajlására, azt sürgetni, de késleltetni sem szabad. A fiatal rendi tagokkal történő „foglalkozást" nagyobb figyelemmel kell végrehajtani. Fokozni kell az ellenőrzést megyei szinten is. A külügyi kapcsolatok fejlődése várhatóan a szerzetesrendek kapcsolatait is gyarapítani fogja, de a nagyarányú növekedést vissza kell szorítani.[444]

Konkrét feladatként szerepel a politikai befolyásolás növelése a rendek vezetői felett; az egyes rendek reakciós csoportjainak elszigetelése a BM segítségével; a férfi rendek fiatal tagjaival történő foglalkozás; a bencés és ferences rend külföldi házainak felmérése; érvényt kell szerezni a lefektetett szabályoknak, azokat maradéktalanul be kell tartatni (idegenforgalom nyilvántartása, a diák és tanárlétszám szabályozott kereteinek betartása, a rendek pénzügyi

[441] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975 (90-d). 9.
[442] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975 (90-d). 9.
[443] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975 (90-d). 10.
[444] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975 (90-d). 10.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

helyzetének felmérése); Középiskolai Főigazgató személycseréjét kieszközölni, és végül; le kell folytatni a Középiskolai Rendtartás kiegészítését a Katolikus Gimnáziumok számára is.[445]

IV/6. A pártállam szerteágazó figyelme

Láttuk, hogy az egyházügyi hivatal érdeklődése a gimnáziumok belső életét hogyan térképezte föl és szőtte át mindenre kiterjedő kíváncsisága. Annak nem állta útját az intézmények kapuja sem, és kifelé, a társadalomban is érzékelhető volt tevékenysége. Az alábbiakban azt kívánom bemutatni, hogy a társadalomban milyen – az iskolákkal összefüggő – hatása figyelhető meg az ÁEH működésének. A források ismertetése nem kauzális, elsősorban a pártállami egyházüldözés széleskörű következményeit ábrázolják.

Az 1976-ból, szintén a konszolidált szocializmus éveiből származó szolgálati használatra készített feljegyzés tanulsága szerint Debrecenben a Csokonai Gimnázium néhány tanulója apáca ruhába öltözve „maskarázott" az utcán, a Svetits Intézettel szemben. Az eseményekről Szoboszlay András a Svetits Intézet igazgatójának panasz leveléből részletesen értesült az egyházügyi hivatal. Abból kiderül, hogy a Csokonai Gimnázium „tanulói közül néhányan nyilván gúnyból »apácaruhába öltöztek, kifestették magukat és megfelelően illegetve-billegetve jártak–keltek« a Béke útján"[446] a leánygimnázium épülete előtt, ahol ezalatt Udvardy József szeged–csanádi megyéspüspök látogatása zajlott. A provokációról „nem tételezhető fel, hogy az illetékes tanulók teljesen saját fejük után lettek volna szerzői ennek az otromba inszinuációnak, sem az, hogy abbéli tevékenységük tanári kontroll, végső fokon igazgatói engedély nélkül lehetséges lett volna" – állapította meg Szoboszlay igazgató.[447] Azért sem feltételezhető, hogy mindez csupán diákcsíny volt, mivel Udvardy József azon kevés püspök egyike, aki nem átallott ellentmondani a hatalomnak. Például Endrey Mihály váci püspökkel közösen visszautasította (nem vette át Lékai László bíboros érsektől a névsort[448]), hogy azon papokkal szemben, akik a fiatalság pasztorációjával is foglalkoztak, az állam kívánságára eljárjon.

Mindezek ellenére, vagy ezek miatt, Szoboszlai András[449] kereten kívül működő piarista szerzetes–tanár és igazgató, nyugdíjba vonulása és 60. születésnapja alkalmából az

[445] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975 (90-d). 11.
[446] MNL-OL- XIX-A-21-b-0026-1976 (215.d). Szerzetesrendek.
[447] MNL-OL- XIX-A-21-b-0026-1976 (215.d).
[448] t-L: Magyar egyház, merre tartasz? Magyar füzetek. 18. 1987. 43–44. (sz.n.)
[449] A családnév eltérő formában szerepel a forrásokban. Helyesen Szoboszlai András.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

ÁEH köszöntésében részesült, 1500 Ft.[450] értékű ajándék kíséretében. „Laudációjában" ez olvasható: a „Hajdú megyei papi békemozgalomban aktívan tevékenykedő, szocialista társadalmi-politikai viszonyaink iránt elkötelezett, korrekt együttműködésre kész magatartásával megbecsülést és elismerést vívott ki magának társadalmi, politikai szervezeteinknél és egyházi körökben is."[451] Munkájára az ÁEH a továbbiakban is számított, mivel Kapuy Vitál bencés szerzetes nyugdíjba vonulását követően a katolikus középiskolai főhatóság tanügyi előadójaként számolt vele,[452] vagyis egy nyugdíjazás miatt megüresedő álláshelyre, egy nyugdíjas egyházi személyt szántak.

Arra is találunk példát amikor egy pedagógus szülő íratta gyermekét felekezeti iskolába, így fejezve ki igényét a vallásos nevelés iránt, vagy elégedettlenségét a szocialista oktatással szemben. Ezt szemlélteti 1984-ban azon mátészalkai óvónő esete is, aki a városi tanács művelődési osztályán óvónői szakfelügyelő és az általános iskola pártalapszervezetének vezetőségi tagja volt, és gyermekét – agitáció ellenére is – egyházi iskolába íratta, ami miatt pártfegyelmi eljárás során kizárták a pártból. Ennek indoklása az volt a pártdokumentum alapján, hogy „a párttagsággal járó követelményekkel összeegyeztethetetlen az, hogy a párttag gyermekét egyházi iskolába járassa."[453] Ez alapján „pedagógus párttagként tudnia kellett, hogy gyermekét vallásos nevelésben nem részesítheti, és egyházi iskolába nem írathatja be.[454] A feljegyzésből nem derül ki hogyan alakult az óvónő és férje sorsa, ahogyan az sem, hogy helyrehozta-e hibáját, vagy akarta-e orvosolni azt egyáltalán. A forrás azonban hangsúlyozza, hogy a pártból történő kizárás nem egy életre szól, mivel becsületes munkával, „pártszerű magatartással" jóvá lehet tenni az elkövetett hibákat.[455] Az viszont biztos, hogy esete nem volt egyedülálló, és hasonló atrocitás másokat is ért, még ha ezek nem is tekinthetőek általánosnak. Később még lesz szó a párttagok és a katolikus iskolák kapcsolatáról, itt csak azt emelem ki, hogy minden bizonnyal 1984-ben a gulyáskommunizmus legvidámabb éveiben, az óvónő már alkalmasnak találta az időpontot bátor iskolaválasztásához. Ezt igazolja, hogy pártból történő kizárása után a televízió 66 szerkesztőségéhez fordult, ahonnan panaszát az egyházügyi hivatalhoz továbbították. Bugár Péter a hivatal elnökhelyettese azonban nem azonosult a

[450] Az ajándék értéke meg sem közelítette egy Skoda autó akkor irreálisan magas árát (84.000), a bruttó átlagbér 4000 Ft körüli volt, ami a központilag alacsony áron tarott legendás 3,60-as kenyérhez képest sok, de egy luxus rádió (5.000 – 8.000) megvásárlásához kevés. Az ajándék értéke, egy jó minőségű öltöny árának felelhetett meg. – Így fogyasztottunk a Kádár-rendszerben. Múlt-kor Történelmi magazin. 2021.10. https://mult-kor.hu/csaloka-joletben-elt-a-tarsadalom-a-szocialista-lager-legvidamabb-barakkjaban-20211001?pIdx=1 (2024.01.06.)
[451] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1978 (246-d). Szerzetesrendek.
[452] MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1978 (246-d).
[453] MNL-OL-XIX-A-21-b-45250/1984 (331-d). 3. „XY"-né, Mátészalka pártfegyelmi ügyében tett panasza a tévé 66 szerkesztőségéhez.
[454] MNL-OL-XIX-A-21-b-45250/1984 (331-d). 1.
[455] MNL-OL-XIX-A-21-b-45250/1984 (331-d). 4.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

pedagógus véleményével, de csak annyival egészítette ki a feljegyzést, hogy érdemi válasz nélkül küldjék vissza annak papírjait.[456]

Lékai László bíborosig terjedt annak az ügynek a hatása, mely 1983-ban az esztergomi ferences gimnáziumban történt, és aminek végén a legfőbb ügyész „szolgálati titok megsértését állapította meg. Az ügyészség az ELTE egy tanára és két esztergomi ferences tanárral szemben folytatott eljárást szolgálati titoksértés vétsége miatt, a biológiai írásbeli felvételi vizsga miatt. A vád szerint az ELTE tanárnője eljuttatta az 1983-as felvételi kérdéseket az esztergomi Temesvári Pelbárt Gimnázium egyik tanárának, aki azt tanár társának átadta. Utóbbi oktató a gimnázium végzős (és korábban végzett, de felvételire készülő) diákjaival a felvételi felkészítés során megismertette azokat. Végül a legfőbb ügyészség „tekintettel az állam és egyház viszonyára", úgy ítélte meg, hogy „az elkövetett cselekmény csekély fokban veszélyes a társadalomra, ezért […] büntethetőséget megszüntető ok fennállását állapította meg."[457] A gyanúsítottak megrovásban részesültek, az eljárás megszüntetésre került.

Az esemény egyik következménye lett a felvételi eljárás módosítása. A későbbiekben „csökkentette a bizottságok létszámát, és az eddigieknél lényegesen több tételsort dolgoztat ki. Az egyes, borítékba zárt tételsorok közül a felhasználásra kerülőt közvetlenül a felvételi napja előtt jelölik meg."[458] Az ügyben érintett további egyetemek a Debreceni-, Pécsi-, és Budapesti Orvostudományi egyetemek voltak, vagyis látható, hogy az enyhe ítélet nem csupán az „állam és egyház viszonya" miatt született, hanem az ügy országos kiterjedése, de leginkább mert az ügyben érintetté vált a Művelődési Minisztérium, valamint a tételsorok kidolgozásában és kiválasztásában kialakult eljárási hibák elkendőzése miatt.[459] Az érintett szerzetes–tanár beismerte, hogy megismertette diákjaival a feladatokat, de azzal védekezett, hogy a feladatsorról nem tudta biztosan, hogy az szerepel a felvételin, azt csupán egy „lehetségesként" kezelte.

A visszaélés már a felvételi eljárás során az illetékesek tudomására jutott, ezért „a diákok szigorított szóbeli vizsgára való bocsátása folytán végül is csak azok nyertek felvételt a felsőoktatási intézményekbe, akik valóságos tudásuk alapján azt kiérdemelték."[460] Az ELTE oktatója nyugdíjba vonult, amellett az érintett két szerzetes-tanárral megrovásban részesült.[461] A társadalom egészét behálózó állambiztonsági rendszer, az ÁEH intézményével közösen a

[456] MNL-OL-XIX-A-21-b-45250/1984 (331-d). 4.
[457] MNL-OL-XIX-A-21-b-45250/1984 (331-d). 2.
[458] MNL-OL-XIX-A-21-b-43.861/1984 (333-d)3. Miklósi Imre levele Dr. Lékai László úrnak.
[459] MNL-OL-XIX-A-21-b-43.861/1984 (333-d) 3.
[460] MNL-OL-XIX-A-21-b-43.861/1984 (333-d) 6.
[461] MNL-OL-XIX-A-21-b-43.861/1984 (333-d) 6.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

pártállam szempontjából eredményesen működött, ami az egyházra, azon belül is a szerzetesrendekre és gimnáziumaikra is nagyfokú befolyást gyakorolt.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

V. INTÉZMÉNYTÖRTÉNET ÉS TÁRSADALMI RÉTEGZŐDÉS

A színlelt szocializmus egyházüldözésén és felekezeti oktatási rendszerének működésén túl szólni kell azon szerzetesi gimnáziumokról, melyek a korszakban működhettek. A négy iskolafenntartó rend történetének részletes ismertetésétől el kell tekintenem, ahelyett a kutatott intézmények vázlatos bemutatására törekszem. Az évszázadok során több szerzetesrend esetében is változott a rendalapító által meghatározott legfőbb szerzetesi tevékenység, ugyanakkor az intézményekben tetten érhető a reguláik szellemisége. Az iskolák egyedi arculatát ez és földrajzi elhelyezkedésük együttesen befolyásolták.

V/1. A gimnáziumok történeti háttere

Érdemes egy pillantást vetni a térképre, és összevetnünk az 1948-ban államosított szerzetesi gimnáziumok területi elhelyezkedését (1. és 2. térkép) az 1950 utáni állapottal (3. térkép).

3. térkép. Magyarország katolikus gimnáziumai 1950 és 1990 között

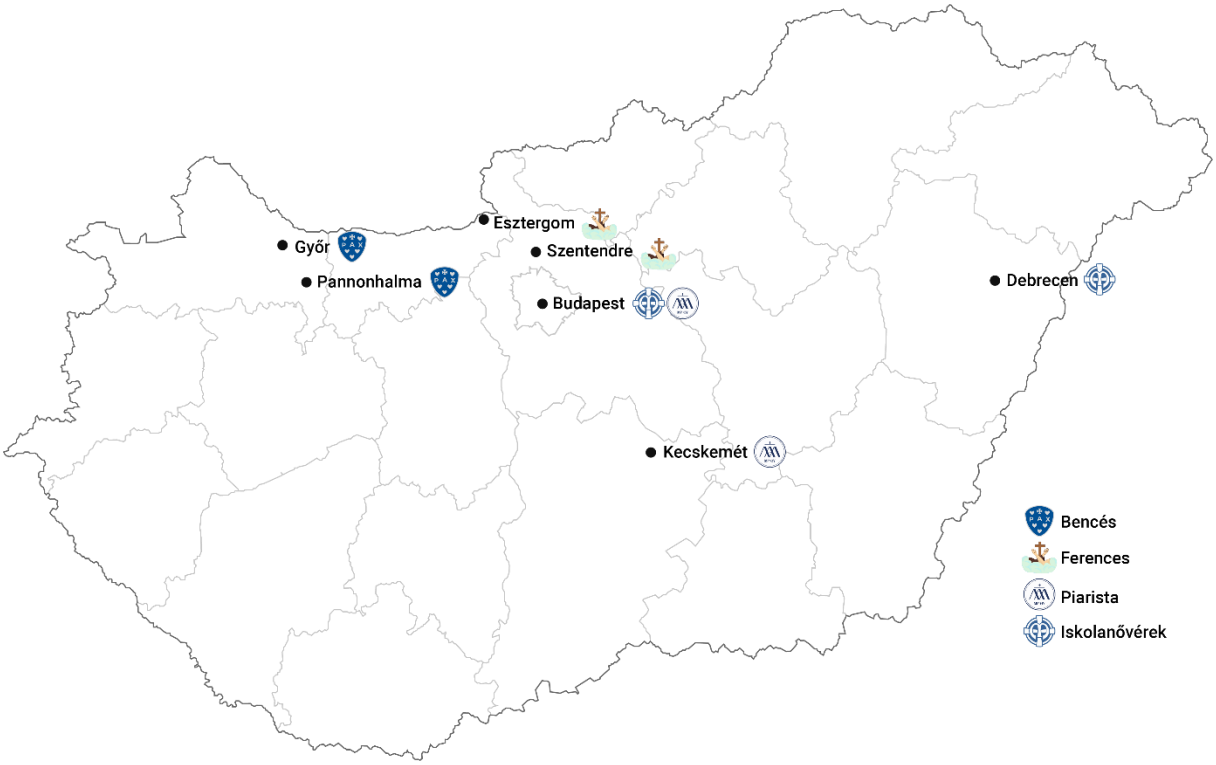

Forrás: Mészáros. 1990. 82.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Ezek alapján megállapítható, hogy nem csak az iskolák száma csökkent, hanem azok országos pozíciója is zsugorodott. Nagyobb részük a fővároshoz közelebb működött, a távolabbi vidékeken nem folyt szerzetesi oktatás. Az iskolák történetét bemutató bibliográfiai háttér – ahogyan azt látni fogjuk –, rendenként és intézményenként jelentősen eltér. Van ahol számos monográfia és tanulmány született, máshol csupán a gimnáziumok elektronikus felületén elérhető információk állnak rendelkezésre. Emiatt a fejezetben az iskolák történetétnek rövid és arányos mértékű bemutatására törekszem.

Mindezt a szerzetesrendek felsorolását hivatalosan szabályozó Codex Iuris Canonici alapján, a Pápai Évkönyveknek (Annuario Pontificio) megfelelő sorrendben, a korabeli évkönyvek és almanachok gyakorlatának megfelelően teszem, s ezt a dolgozat hátralévő részében is követem.

V/1.1. A Pannonhalmi Bencés Gimnázium[462]

A magyarországi Bencések pannonhalmi központjától a nevelés elválaszthatatlan, mivel 996-ban alapított bencés apátságban vette kezdetét – a rend hagyományainak megfelelően – a hazai kolostori oktatás. [463] Azonban klasszikusan értelmezett közoktatásról csak 1921-től beszélhetünk, amikor világi diákok számára is elérhetővé vált a tanulás a Szent Imre Gimnáziumban, ami a rend tanárképző főiskolájának gyakorlógimnáziumaként működött 1928-ig. Ekkor azonban, a világgazdasági válság miatt kialakult bizonytalan rendi gazdasági háttér miatt megszüntették azt.

1939-ben indult újra a gimnáziumi oktatás Szent Márton–hegyén, ami leginkább a politikai eseményeknek és Kelemen Krizosztom főapát tevékenységének volt köszönhető. Az első bécsi döntést követően a magyar kormány hálájának jele volt Olaszország felé az, hogy olasz gimnázium indításába kezdett. Az iskolát eredetileg az elsőként visszacsatolt, Komárom városában kívánták létrehozni, ahol a bencések gimnáziumukban 1920 után is biztosították a magyar anyanyelvű oktatást, aminek köszönhetően a tervezett iskolát a Bencés-rendre bízták. Csakhogy Kelemen Krizosztom főapát helyszínül Pannonhalmát javasolta, mint olyan helyet, ami ezer szállal kötődik Olaszországhoz és Rómához. További érv volt – az akkor kimondhatatlan forgatókönyv – a háború, s vele együtt az új iskola elvesztésének elkerülése.

[462] A fejezetben a könnyebb megkülönböztethetőség érdekében, a gimnáziumok nevét földrajzi helyeztük és fenntartó rendjük megjelölésével említem. Az évtizedek alatt több gimnázium esetében is történt névváltozás, emiatt lábjegyzetben azok jelenlegi hivatalos nevét tüntetem fel. A pannonhalmi intézmény esetében: Pannonhalmi Bencés Gimnázium és Szakkollégium. 9090 Pannonhalma, Várkerület 1.
[463] Mészáros. 1990. 44–45.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

De a magyar kormánynak nem állt szándékában hasonló gesztust gyakorolni Németország felé, ezért mellőzni kívánta a felvidéki városokat. Az intézmény névadásában azonban Kelemen Krizosztom nem tudta érvényesíteni elképzelését, ezért az, az olasz külügyminiszter és apja után, a Gróf Ciano Galeazzo és Costanzo Gimnázium nevet kapta.[464]

1939. szeptember12-én volt az első Veni Sancte, az új épület végleges átadására 1942-ben került sor. Az épület kialakítása a legmodernebb igények figyelembevételével történt, s az összes diák kollégista volt, aminek köszönhetően a gimnázium és az internátus egybeolvadt. Az olasz fél jelentős mennyiségű könyvet, ifjúsági regényt és oktató- és dokumentumfilmet küldött az iskolának. Az olasz mellett angol, német és francia idegen nyelv, hangszeres zene és vívás oktatás folyt. A mindennapi olasz nyelvórák és délutáni társalgási gyakorlatok segítettek az olasz nyelv és kultúra elsajátításában, megismerésében, de a tanítás nyelve magyar volt, csupán felső évfolyamokon és csupán a történelem, valamint irodalom oktatása folyt olasz nyelven.[465]

A második világháború során a diákok közül, akit tudtak, hazaküldtek, de a nemzetközi vöröskereszt védelme alatt álló apátságba több száz menekült érkezett, közöttük gyermekek is, akiknek a bencések óvodát és iskolát szerveztek, a gimnáziumi oktatás biztosításán túl.[466] Az iskolák államosítását követően is folytatódott a tanítás, immár világi tanárokkal és koedukált formában. Az iskola épületét pedig fallal választották el az apátságtól. 1950 szeptember 17-én indulhatott újra a szerzetesi oktatás az intézményben.[467] Az államosítást követően bevezetett koedukált iskolaszervezési formát azonban az iskola vezetésének a későbbiekben meg kellett szüntetnie.[468]

V/1.2. A Győri Bencés Gimnázium[469]

1627 óta működik Győr belvárosában a Dallos Miklós győri püspök által a jezsuiták részére alapított gimnázium, mely a 18. század első felében akadémiával, filozófiai főiskolával fejlődött

[464] Pelles. 2000. 64-65.
[465] Pelles. 2000. 66-68.
[466] Pelles. 2000. 68-69.
[467] Mészáros. 1990. 44–45.
[468] Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltára, (PBFL): Főapáti Hivatal – Iktatott Iratai 946/50
[469] Az iskola hivatalos neve: Czuczor Gergely Bencés Gimnázium és Kollégium. 9022 Győr, Széchenyi tér 7-9.; Az iskola történetét érintő, az iskoláról szóló írások, a teljesség igénye nélkül: Sárai-Szabó Kelemen – Fekete Dávid: A győri bencés gimnázium működése a II. világháború végétől 1949-ig. Polgári Szemle, 2021. 1–3. továbbiakban: Sárai – Fekete. 2021.; Barkó Gábor Ágoston: „Puha" és „kemény" diktatúra – a Kádár-korszak szakaszai és a győri bencés gimnázium diáksága az 1970-es években. Polgári Szemle, 2021. 1–3. (továbbiakban. Barkó. 2021.); Sárai-Szabó Kelemen – Dömötör Mihály: A győri bencés gimnázium második államosított tanéve és a szerzetesek visszatérése. Polgári Szemle, 2021. 4–6. (továbbiakban: Sárai–Dömötör. 2021.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

teljes jezsuita iskolarendszerré, s vált az Észak-Dunántúl szellemi és kulturális központjává. Az oktatás a jezsuita rend szellemében (Ratio Studiorum) folyt, egészen 1773-ban bekövetkezett feloszlatásáig, amit egy átmeneti korszak követett.

A régi szellemben folytatódó oktatás leginkább az egykori jezsuita szerzeteseknek, valamint világi paptanároknak volt köszönhető. Ezen II. József uralkodása változtatott, amikor a felvilágosodás szelleme bejutott az iskolába, s bár továbbra is valláserkölcsi alapon folyt az oktatás, a vallási ájtatosságokat háttérbe szorította (továbbá feloszlatta a konviktust és megszüntette a Mária-kongregációkat).[470]

A Szent Benedek regulája alapján élő monasztikus bencés rend fő célja a megszentelődés, amit a közösségben élő szerzetesek közös imával és a közösségért végzett munkával törekszenek elérni. Ennek megfelelően a bencések az évszázadok során különböző területeken végeztek munkát: tudományok művelése, lelkipásztorkodás, gazdálkodás. Így már nem volt ismeretlen számukra az oktatás sem, amikor 1802-ben I. Ferenc király visszaállította a rendet, és rájuk bízta a győri gimnáziumot. (Az ekkor Pécsről visszahelyezett akadémia bölcseleti tanszékét is bencések látták el (1816–1850), amit később a főgimnáziumhoz csatoltak.)

Ekkor alakult a Regula szellemében, a Pannonhalmi Szent Benedek Rend tanítórend arculata, melynek legmeghatározóbb jellemzői a valláserkölcsi nevelés, az egyéni felelősségtudatra és következetes munkára való nevelés, ami a múlt értékeinek megbecsülésével és az emberi értékek felé forduló nyitottsággal párosult. Pedagógiájukra hatást gyakorolt még az ébredő nacionalizmus és a reformkor polgári átalakulása is.

Az 1867-es kiegyezést követően, a győri bencések – az egyházellenes támadásokra válaszul –, tudományos munkájukkal és a múlt örökségeinek megmentésével járultak hozzá az ország fejlődéséhez. Fizika szertárukat múzeumi méretűre bővítették, tankönyveket állítottak össze, majd a Horthy-korszakban az ismeretterjesztő szabadegyetemek előadói általában a gimnázium és a pannonhalmi főiskola tanárai közül kerültek ki.[471] Ekkor az iskola dísz- és tornateremmel is bővült.[472] Az iskola épülete a második világháborút nagyobb károk nélkül átvészelte, a tanítás viszonylag gyorsan újraindulhatott,[473] egészen az államosításig.

[470] Jánosi Gyula: A 350 éves Győri Bencés Gimnázium. Szerk. Bánhegyi Miksa: A Győri Czuczor Gergely Bencés Gimnázium jubileumi évkönyve, 1626-1976. 1977. 9–10. (továbbiakban: János. 1977.)
[471] Jánosi. 1977. 10-11.
[472] Bánhegyi Miksa: Gimnáziumunk mai élete. 13. Szerk.: Bánhegyi Miksa: A Győri Czuczor Gergely Bencés Gimnázium jubileumi évkönyve. 1626-1976. 1977. (továbbiakban: Bánhegyi. 1977.)
[473] Sárai – Fekete. 2021. 283.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

V/1.3. Az Esztergomi Ferences Gimnázium[474]

A köztudatban az a felfogás él, hogy a kommunizmust megelőzően, koldulórendként, a ferencesek nem tanítottak Magyarországon. Ezzel szemben már a 15. századtól foglalkoztak oktatással, a 18. század végén pedig több, mint húsz középfokú oktatási intézmény állt a rend vezetése alatt.[475]

Esztergomban, a jezsuita rend feloszlatását követően álltak a katedrához 1776-ban, majd építettek új gimnáziumot. Számukra ugyanakkor – más, 1802-ben visszaállított szerzetesrenddel (bencések, ciszterciek, premontreiek) ellentétben –, létük nem függött a tanítástól, így végül a 20. század elejére egy iskolájuk sem maradt. Végül rendi (mariánus provincia) növendékeik középfokú képzésének igénye eredményezte egy új gimnázium alapításának gondolatát, amit egy kollégium létrehozása előzött meg a Magyar Rómában. A gimnázium indításához szükséges minisztériumi engedélyhez nehezen jutottak hozzá, annak beszerzésében Klebelsberg Kunó feleségének is érdemei voltak. Végül 1931-ben (a gazdasági világválság legnehezebb hazai évében)[476] kezdődött meg a Szent Ferenc-rendi Szent Antal Gimnázium és Kollégium építése, amihez azonban (a kor szokásától eltérően) sem földet, sem államsegélyt nem kaptak az államtól.[477]

A felmenő rendszerben beindított iskola sportpályával, botanikus kerttel és a Kis-Duna partján csónakházzal bővült. A különböző sport- és szakkörök mellett hadimúzeumot is kialakítottak, de az ott tárolt első világháborús relikviákat 1947-ben államellenes szervezkedés vádjával lefoglalták.[478]

1944 októberében a tanítás szünetelt, az iskola épületében katonai üdülőt, majd csapatkórházat rendeztek be. A front elvonulását követően, általános iskolával és dolgozók gimnáziumával bővült, majd került államosításra. 1948-ban utasította a minisztérium a

[474] Az iskola hivatalos neve: Szent Antal Esztergomi Ferences Gimnázium és Kollégium. 2500 Esztergom, Kossuth Lajos utca 27-31.

[475] Mészáros István: Villanások a ferences pedagógia hazai múltjából. szerk. P. Fekete László András OFM: A Szentendrei Ferences Gimnázium jubileumi évkönyve 1950-2000. Szentendre, 2000. 12-19. (továbbiakban: Mészáros. 2000.); Berhidai Piusz OFM: A Temesvári Pelbártról elnevezett iskola vázlatos története, szerk. Berhidai Piusz OFM: Emlékkönyv Temesvári Pelbárt halálának 500. évfordulója alkalmából 1504-2004. Esztergom, 2006, 191-194. (továbbiakban: Berhidai. 2006.); Kálmán Peregrin OFM: Ferences alapítás és újjáalapítás – a megmaradás érdekében: Adalékok a Kapisztrán-rendtartomány iskolavállalásához, szerk. Szabó Csaba–Szigeti László: Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948. Budapest, 2008. (továbbiakban: Kálmán. 2008.)

[476] Marek Viktor: Az esztergomi ferences gimnázium története az indulástól a második világháború végéig. https://franka-egom.ferences.eu/index.php?id=az-indulastol-a-masodik-vilaghaboru-vegeig. (2024.11.20.)

[477] Varga Kapisztrán: Ferences iskolák Esztergomban. https://franka-egom.ferences.eu/index.php?id=ferences-iskolak-esztergomban. (2024.11.20.)

[478] Varga Kapisztrán: Ferences iskolák Esztergomban. https://franka-egom.ferences.eu/index.php?id=ferences-iskolak-esztergomban. (2024.11.20.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

ferenceseket, hogy az iskolát magyar emberről nevezzék el, ekkor vette fel a 2024-ig használt Temesvári Pelbárt nevét az intézmény.[479]

V/1.4. A Szentendrei Ferences Gimnázium[480]

Szentendre összes iskolája egyházi fenntartású volt, színes felekezeti összetétellel. A szatmári irgalmas nővérek a plébánia mellett működő és a leány polgári iskolában tanítottak; a reformátusoknak elemi és fiú polgári intézményük működött internátussal, de az izraelita gyerekek is külön iskolába járhattak.

Miután igény mutatkozott rá, indították el – a plébánia hivatal és szülők összefogásának eredményeként – a gimnáziumot 1938-ban, magánjellegű iskolaként, nagyobbrészt katolikus diákokkal. A 2. világháború után, 1948-ban nyerte el a nyilvános státuszát, Szentendrei Római Katolikus Egyházközségi Gimnázium néven, és megkapta az üresen álló leromlott állapotú csendőrlaktanya épületét, majd államosították azt.[481]

A sok szempontból egyedi arculatú gimnáziumnak nem csak előtörténete sajátos, hanem az is, hogy a többi szerzetesi gimnáziumtól eltérően, nem állt mellette rendház és kollégium. Az elvileg 320 diáknak, csupán 200 férőhely állt rendelkezésre,[482] de a legsajátosabb vonása, minden bizonnyal a koedukált nevelési forma volt. „Az atyák természetesen nem utasították vissza a lányok jelentkezését se, így a gimnázium „koedukált" lett. A nyolc katolikus gimnázium közül egyedül a szentendreit tették nyitottá a fiúk és lányok számára."[483] S amíg Esztergomba leginkább a rendi növendékek és régi kisszeminaristák[484] vagy a papi hivatásra készülők jártak, addig Szentendrét azon családok gyermekei látogatták, akiket társadalmi, politikai háttere miatt más intézménybe nem vettek fel.[485]

---

[479] Varga Kapisztrán: Ferences iskolák Esztergomban. https://franka-egom.ferences.eu/index.php?id=ferences-iskolak-esztergomban. (2024.11.20.)
[480] Ferences Gimnázium. 2000 Szentendre, Áprily Lajos tér 2.
[481] Pávai Erzsébet: A gimnázium megindulásának előzményei. https://web.archive.org/web/20071223090434/http://www.ferences-sze.sulinet.hu/gimn/tortenet/DrPavai.htm (2024.11.20.)
[482] Fekete András: Iskolánk különleges helyzete kialakulásakor. https://web.archive.org/web/20071223111337/http://www.ferences-sze.sulinet.hu/gimn/tortenet/Fekete_egyedi.htm. (2024.11.20.)
[483] Pethő Zsoltné Németh Erika: Ferences Gimnázium. 1950-2005. https://web.archive.org/web/20071223111401/http://www.ferences-sze.sulinet.hu/gimn/tortenet/NEtort.htm (2024.11.20.)
[484] Adriányi Gábor: Egy élet nyomában, önéletrajz. Budapest, 2007. 57.
[485] Kálmán. 2008. 260.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

V/1.5. A Budapesti Piarista Gimnázium[486]

Pesten már a török dúlást követően a 17. század végétől működött katolikus népiskola a mai Belvárosi-templom szomszédságában, a 18. század elején azonban Pest város tanácsa meghívta a piarista rendet, hogy rendházat és gimnáziumot alapítson. Az 1717-ben induló iskola később megkapta a jezsuiták épületét, amiben már az egyes tudományágak legmodernebb ismeretei kerültek oktatásra. Ennek szimbóluma is lehetne a Magyarországon először – piaristák által – felengedett léggömb, 1783-ban. Az intézmény élen járt a magyar nyelv művelésében, és idővel az ország legnépesebb gimnáziumává vált (1825-ben 940 diákkal), s vállalt jelentős szerepet a hazai tudáselit utánpótlásának kinevelésében.[487]

Az egyesült Budapesten indult építkezések átrajzolták a város arculatát, s ennek a piaristák épületegyüttese is áldozatául esett. Mai épülete az 1913 és 1917 között épült új piarista székház, melyben a rendház, tartományfőnökség, növendékház és a gimnázium is helyet kapott. Az épület több része is megsérült a II. világháború során, 1945-ben pedig konviktussal bővült.[488]

Az iskolák államosítása eredményeként, államilag kinevezett tanárokkal Ady Endre Gimnáziummá alakult, de a már nem tanító szerzetesek továbbra is az épületében laktak. Az 1950-ben újra induló piarista gimnázium épületébe 1953-ban az ELTE Bölcsészkara költözött, ezért a szerzetesek iskolája a megszüntetett Sacré Coeur nővérek Mikszáth Kálmán téri leányintézetének épületébe költözött.[489]

V/1.6. A Kecskeméti Piarista Gimnázium[490]

A Duna-Tisza köze legjelentősebb városa – gazdasági, egyházi és kulturális szempontból – évszázadokon keresztül Kecskemét volt. A Rákóczi-szabadságharc során történő többszöri város kiürítés és a portyázó rablótámadások a város elszegényesedését eredményezték.[491]

---

[486] Piarista Gimnázium. 1052 Budapest V. kerület, Piarista utca 1.
[487] Takáts Sándor: A Főváros alapította Budapesti Piarista Kollégium Története. 1895.; Mészáros István: Piarista köz. Budapest, 1987. 11. 24-25. (továbbiakban: Mészáros. 1987.)
[488] Szakál Ádám: A gimnázium története. https://budapest.piarista.hu/gimnazium/a-gimnazium-tortenete. (2024.11.11.) (továbbiakban: Szakál. online.); Mészáros. 1987. 25.
[489] Szakál. online.
[490] Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda. 6000 Kecskemét, Piaristák tere 5.
[491] Székelyné Kőrösi Ilona: A Piarista iskola Kecskeméten. Könyv és Nevelés, 2016. 1. 103-104 (továbbiakban: Székelyné. 2016.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

1715-ben az újjáépítés során telepedtek le a piaristák Kecskeméten, ahol ekkor már jelentős hagyománnyal rendelkezett a református kollégium. A ferencesektől átvett katolikus elemi oktatást alsó, középső és felső grammatikai osztályokkal, az épületet pedig konviktussal bővítették. A rendházat – ahol a rend noviciátusa is működött – többször átalakították, mellette kertművelés zajlott. Az 1848-as szabadságharc idején az oktatás szünetelt a gimnáziumban, később pedig a császári csapatok sajátították ki az épületet. Az új oktatási rendszer (Entwurf) algimnáziummá fokozta a gimnáziumot, és a német lett a kötelező tanítási nyelve, mindezek miatt az intézmény fennmaradása is veszélybe került. Ekkor a város segítsége mentette meg a főgimnáziumot, aminek következtében az intézmény helyzete stabilizálódott, majd nyilvános gimnáziumi státuszt kapott.[492]

Az I. világháború idején az iskola épületét lefoglalták, emiatt az oktatás a református Ókollégiumban folytatódott.[493] Az 1930-as években adták át a gimnázium új épületét, mely impozáns jellege mellett modern felszereléssel (például földrengési obszervatórium) ellátott iskolává vált.[494] 1942-ben ismét lefoglalták az épületet, ekkor az Újkollégiumban költözött, ahol a tanítás a reformátusokkal közösen, délelőtti-délutáni váltásban folytatódott.

1944-ben a háborús események miatt már korábban befejeződött a tanév. A háború ideje alatt az iskola épületét hadikórházzá alakították, és katonai célokra használták.[495] A front elvonulása után változó helyszíneken sikerült megoldani az oktatást: az Angolkisasszonyoknál, a rendházban, de magánházaknál is megfordultak a diákok, a különböző gimnáziumokat pedig egyesítették. Saját épületükbe csak 1947-ben költözhettek vissza a piaristák.[496]

V/1.7. Az Iskolanővérek budapesti gimnáziuma

1870-ben kezdte meg működését az iskola, az Isteni Szeretet Leányai kongregáció fenntartásában, Gróf Apponyi Györgyné és gróf Andrássy Gyuláné meghívásának eleget téve. Bécsi mintára, az akkori fenntartó céljainak megfelelően cselédlányok képzését és árva leányok nevelését vállalva. Az intézmény fenntartása alamizsnából valósult meg, majd a megnövekedett igény eredményeként jött létre leányok részére az elemi iskola és internátus, melyet később a bíboros-hercegprímás nyilvánossági joggal ruházott fel.

[492] Székelyné. 2016. 105-109.
[493] Ittzés Ádám: Iskolatörténet. https://digit.kjmk.hu/category/iskolatortenet/ (2024.11.22.) (továbbiakban: Ittzés. online)
[494] Székelyné. 2016. 110-111.
[495] Székelyné. 2016. 110-111.
[496] Ittzés. online.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

A későbbiekben az iskola épülete mellett az oktatás négy osztályos polgári iskolával bővült. A jobb módú diákok csekély mértékű, a szegényebbek díjmentes oktatásban részesültek. Hamarosan, a főváros legnívósabb cégei alkalmazták az innen kikerült diákokat. 1930-ban indult nyolc osztályos Patrona Hungariae Leánygimnázium, ahová már ekkor az ország minden tájáról érkeztek diákok. Az egyházi iskolák 1948-as államosítását követően az intézmény Rozgonyi Piroska Állami Általános Gimnázium néven működött tovább. [497]

A Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek rendjét a Jézusról nevezett (Gerhardinger) Mária Terézia 1833-ban alapította Bajorországban. A tanítóként működő rendalapító úgy vélte, hogy a társadalom számára hasznos a szegényebb rétegek lánygyermekeinek oktatása, amihez oktatási szempontokat is lefektetett. Ezen nevelési elvek mentén kezdődött meg az oktatás 1950-ben az iskolanővérek két leánygimnáziumában.[498]

V/1.8. Az Iskolanővérek debreceni gimnáziuma

Debrecenben 1896-ban nyílt meg a Svetits Intézet, melyet Svetits Mátyás, a debreceni Kereskedelmi és Iparkamara első elnöke és felesége alapított, s döntött úgy, hogy haláluk után vagyonukat az iskolanővérek vezetése alatt álló nevelőintézet működtetésére fordítsák. A Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek temesvári rendházából érkezett az az öt nővér, akik megalapozták az intézmény későbbi működését.

1896 és 1948 között számos képzési forma került kialakításra: az elemi iskolai, a felső népiskolai, a polgári, a nőipari, a leánygimnáziumi és líceumi képzés. 1950-től leánygimnáziumként üzemel tovább az intézmény.[499]

V/2. Társadalmi rétegződés

1949-től a politika célja a „két osztály egy réteg” szocialista társadalomkép megformálása volt. Ennek az ideológiai modellnek – melynek kidolgozását semmilyen kutatás, vizsgálat nem előzte meg – lényege, hogy a társadalmat egyenlőtlenség jellemzi, minden attól függ, hogy ki hol dolgozik, ez eredményezi csak az eltéréseket. A modell alkotói: a munkásosztály, a termelőszövetkezeti parasztság és ezek szövetségesei, az értelmiségi réteg, alapját pedig a

[497] https://www.patrona.hu/rolunk/iskolatortenet. (2024.11.22.)
[498] https://svetits.hu/intezmenyunkrol/svetits-intezet-tortenete. (2024.11.22.)
[499] https://svetits.hu/intezmenyunkrol/svetits-intezet-tortenete. (2024.11.22.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

termelőeszközökhöz való viszony jelentette. S ennek megvalósításának az útjában állt az egyház és iskolái.

„A Sztálini – modell" határozta meg a magyar társadalom struktúrájának kutatását az 1960-as évek második feléig, amikor a réteg-modellt felváltotta a rétegződésmodell, amit később munkajelleg-csoport néven alkalmaztak. Ez a váltás összefüggött azzal a politikai és gazdasági átalakulással, amely a hatvanas években kezdődött, és a hetvenes, nyolcvanas évekre az államszocializmus egy sajátos változatát teremtette meg Magyarországon. A csak hazánkra jellemző változatban megfigyelhető a második gazdaság elterjedése, a piaci elemek megjelenése és egyre nagyobb térnyerése a tervgazdaság mellett, a politikai egypártrendszer életszínvonal-politikával történő legitimációja stb. [500]

Eközben „a társadalmi rétegződés vizsgálata a rendszer legitimációját érintő lényegi kérdésnek számított, így sokáig kizárólag az ideológusok, propagandisták terrénuma volt."[501] Szociológiai kutatást csak a hatvanas évektől és csak az arra „kiválasztottak" folytathattak. A „szocialista társadalom" modelljét legelőször Hegedűs András közelítette meg kritikusan, majd Ferge Zsuzsa bírálta azt, immár empirikus alapon megközelítve a kérdést, ami alapján úgy vélte, hogy már nem a tulajdonviszonyok tekinthetőek a társadalmi tagolódás alapjának, hanem a társadalmi munkamegosztásban betöltött szerep. Ez alapján a betöltött pozíció alapján határozta meg a munkajelleg-csoportokat úgy, hogy foglalkozási csoportokkal nem azonosította azokat, és hierarchiát sem állított fel közöttük. Az 1963-as elemzése során hét aktív és egy inaktív (nyugdíjas) munkajelleg-csoportot különböztetett meg. A csoportok kialakítása során figyelembe vette, hogy fizikai vagy szellemi munkát végzőkről van-e szó. Ezek alapján Ferge az alábbi csoportosítást alakította ki, mint a magyar szocialista társadalom létező modellje.[502]

A modell alapján a szociológusok a „társadalmi munkamegosztást" tekintették a csoportképződés alapjának és a legfontosabb differenciáló erőnek. Az elemzések során néhány esetben megkülönböztette még a nyugdíjasokat és kereset nélkülieket, vagy további alcsoportokra bontotta a fenti csoportokat, kategóriákat. Leggyakrabban használt munkajelleg csoportok: 1. vezető állásúak és értelmiségiek; 2. középszintű szakemberek; 3. irodai dolgozók; 4. szakmunkások; 5. betanított munkások; 6. segédmunkások; 7. mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak. A sort a 8. nyugdíjasok; és 9. kereset nélküliek csoportjai zárhatják.

[500] Róbert Péter: Foglalkozási osztályszerkezet: elméleti és módszertani problémák. Szociológiai Szemle, 1997. 2. 1. (továbbiakban: Róbert. 1997.)
[501] Majtényi György: Az értelmezés hatalma – a hatalom értelmezése. Az 1945 utáni társadalomtörténet fogalmi nyelvéről. Korall. 2005. 19–20. 37–40. (továbbiakban: Majtényi. 2005.)
[502] Majtényi. 2005. 40–41.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

3. táblázat. Ferge Zsuzsa társadalom rétegződés-modellje

1. szellemi	*1. vezető állású, értelmiségi*	*a) államigazgatási és gazdasági vezetők (a hatalmi hierarchia csúcsa)*
		b) magasan kvalifikált szellemi dolgozók (tudáselit)
	2. egyéb vezető szellemi	*a) középszintű szakember*
		b) irodai dolgozó
II. fizikai	*1. szakmunkás*	*a) anyagi termelés (ipar, építőipar, közlekedés),*
		b) más ágakban
	2. betanított munkás	*a) anyagi termelés (ipar, építőipar, közlekedés)*
		b) más ágakban
	3. segédmunkás	
	4. hivatalsegéd stb.	
III. mezőgazdasági fizikai	*1. állami gazdaság*	
	2. termelőszövetkezeti tag	
	3. egyéni paraszt	
	4. mezőgazdasági napszámos, alkalmi munkás	

Forrás: Ferge Zsuzsa: Társadalmunk rétegződése. Budapest, 1969. (továbbiakban: Ferge. 1969.)

A csoport elnevezést később a réteg váltotta fel, feltehetően a marxi osztályelmélet kritikájaként és annak helyébe szánva. A hatvanas években lendülhetett föl a szociológia, ekkor alakult meg az MTA Szociológiai Bizottsága, 1963-ban az MTA Szociológiai Kutatócsoportja. 1967-ben hozták létre az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetét, majd 1970-ben egy

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

agit-prop. bizottsági határozat nyomán az ELTE Szociológia Tanszékét. A magyar szociológia megszületését követően a pártvezetés később többször is kárhoztatta a „nyugati polgári szociológia" csodálattal és kritika nélkül történő elfogadása miatt. Miután a szociológia és a kádári hatalom a párbeszéd útjára lépett, a szociológia közvetítő szerepbe került a társadalom és a hatalom között.[503]

Ferge modelljén keresztül, mivel az hierarchikusan épül fel, jól látható, hogy a csúcsán elhelyezkedők esetében az előnyök, az alul találhatók esetében pedig a hátrányok halmozódnak fel. Ezáltal egy viszonylag könnyen értelmezhető kép készíthető annak vizsgálatával a társadalmi rétegződésről, annak segítségével pedig a társadalom állapotának ábrázolására nyílik lehetőség.

Ferge Zsuzsa munkajelleg-csoportosítása később több kritikát is kapott, és hiányosságaira is felhívták a figyelmet,[504] új modellek is születtek,[505] azonban érdeme, hogy a magyar szociológiai vizsgálatokat a nemzetközi kutatásokhoz lehet kapcsolni, és lehetőséget teremtett az összevetésre is. Továbbá, a modell segítségével ábrázolhatóvá vált a társadalom mobilitása is. Arról pedig elmondható a vizsgált korszakban, hogy Magyarországon a felfelé irányuló mobilitás kisebb volt, mint a fejlett országokban. De az extenzív iparosítás következményeként emelkedett a szakalkalmazotti, termelésirányítói munkakörökben foglalkoztatottak száma, de gyorsan nőtt a szellemi foglalkozásúak létszáma is. Ki kell térni arra is, hogy a pártállamban a magas mobilitás a gazdaság fejlettségétől függ, és nem a politikai döntések függvénye.[506] A társadalmi változást elsősorban strukturális szerkezeti-mobilitás váltja ki, ami a termelési struktúra és a foglalkoztatási szerkezet változásán keresztül ábrázolható. Egyre ritkább lett a cirkuláris (helycserés) mozgás a társadalmon belül. Nőtt az állam által alkalmazott személyek száma (például egészségügy, oktatás), de a termelésirányításban foglalkoztatott szellemiek és a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban alkalmazottak létszáma is.

A Ferge Zsuzsa csoportosítását ért kritikán túl megfogalmazódtak olyan kritikák is, melyek szerint a „struktúraelemzés egyik legnagyobb nehézsége a statisztikai felvételek alapján a kategóriák képlékenysége", továbbá „amit érdemes lenne tudni, azt az 1990 előtt kiadott adatgyűjtemények nem, vagy alig megfejthető módon közlik, amit viszont nem érdemes tudni, mert nincs érdemi információtartalma, azt viszont igen gyakran többféle bontásban is

[503] Majtényi. 2005. 40–44.
[504] Kabai Imre: Társadalmi rétegződés és életesemények. Budapest, 2006. (továbbiakban: Kabai. 2006.)
[505] Kolosi Tamás: Tagolt társadalom. Budapest, 1987. (továbbiakban: Kolosi. 1987.)
[506] Kemény István: Közelről s távolból. Budapest, 1991. 56. (továbbiakban: Kemény. 1991.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

közzéteszik."[507] Ugyanakkor ezek ellenére a rétegződésmodell korábban ismertetett előnyei miatt úgy vélem, hogy kutatásomban az megfelelő lesz a hipotézisek bizonyításához.

V/3. Kulturális tőke

A szociológia irodalma társadalmi tőke alatt az egyén vagy csoport „társadalmi erőforrásainak" az összességét érti. Annak vizsgálata és értelmezése elsősorban Pierre Bourdieu és James S. Coleman nevéhez köthető.

Definíciószerűen így írható le: „a társadalmi tőke az adott egyén (vagy csoport) azon tényleges vagy lehetséges társadalmi képességeinek az összessége, amelyek az adott társadalom vagy társadalmi életszféra különböző intézményes helyzeteiben társadalmi képességeket képeznek és a társadalmi erők összetevőit képezik."[508] Orbán Annamária és Szántó Zoltán tanulmányukban[509] rámutattak arra, hogy a legfelsőbb szintű politikai döntéshozóknak csak korlátozott lehetőségeik vannak közvetlenül befolyásolni a társadalmi tőkét, „miután a társadalmi tőke kialakulása általában nem szándékolt melléktermék, következménye a hagyományoknak, a történelmi együttélésnek, a közös történelmi tapasztalatoknak, a vallásnak és hasonló társadalmi tényezőknek, melyek többnyire kívül esnek a kormányzat cselekvési hatókörén."[510] Azonban, ha a politikusok növelni vagy befolyásolni kívánják a társadalmi tőke mértékét, arra két lehetőségük van. Egyrészt a társadalmi tőke kialakítására lehetnek jótékony hatással, másrészt meg kell akadályozniuk a társadalom közvagyonának, közösségi forrásainak kirablását.[511]

Fontos kiemelni, hogy a kormányzat a társadalmi tőkére leginkább az oktatás területén gyakorolhat hatást, mivel az oktatás nemcsak az emberi tőke „termelésének", de a társadalmi tőke áthagyományozásának, a társadalmi normák és szabályok átörökítésének is elsődleges színtere.[512] Ezen túl a társadalmi tőkére a különböző közjavak biztosításával, például a magántulajdon védelmével vagy a közbiztonság szavatolása által lehet pozitív hatással az

[507] Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Budapest, 2005. 16. (továbbiakban: Valuch. 2005.)
[508] Farkas Zoltán: A társadalmi tőke fogalma és típusai. Szellem és Tudomány, 2013. 2. 112. (továbbiakban: Farkas. 2013.)
[509] Orbán Annamária – Szántó Zoltán: Társadalmi tőke. Erdélyi társadalom, 2005. 2. 66–70. (továbbiakban: Orbán – Szántó. 2005.)
[510] : Orbán – Szántó. 2005. 66.
[511] Fukuyama, F.: Social Capital and Civil Society. 1999. wp0074.pdf (imf.org) (2024.01.03.) (továbbiakban: Fukuyama. online.)
[512] Coleman, J. S.: A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. szerk. Lengyel György – Szántó Zoltán: Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Budapest, 1998. (továbbiakban: Coleman. 1998.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

állam.[513] A társadalmi tőkét a bizalom alapozza meg, ami pedig nagy mértékben összefügg a biztonság meglétével vagy hiányával. Biztonságos környezetben kialakulhat a társadalmi tőkét megalapozó, bizalmon alapuló társas érintkezés.

Az állam ugyanakkor csak bizonyos mértékig és csak bizonyos területeken avatkozhat be ebbe a folyamatba, mivel a túlzott központosítás, bürokratizálódás elsorvaszthatja a magánkezdeményezéseket, a civil szférát. Ilyen rombolás ment végbe a szovjetizált országokban is, ahol „a vezető pártok igyekeztek a horizontális társadalmi kapcsolatokat megszüntetni a vertikális, erősen hierarchikus és bürokratikus, az egyén ellenőrzését és egyben párthoz kötését jobban biztosító rendszer érdekében."[514] Végül ki kell emelni, hogy a társadalmi tőke növelésének forrása a vallás és a kulturális hagyományok átörökítésének egyik legfontosabb terepe.[515]

V/4. Tanulási esélyek

Dolgozatom egyik célja, hogy árnyaltabb képet alkothassunk a szerzetesi gimnáziumokba járó diákok társadalmi hátteréről ahhoz, hogy ezáltal ábrázolhassuk diákságuk lehetséges társadalmi mobilitását.

Ennek elemzéséhez szociológiai kutatások[516] eredményeit használtam fel, melyek korábban bizonyították, hogy az iskolai végzettség hatást gyakorol az ember életpályájára, leginkább annak foglalkoztatotti életpályájára. Ugyanakkor az is bizonyítást nyert, hogy a növekvő számú magasabb iskolai végzettséget szerző, és az alacsonyabb társadalmi státuszú gyermekek közül magasabb iskolai végzettséget szerzők aránya sem eredményezi szükségszerűen a társadalmi nyitottság növekedését. Továbbá, az azonos iskolai végzettséget szerzők közül még mindig jelentős hátrányt szenvednek azok, akik alacsonyabb társadalmi háttérrel indulnak.

Hosszú idősoros elemzések bizonyították, hogy a társadalmi mobilitás annak ellenére sem emelkedett jelentősen, hogy időközben nőtt a magasabb végzettséget szerző munkás és paraszt családból származó gyermekek aránya. Vagyis, a továbbtanulási hátrányok nem szűntek meg, csupán később jelentkeztek, vagyis az előnytelenebb társadalmi hátterű diákok a

[513] Orbán – Szántó. 2005. 67.
[514] Orbán – Szántó. 2005. 67.
[515] Orbán – Szántó. 2005. 68.
[516] Skrabski Árpád – Kopp Mária: Társadalmi beállítottság, társadalmi tőke. Századvég, 1999. 12. (továbbiakban: Skrabski – Kopp. 1999.); Pusztai Gabriella – Verdes Emese: A társadalmi tőke hatása a felekezeti gimnazisták továbbtanulási terveire. Szociológiai Szemle, 2002, 1. (továbbiakban: Pusztai – Verdes. 2002.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

magasabb fokú továbbtanulás alkalmával morzsolódtak le. Szintén bizonyítást nyert az is, hogy egymástól eltérő oktatási rendszerekben is az apa társadalmi helyzete befolyásolja leginkább gyermeke iskolai végzettségének szintjét.[517]

Magyarországon a Horthy-korszak oktatási rendszerében a négy elemi elvégzését követően az iskola hatodik és hetedik osztályában folytathatták tanulmányaikat a diákok, de sok esetben a paraszt és munkás származású gyermekek ezen a szinten már kimaradtak a további tanulásból, míg a kispolgárság és a szakmunkások gyermekei a négyosztályos polgári iskolába haladtak tovább. A gimnáziumok pedig a társadalmi elit képzésére szolgáltak, és az egyetemi és főiskolai továbbtanulás lehetőségének megteremtésén túl már az érettségi is belépést biztosított bizonyos privilegizált társadalmi rétegek körébe. A gimnáziumokban, de leginkább a felsőoktatásban, a munkás és paraszt származású diákok aránya elenyésző volt.[518] Jelentős különbségek voltak a fővárosi, a kisebb-nagyobb városi és falusi tanulási lehetőségek között is. A fiúk közül pedig többen szereztek magasabb iskolai végzettséget, mint a lányok közül.

Az 1940-es évek második felében vezették be a nyolc osztályos általános iskolát, azzal próbálva megszüntetni „az oktatási utak osztályhelyzet szerinti éles szétválását a negyedik elemi osztály elvégzése után”.[519] Azonban a színvonalbéli különbség nem szűnt meg a városi és falusi iskolák között, ahogyan az oktatási utak szétválása sem, csupán későbbre tolódott. A szétválás időpontjának késleltetése, a nyolc évfolyam elvégzése pedig arra hatott, hogy az eltérő társadalmi státuszú családok gyermekei iskolai végzettsége kevésbé különbözzön. Emelkedett a gimnáziumban és szakközépiskolákban tanulók száma, és ehhez a szinthez kívánták közelíteni a szakmunkástanuló, valamint szakközépiskolai diáklétszámot is.

A pártállami oktatásirányítás már a kezdetektől arra törekedett, hogy minél több munkás- és parasztszármazású diák tanuljon tovább középiskolában, és szerezzen érettségit. Ehhez hasonlóan tettek kísérletet – adminisztratív eszközökkel – arra, hogy növeljék a munkás- és parasztszármazású fiatalok arányát az egyetemeken és főiskolákon. Ennek egyik példája a népi kollégium, mely már az 1947/48-as tanévben közel tízezer diákot támogatott a közép- és felsősokú tanulmányaik végzésében.[520]

[517] Andorka Rudolf – Albert Simkus: Az iskolai végzettség és a szülői család társadalmi helyzete. Statisztikai Szemle, 1983. 6. 592–612. (továbbiakban: Andorka – Albert. 1983.)
[518] Földes Ferenc: Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon. szerk. Földes Ferenc: Válogatott írások. Budapest, 1967. 13-95. (továbbiakban: Földes. 1967.); Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon: Budapest, 1982. 327. (továbbiakban: Andorka. 1982.)
[519] Andorka – Albert. 1983. 594.
[520] Tánczos Gábor: A népi kollégisták útja: 1939–1971. Budapest, 1977. 214. (továbbiakban: Tánczos. 1977.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Később – a népi kollégiumok megszűnését követően – a szakérettségi bevezetésével kívánták növelni a munkás- és parasztszármazású hallgatók számát a felsőoktatásban. A szakérettségi rendszerét szabályozó rendelet alapján, annak célja „a hátrányos helyzetű társadalmi rétegek, elsősorban a munkás- és parasztfiatalok gyorsabb ütemű szakmai és kulturális felzárkóztatása", […] „hozzájárulás a szocializmust építő társadalom új, szocialista értelmiségének kialakításához." [521] Ezzel párhuzamosan, ahogy azt korábban már láttuk, megakadályozták a Horthy-korszak nagy- és kistőkéseinek vagy tehetős parasztok gyermekeinek továbbtanulását.[522]

A szakérettségi rendszer lényegét egy tervezet az alábbiak szerint foglalta össze: „az egyetemi beiskolázás szociális összetételének biztosítására egyéves szakérettségi tanfolyamokat kell rendezni, amelyekről – az 1950. évi 1.600-zal szemben – 1951-ben 4.200, 1952-ben 5.200, 1953-ban 2.300 és 1954-ben 1.000, túlnyomó többségében munkás, kisebb részben paraszt káder megy az egyetemekre. A második ötéves terv alatt a középiskolák szociális összetételének megjavulása következtében már nem lesz szükség szakérettségi tanfolyamokra. Felnőtt dolgozók részére azonban továbbra is meg kell adni a lehetőséget, hogy a dolgozók esti középiskolájának /elsősorban a technikumnak/ elvégzése után főiskolára, egyetemre mehessenek."[523]

1956 után fokozatosan szüntették meg a felsőoktatás hallgatóságának társadalmi összetételét befolyásoló adminisztratív eszközöket. Ezek helyett azonban a munkás-parasztcsaládok gyermekeit a felvételi eljárás során részesítették előnyben azonos felvételi pontszám elérése esetén, az „előnyösebb" társadalmi hátterű diákokkal szemben. Az adminisztratív eszközökről a támogató módszerekre történő áttérés ugyanakkor nem eredményezett nagy változást a felsőoktatás hallgatóinak társadalmi összetételében. S a társadalmi mobilitás növelését célzó adminisztratív és affirmatív eszközök ellenére is, minden évben és minden nemzedékben a szellemi, azon belül a vezető és értelmiségi hátterű diákok lényegesen nagyobb százalékban szereztek felsőfokú végzettséget, mint a munkás- és parasztcsaládok gyermekei.[524]

Ha arra keressük a választ, hogyan befolyásolták a politikai diktatúra oktatáspolitikai intézkedései a különböző szintű és típusú iskolákban történő továbbtanulást, Andorka Rudolf 1970-es években végzett kutatásából kaphatunk választ. Vizsgálata során megállapította, hogy

[521] 51.600/1948. Vallási és Közoktatási Minisztérium rendelete a szakérettségiről
[522] Andorka – Albert. 1983. 594.
[523] MNL-OL-XIX-J-I-1-o-3d-001-0015/1951 (3-d). Káderképzés ötéves terve.
[524] Andorka – Albert. 1983. 594.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

hasonló folyamat játszódott le hazánkban, mint a nyugat- európai országokban és az Egyesült Államokban az oktatás elérhetőbbé tételét követően, ugyanis a rendszer kiterjesztésével megnövekedett a magasabb szinten történő továbbtanulás társadalmi esélyegyenlőtlensége. Tehát a magasabb társadalmi státuszból érkező diákok előnye nem csökkent más csoportokhoz képest.[525]

Vizsgálata során megállapította, hogy hazánkban döntően a nyolc osztályos iskola bevezetése emelte meg a középiskola kapujába eljutó diákok számát, és egyúttal igazolta az apa társadalmi helyzetének jelentőségét gyermeke iskolai továbbhaladására gyakorolt hatásában, leginkább a magasabb iskolai végzettség megszerzésében. Az apa társadalmi helyzetét sokkal jelentősebbnek találta, mint a lakhely vagy a nem befolyásoló tényezőjét. A munkás és paraszt származású gyermekek viszonylagos esélyei a magasabb végzettség megszerzésére kedvezőbbekké váltak azáltal, hogy alsóbb szinten javult oktatáshoz való hozzáférésük, a nemek közötti eltérés pedig csökkent e tekintetben. A lakóhely hatása leginkább az alsó fokon gyakorolt hatást a diákokra, vagyis, ha egy kisebb településen élő gyermek eljutott a nyolcadik osztály végéig, a továbbiakban már nem volt hátrányban a nagyobb településen élő azonos származású gyermekkel szemben.[526]

Megállapítható továbbá, hogy minden oktatási szint megugrásában jelentős befolyásoló tényező a család társadalmi háttere, bár az érettségizett munkás származású diáknak még mindig rosszabb esélyei voltak a felsőoktatásba való bejutás során, mint egy szellemi végzettségű családi hátterű társának. Az érettségit követően a mezőgazdasági fizikai dolgozók gyermekeinek esélyei már jobbnak tekinthetőek a betanított- vagy segédmunkások gyermekeinek esélyeinél, vélhetően azért, mert a mezőgazdasági rétegből egy válogatott csoport jutott el az érettségiig.[527]

Ha a lakóhely hatását részletesen vizsgáljuk, látható, hogy a fővárosban élők jelentős előnnyel rendelkeztek más településeken élőkkel szemben, és ahogy csökken a települések mérete, úgy csökken az iskolázottság mértéke is. Vagyis, a nagyobb városban élők is előnyösebb helyzetben voltak a kisebb város lakóival szemben, azok pedig a falusi diákoktól voltak jobb helyzetben az oktatási szinteken történő előrejutásban. A mezőgazdasági fizikai munkások gyerekei a községekben, a szakképzetlen munkásoké a vidéki városokban rendelkeztek nagyobb esélyekkel a gimnáziumi továbbtanuláshoz.[528]

[525] Andorka – Albert. 1983. 595.
[526] Andorka – Albert. 1983. 602.
[527] Valuch. 2005. 94.
[528] Andorka – Albert. 1983. 603.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Ebben az esetben ki kell térnünk a kollégiumok fontosságára, amelyről a korábbiakban már oly sok szó esett az Állami Egyházügyi Hivatal értékeléseiben. Ennek oka, hogy annak a kevés falusi fiatalnak, aki eljutott a gimnáziumig vagy a felsőoktatásba, a kollégiumban élve, eredeti lakhelyéből fakadó hátránya eltűnt, így jobb esélyekkel folytatta közoktatási versenyét a városi diákok között.

Andorka eltérést mutatott ki a kohorszonkénti – vagyis időbeli – elemzése során, a társadalmi háttér iskoláztatásra gyakorolt befolyásoló hatásában, mivel az a magasabb oktatási szint elérésére a két világháború közötti korosztály esetében volt a legmagasabb, a világháború idején születettek körében már csökkenés fedezhető fel, de lényeges esés a világháború után mutatható ki, ami aztán állandó szinten áll meg. Tehát a társadalmi háttér szerinti esélyegyenlőtlenség csökkenése mutatható ki. Esetenként az egyes csoportok beiskolázásának mértéke időben eltéréseket mutat. Az egyik legjelentősebb változás például az, hogy az 1950-es években 49 és 57% körül mozgott a felsőoktatásban tanuló munkás- és parasztszármazású diákok aránya, ami az 1970-es években mindössze 38 és 42% volt.[529]

A lányok minden oktatási szinten hátrányt szenvedtek a fiúkkal szemben, azonban az érettségi megszerzése és a felsőoktatásban történő továbbtanulás esetén erősen csökkent hátrányuk, sőt az érettségi megszerzésére nagyobb esélyük nyílt, mint a fiúknak.[530]

Összességében megállapítható, hogy a munkás és paraszt származású diákok aránya a felsőoktatásban emelkedett a korszakban. A szülő társadalmi háttere jelentős hatást gyakorolt a gyermekek továbbtanulására, az egyenlőtlenség csökkent az általános iskola szintjén. Az esélyegyenlőtlenség nem szűnt meg, csupán magasabb szinten jelent meg. A községi lakosok hátrányban, a városiak és különösen a fővárosiak előnyben voltak az oktatás területén, és a különbségek nem csökkentek ez idő során. Továbbá, a különböző társadalmi hátterű diákok magasabb iskolai végezettség megszerzési esélyei közötti különbségek nem állandóak, sőt az az oktatáspolitika által befolyásolható.

V/5. A létezett szocializmus társadalmi változásainak ábrázolása

A legjelentősebb változást a mezőgazdaságban foglalkoztatottak nagymértékű eltűnése jelentette. Magyarországon 1941-ben a mezőgazdaságban dolgozók aránya 53 százalék körüli, ami 1990-re 15 százalékra csökkent. Ráadásul a mezőgazdaságban foglalkoztatott dolgozók

[529] Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon. Budapest, 1982. (továbbiakban: Andorka. 1982.); Andorka – Albert. 1983. 592–612.
[530] Andorka – Albert. 1983. 607.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

egy része nem mezőgazdasági munkát végzett. Ez a különbség még akkor is jelentős, ha tudjuk azt, hogy a lakosság körülbelül 45 százaléka foglalkozott háztartásában mezőgazdasági termeléssel, vagyis a nem mezőgazdasági aktív keresők jelentős része.

Az iparban és építőiparban foglalkoztatott munkások száma 1970-ben érte el a csúcsot, ekkor 44 százalék körüli volt arányuk, ami magasabb, mint a legtöbb fejlett országban. Később csökkent ugyan, de még 1990-ben is magas, 38 százaléknyi az arányuk. Ezzel szemben a szolgáltató ipart tágan értelmezve, annak értéke kisebb a fejlett országokhoz képest a maga 47 százalékával.

A központilag irányított és erőltetett iparosodás jelentős mértékben fejtette ki hatását a társadalmi szerkezet átalakulására. Csökkent a parasztok száma, nőtt a munkások és a szellemi foglalkozásúak aránya. Az önálló foglalkozásúak arányának csökkenése is látható amellett, hogy a tendencia a korszakban többször változott. A földosztást követően emelkedett az önállóak száma, majd a mezőgazdaság kollektivizálása és a magán kisipar és kereskedelem visszaszorítását követően jelentősen csökkent, végül az 1980-as években ismét növekedésnek indult, aránya pedig közeledett a fejlett országokéhoz.[531]

A társadalmi szerkezetben is zajlottak változások. A társadalmi hierarchia csúcsán a magasan privilegizált, a hatalmat kézben tartó elit összetétele megváltozott, ahogyan annak irányító mechanizmusa is eltért a korábban megszokottól. Az elitbe kerüléshez elsősorban a „politikai tőke” játszott szerepet, a gazdasági tőke jelentősége háttérbe szorult. A társadalmi kategóriák hierarchikus sorrendje nem mutatott eltérést a fejlett országokhoz képest, így a legalsó szinten továbbra is a szakképzetlen munkások és parasztok álltak, de a köztes kategóriák sem mutattak eltérést. Tehát a szocialista-rendszerű politikai, gazdasági és társadalmi viszonyok nem eredményeztek a nyugati, kapitalista országok társadalmi hierarchiájától alapvető eltérést.[532]

Eleinte az 1945 utáni időszak magyarországi társadalmi mobilitási viszonyait kutató nyugat-európai szociológusok azt feltételezték, hogy azok jelentősen eltérnek majd a nyugat-európai modellektől, hogy a szocialista rendszer eredményeként az 1945 előtti értelmiség nagyfokú deklasszálódására, a munkások és parasztok leszármazottainak nagyfokú fölfelé irányuló mobilitására, vagyis nagyobb társadalmi nyitottságra számítottak. Ezzel szemben mindegyik nemzetközi elemzés cáfolta e felvetést, mivel a magyar társadalom nyitottsága hasonló volt a nyugati országokéhoz, különbséget csak a strukturális mobilitásban fedeztek föl,

[531] Andorka Rudolf: Társadalmi változások és társadalmi problémák, 1940 – 1990. Statisztikai Szemle, 4–5.1992. 301 – 307. (továbbiakban: Andorka. 1992.)
[532] Andorka. 1992. 307–314.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

mivel az 1950-es és 1970-es évek között rendkívül gyors a társadalmi és foglalkoztatási szerkezet átalakulása, és a mobilitás nagyobb volt, mint a kapitalista országokban.[533]

A magyarországi kutatások ettől némiképp eltérve az 1945 utáni társadalom nyitottabbá válását mérték, de abban egyetértenek kollégáikkal, hogy sajátos magyar vagy szocialista mobilitás mintázat nem fedezhető fel.[534] Egy sajátos magyar társadalomszerkezeti sajátosság volt azonban az első gazdaságban elfoglalt pozíción túli, „második gazdaságban" elfoglalt pozíció, vagyis az újraelosztás dimenzióján túl létrejött egy piaci szint is. Ily módon „kettős társadalom" alakult ki.[535]

Látható tehát, hogy a különböző társadalmi rétegek gyermekeinek eltérő továbbtanulási aránya érzékelteti, hogy a szocialista oktatás- és társadalompolitika célkitűzései nem eredményezték az alacsonyabb státusú családok intergenerációs mobilitását. A társadalmi csoportok közötti különbségeket az iskola – mint az egyik legfontosabb kultúraközvetítő tényező és a kulturális nivellálás lehetséges gyarapítója – újratermelte.[536] A „társadalmi igazságot és egyenlőséget ígérő szocializmus rejtett módon újratermelte az igazságtalanságot és az egyenlőtlenséget".[537] Az állampártot vezető réteg az iskolai felvételik során alkalmazott származás szerinti szelektálás segítségével közvetett módon iktatta ki saját gyermekei legesélyesebb versenytársait a közép- és felsőoktatásba való bejutás alkalmával.[538]

Az egyén származásának körülményeitől nem független iskolázottságának foka. A magasabb státusú és iskolázottabb szülők gyermekei maguk is nagyobb eséllyel szereznek magasabb képzettséget, ami által a társadalom magasabb szintjeire juthatnak.[539] Az iskola a társadalmi tőke áthagyományozásának kiemelten fontos terepe.[540]

[533] Andorka Rudolf: A magyar társadalmi mobilitás nemzetközi összehasonlításának története. Statisztikai Szemle. 1986. 8–9. sz. 886–911. (továbbiakban: Andorka. 1986.)
[534] Andorka Rudolf – Csicsman József – Keleti András: A magyar társadalom nyitottságának változásai. Statisztikai Szemle, 1981. 10. 980 – 1004. (továbbiakban: Andorka – Csicsman – Keleti. 1981.); Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásainak log-lineáris elemzése. Statisztikai Szemle, 1988. 2. 151 – 173. (továbbiakban: Andorka – Csicsman – Keleti. 1988.)
[535] Szelényi Iván: Új osztály, állam, politika. Budapest, 1990. 586. (továbbiakban: Szelényi. 1990.); Kolosi Tamás: Tagolt társadalom. Budapest, 1987. 356. (továbbiakban: Szelényi. 1987.)
[536] Ferge. 1969.
[537] Andor Mihály: Társadalmi egyenlőtlenség és iskola. Educatio, 2001. 1. 17. (továbbiakban: Andor. 2001.)
[538] Andor. 2001. 15–30.
[539] Blaskó Zsuzsa: Kulturális reprodukció vagy kulturális mobilitás? Szociológiai Szemle, 2002. 3–27. (továbbiakban: Blaskó. 2002.); Pusztai Gabriella: A társadalmi tőke és az iskolai pályafutás. Budapest, 2008. (továbbiakban: Pusztai. 2008.)
[540] Coleman, J. S.: A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. szerk. Lengyel György – Szántó Zoltán: Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Budapest, 1998. 11–44. (továbbiakban: Coleman. 1998.); Orbán – Szántó. 2005. 55–70.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

A társadalmitőke elméletek nagy jelentőséget tulajdonítanak a vallásosságnak,[541] és arra a társadalmi tőke növelésének egyik eszközeként tekintenek.[542] A diktatúra nagymértékű hatalomkoncentrációja – a társadalom szerkezetváltozásán túl[543] – a lakosság bizalomsugarát is rendkívüli módon zsugorította, ezáltal a társadalmi hagyományok és tapasztalatok továbbörökítésének lehetőségét csökkentette – vagyis látens módon –, a társadalmi- és kulturális tőke szerkezetének változására is hatást gyakorolt.

Nemzetközi empirikus vizsgálatok alapján megállapítható, hogy „a felekezeti oktatási intézmények iránt jelentős társadalmi érdeklődés mutatkozik. Az iskolarendszer felekezeti szektorában tanulók több mutató szerint jelentősebb eredményt érnek el, mint más iskolák tanulói. A pozitív szektorhatás azoknál a tanulóknál is tetten érhető, akik előnytelen vagy hátrányos helyzetűek. Az eredményesség hátterében a speciális összetételű iskolaközösség valamely vonása, valószínűleg a vallási közösségi beágyazottságon alapuló kapcsolatrendszer áll."[544]

V/6. A társadalmi csoportok változásai 1949 és 1990 között

Ferge Zsuzsa modellje segítséget nyújt ahhoz, hogy dolgozatom kérdéseire választ találjak, ugyanis Andorka[545] egy kutatásában felvázolta a pártállami időszak társadalmi változásait, melyhez a Ferge által kialakított csoportokat vette alapul. Ennek segítségével úgy is lehetőségem nyílik az elemzésre, hogy Andorkától eltérő csoportokkal dolgoztam, mivel a csoportok kialakítása viszonylag könnyen konvertálható más jellegű csoportalakításhoz.
Az 1995-ben készült kutatásból kiderül, hogy hogyan változtak a társadalmi rétegek arányai 1949 és 1990 között. Ez alapján látható, hogy a vezető és értelmiségi kategóriába sorolt személyek aránya a kezdeti 1,8 százalékról egyenletes ütemű emelkedést követően a korszak végére 11 százalékra nő.[546]

Szintén emelkedés figyelhető meg az irodai dolgozók mértékében, azonban az a 70-es évekig dinamikus ütemű emelkedés miatt megduplázódik, majd állandósul a korszak végéig. A kezdeti 8 százalékról több mint 22 százalékra nő, ami a második legnagyobb arány az aktív keresők összetételében. Ezekkel fordítottan arányosan változik a kisiparosok és kiskereskedők

[541] Pusztai. 2008.
[542] Orbán – Szántó.
[543] Valuch. 2005.; Andorka. 1992.
[544] Pusztai Gabriella: Iskola és közösség – Felekezeti középiskolások az ezredfordulón. Budapest, 2003. 37. (továbbiakban: Pusztai. 2003.)
[545] Andorka Rudolf kutatásához hasonló vizsgálatról nincs tudomásom.
[546] Andorka. 1992.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

száma, mivel a kezdeti 8,1 százalékról hirtelen esést és stagnálást követően, enyhe növekedés ábrázolható, ami a kezdeti érték feléig (4,2%) növekszik a korszak végére.[547]

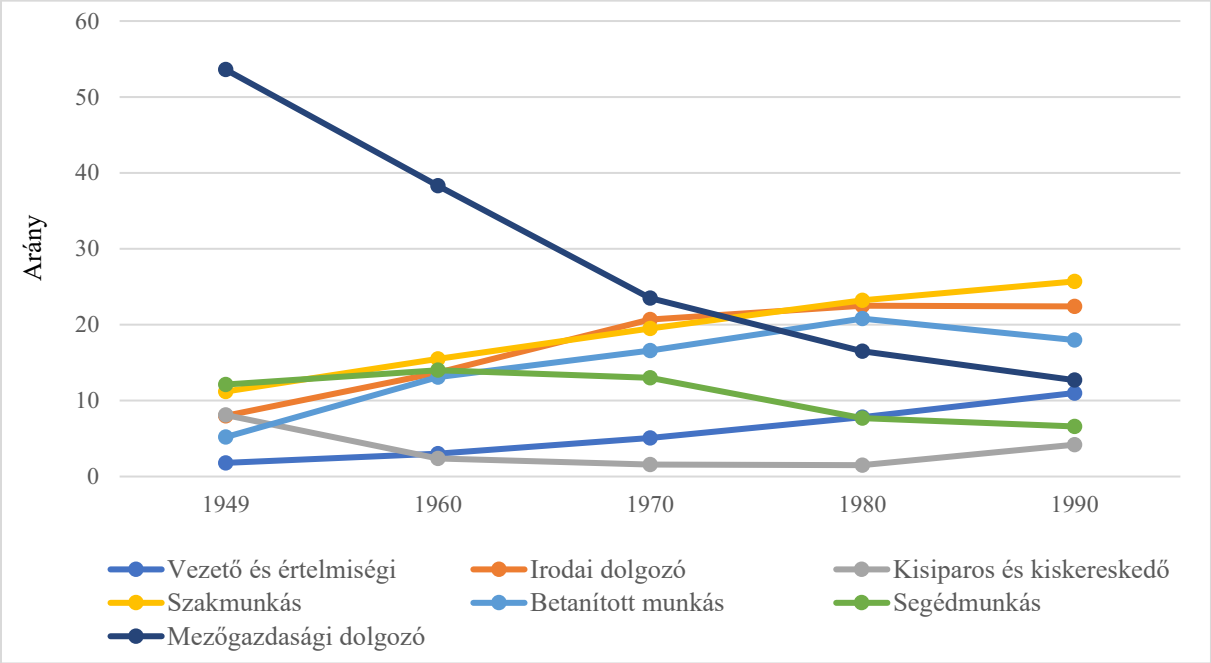

1. ábra. Az aktív keresők összetételének arányainak változása társadalmi rétegek szerint, százalékban, 1949 – 1990. Forrás: Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon 1973-tól 1992-ig. Statisztikai Szemle, 1995. 2. 107., Saját szerkesztés.

A szakmunkások aránya is állandó és egyenletes ütemű növekedést mutat. A korszakban mértéke megduplázódik, így éri el 1990-re az aktív keresők összetételén belül a legmagasabb (25,7%-os) értéket. A betanított munkások aránya a 80-as évekig fokozatosan nő, majd enyhe visszaesést mutat, de még így is népes, 18 százalékos csoportot alkotnak. A segédmunkások értéke a korszak egészében csökkenő tendenciát mutat, és a kezdeti (12%) szinthez képest megfeleződik arányuk. A mezőgazdasági dolgozók számának változásában tapasztalható a legnagyobb mértékű és ütemű változás, mely egy dinamikus csökkenés következtében két évtized alatt felére csökken – 53,6%-ról, 23,5%-ra –, majd enyhébb mértékű csökkenéssel éri el a 12, 7 százalékot 1990-ben. A kezdeti érték negyedére csökken arányuk. Andorka vizsgálata arra is rámutatott, hogy a vizsgált időszakban a dolgozó nők aránya folyamatosan emelkedett, aminek következtében 29,2 százalékról 44,5 százalékra nőtt.[548]

[547] Andorka 1992. 107.
[548] Andorka 1992. 107.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Dolgozatom módszertana segítséget nyújt ahhoz, hogy ábrázolhatóvá váljon a pártállami katolikus gimnáziumok társadalmi háttere, ami alapján további következtetések válnak leszűrhetővé.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

VI. SZERZETESI OKTATÁS AZ ANYAKÖNYVEK ALAPJÁN

A feltett kérdések megválaszolása érdekében a diákság összetételét a gimnáziumok összesített törzslapjainak, anyakönyveinek segítségével vizsgáltam. Azok alapján arra voltam kíváncsi, hogy milyen képet mutat az egyes gimnázium diákságának összetétele, idővel milyen változások rajzolódnak ki abban, s kidomborodik-e egy jellegadó társadalmi csoport a diákságon belül. A kutatás során a politikai diktatúra teljes időszakát vizsgáltam, de a viszonylag hosszú időszaknak tekinthető periódus ellenére is fontosnak tartottam a korszak egészét kutatni a feltett kérdések mind teljesebb megválaszolása érdekében. A továbbiakban az adatbázis összeállításáról, elemzésének módszertani hátteréről lesz szó.

VI/1. A forrás feldolgozása és az adatbázis összeállítása

A kutatás során célom a szerzetesi gimnáziumok társadalmi hátterének feltárása volt. Ennek során a nyolc gimnázium[549] anyakönyveinek megfelelő évfolyamairól készítettem fényképes dokumentációt, amiből a vizsgálathoz szükséges információkat egy adatbázisban rögzítettem, majd tettem azt alapos elemzés tárgyává.

Az anyakönyvek a gimnáziumok irattárában/levéltárában találhatóak meg, de egy esetben nem sikerült minden szükséges, általam vizsgált évfolyam anyakönyvét feldolgoznom. Az esztergomi gimnázium matrikulái közül több megsérült az évtizedek során,[550] ezért ezekben az esetekben a vizsgált évfolyamhoz legközelebb eső év anyakönyvei kerültek rögzítésre. Ez mindössze két évfolyam esetben fordult elő.

Az iskolák adatait egyenként és egymáshoz képest is részletesen elemeztem, amit a szociológia módszertanának segítségével végeztem.[551] A statisztikai mintavétel metodikája alapján, a helyesen kiválasztott minta esetében elegendő a teljes sokaság egy kis részét analizálni, hogy egzakt adatokat kapjunk, és ezáltal „a minta alapján kapott eredményeket viszonylag kis hibahatárral kiterjeszthessük, általánosíthassuk az egész sokaságra."[552] A

[549] Nincs tudomásom hasonló kutatásról az állami gimnáziumok esetében. A szerzetesi iskolák diákságának társadalmi hátterét összevetni egy állami gimnázium diákságának adataival azért nem lenne szerencsés, mert minden iskola összetétele különböző. Így kontrollcsoportként felhasználni egy véletlenszerűen kiválasztott intézmény hátterét nem lehetséges. Ezúton köszönöm Nagy Péter Tibor kutatásommal módszertanával kapcsolatos szakami tanácsait.

[550] Ezen adatok más irányú beszerzésére is kísérletet tettem, mivel a gimnáziumoknak meg kellett küldeniük diákjaik adatait a Katolikus Középiskolai Főhatóság részére. Azonban a KKF jogutód nélkül megszűnt, iratanyaga a később létrehozott KaPI-hoz került, ahol jelenlegi tudásunk szerint, iratrendezés során megsemmisítették azokat.

[551] Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába. Budapest, 2006. (továbbiakban: Andorka. 2006.)

[552] Andorka: 2006. 100.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

mintavétel akkor megfelelő, ha a sokaság minden tagjának egyenlő esélye van a mintába kerüléséhez, vagyis esetembe a véletlenszerűen kiválasztott reprezentatív mintába bármely diák bekerülhet.[553]

A vizsgálat pontosságát a minta nagysága jobban befolyásolja, mint a mintavétel aránya. Alapszabályként elmondható, hogy minden megfigyelt kategóriában legalább 100 személynek kell lennie. Például, ha egy egyetem hallgatóságát és azon belül a különböző évfolyamokat is vizsgáljuk, akkor évfolyamonként legalább 100 hallgatónak kell a mintában szerepelnie.[554] Ahogyan azt az elemzés során látni fogjuk, vizsgálatomban ezt a számot meghaladja a mintába került diákok száma.

Minden bizonnyal az adatok feldolgozásának, kódolásának feladata volt a kutatásom leginkább munka- és időigényes része, azonban az információk reprezentáláshoz a precíz munkavégzés elkerülhetetlenül fontos volt. Ennek során táblázatkezelő program és szakember segítségét vettem igénybe. Mivel dolgozatomban társadalomtörténeti kérdések megválaszolására vállalkoztam, s nem bonyolult statisztikai elemzésre, ezért úgy gondolom, hogy a kapott adatok közzététele a legközérthetőbb formában kell, hogy történjen. Ennek megfelelően még az egyszerűbb statisztikai mutatók (szóródás, medián, módusz,) kiszámításától is eltekintettem. A vizsgált anyakönyvekről készített fényképek a tulajdonomban vannak, azok számítógépen kerültek tárolásra és elemzésre, a vonatkozó jogszabályi háttér figyelembevételével és betartásával.

Az anyakönyvekből az 1950/51-es, 1955/56-os, 1960/61-es, 1965/66-os, 1970/71-es, 1975/76-os, 1980/81-es, 1985/86-os és az 1989/90-es évfolyamokon tanulmányaikat a gimnáziumban megkezdő diákok adatait elemeztem. A feldolgozott anyakönyvek iskolánként és időben is eltérést mutatnak. Az egészen részletes, sok adatot rögzítő anyakönyvek leginkább a korszak első időszakában voltak használatban. Ezekben a diákok személyes adatain túl feljegyzésre került a szülők foglalkozása és a származása is. Úgy mint: dolgozó paraszt, értelmiségi, „f”-es fizikai dolgozó, „m” munkás, vagy épp „X”-es. A gyermek vallása és lakhelye, esetleg előző iskolájának neve, de a szülők 1945 előtti foglalkozása is olvasható néhány okiraton. Az 1960-as évektől azonban már egyszerűbb, kevesebb információt tartalmazó kivonat volt használatban.

Mivel az adminisztratív intézkedések változtak, idővel az „X”-es kategóriát már nem jegyezték föl, ahogy a diák vallását is margó szélen tüntették fel, és általában csak abban a ritka esetben, ha az illető diák nem katolikus volt. A korszak elején viszonylag gyakran előfordult a

[553] Andorka. 2006. 101–102.
[554] Andorka. 2006. 102.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

nemesi cím jelölése is, tudományos fokozat azonban mindvégig nagy számban szerepelt a diákok szülei neve mellett. Ugyancsak a korszak első éveiben volt gyakori, hogy valamelyik szülő eltűntként vagy hadifogolyként szerepelt, de szép számban olvasható a kulák megkülönböztetés is. Ebből az időből szintén több esetben fordult elő a volt katonatiszti vagy bírói szülői háttér, de a különböző művészek az egész korszakban egy jól elkülöníthető és viszonylag gyakori foglalkozási csoportot alkottak.

A matrikulák segítségével az elsőéves diákok szüleinek foglalkozását Ferge Zsuzsa rétegződésmodelljének munkajelleg-csoportjait alapul véve az alábbi kategóriákba soroltam: vezetők, felsőszintű értelmiség, középszintű értelmiség, irodai, szak–, betanított és segédmunkások, továbbá mezőgazdasági fizikai dolgozók, inaktívak és önállóak. A Ferge által ajánlott modelltől kissé eltérve fontosnak tartottam kettéválasztani a „vezető állásúak és értelmiségiek" csoportját, mivel dolgozatom egyik célja, hogy kiszűrjem az állami vezetőket a mintából, annak cáfolatához, hogy a pártállami vezetők gyermekei is szerzetesi gimnáziumba jártak. A szétválasztást Harcsa István, Andorka kutatásaihoz fűzött észrevételei is indokolták,[555] mivel pontosabb és finomabb képet alkothatunk a társadalomról, ha több társadalmi csoportot különítünk el egymástól, és ez különösen igaz a „vezető és értelmiségi" kategória esetén. Lényeges a különbség a hatalommal rendelkező vezető (hatalmi elit) és a hatalommal nem rendelkező értelmiség között,[556] különösen igaz ez, amikor a hatalmi elit tagja(i) nem magasan iskolázottak. Ugyanakkor megpróbáltam elkerülni a megkülönböztetett társadalmi csoportok számának túlzott növelését annak érdekében, hogy könnyen értelmezhető, de egymástól jól elkülöníthető kategóriákat használjak.[557]

Szintén külön kategóriát képeztem az értelmiségieken belül, mivel az elit kiszűrése volt a célom, ami azt eredményezte, hogy ezáltal nem került egy kategóriába az egyetemi professzor a tanítóval. További eltérést jelent még az inaktívak és önállóak kategóriájának külön szerepeltetése is. Ezt azért tartottam szükségesnek, mert az anyakönyvekben a korszak elején kiemelkedő az inaktívak közé sorolható hadifogoly, kitelepített vagy nyugdíjasként feltüntetett szülők száma, azonban utóbbi mindvégig jelen volt a mintában. Az önállóak elkülönítését szintén viszonylag gyakori előfordulásuk indokolta, ami a második gazdaság jelentlétét mutatja a mintában.

[555] Fleck Zoltán: Interjú Harcsa Istvánnal a társadalmi mobilitásról. Replika, 1991. 1. 40-46.
[556] Andorka 1982. 102.
[557] Éppen ezért nem alkalmaztam a Nagy Péter Tibor által javasolt „foglalkozások iskolázási skálázására" kialakított rendszerét. Abban összes 329 csoportot különít el többféle változó figyelembevételével, a TÁRKI egyenként 1500 fős OMNIBUS közvéleménykutatási adatbázisai alapján. http://wesley.extra.hu/foglalkozas/foglalkozasiskolazottsag2.htm (2023.11.11.) Ezúton köszönöm Nagy Péter Tibor tanácsait.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

A felsőszintű értelmiségi csoportba soroltam minden egyetemi diplomával rendelkező személyt. A középszintű értelmiségi csoportba kerültek a főiskolai szintű diplomások és érettségivel betölthető munkakörben dolgozók. Az irodai és szakmunka jól körülhatárolható, hasonlóan a betanított és segédmunkások csoportjához. A mezőgazdasági fizikai dolgozók közé soroltam Andorka gyakorlatát követve azokat, akik a mezőgazdaságban fizikai munkát végeztek, tekintet nélkül a foglalkoztatásuk jellegére, vagyis ide került az alkalmazott, a szövetkezeti tag, önálló és segítő családtag is.[558] Andorka rutinjától eltérően azonban nem soroltam ide a mezőgazdaságban dolgozó szak- betanított és segédmunkásokat.

Az anyakönyvekben a szülők foglalkozását pontosan jegyezték le, az 1945 előtti foglalkozásukat csupán az első két vizsgált évfolyamon 1950/51 és 1955/56-ban rögzítették. Ennek okát korábban már láttuk, „1956-ot követően már nem lehetett ugyanolyan durva eszközökkel belenyúlni a szelekcióba, mint korábban.” [559] Abba a rostálásba, amely a különböző társadalmi rétegek beiskoláztatását központilag szabályozta.[560]

Itt kell szólnom arról, hogy előkutatásom során[561] már vizsgáltam a Pannonhalmi Bencés Gimnázium anyakönyveit, de korábban eltérő évfolyamokat, melyek csak részben vannak fedésben jelen vizsgálat mintavételi éveivel. Továbbá a foglalkozások munkajelleg-csoportokba történő besorolása is pontosításra került, így a két minta enyhe eltérést mutat. A pannonhalmi iskola eredményeitől némiképpen eltérő eredményt feltételeztetem a győri iskola esetében, vidéki, városi elhelyezkedése miatt.

Budapesten egy fiú gimnázium működött, amiről úgy véltem, hogy egy sajátos képet mutat az iskolák között. A piarista gimnáziumok adataiban, ebből kifolyólag lényeges különbségre számítottam. Azért is, mert a kecskeméti gimnázium az egyetlen fiú iskola a Dunától keletre. A két ferences intézmény Esztergomban és Szentendrén található meg, egymáshoz és a fővároshoz is viszonylag közel. Fontos különbség azonban, hogy a szentendrei iskola, a mintában egyedülálló módon koedukált, és ott nem működött kollégium. Ezért úgy véltem, hogy ebben az esetben is egy jól elkülönülő kép formálódik majd az intézmény értékelése során. A debreceni Svetits Intézet adataiban is különbséget feltételeztem a budapesti leánygimnáziumhoz képest. Földrajzi elhelyezkedése miatt, mivel a Kálvinista Róma szívében, a többi intézménytől és Budapesttől is a legtávolabb eső, és keleten található katolikus iskola.

[558] Andorka 1982. 102.
[559] Andor. 2001. 18.
[560] Mészáros. 1996. I. kötet. 112.
[561] Csejoszki. 2012. 149-166.; Csejoszki Mihály: A „visszakapott” Pannonhalmi Bencés Gimnázium oktatásszociológiai vizsgálata (1950 – 1964). Szerk. Juhász Erika – Chrappán Magdolna: Tanulás és művelődés. Debrecen, 2012. 61-68.;

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Az adatok elemzésével arra kerestem válaszokat, hogy: milyen arányban választották a különféle társadalmi státuszú családok gyermekei az egyházi iskolát; kitapinthatóak-e a Horthy-korszak társadalmi szerkezetének felszámolására, valamint a szovjet társadalomi eszménykép megvalósítására irányuló törekvések; a katolikus nevelésben történő részvétel motiválta a szülőket, vagy a kényszer vitte rá őket, hogy gyermeküknek szerzetesi iskolát válasszanak; továbbá, hogy ezen választás tekinthető-e ellenállási formának vagy az „alávetettség racionalizálásának." Mindezeken túl cáfolni kívántam azt, miszerint a pártvezetők gyermekei egyházi iskolába jártak.

VI/2. A Horthy-korszak társadalmának felszámolása az anyakönyvek alapján

Az 1960-as évek végéig terjedő időszak a magyar társadalom államosításának időszaka, mely „a korábban létező társadalmi formák és szerkezetek felszámolási kísérleteknek az időszaka"[562], ezért is fontos ezeket az éveket külön is vizsgálni, és megfigyelni, hogyan változott a szülők társadalmi összetétele a társadalom államosításának legintenzívebb periódusában.

Ezért az anyakönyvekben azokat az évfolyamokat külön is vizsgáltam melyeken feltüntették a diákok szüleinek 1945 előtti és 1945 utáni foglalkozását. A kutatás során vizsgált és a mintába került évfolyamok közül ez az 1955/56-os tanév volt. Így a szülők társadalmi helyzetében bekövetkezett változásokra, deklasszálódásra vagy felfelé mobilitásra ebből az évből vonhatunk le következtetéseket.

Azonban nem minden iskola anyakönyve tartalmazza a szülők 1945 előtti foglalkozását, ezért három fiú intézmény került kiválasztásra az összevetés során. Ezek a pannonhalmi, a szentendrei és a budapesti piarista gimnáziumok. Úgy vélem, hogy ezen három intézmény eltérő arculattal rendelkezik, egymáshoz és a többi iskolához képest is. A kiválasztás során szükségesnek tartottam Pannonhalma és egy fővárosi gimnázium értékelését, valamint a leginkább éltérő adottságokkal rendelkező szentendrei gimnázium szülői hátterének analizálását. A két leánygimnázium közül a debreceni iskola esetében végeztem el az értékelést, az intézmény szintén sajátos – korábban részletezett – adottságai miatt. Ezek alapján a következők állapíthatóak meg.

[562] Valuch. 2005. 17.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

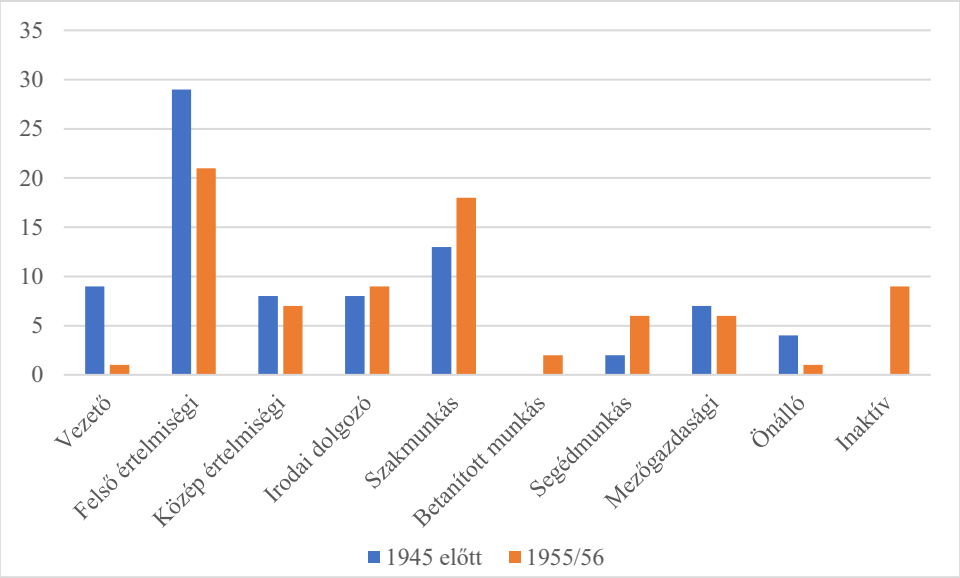

2. ábra

Az apák munkajellege-csoportok szerinti eloszlásának alakulása a pannonhalmi gimnáziumban 1945 előtt és 1955-ben (N= 160)

A pannonhalmi diákság (*2. ábra*) társadalmi összetételét 1945 előtt és után vizsgálva (2. ábra) megállapítható, hogy a vezető, a felsőszintű és középszintű értelmiségi réteg, valamint a mezőgazdasági és önállóak kategóriákba tartozó apák deklasszálódtak, míg az irodai dolgozók, a betanított és segédmunkások, továbbá a szakmunkások száma emelkedést mutat. Legnagyobb mértékben a vezető és értelmiségi csoportok létszáma csökkent 1945 után, ami az elit csökkenését jelenti, de az inaktívak arányának hirtelen kiugrása is megfigyelhető. Ez utóbbi kategória száma emelkedett a legdinamikusabban, amire többféle magyarázat is adható. Magyarázható az öregedéssel, a rokkanttá válással, de a korábbi egzisztencia megszűnésével vagy akár bebörtönzéssel is. Az inaktívak helyzete fordítottan arányos képet mutat a vezetők csoportjával.

A szentendrei gimnázium esetében (3. ábra) hasonló tendencia figyelhető meg, azzal a különbséggel, hogy itt az irodai munkát folytatók száma is jelentősen visszaesett, valamint a szak- és segédmunkások száma nagymértékben megnövekedett, és az inaktívak száma itt is jelentősen nött. A vezető beosztásúak esetében itt is az egzisztenciális hanyatlás ábrázolható.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

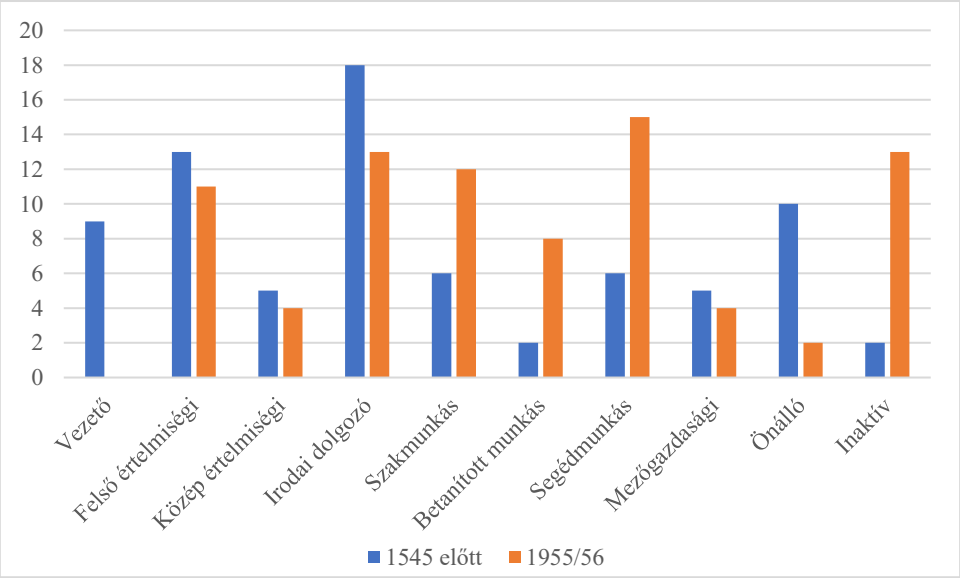

3. ábra

Az apák munkajellege-csoportok szerinti eloszlásának alakulása a szentendrei gimnáziumban 1945 előtt és 1955-ben (N= 158)

A piarista iskola (*4. ábra*) esete a korábbiakhoz képest eltérő formát mutat, ugyanis a felsőszintű értelmiségi csoport létszáma jelentős növekedést mutat, ugyanakkor a vezető csoport tagjainak deklasszálódása ebben az intézményben a legnagyobb a fiú gimnáziumok között. Az irodai dolgozók és szakmunkás apák aránya nőtt, a többi kategóriában azonban csökkent.

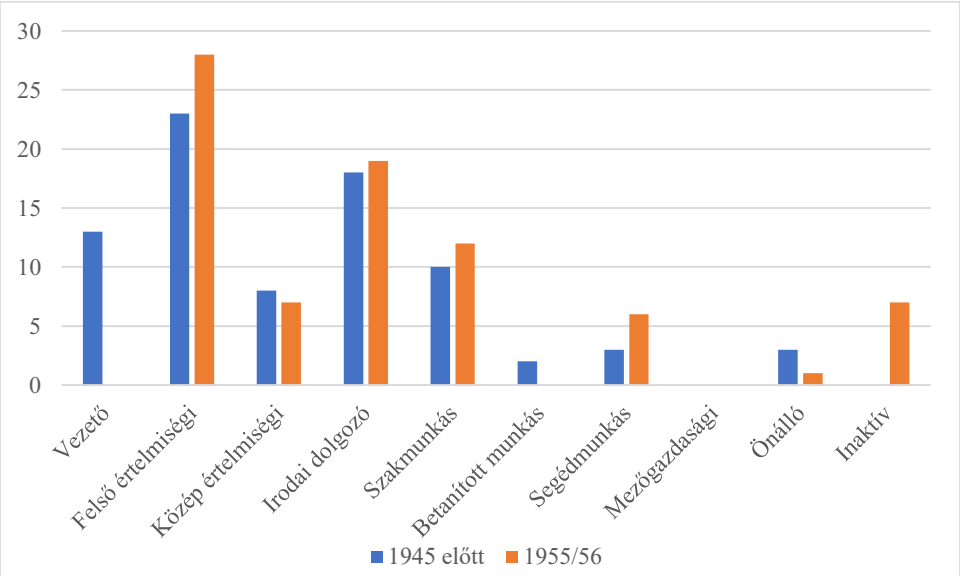

4. ábra

Az apák munkajellege-csoportok szerinti eloszlásának alakulása a budapesti piarista gimnáziumban 1945 előtt és 1955-ben (N= 160)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

A leánygimnázium (5. ábra) anyakönyveiből kiderül, hogy a gimnáziumok közül ide járt a legtöbb 1945 előtt az elit kategóriába sorolható apa gyermeke, és a legtöbb inaktív apa is, ami azonos számot mutat a szentendrei gimnáziuméval. Ezen túl jelentős számú felsőszintű értelmiségi hátterű diák is az iskola diákja volt, bár számuk csökkent. Az adatok alapján látható, hogy a deklasszálódott vezetők létszáma az irodai dolgozók és szakmunkások számát gyarapította.

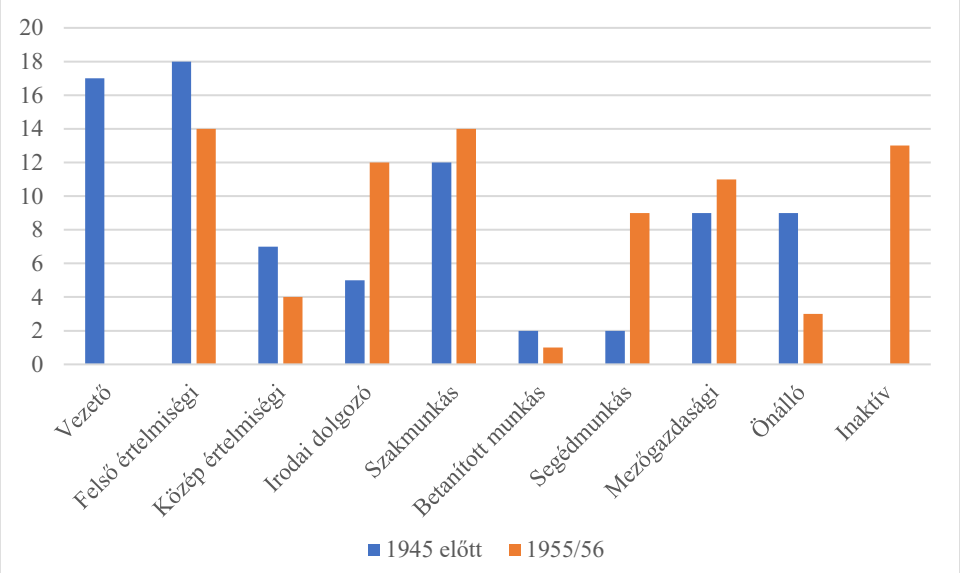

5. ábra

Az apák munkajellege-csoportok szerinti eloszlásának alakulása a debreceni gimnáziumban 1945 előtt és 1955-ben (N= 162)

Összeségében elmondható, hogy mind a négy intézményben magas a deklasszálódott vezető beosztású személyek, elsősorban katonatisztek, volt minisztériumi vezető beosztásúak, bírák és nemesek száma. Az inaktívak magas aránya elsősorban a háborús emberveszteség és a politikai üldöztetés (börtönbüntetést töltő, eltűntként számon tartott) következménye. A legnagyobb mértékű társadalmi lefelé mobilitás a debreceni iskolában, míg a legnagyobb felfelé mobilitás a piarista intézményben figyelhető meg. Szentendre és Pannonhalma esetében átlagosnak nevezhető eloszlást láthatunk.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

VI/3. A gimnáziumok diákságának vizsgálata

Szerzetesrendenként vizsgálva azok iskoláit látható, hogy a tanévenként első évfolyamra rendenként felvehető 160 diák beiskolázása jelentős eltéréseket mutat. Az első beiratkozás alkalmával 1950-ben, a ferences gimnáziumok kivételével mindegyik iskola túllépte az előzetesen megszabott létszámot. Ahhoz a bencések álltak legközelebb, a nővérek közel 100 fővel, a piarista viszont jelentősen túlszárnyalták azt, összesen nyolc első osztályt indítva két gimnáziumukban. Az anyakönyvekből az is kiderül, hogy a felvett hallgatók jelentős része korábban, vagyis az 1949-es tanévben fejezte be általános iskolai tanulmányait, tehát egy év kihagyás után kezdték középiskolai tanulmányaikat.

A későbbiekben a rendenként felvett gimnáziumi diákok száma 160 körül mozgott, enyhe csökkenés a korszak közepén az 1970-es években tapasztalható, ami a korábban ismertetett ÁEH jelentéseknek megfelel. A 80-as években megfigyelhető enyhe emelkedés már a politikai légkör megváltozásával magyarázható.

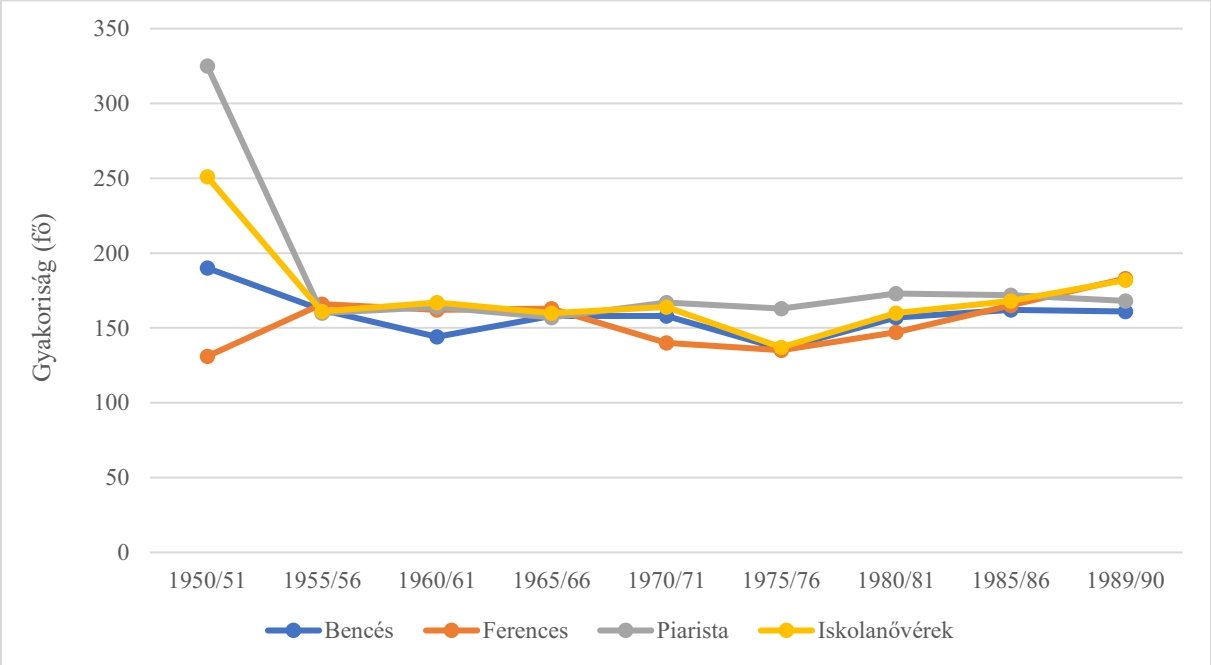

6. ábra

A katolikus gimnáziumok diáklétszámának alakulása 1950 és 1989 között (N= 6029)

A legkiegyensúlyozottabb képet a bencés gimnázium esetében látunk. Az újraindításkor, 1950-ben, 30 fővel vettek föl több diákot a „megállapodásban” megszabott

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

mértékhez képest, és az elsőéves diákok száma 160 fő körül mozog, és esetükben csak kis mértékben tapasztalható a szerzetes fenntartású gimnáziumok iránti érdeklődés csökkenése.

A bencés iskolához hasonlóan, a budapesti piarista gimnázium esetében is viszonylag állandó értéken mozgott az első évre felvett diákok száma, azonban a már említett legelső éven kívül is többször túllépték a szabályozott keretlétszámot. Ahogy korábban láthattuk ez még évekig hivatkozási alapul szolgált az ÁEH-nak a szerzetesi iskolák rendszabályozásához.[563] A piaristák iskoláit nem érintette a diáklétszám csökkenése, azzal ellenkezőleg emelkedett is az iskolák iránti érdeklődés.

Az iskolanővérek gimnáziumai a kezdeti létszám túllépéstől eltekintve kiegyensúlyozott képet mutatnak, de esetükben erős diáklétszám csökkenés volt tapasztalható a 70-es években. A későbbiekben ismét növekedett a létszám, mely leginkább a Patrona Hungariae diákjainak köszönhető, Debrecenben 1990-ig alacsonyabb maradt a létszám.

Az összes intézmény közül a szentendrei gimnáziumban kezdte meg a legkevesebb diák tanulmányát első éven 1950-ben. A ferences iskola indulásakor mindössze 48 elsős lépte át annak kapuin, majd egy kiegyensúlyozottabb időszakot követően tartósan alacsony, 60 fő körüli beiratkozás állandósult a 80-as évek közepéig, amikor enyhe növekedés kezdődött az elsős diáklétszámban. Ennek tudható be, hogy a korszakban a legkevesebb diák a ferencesek iskoláit látogatta, mivel az esztergomi gimnázium – egy kivételével – minden tanévben több diákot vett fel első évre a meghatározottnál. Ha azt értékeljük, hogy a megállapodásban megszabott mértéket[564] mennyire sikerült kihasználnia az egyes rendnek, megállapítható az, hogy: a bencések 99.1 százalékát, a ferencesek csupán 96.6– át érték el a felvehető diákok létszámának. Az iskolanővérek 107.6, a piaristák pedig 114.5 százalékos értéket produkáltak. A korszakban a legtöbb elsőéves felvételére a piarista iskolákban (1649) került sor. Őket az iskolanővérek (1553) és a bencések (1430) követik. A ferencesek esetében 1397 fő került a mintába, 637 és 760 diáklétszámmal Esztergom javára.

Amennyiben azt vizsgáljuk, hogy a katolikus oktatási rendszer milyen mértékben használta ki lehetőségeit, elmondható, hogy 104.6 százalékos[565] teljesítményt nyújtott, ami a felekezeti oktatás iránti nagy mértékű igényt jelzi.

[563] MNL OL XIX–A–21–d–0026–1–1963. (20-d)

[564] Iskolánkként és tanévenként 160 elsőéves diákkal számolva, a mintába került kilenc évfolyamra összesen 1440 fő volt felvehető. A számítást ehhez mérten végeztem el. Például a bencés iskolák esetében az 1428 elsős tanuló az elérhető 1440-nek a 99.1%-a.

[565] 160 elsőéves diák tanévenként és rendenként × kilenc mintavételi év = 1440 × 4 szerzetesrend = 5760. Így a mintába került 6029 diák eredményezi a 104%-os teljesítményt.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

VI/3.1. A bencés gimnáziumok diákságának társadalmi összetétele

A pannonhalmi iskola anyakönyvei elemzése során (4. táblázat) két munkajelleg-csoport mutat kiemelkedő értéket. A vizsgált évfolyamokon a legtöbben, 224-en, szakmunkás apa gyermekeiként jártak az intézménybe, de jelentős még a felsőszintű értelmiségi csoport 208 fős létszáma is. Utóbbi a 60-as években jelentős visszaesést produkált, de végül az egy évfolyamon legmagasabb számban beíratott csoporttá (36 fő) vált 1989-ben.

Jelentős még az irodai dolgozók (70) száma is, mely a korszak közepén érte el a legmagasabb értéket, azonban nagyon változatos képet mutat az ezen csoporthoz sorolható apák száma. A mezőgazdasági dolgozók száma szintén kimagasló értéket (62 fő) mutat 1950-ben, azonban létszámuk meredeken visszaesik, és a korszak későbbi évfolyamain már tíz alatt maradt számuk.

4. táblázat. Az apák munkajelleg-csoportok szerinti eloszlása öt évenkénti bontásban a Pannonhalmi Bencés Gimnáziumban (1950–1989, N=752)

Munkajelleg-csoport	1950/51	1955/56	1960/61	1965/66	1970/71	1975/76	1980/81	1985/86	1989/90
Vezető	1	1	0	0	0	0	0	0	0
Felső értelmiségi	11	21	27	14	20	21	27	31	36
Közép értelmiségi	5	7	4	5	3	4	2	5	6
Irodai dolgozó	6	9	8	15	8	4	4	9	6
Szakmunkás	24	18	22	24	27	27	30	24	28
Betanított munkás	4	2	2	4	3	5	4	2	0
Segédmunkás	11	6	9	3	5	4	1	1	2
Mezőgazdasági	30	6	4	11	5	2	2	0	1
Önálló	5	1	0	0	7	1	2	4	4
Inaktív	4	9	4	4	1	12	8	6	7

A mintában minden vizsgált évben kimutatható az inaktívak csoportjába tartozó szülő, ami magyarázatot jelent viszonylag nagy számukra (55), aminek csúcsa 1975-ben érte el a maximumot 12 fővel. Őket a középszintű értelmiségiek (41) és a segédmunkások sokasága követi 41 fővel. Elenyésző a betanított munkások (26) és önállóak (24) csoportjából érkezett diákok száma, de legkevesebben a vezetők csoportjából (2) küldték gyermeküket a

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

pannonhalmi gimnáziumba a kutatott korszakban. Ezen csoportot a katonatisztek, később pedig a bírók alkották.

Fentiek alapján megállapítható, hogy a pannonhalmi iskola leginkább a szakmunkások és felsőszintű értelmiségiek iskolája volt a korszakban. Kiemelkedő a különböző szakorvosok, és mérnökök száma, de a jogi végzettségű és tudós apák is gyakran fordulnak elő az anyakönyvekben. Szakképzettség tekintetében az iparban foglalkoztatottak voltak többségben.

Ha azt vizsgáljuk, hogy a pannonhalmi diákság társadalmi háttere milyen képet mutat (4. táblázat) az országos átlaghoz képest, megállapítható, hogy a mezőgazdasági fizikai dolgozók kezdeti magas száma, majd jelentős csökkenése a diákok szüleinek arányán is érzékelhető. Andorka mintájában (2. ábra) a vezető és értelmiségi kategória emelkedő tendenciája az iskola felsőszintű értelmiségi csoportjával korrelál, ráadásul az országos átlagtól magasabb értéken, míg a vezető beosztású személyek jelképes száma nem mutat hasonlóságot a két mintában. Az irodai dolgozók országosan emelkedő és magas aránya a bencés gimnázium esetében nem ábrázolható, a szakmunkás kimagasló száma viszont egyezést mutat a két értékelésben, azzal a különbséggel, hogy az iskolában már a korszak elején is kiemelkedő volt a szakmunkás apák diákjainak száma. A betanított munkások értéke az országos tendenciával fordítottan arányosan változott, időbeli és abszolút érték tekintetében is. Az aktív dolgozók közül kisiparos és kiskereskedőként dolgozók a gimnázium önállóival vethetőek össze, és az alapján leírható, hogy az országosan alacsony szint és időbeli kismértékű változás is hasonlóan alakult.

Összegezve elmondható, hogy a Pannonhalmi Bencés Gimnáziumba járó diákok apai társadalmi háttere alapján a szakmunkások és a felsőszintű értelmiségi csoportból íratták legtöbben gyermeküket ebbe az iskolába. A szakmunkások számának növekedése nem mutatható ki, mivel annak értéke már kezdettől magas volt, ahogyan a felsőszintű értelmiségiek aránya is. Az ÁEH forrásaiban leírt, egyházi iskolákkal szembeni érdeklődés csökkenése a korszak közepén nem mutatható ki, de összefüggés fedezhető föl egyes társadalmi státuszú családok beiskoláztatásában. Ekkor ugyanis ismét emelkedett a mezőgazdasági fizikai dolgozó hátterű diákok száma, a felsőszintű értelmiségieké azonban csökkent.

A győri gimnáziumról (5.táblázat) megállapítható, hogy annak diákságának társadalmi háttere és időbeli változásai hasonlóságot mutatnak a pannonhalmi iskoláéval. A korszak elején a mintába került vezető beosztású személyek az államigazgatásban dolgozó szülők voltak. Eltérés Pannonhalmához képest leginkább a mezőgazdaságban dolgozó apák relatív magas száma a korszakban hosszú időn keresztül jelen volt. Ezzel párhuzamosan, az értelmiségi szülők aránya a másik bencés iskolához képest később kezdett emelkedni.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

5. táblázat. Az apák munkajelleg-csoportok szerinti eloszlása öt évenkénti bontásban a győri bencés gimnázium (1950–1989, N=678)

Munkajelleg-csoport	1950/51	1955/56	1960/61	1965/66	1970/71	1975/76	1980/81	1985/86	1989/90
Vezető	3	1	0	2	0	0	0	0	0
Felső értelmiségi	8	6	8	13	7	12	8	26	25
Közép értelmiségi	9	4	3	3	7	3	4	5	5
Irodai dolgozó	8	18	14	9	9	8	9	9	4
Szakmunkás	20	14	15	21	30	20	26	23	21
Betanított munkás	1	1	5	6	5	3	5	4	4
Segédmunkás	6	11	3	3	5	3	4	2	1
Mezőgazdasági	23	17	12	13	12	4	7	2	0
Önálló	11	1	1	2	3	1	1	3	2
Inaktív	0	9	3	6	1	4	13	6	9

VI/3.2. A ferences gimnáziumok munkajelleg-csoportok szerinti vizsgálata

Ha a szentendrei Ferences Gimnázium társadalmi hátterét elemezzük (6. táblázat) három munkajelleg-csoport kimagasló száma szembetűnő. Ezek a felsőszintű értelmiségi, a szakmunkások és az inaktívak kategóriái.

Ez a három kategória az összes diák (637 fő) 65,6 százalékát teszi ki. A felsőszintű értelmiségi csoport (179 fő) kezdeti alacsony/átlagos száma a 70-es évek második felétől meredeken emelkedik 1990-ig, amikor az első évre beiratkozott diákból 49-en sorolhatóak ide, vagyis az elsős diákok közel fele. A szakmunkások (153 fő) ettől eltérően a korszak közepén, 1960 és 1975 között képviseltették magukat az átlagostól nagyobb arányban. A vizsgált időszak elején közepes, a végén azonban már rendkívül alacsony szinten voltak jelen ezen diákok az iskolában.

Az inaktívak csoportjának (86 fő) jelenléte ezzel szemben állandónak tekinthető, mértéke pedig a harmadik legnagyobb számú majdnem minden évfolyamon, az utolsó vizsgált évben pedig kiugró számot mutat. Kiemelkedő még az irodai dolgozók száma (67 fő), akik a korszak elején, közepén voltak nagyobb számban jelen az iskolában, míg a pártállami rendszer utolsó éveiben csupán jelképes volt számuk.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

6. táblázat. Az apák munkajelleg-csoportok szerinti eloszlása öt évenkénti bontásban a Szentendrei Ferences Gimnáziumban (1950–1989, N=637)

Munkajelleg-csoport	1950/51	1955/56	1960/61	1965/66	1970/71	1975/76	1980/81	1985/86	1989/90
Vezető	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Felső értelmiségi	3	11	12	8	10	20	25	41	49
Közép értelmiségi	2	4	3	3	3	2	1	3	9
Irodai dolgozó	4	13	13	13	4	5	7	7	1
Szakmunkás	10	12	25	27	24	15	21	13	6
Betanított munkás	4	8	6	9	6	3	1	3	1
Segédmunkás	9	15	9	3	0	2	0	1	0
Mezőgazdasági	4	4	2	5	3	3	0	0	0
Önálló	3	2	1	2	4	6	0	2	1
Inaktív	9	13	10	10	6	5	10	5	18

A betanított (41 fő) és segédmunkások (39 fő) közel azonos arányban voltak jelen, leginkább a korszak elején. A középszintű értelmiségiek (30 fő) száma a mintában alacsonynak tekinthető, de a legalacsonyabb szinten a mezőgazdasági munkások (21 fő) és önállóak száma (21 fő) volt. Ennek egyik oka lehet az iskola fővároshoz közeli elhelyezkedése, mely a mezőgazdasági dolgozók alacsony, és az önállóak „magas” számára is magyarázatul szolgálhat. A vezető beosztású apák nem voltak jelen a mintában.

Ha mindezt összevetjük az aktív keresők arányával (2. ábra) elmondható, hogy az irodai dolgozók aránya – a pannonhalmi bencés gimnáziumhoz hasonlóan – nem felel meg az országos átlagnak, és azzal ellentétes irányú tendenciát mutat. Számuk alacsony a mintában, és nem emelkedést, hanem csökkenést mutat. Az önálló iparosok száma az átlagnak megfelelő, azonban a diákság összlétszámához viszonyítva „magasnak” tekinthető. A szakmunkások aránya az átlagnak megfelelően magas, azonban időben ellentétes eloszlású. A felsőszintű értelmiségiek magas száma és időbeli növekedésük viszont megfelel az országos tendenciának. A betanított munkások aránya jelentősen elmarad a társadalomban kimutatott szinttől, a segédmunkásoké viszont közelít ahhoz. A mezőgazdaságban dolgozó fizikai apák gyermekeinek jelenléte az intézményben nagyjából megegyezik a munkát vállaló apák közül a mezőgazdaságban dolgozók arányával.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

7. táblázat. Az apák munkajelleg-csoportok szerinti eloszlása öt évenkénti bontásban a Esztergomi Ferences Gimnáziumban (1950–1989, N=760)[566]

Munkajelleg-csoport	1951/52	1955/56	1960/61	1965/66	1970/71	1975/76	1980/81	1986/87	1989/90
Vezető	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Felső értelmiségi	13	14	16	12	11	14	15	22	29
Közép értelmiségi	8	2	5	7	2	5	1	6	4
Irodai dolgozó	5	12	13	11	8	7	4	6	13
Szakmunkás	11	19	23	19	31	28	32	40	29
Betanított munkás	8	6	3	4	3	6	8	1	1
Segédmunkás	6	5	8	12	11	2	2	2	0
Mezőgazdasági	18	15	7	11	6	1	4	1	1
Önálló	6	1	1	1	1	4	2	4	6
Inaktív	10	9	5	6	7	8	14	8	17

Ezek alapján látható, hogy az iskola összetétele az apák foglalkozása alapján leginkább a szakmunkás és felsőszintű értelmiségiek iskolája, azon túl, hogy az inaktívak mindvégig szép számban jelen voltak az intézményben. A katolikus iskola iránti kereslet visszaesése markánsan nem mutatható ki, ugyanakkor a korszak közepén a szakmunkások részéről kimutatható az érdeklődés csökkenése, de helyüket átvette a felsőszintű értelmiségiek köre.

Az Esztergomi Ferences iskola diákságáról elmondható, hogy leginkább két társadalmi kategória határozta meg annak arculatát, a felsőszintű értelmiségi hátterű családok és a szakemberek, akik között szép számban akadt valamilyen részleg vagy csoport vezetője is.

VI/3.3. A piarista iskolák társadalmi összetétele

A vizsgálatba bevont iskolák közül a legnagyobb számban a Budapesti Piarista Gimnáziumba jártak a kutatott évek során. A mintába összesen 840 diák került, amiből markánsan elkülönül a felsőszintű értelmiségiek csoportja, amibe 316 fő sorolható, vagyis az összes diák 37,6 százaléka. Időbeli eloszlásukról elmondható, hogy mindvégig ebből a csoportból érkezett a legtöbb diák az iskolába. Egy magas átlag után, 1975-ben még magasabbra ugrott ez a szám, ami a korszak végéig fent is maradt.

[566] Az 1950/51-es és az 1985/86-os anyakönyvek hiányában az azokat követő (1951/51 és 1986/87), évfolyamok okiratait elemeztem.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

174 szakmunkás és 120 irodai dolgozó apa gyermeke kezdte meg tanulmányait ebben az intézményben. A szakmunkások viszonylag nagy száma ingadozott, de eközben fokozatosan csökkent, ahogy az irodai dolgozóké is, csak alacsonyabb értéken. Az inaktívak száma ebben az intézményben is viszonylag magas, összesen 79 diák sorolható be ebbe a kategóriába. Az első évben tapasztalható magas érték (25 fő) ennek a csoportnak 31,6 százaléka a későbbiekben már nem figyelhető meg, de 1970-ben is kiugró (10 fő) értéket mutat.

A középszintű értelmiségiek (44 fő) aránya itt átlagosan magasabb, mint a két korábbi férfi rend iskoláiban, de a betanított (29), segéd (31) és mezőgazdasági fizikai dolgozók (15) aránya már kisebb azokhoz viszonyítva. A középszintű értelmiségiek egyenletesen alacsony szinten voltak jelen az iskolában, hasonlóan a betanított munkások csoportjához. A segédmunkások kategóriája – egy diák kivételével – csak az első két vizsgált évfolyamon mutatható ki, ami nagy hasonlóságot mutat a mezőgazdasági fizikai dolgozók arányának eloszlásával.

Az önállóak csoportja, melybe 31 diák sorolható be, mindvégig jelen volt a mintában, de az első évhez képest a későbbiekben már elenyésző mértékben. A vezetők csoportjába mindössze egy fő volt sorolható az első, 1950-es tanévből.

8. táblázat. Az apák munkajelleg-csoportok szerinti eloszlása öt évenkénti bontásban a Budapesti Piarista Gimnáziumban (1950–1989, N=839)

Munkajelleg-csoport	1950/51	1955/56	1960/61	1965/66	1970/71	1975/76	1980/81	1985/86	1989/90
Vezető	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Felső értelmiségi	24	28	19	24	21	45	50	51	53
Közép értelmiségi	3	7	6	7	9	3	3	3	3
Irodai dolgozó	24	19	10	21	10	14	8	11	3
Szakmunkás	34	12	28	20	26	14	17	11	12
Betanított munkás	4	0	11	1	4	4	1	3	1
Segédmunkás	24	6	0	0	1	0	0	0	0
Mezőgazdasági	12	0	2	0	1	0	0	0	0
Önálló	19	1	2	1	0	2	2	1	3
Inaktív	25	7	4	7	10	5	6	7	8

Mindezeket Andorka kutatásával összevetve (2. ábra) megállapítható, hogy a budapesti gimnáziumban a mezőgazdasági dolgozó és vezető apák rendkívüli mértékben alul-, míg a

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

felsőszintű értelmiségi csoport nagymértékben felülreprezentált volt az országos átlaghoz képest. A két szélsőérték különbsége ebben az intézményben a legnagyobb az aktív munkavállalókéhoz mérve. Az irodai dolgozók és szakmunkások magas aránya az országos átlaghoz közel azonos értéket mutat. A betanított és segédmunkások esetében az eltérés nem számottevő, de alacsonyabb az átlagnál.

Kijelenthető tehát, hogy a piarista gimnázium leginkább a felsőszintű értelmiségi szülők intézményének tekinthető, az alacsonyabb társadalmi státuszú szülők kevésbé részesítették előnyben azt az iskolaválasztás alkalmával. A fizikai dolgozók esetében a szakmunkás apák voltak leginkább jelen, míg a többi kategória rendkívül alacsony szintet mutatott.

9. táblázat. Az apák munkajelleg-csoportok szerinti eloszlása öt évenkénti bontásban a Kecskeméti Piarista Gimnáziumban (1950–1989, N=810)

Munkajelleg-csoport	1950/51	1955/56	1960/61	1965/66	1970/71	1975/76	1980/81	1985/86	1989/90
Vezető	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Felső értelmiségi	18	9	4	5	15	8	15	26	20
Közép értelmiségi	3	2	0	1	1	6	1	7	6
Irodai dolgozó	4	9	11	10	14	5	4	2	4
Szakmunkás	34	17	29	23	29	22	24	27	29
Betanított munkás	2	3	7	6	7	9	9	4	1
Segédmunkás	7	8	1	7	3	2	4	2	0
Mezőgazdasági	55	20	21	16	10	7	4	3	2
Önálló	20	2	3	1	2	6	3	5	9
Inaktív	13	10	5	7	4	11	22	10	12

A társadalomban lejátszódó változások a Kecskeméti Gimnázium társadalmi hátterén is érzékeltetik hatásukat. A legmagasabb számban ebben az intézményben jártak mezőgazdaságban dolgozó szülők gyermekei, ami nem is meglepő, ha figyelembe vesszük az iskola földrajzi elhelyezkedését és vonzáskörzetét, amiről a későbbiekben még lesz szó. Érdekes tendenciát mutat az inaktívak számának korszak végén történő kiugrása.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

VI/3.4. A leánygimnáziumok diákságának társadalmi háttere

A Debreceni Svetits Gimnáziumba első évre beiratkozott diákok szociális hátteréről elmondható, hogy legnagyobb számban a szakmunkás apák csoportjából érkeztek. Ez a 177 fős kategória végig állandó magasnak tekinthető számban van jelen a mintában, a 80-as évektől enyhe emelkedés figyelhető meg. 124 fő sorolható a felsőszintű értelmiségiek körébe, ami egy magas átlagértékről jelentősen lesüllyed az 1970-es években, majd onnan emelkedik ismét az egyik legnagyobb szintre a korszak végére.

Ebben az intézményben volt a legmagasabb a mezőgazdasági fizikai dolgozó apák száma a vizsgált intézmények között, 105 fővel. 1950-ben kiemelkedő számban, 37 leány érkezett ilyen háttérrel az iskolába, de számuk a hetvenes évekig állandó és viszonylag nagy volt az osztályokon belül, míg végül a korszak végére alacsony szintre süllyedt. Szintén jelentős a száma az inaktívak csoportjába sorolható apáknak (81 fő), akik az időszak elején jelentősen, a korszak közepén alacsonyabb, és a korszak végén ismét magasabb számban voltak jelen.

10. táblázat. Az apák munkajelleg-csoportok szerinti eloszlása öt évenkénti bontásban a Debreceni Svetits Gimnáziumban (1950–1989, N=743)

Munkajelleg-csoport	1950/51	1955/56	1960/61	1965/66	1970/71	1975/76	1980/81	1985/86	1989/90
Vezető	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Felső értelmiségi	16	14	18	8	4	12	10	15	27
Közép értelmiségi	7	4	3	1	4	2	3	5	8
Irodai dolgozó	9	12	10	15	13	2	6	3	4
Szakmunkás	12	14	17	17	23	15	23	34	22
Betanított munkás	0	1	1	12	12	1	8	8	6
Segédmunkás	5	9	11	9	7	7	3	0	3
Mezőgazdasági	33	11	15	13	8	7	12	2	4
Önálló	10	3	5	2	5	0	5	3	9
Inaktív	22	13	5	3	6	6	4	12	10

Az irodai dolgozó apák száma 74 volt a vizsgált évfolyamokon, annak alakulásáról megállapítható, hogy egy kezdeti fellendülést – mely a 70-es évekig tartott – egy meredek zuhanás követett. Közel azonos a segédmunkások (54 fő) és betanított munkások (49 fő) aránya,

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

melyek száma az évek során egymással ellentétesen alakult, a segédmunkásoké csökkent, ezzel szemben a betanított munkásoké nőtt.

A középszintű értelmiségi háttérrel rendelkezők száma (37 fő) a legkisebb, ami egyenletesen alacsony volt. Az önállóak száma ezzel szemben – a fiú gimnáziumokhoz képest – jelentős, 42 fő. Ebben az esetben csökkenő tendencia tapasztalható ugyan, de mindvégig jelen lévő, jól elkülönülő csoportot képeztek. Ezzel szemben a vezetők kategóriájába sorolható apa egyáltalán nem volt a vizsgált évfolyamokban.

A fentieket Andorka vizsgálataival (2. ábra) együtt értékelve látható, hogy az országos mintához hasonlóan alakult a szakmunkások, a felsőszintű értelmiségi csoport és a mezőgazdasági fizikai dolgozók aránya. Attól kismértékű eltérések előfordulnak ugyan, de leginkább ebben az iskolában fedezhetőek fel a legközelebbi értékek és mintázatok. Az önállóak és inaktívak viszont felül-, a betanított és segédmunkások pedig alul reprezentáltak.

Mindezek alapján elmondható, hogy a leánygimnázium sok hasonlóságot mutat a fiú gimnáziumokkal, azonban sajátosságokat is hordoz. Egyik ilyen sajátossága éppen az átlaggal való azonossága, másrészt az önállóak és inaktívak erős jelenléte az intézményben.

11. táblázat. Az apák munkajelleg-csoportok szerinti eloszlása öt évenkénti bontásban a Patrona Hungariae Gimnáziumban (1950–1989, N=810)

Munkajelleg-csoport	1950/51	1955/56	1960/61	1965/66	1970/71	1975/76	1980/81	1985/86	1989/90
Vezető	0	0	0	1	1	0	0	0	0
Felső értelmiségi	19	23	17	25	25	22	29	32	30
Közép értelmiségi	8	5	7	5	6	3	2	8	4
Irodai dolgozó	7	21	18	15	16	14	8	5	5
Szakmunkás	23	13	16	13	20	27	28	20	26
Betanított munkás	13	5	9	11	4	6	7	2	4
Segédmunkás	19	2	4	1	1	2	0	1	0
Mezőgazdasági	17	3	0	2	1	1	0	0	0
Önálló	18	3	2	3	5	2	2	2	7
Inaktív	16	5	8	4	3	7	10	16	15

A Patrona Hungariae Gimnáziumba járó leányokról elmondható, hogy azok a társadalom középső és felső fokán elhelyezkedő apák gyermekei voltak, és legkevésbé mezőgazdasági hátterűek. Tekintve, hogy a fővárosban található, ez sem meglepő, és alkalmat

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

ad a fővárosi fiú gimnáziummal történő összevetésre, amiről elmondható, hogy abban jelentős hasonlóság tapasztalható, vagyis egy sajátos fővárosi mintának is tekinthető az.

VI/4. Az anyakönyvek adatainak értékelése

Fontos kitérni arra is, hogy az egyes munkajelleg-csoportok aránya hogyan változott a szerzetesi gimnáziumokban, hogy ezáltal alkothassunk képet arról, kik is voltak pontosan azok a diákok, akik ezeket az iskolákat látogatták, milyen társadalmi háttér állt mögöttük gimnáziumi tanulmányaik megkezdésekor.

A részletesebb elemzés segítségével, a felsőszintű értelmiségi kategória esetében azt láthatjuk, hogy az az idő előrehaladtával folyamatos növekedésen ment keresztül – egy kis mértékű visszaesést nem ide számítva –, és lett a szerzetes gimnáziumok egyik legnagyobb számú, ha úgy tetszik jellegadó társadalmi csoportja. 1427 diák került be az iskolákba ebből a kategóriából. Visszaesés az 1965 és 70-es években tapasztalható, de a sokaság száma ekkor sem esett 100 alá tanévenként. Legnagyobb számban a piarista (436 fő) és az iskolanővérek iskoláiba (346 fő) jártak felsőszintű apák gyermekei közül. Mindkét rend esetében a budapesti iskolában volt magasabb a létszámuk, de a ferences (325) és bencés (320) felsőszintű hátterű diákok száma sem elhanyagolható. A csoporttagok számának növekedése megfelel az Andorka (2. ábra) kutatásában rögzített létszámnövekedéssel.

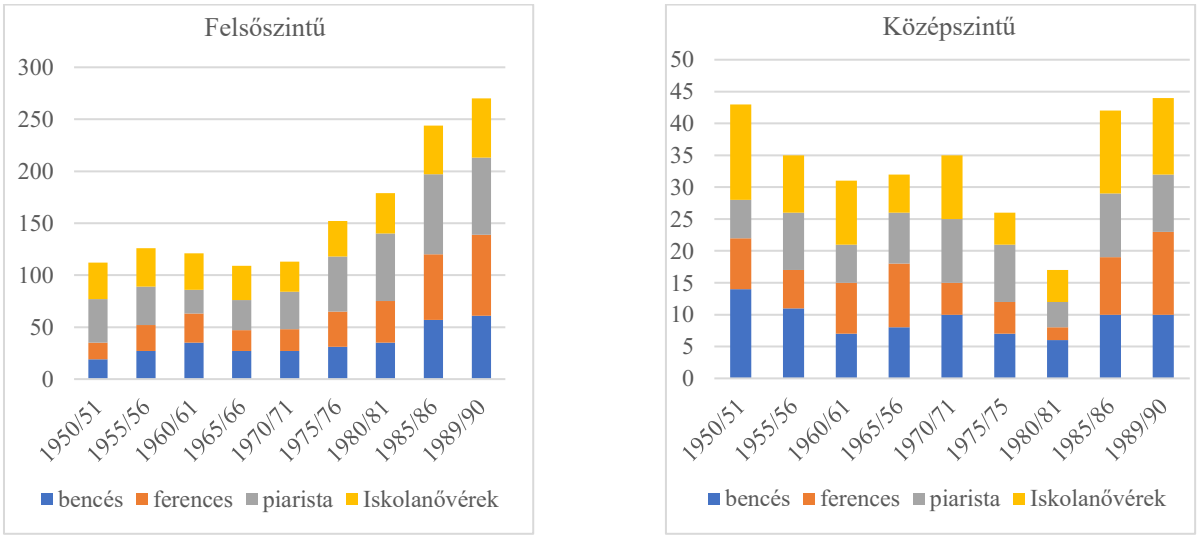

7. és 8. ábra. A felsőszintű és középszintű értelmiségi munkajelleg-csoportok eloszlása a vizsgált gimnáziumokban, 1950–1990 (N=1427 és N=310)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

A középszintű értelmiségi réteg száma ingadozó képet mutat a korszakban, de ebben az esetben az iskolanővérek (85 fő) volt a legnagyobb iskoláztatója ezen csoportnak, közel azonos szinten a bencés (83 fő) renddel. A piaristák (71) és ferencesek (66) már szerényebb értéket mutatnak. Amennyiben a klasszikus Ferge-féle csoportosítást használjuk – vezető és értelmiségi –, melyet Andorka is alkalmazott kutatása során, és egy kategóriába összevonva értékeljük a felsőszintű és középszintű értelmiséget, abba összesen 1 732 értelmiségit sorolhatunk, ami az összes (N=6027) elsőéves mintába került szerzetesi gimnazista 28,7 százaléka, vagyis közel a diákok egyharmada. Ez az arány pedig sokszorosan meghaladja az aktív keresők között mért értelmiségi szintet, vagyis, a társadalmi hierarchiában legmagasabban elhelyezkedő réteg előszeretettel választotta a katolikus gimnáziumokat gyermekeinek.

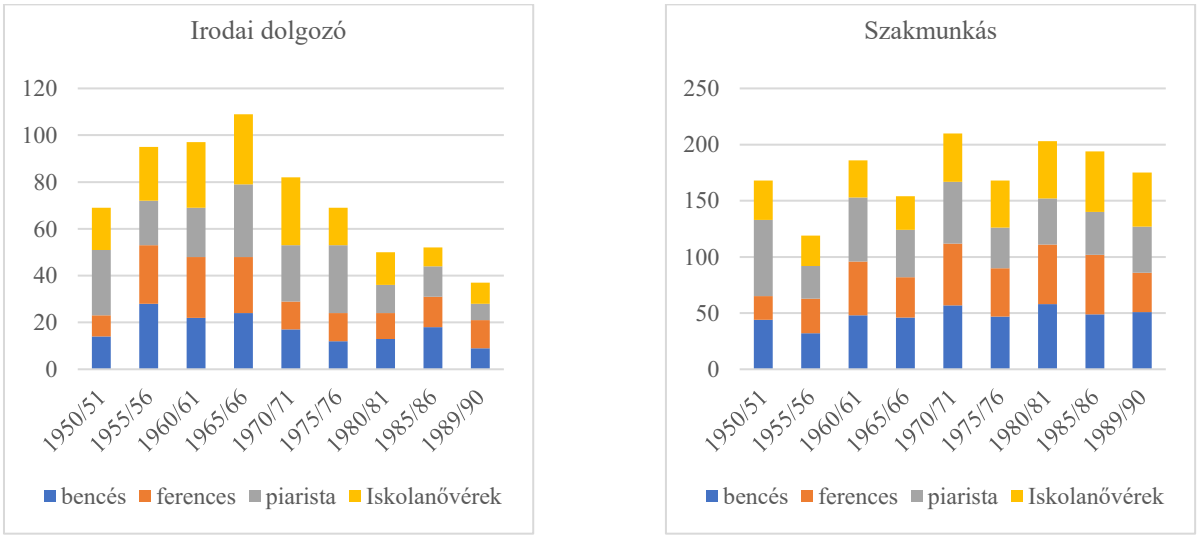

9. és 10. ábra. Az irodai dolgozó és a szakmunkás munkajelleg-csoportok eloszlása a vizsgált gimnáziumokban, 1950–1990 (N=669 és N=1570)

A korszakban egyenletesen nőtt az irodai dolgozók aránya a munkavállalók körében (2. ábra), 1990-ig megduplázódott, ez azonban a katolikus iskolák diákságának társadalmi hátterében nem mutatható ki, mivel az elemzett gimnáziumok anyakönyvei az országos tendenciával ellentétes állapotot mutatnak. Az iskolákban ezen társadalmi hátterű diákok szüleinek aránya a korszak közepéig emelkedik, majd gyors ütemben csökken és jóval a kezdeti aránya alá süllyedve stagnál. Az iskolák közül a legtöbb (184 fő) irodai dolgozó szülő a piaristákhoz járatta gyermekét, a legkevesebb pedig (144 fő) ferences iskolába, de a nővérekhez (175 fő) és bencésekhez (157 fő) is hasonló számú diák érkezett ebből a kategóriából. Csupán időszakonként változott, hogy mely rend tanította magasabb számban az ezen csoportból

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

származó gyerekeket. Ez alapján kijelenthető, hogy az irodai dolgozók hasonló arányban választották a szerzetesei gimnáziumokat.

Ezzel szemben a szakmunkások száma kiemelkedő, s egyben a legmagasabb. 1577 diák sorolható ide, ami Andorka mérésével egyező állapotot mutat, azzal a különbséggel, hogy a szerzetesek által fenntartott iskolákban már 1950-ben is magas volt a szakmunkás apák száma. Így, némi visszaesés és hullámzó mértékű eloszlás ellenére is magas értéken maradt arányuk. Ezért a felsőszintű értelmiségi csoporttal együtt ezt is a katolikus gimnáziumok jellegzetesnek tekinthető társadalmi kategóriájába sorolhatjuk. A bencés gimnáziumokban találjuk a legtöbb (432 fő) szakmunkás hátterű diákot, majd a piaristák (407 fő), ferencesek (375 fő) és Iskolanővérek (363 fő) következnek. Magas számukat jól érzékelteti, hogy csak a nővérek iskoláiba több szakmunkás hátterű diák járt, mint középszintű értelmiségi (305) az összes katolikus gimnáziumba.

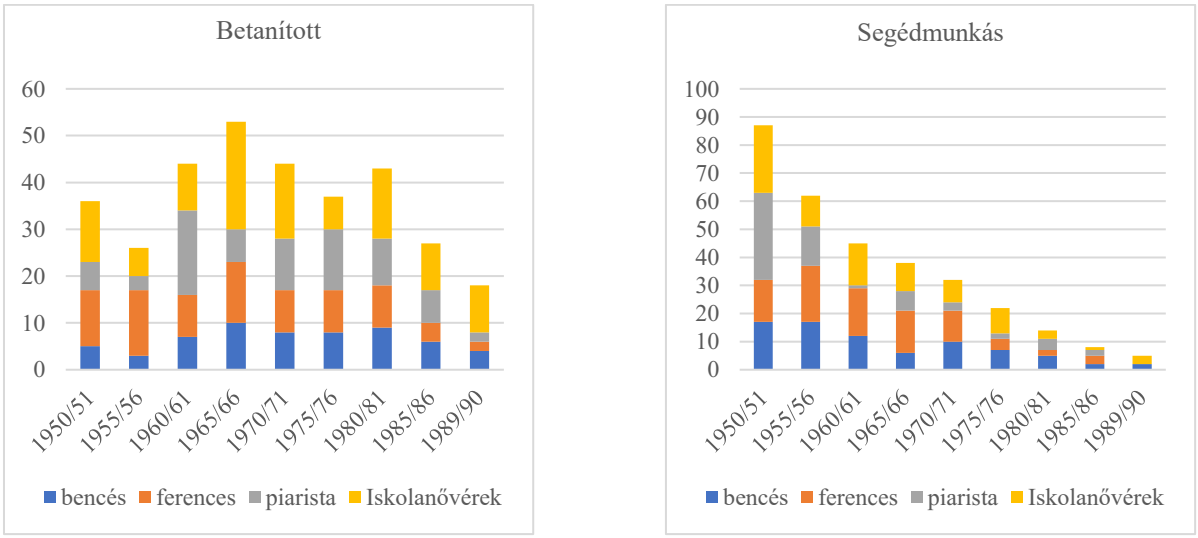

11. és 12. ábra. A betanított és segédmunkás munkajelleg-csoportok eloszlása a vizsgált gimnáziumokban, 1950–1990 (N=328 és N=316)

A betanított és segédmunkások szintén kis számban választották gyermekeiknek a katolikus gimnáziumokat. A legtöbb betanított munkás gyermeke (110 fő) az Iskolanővérek két gimnáziumába járt. Budapestre Debrecen sorrendben. A ferencesek (81 fő) és piaristák (77) már jóval kevesebb betanított munkás gyermekét fogadták, a bencéseknél mindössze 60 fő került a mintába. Időbeli eloszlásuk változatos, hullámzó képet formál.

Még alacsonyabb a segédmunkások száma, akik közül legtöbben a ferenceseket (87) választották, de a nővérek (84) alig maradtak el mögöttük. A bencésekhez 78-an, a piaristákhoz

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

64-en jártak ebből a csoportból. Amíg a korszak elején tekintélyes (1950-ben 87 fő) a számuk, a vizsgált időszak végére szinte teljesen eltűnt (5 fő) ez a csoport.

Amíg az országos mintában magas a betanított munkások aránya és számuk fokozatosan emelkedett, addig a szerzetesi iskolákban ettől eltérő és csökkenő tendencia ábrázolható. A segédmunkások esetében országosan és a katolikus gimnáziumokban is csökkenés történt, a szerzetesi iskolákban azonban gyorsabb ütemű csökkenés rajzolódik ki. A két csoport mintabéli alacsony létszámát, vagy épp a felsőszintű értelmiségi és szakmunkások kategóriáinak unikális helyzetét jelzi, hogy csak a piarista gimnáziumba több felsőszintű értelmiségi (436) hátterű gyermek járt, mint betanított vagy segédmunkás összesen a négy iskolában.

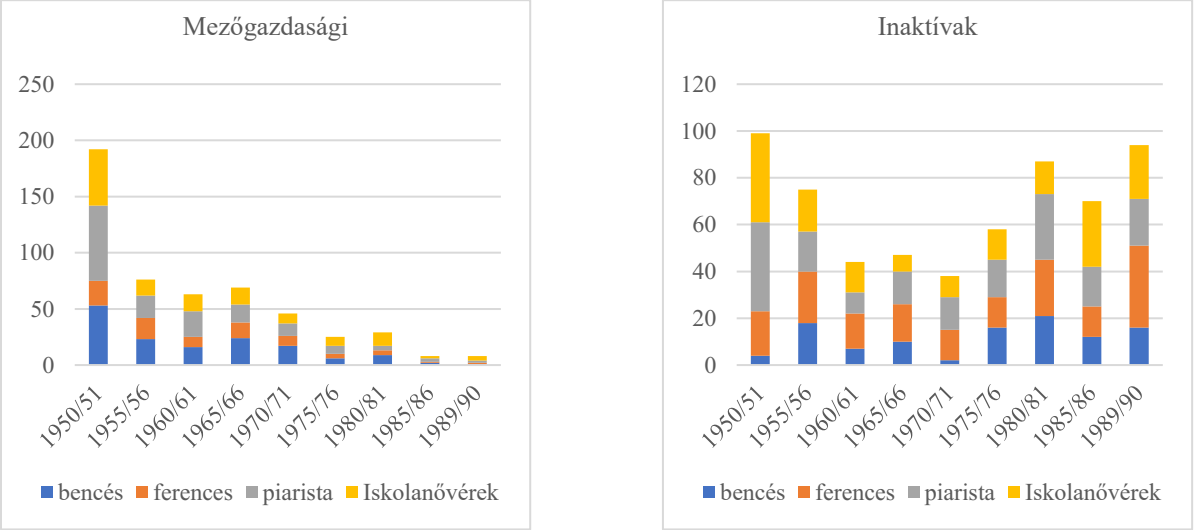

13. és 14. ábra. A mezőgazdasági és inaktívak munkajelleg-csoportok eloszlása a vizsgált gimnáziumokban, 1950–1990 (N=518 és N= 614)

A korszak elején a mezőgazdasági fizikai dolgozó szülők nagy számban íratták gyermeküket egyházi gimnáziumba, azonban számuk jelentősen visszaesett. Az ilyen hátterű diákok kétharmada a vizsgált időszak első öt évében kezdte meg tanulmányait szerzetesek által fenntartott iskolába, ezt követően a betanított és segédmunkás szülők számával hasonló mértékben voltak jelen az intézményekben. Legnagyobb számban a piarista (153 fő) és bencés (151 fő) gimnáziumok fogadták ezen diákokat. Az iskolanővérekhez 129 mezőgazdasági háttérrel rendelkező leány járt, amiből 105, vagyis ezen társadalmi réteg 1/5-e Debrecenben tanuló lány volt. Legkevésbé a ferences gimnáziumok vonzották ezeket a szülőket, mivel mindössze 83-an íratták ide fiaikat. A korszak végéig legmagasabb számban Debrecenen kívül Pannonhalmán volt jelen ez a tanulói csoport. A kezdeti 1950-es kimagasló érték majd hirtelen

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

zuhanása és fokozatos csökkenése nagyjából megegyezik az országos (2. ábra) tendenciával a gimnáziumi beiskolázások esetében.

Az inaktívak számának változásában szembetűnő a korszak elején tapasztalható kimagasló érték, majd a 80-as évek években tapasztalható kiugrás. Az 1950-es években ez leginkább a háborús emberveszteséggel és a politikai háttér változásaival magyarázható, de talán ennek tudható be a korszak végén tapasztalható emelkedés is. Az első két vizsgált évfolyamon fordultak elő leggyakrabban elhunyt, eltűnt, kitelepített vagy bebörtönzött szülők, de a munkanélküliek vagy háztartásbeliek is a korszak elején gyakoriak. Legnagyobb számban a piaristák (173 fő), ferencesek (170 fő) és Iskolanővérek (163 fő) nevelték cselekvőképtelen vagy passzív szülők gyermekét. A bencések esetében (106 fő) kevesebb, de így is jelentős számú inaktív szülő került a mintába.

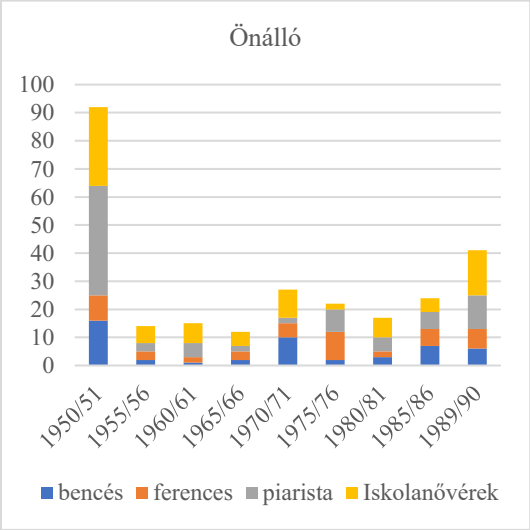

15. ábra. Az önállóak munkajelleg-csoportok eloszlása a vizsgált gimnáziumokban, 1950–1990 (N=264)

A kutatás során a legritkábban az önállóak csoportját sikerült kiszűrni, ami ismerve a létezett szocializmus gazdasági hátterét, nem meglepő. Ahogy az sem, hogy az első vizsgált évfolyamon legmagasabb a számuk (92 fő), aminek oka ebben az esetben a politikai légkör átalakulásával indokolható. A 70-es évektől enyhe növekedés majd egy jelentős ugrás figyelhető meg az utolsó, 1989/90-es tanévben (41 fő). A csoportba került szülők több mint fele az első és utolsó két mintavételi évben íratta gyermekét szerzetesi gimnáziumba.

Ha az iskolák közötti eloszlást vizsgáljuk megállapítható, hogy a leánygimnáziumok (86 fő) és piarista iskolák (82) nevelték a legtöbb önálló munkajellegű szülőt. Magas a Debrecen

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

és Kecskemét környékéről érkezett önélló földművelést folytató, továbbá a Budapesten trafikot, kisboltot üzemeltető vagy kisiparban (cipész, fényképész) tevékenykedő szülők száma. A bencés (49 fő) és ferences (47 fő) gimnáziumokban a legkevesebb számban voltak jelen önálló szülők gyermekei.

Annak ellenére, hogy az önállóak a legalacsonyabb esetszámú csoport a mintába, magasabb értéket mutat, mint az országos átlag. Az első vizsgált évfolyam kifejezetten nagy, háromszoros, a korszak közepétől körülbelül másfélszeres az eltérés Andorka kutatásához képest.

VI/5. A katolikus oktatás résztvevői

Láthattuk, hogy az egyes intézményekben milyen társadalmi hátterű gyermekek kezdték meg tanulmányaikat és azt, hogy az egyes iskolák között milyen különbség alakult ki a diákság összetételében. Érdemes azonban egy pillantást vetni arra, hogy összességében kik vették igénybe a politikai diktatúra korszakában a katolikus gimnáziumokat, és a kialakult kép hogyan viszonyul a magyar társadalmi hátteréhez.

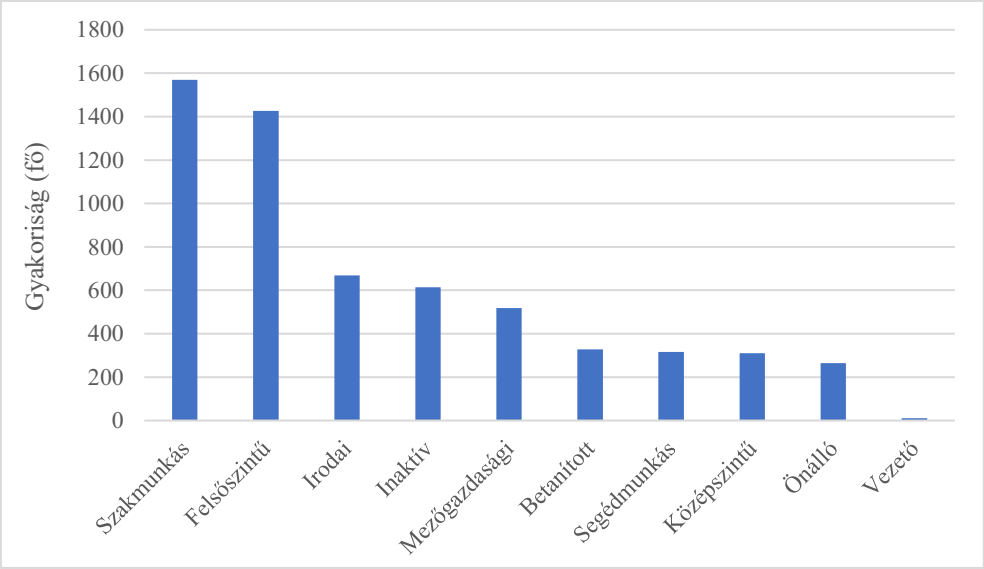

16. ábra. Az apák munkajelleg-csoportok szerinti gyakorisága (fő), (1950–1990, N=6029)

A szerzetesi iskolákban legtöbben a szakmunkás csoportból íratták be gyermeküket. Vagyis, 6029 diákból 1570 került ki ebből a kategóriából, ami az összes mintába került diák 26 százaléka, vagyis közel egyharmada. Közel azonos számban jártak az iskolákba a felsőszintű értelmiségi háttérrel rendelkező diákok, számuk a mintában 1427 fő, ami a diákság 23,6

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

százaléka. Ezek alapján egyértelműen megállapítható, hogy a korszakban a katolikus gimnáziumok a szakmunkás és felsőszintű értelmiségi rétegek iskolája volt, mivel ez a két csoport együttesen a diákság közel felének felel meg.

A szakmunkások magas számából arra következtethetünk, hogy ezen társadalmi réteg gyermekei boldogulásához szükségesnek ítélte a magasabb fokú oktatást, és azt biztosítani is tudta. A katolikus gimnáziumokban korszakonként hullámzó volt ezen társadalmi réteg jelenléte, ami eltér a korszakban megfigyelhető, növekvő tendenciától.

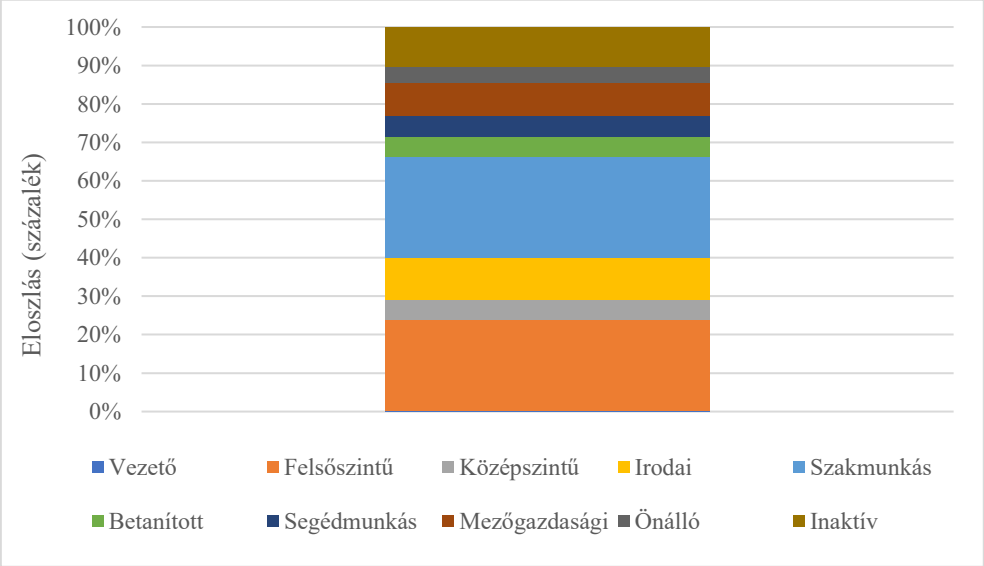

17. ábra. Az apák munkajelleg-csoportok szerinti eloszlása (százalék), (1950–1990, N=6029)

A szellemi foglalkozásúak kimagasló arányára magyarázat lehet Blaskó Zsuzsa azon megállapítása, mely szerint Magyarországon a második világháborút követően a kulturális reprodukciós szerep hiánya lépett fel, később pedig egyre inkább felerősödött a magasabb társadalmi státuszú családok azon képessége, ami által kulturális előnyeiket tanulási nyereséggé konvertálták.[567]

Ha a szellemi foglalkozásúakon túl más kategóriák létszámát vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a 669 fős irodai dolgozó, a 614 fős inaktív és 518 fős mezőgazdasági dolgozó szülők szintén egy elkülöníthető szintet alkotnak. A középmezőny létszáma a minta egészéhez képest is jelentős, tíz százalék körüli. Ezért az irodai dolgozó, inaktív és mezőgazdasági csoportokat a katolikus gimnáziumok másodlagos iskolafelhasználói közé sorolhatjuk. A középszintű értelmiségi, betanított és segédmunkás, valamint az önállóak alkotják a szülők harmadik szintjét. Arányuk együttesen 20,2 százalék, tehát a diákság ötöde.

[567] Blaskó. 2002. 3–27.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

A vezetők kategóriájáról nem esett még szó az elemzés során, ezért most azzal külön alfejezetben foglalkozom.

VI/6. A vezetők hiányzó csoportja

Dolgozatom egyik felvetése, hogy korszakunkban a pártvezetők nem tartoztak a szerzetesi gimnáziumok iskolafelhasználó szülői közé. Pártvezetőknek a politikai elit csúcsát tekintem, ezért először az elit fogalmát szükséges tisztázni, majd kitérni arra, hogy kik és hogyan kerülhettek be, vagy eshettek ki ebből a kisszámú és zárt csoportból. Illetve, milyen sajátosságai voltak ennek a kategóriának a pártállami diktatúra keretei között, hogyan változott az elit tagjainak összetétele az idő előrehaladtával? Van-e realitása annak a felvetésnek, hogy a pártvezetők gyermekeiket egyházi gimnáziumba íratták?

Így szólni kell arról, hogy az elit definíciója és kutatása a 20. század elején jelent meg a nemzetközi szakirodalomban,[568] a hazai tudományos élet pedig a 2. világháború után helyezett nagy hangsúlyt e csoport vizsgálatára,[569] amely leginkább a két világháború közötti elitek kutatásában nyilvánult meg.[570] Mára az iskolai elitkutatások,[571] az értelmiségkutatás és elitszociológia is számos jelentős eredménnyel büszkélkedhet.[572]

Az elit meghatározásához több definíció kínálkozik, melyek tudományáganként eltér(het)nek egymástól, azonban Valuch Tibor megfogalmazása alapján az elit tagjának tekinthetők azok, akik „személyes szinten tartós befolyással rendelkeznek a társadalom ügyeinek intézésében; akik a társadalom működtetésében fontos szerepet betöltő komplex szervezetek vezetői közé tartoznak, akik döntéseikkel vagy véleményükkel képesek a társadalmi újratermelés folyamatának befolyásolására."[573] Azonban a kutatás szempontjából a politikai elit kiszűrése volt a cél, nem a gazdasági, egyházi, katonai vagy kulturális elit feltérképezése. Ezért szerencsésebb, ha most nem konvencionális értelemben használjuk az elit fogalmát, és azon belül megpróbáljuk elkülöníteni a pártvezetőket, a legfőbb döntéshozókat és irányítókat, vagyis a korszak jellegadó politikai személyiségeit.

[568] Püski Levente: Elitek a Horthy-kori Magyarországon. Rubicon, 2024. 1. 38.
[569] Gyányi Gábor: Az elit fogalma és történelmi változékonysága. Korunk, 2009. 3. 3-9.
Keller Márkus: Két elit-középiskola a Horthy-korban. Korall. 2001. 1–2. 188.
[570] Kovácsi I. Gábor – Kende Gábor: A tudáselit középiskolái – A két világháború közötti tudáselit középszintű iskoláztatása. Korall. 2001. 1–2. 170-187. (továbbiakban: Kovács I. – Kende. 2001.)
[571] Nagy Péter Tibor: Az iskolai elitek és az iskolázott elitek kutatása. Új Pedagógiai Szemle. 2008. 4. 80–95. (továbbiakban: Nagy. 2008.)
[572] Nagy Péter Tibor: Elitszociológia és neveléstörténet-írás Neveléstudomány (3) 2013. 40-59. (továbbiakban: Nagy. 2013.)
[573] Valuch. 2005. 121.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Ha előzetesen visszatekintünk a Horthy-korszakra, látható, hogy kétféle felfogás élt párhuzamosan egymás mellett az elittel kapcsolatban, melyek máig használatban is maradtak a tudományos diskurzusban. Az egyik megközelítés elitnek tekinti a diplomával rendelkezők csoportját, de akár a középiskolai végzettséggel rendelkezőket (tágan értelmezett középosztály) is. Ahogy arról korábban már volt szó, a 20. század első felében a középiskolai végzettség megszerzése annyira ritka volt (1930-ban a társadalom 3,1%-a rendelkezett érettségivel),[574] hogy az önmagában is jelentős presztízst és munkaerőpiaci pozíciót jelentett.[575] A Horthy-korszakban a politikai, gazdasági, egyházi, katonai és kulturális döntéshozók elsősorban az érettségizett középosztály tagjaiból kerültek ki, ezért az elit és középosztály fogalma gyakran egymásba mosódva, éles határok nélkül került említésre.[576]

A Horthy-korszak politikai elitje a világháború végére – a fronttal vagy későbbi emigrációval – lényegében eltűnt.[577] Az itthon maradott arisztokrácia jelentős része internálótáborokba került. 1950-ben csak Budapestről 99 herceget, grófot vagy bárót hurcoltak „kényszertartózkodási helyre."[578] A gazdasági elit (kereskedelem, bankhálózat) az államosítás következtében, a (nemesi) földbirtokosok a földelkobzás hatására veszítették el korábbi pozícióikat. Végbement a Tudományos Akadémia, egyetemek és a kulturális élet átszervezése, a kiadók, színházak államosítása, ami a kulturális elitet számolta fel.[579]

A kommunista ideológia a munkás, illetve paraszt származást tekintette kívánatosnak. Aki nem volt része ezeknek a csoportoknak, érvényesüléséhez a munkásmozgalmon keresztül tüntethette el polgári származásának nyomait. Miután a társadalmi hierarchia csúcsára, az „uralkodó osztály" helyébe „a pártvezetés legfelső köre" került, különböző pártfórumokon nevezte ki „hatásköri lista" alapján nómenklatúráját.[580] „Más közelítésben azok tekinthetők a kommunista hatalmi elitbe tartozóknak, akik a felső szintű párt- és államhatalmi pozíciók rendszer-specifikus »összecsúszása«, átfedése, illetve viszontbiztosítása következtében kettős vagy akár ennél is több, multipozicionális státust mondhatnak magukénak."[581]

[574] Bódy Zsombor: Elitek a két világháború közötti Magyarországon. Századvég, 2017. 3. 5-31. (továbbiakban: Bódy. 2017.)
[575] Karády Viktor: Elitképzés, elitkiválasztás, elitlegitimáció. A középiskola társadalmi funkcióinak alakulása Magyarországon 1948 előtt. szerk. Sasfi Csaba: Írástörténet – szakszerűsödés. Szombathely, 2001. 105–118. (továbbiakban: Karády. 2001.)
[576] Bódy 2017. 5-31.
[577] Gyarmati György: Hatalmi elit Magyarországon a 20. század második felében, 1945–1989. Korunk, 2009. 3. 75-88. (továbbiakban: Gyarmati. 2009.)
[578] Valuch. 2005. 122.
[579] Gyarmati. 2009. 78-80.
[580] Gyarmati. 2009. 76–77.
[581] Gyarmati 2009. 76.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

A hierarchikusan felépülő pártállam tagolt működési mechanizmusa miatt a multipozicionális státusok alsóbb szinteken, egyre növekvő számban fordulnak elő, és területi–megyei–helyi elitet képeznek, akik azonban már csak a nómenklatúra különböző szintjeit jelentik, mivel ők már a pártvezetés által kialakított hierarchikus „kinevezési mechanizmus" részei. Jól érzékelteti a politikai lojalitás jelentőségének növekedését, hogy 1949-ben a közalkalmazottként dolgozó vezetők 66%-a volt MDP tag. Később, az 1949 után kinevezett elöljárók 99,5%-a lett párttag.[582]

A párt vezetése a megkaparintott anyagi és kulturális javak birtokosaként, helyzetéből eredően és akaratérvényesítését tekintve hatalmi elitként működött. A hatalmi elit összetételét és habitusát a rendszer szabta meg, ugyanakkor magát a rendszert a hatalmi elit formálta. Monopolhelyzetben lévő hatalmi elitként a társadalom alrendszereiben megszüntette az autonómiákat, a tulajdont és a sokféleséget. A pártelitet helyzetéből eredően „kettős birtoklás" jellemezte: „kollektívan" és egyedüliként is birtokolta a gazdasági és kulturális vagyont, továbbá ugyanez a pártvezetés irányította a társadalom mindennapjait. Ennek következtében a társadalom tagjait idővel a hatalmi elit, „kollektívan" birtokolta.[583]

A hatalmi elit tagjai a centralizált intézményrendszeren belül viszonylag könnyen mozogtak az egyes alrendszerek különböző vezető pozíciói között, a hozzáértés pedig irreleváns volt. Hasonlóan a nómenklatúrához, ahol a Rákosi-korszak politikai rendőrségének tisztjeit a Kádár-korszakban színházigazgatói, rádió és televízió elnöki székekbe ültették.

Ezek miatt is, a pártállami diktatúra évtizedeiben a hatalmi elit gyakorlatilag megegyezett a kommunista pártelittel, és az elitbe kerülés mechanizmusát a Moszkvában megfogalmazott ideológiai premisszák váltakozásai szabályozták. Magyarországon két tagozat különült el. Azok a „moszkoviták", akik a két világháború közötti időszakot szovjet emigrációban töltötték (Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Lukács György stb.), és azok, akik itthon vártak a „fordulatra" (Kádár János, Apró Antal, Aczél György, stb.). Mindkét csoportra jellemző azonban, hogy tagjai többsége polgári, értelmiségi származású volt.[584]

Nagyfokú káderhiány alakult ki, miután Rákosi rendszerfenntartó apparátusát megtizedelte, ráadásul a félelem egyre inkább csökkentette a káderré válás vonzerejét. Mindez azt eredményezte, hogy a párteliten belül növekedett az iskolázatlanabb, pár hónapos politikai

[582] Valuch. 2005. 126.
[583] Gyarmati. 2009. 75-76.
[584] Gyarmati. 2009. 78-80.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

gyorstalpalót végzett személyek aránya. A Sztálin halálát követő új politikai áramlat idézte elő a fiatalabb kommunisták „soron kívüli" előléptetését, esetenként Moszkvai hazarendelését.[585]

1956 őszén a pártelit egy része Rákosit követve Moszkvába menekült, mások Kádárral új pártot alakítottak. Kádár új „udvartartása" Rákosi másod-harmad vonalbeli alacsonyan iskolázott, munkásból káderré lett társaságából állt. Az elitbe kerülés feltétele a szovjet alávetettség szükségességének meg kérdőjelezhetetlensége volt.[586] Az újabb politikai irányváltásra 1962-ben került sor, ekkor már a Kádár iránti maradéktalan lojalitás jelentette az elithez tartozás fokmérőjét. A „konszolidált diktatúrában" a hatalmi elitben jelentős változás nem történt, az elithez tartozás változatlanul ideokratikus jellegű maradt, ugródeszkának pedig leginkább a KISZ számított. A nómenklatúrában azonban már előfordult a szakértelem alapján történő előrejutás.[587]

Az elit tagjai kiemelt javadalmukon túl extra szolgáltatásokhoz jutottak. Ilyen volt például a kiemelkedő színvonalú állami lakás, a szolgálati gépkocsi, a K-telefon (elkülönített hálózattal), a Kútvölgyi Kórház ellátása, a szocialista blokk országaiban történő nyaralás lehetősége, vagy tagság az Egyetértés Vadásztársaságban.[588]

Andorka 10.000-nél kevesebbre becsüli a szocializmus korszakában a hatalmi elit létszámát,[589] akik közé a párt Politikai Bizottságának és Titkárságának tagjait valamint a kormánytagok zömét, a pártközpont osztályvezetőit, a Szakszervezetek Országos Tanácsa, a Hazafias Népfront és a Kommunista Ifjúsági Szövetség legfőbb vezetőit sorolhatjuk. Azonban az országgyűlési képviselők, a Központi Bizottság és a Népköztársaság Elnöki Tanácsának (NET) tagjai közül csak azokat, akik ezen tisztségek mellett valamilyen szervezet vagy intézmény vezetésében is részt vettek.[590]

Azért tartottam fontosnak részletesen bemutatni a szocialista politikai elitet, mert az által érzékelhetővé válik annak rendkívüli hatalomkoncentrációja, továbbá a politika alacsonyabb szintű résztvevőinek színlelt, kiüresített döntéshozói funkciója, valamint a pártszervezet társadalmat behálózó rendszerének érdekérvényesítő képessége. Ezek ismertetése segít abban, hogy értékeljük az anyakönyvekből „hiányzó" vezetők kategóriaáját.

A dokumentumok adatai alapján megállapítható, hogy csupán 13 fő sorolható a vezetők kategóriájába, és egyikük sem pártvezető vagy a párt legmagasabb köréhez tartozó személy.

[585] Gyarmati. 2009. 80-82.
[586] Gyarmati. 2009. 82-83.
[587] Gyarmati. 2009. 80-82.
[588] Gyarmati. 2009. 85-88.
[589] Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásai 1973-tól 1992-ig. Statisztikai Szemle, 1995. 2. 103. (továbbiakban: Andorka. 1995.)
[590] Gyarmati. 2009. 85-87.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Legtöbb esetben katonatiszt, bíró és jegyző került a mintába. Egy esetben szerepel pártfunkcionárius apa a vizsgált évfolyamokon, aki egy járási székhely vb-titkárkaként íratta gyermekét szerzetesi gimnáziumba 1970-ben. Aki ugyan helyi szinten a pártállamot képviselte, de az országos ügyekre már nem tudott hatást gyakorolni.

Az alacsonyabb társadalmi csoportok tagjai közül az állampárthoz szorosan kötődő személyek kiszűrése kapcsán meg kell említeni, hogy a jegyzők és alispánok helyébe a tanácselnökök és helyetteseik léptek, vagyis idővel a közigazgatásban a párthoz hű állományra cserélődtek a települések közigazgatásának irányítói. A munkás és parasztkáderek száma eleinte 10.000 fő között mozgott, ami a korszak végére elenyésző mértékűvé csökkent.[591]

A hetvenes, nyolcvanas évekbeli „káderbürokrácia" létszámát Vida István[592] 33.140 főben állapította meg, közéjük sorolva a szövetkezeti vezetőket, a pártapparátus vezetőit, valamint a szakszervezetekben, a KISZ-ben és a fegyveres testületekben dolgozókat.[593] Ezek a pozíciók a legnagyobb fokú lojalitást követelték meg a kinevezettektől, az elkötelezettség hiánya viszont az egyén félelemszintjének növekedését eredményezte. Ezért nehezen elképzelhető, hogy ezekből a bizalmi állásokból bárki is (lojalitás, vagy félelme miatt) egyházi iskolába járatta volna gyermekét.[594] Annál is inkább, mert még 1983-ban is ennek a rétegnek 84,4 százaléka volt tagja az MSZMP-nek, továbbá, a vezetővé válásban a politikai megbízhatóságnak továbbra is fontos szerepe volt."[595] A párttagokkal szemben – mivel a vallás nem lehetett magánügy –, elvárt volt a vallástalan élet, és egyházi szertartáson is csak meghívottként jelenhettek meg.[596]

Fontos tehát kiemelni, hogy a párttag nem azonos a pártvezetővel – akik a tézisem alanyai –, vagy általában a vezetőkkel. Mindezek és az a tény, hogy közismert politikus neve nem olvasható a szülők névsorában bizonyítja, hogy a pártállam vezetőinek gyermekei nem tanultak szerzetesek által fenntartott iskolákban 1950–1990 között.

[591] Gyarmati. 2009. 87-88.
[592] Vida István: Az állami politikai vezető réteg összetétele az 1980-as évek elején. szerk. Fokasz Nikosz-Örkény Antal: Magyarország társadalomtörténete 1945–1989. Budapest, 1998. 202–218. (továbbiakban: Vida. 1998.)
[593] Vida. 1998. 202-218.
[594] Vida. 1998. 202-218.
[595] Valuch. 2005. 131.
[596] Köbel Szilvia: A pártállam strukturális eszköztára az egyházpolitika szolgálatában. szerk. Soós Viktor Attila–Szabó Csaba–Sziget László. Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Budapest, 2010. 199. (továbbiakban: Köbel. 2010.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

VI/7. Mítosz – Pannonhalma – új kategória

Az a vélekedés alapú hipotézis, hogy a pártvezetők gyermekei is egyházi iskolába jártak annyira általánosan elfogadott volt, hogy azt még magasrangú egyházi személy is hitelesnek találta: „[…] ennek az egyik forrása volt a megmaradt nyolc iskola […] ugyanakkor ide küldték a nagy pártemberek, művészemberek, vezető emberek a nevelhetetlen gyerekeiket, hogy majd a papok megnevelik őket.”[597] Ennek igazságtartalma nagyobb részben igaz, mivel számos orvos, mérnök, egyetemi oktató és művész íratta gyermekét a katolikus iskolába a megfigyelés alapján. A „nevelhetetlen” gyermekek pedig, vélhetően olyan nevelést kaptak, ami biztosította számukra az életben történő helytállást. Ezeknek többszörös túljelentkezés a bizonyítéka.

Annak hátterében, hogy pártemberek gyermekei tanultak a szerzetesek iskoláiban leginkább egy mítosz állhat, ami olyan történelmi alapú meggyőződés, amely megtestesíti a társadalom vagy a társadalom egy részének ideálját, és lényege nem az igazságértékében hanem elfogadottságában rejlik.[598] Ennek megfelelően a társadalom befolyásolásának eszközévé is válhat, azok az igények pedig, melyek létrehozzák a mítoszt, folyamatosan jelen vannak a társadalomban,[599] s azok a huszadik század második felében virágkorukat élték.[600]

Azt is okkal feltételezhetjük, hogy ezen mítosz a pártállam propagandájaként került a köztudatba, mivel hasonlóra volt már példa, amikor a polgári hagyományon alapuló karácsonyfa állítás terjedni kezdett az országban, a párt „államosította” és a parasztság „felszabadulás utáni” anyagi helyzetének javulásával magyarázta a szokást. Ráadásul, amilyen gyorsan kisbetűsítette a kommunista kultúrpolitika Isten nevét a magyar helyesírási szótárban, és törölte a dátumokból Krisztusét,[601] olyan könnyen kerülhetett a köztudatba a vizsgált állítás is.

A politikai diktatúra eredményes egyházüldöző teljesítményét korábban már láthattuk, az állambiztonság és az egyházügyi hivatal munkájának bemutatása során. Azonban az egyes szerzetesrendek és iskoláik nem azonos mértékű figyelemben részesültek az pártállam részéről. A források legritkábban szólnak az Iskolanővérekről vagy intézményeikről, ami mögött az állhat, hogy a nővérek csendesebben fejtették ki ellenállásukat, miközben egyedüli női rendként nevelték generációk katolikus leány értelmiségét, és a szerzetesnővér utánpótlást. A piarista és

[597] Interjú Dr. Seregély István, egri érsekkel. Nyíregyháza, 2010.02.19. Az interjú a szerző tulajdonában.
[598] G. S. Kirk: A mítosz. Budapest, 1993. 23. (továbbiakban: Kirk. 1993.)
[599] Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: A modern mitológiák elemzésének kérdései. Replika, 2012. 3. 9–12. (továbbiakban: Kapitány – Kapitány. 2012.)
[600] Hankiss Elemér: Proletár reneszánsz. Budapest, 1999. 108. (továbbiakban: Hankiss. 1999.)
[601] Czigány. 1999. 8.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

ferences rendről mára bőséges forrásanyag áll rendelkezésre, de a legnagyobb számban a bencés szerzetesekről születtek jelentések.

Különösen Pannonhalma volt fókuszban, amire példa a Győr-Sopron megyei egyházpolitikai helyzetet értékelő jelentés is: „Pannonhalma nem csak megyei, hanem országos, sőt bizonyos tekintetben nemzetközi szempontból is jelentős szerepez játszik. Sokan úgy beszélnek róla, mint magyarországi Vatikánról. Nagyszámú reakciós szerzetes és apáca tartózkodik a kolostorban. /Pl. 31 jezsuita, köztük Páter Zsíros, a Szív újság volt főszerkesztője, Endrédy Vendel a volt zirci rendfőnök stb./ A szerzetesek továbbra is megtartották széleskörű reakciós kapcsolataikat. Igen jelentős tényező számukra az egyházi középiskola tanulóival, valamint a nagyszámú bel és külföldi látogatóval való érintkezés. 1959-ben 15.000-en írták be nevüket a kolostor vendégkönyvébe, köztük sok külföldi. Pannonhalma fontos szerepet tölt be az ország papjainak továbbképzésében is. Az ország egész területéről járnak ide lelkigyakorlatra. […] A fenti körülmények azt mutatják, hogy Pannonhalmával a jövőben sokkal alaposabban és rendszeresen kell foglalkozni.”[602]

A feljegyzés alapján érzékelhető, hogy Pannonhalmával, mint az ellenség fellegvárával számolt az állam, ahol számos különböző veszélyforrás rejtőzött, ezért különösen fontosnak tartották annak további figyelemmel kísérését. Ez által is érthetővé válik az a jelentős anyagmennyiség mely a bencésekről a levéltárakban fennmaradt, mindez a rend történetével foglalkozó munkák számában is tükröződik. De ennek köszönhető a dolgozatomban felhasznált levéltári forrásokon belüli bencés túlsúly is.

A kutatás során alkalmazott módszertan segítségével sikerült jól körül határolni az egyes foglalkozási kategóriákat, azonban utalnom kell egy, az értelmiségi kategórián belüli csoportra, melyet a görögkatolikus pap szülők alkotnak. A Görögkatolikus Egyház Magyarországon a római katolikus egyház részeként, és a keleti katolikus egyházak egyikeként van jelen, az 1646-os ungvári unió óta. A görögkatolikusok a 20. század elejére elérték a magyar liturgikus nyelv bevezetését. Nagyobb számban az ország keleti megyéiben élnek [603] A római katolikus egyháztól eltérően papjai nősülhetnek, ezért is lehetett nagy számban jelen a mintában ez a csoport. Minden a nyolc gimnáziumot látogatták görögkatolikus papcsaládból származó diákok, évfolyamonként olykor többen is. Legtöbben a debreceni, esztergomi és pannonhalmi anyakönyvekben szerepelnek.

[602] MNL-OL-XIX-A-21-d-ÁEH-TÜK, 007-7 (8.d) -3.
[603] Hoppál Mihály: Magyar néprajz. 3 kötet. Folkrlór. 1997. 425.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

VII. AZ ISKOLÁK EMLÉKEZETE

A társadalmi rétegek vizsgálata során törekedni kívántam arra, hogy az események – interpretálása során – főszereplői ne vesszenek el a makroszintű elemzés sűrűjében, ezért fontosnak tartottam az eseményeket átélt szereplőket is megszólaltatni. Annak érdekében, hogy minél több információ árnyalja a szerzetesi gimnáziumok történetét, az oral history módszerre támaszkodtam. A következőkben ezen módszer néhány sajátosságát mutatom be, valamint kitérek a felejtés, emlékezés és kollektív emlékezet ismertetésére.

VII/1. A „cselekvők" történetei

A mikrotörténet képviselői kritikát fogalmaztak meg a társadalomtörténet-írás makroszemléletű megközelítésével szemben, mivel úgy vélik, hogy az nem tartja tiszteletben a forrásokat, és az események „cselekvőit felszámolja". Amikor a végrendeletek, adóösszeírások adatait egy struktúra kategóriájába illesztik, és különböző időmetszetek között kvalifikálják azokat, az emberek által hagyott nyomokat átkonvertálva, eredeti kontextusuktól elszakítva vizsgálják."[604] Az így konstruált történet szereplője – annak ellenére, hogy az esemény a személlyel történik, összefüggés vele szemben fogalmazódik meg, a forrás róla szól –, már nem az ember, hanem egy csoport tagja vagy struktúra kategóriája. Ezzel szemben a mikrotörténelem célja, hogy az embereket mint cselekvőket mutassa be, és arra törekszik, hogy a struktúrát úgy értelmezze, mint a cselekvők produktumát, intézményeiket pedig az egykor cselekvők tevékenységének eredményeként.[605]

Éppen ezért – és annak ellenére, hogy dolgozatom nem mikrotörténeti elemzés – ezen fejezetben arra törekszem, hogy az események szereplőit „cselekvőként" ábrázoljam, ezért az iskolák volt diákjainak és tanárainak visszaemlékezéseit hívom segítségül. Ehhez az interjúkészítés eszköztárát alapul véve, az oral history történetírói módszert alkalmaztam, aminek előzményei a régmúltban gyökereznek, amikor az idősek a fiatalabbaknak visszaemlékezéseik által adták át tudásukat a múltról. Történetírói módszerként először az Amerikai Egyesült Államokban jelent meg Abraham Lincoln emlékezetének megörökítése

[604] Bódy Zsombor: A mikrotörténelem haszna nagy társadalmi csoportok kutatásában – Néhány módszertani és elméleti megfontolás az újabb, francia nyelvű szakirodalomban. Századvég, 1999. 15. 4. (továbbiakban: Bódy. 1999.)
[605] Bódy.1999. 4.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

során.[606] Tudományos igényű alkalmazására a történelmet „alulnézetből” szemlélő módszert életre keltő igény a társadalomtörténészek irányából érkezett, amikor is az alsóbb társadalmi rétegek vizsgálata során nem állt rendelkezésre elegendő írott forrás, ezért az antropológia és szociológia módszeréhez fordultak.[607] Magyarországon az 1956-os események kutatói alkalmazták jelentős mértékben, és hoztak létre több, mint ezer interjút számláló adatbázist,[608] de Bögre Zsuzsanna számos kutatása is e módszeren alapul.[609]

Az oral history „emberléptékű történetírói módszer”, mely elbeszélt szavakkal megjelenített feljegyzés a történelem egy korszakából. Ezen módszer alkalmazóinak a célja a teljes személyiség bemutatása, az oral history és a „life story” (autobiográfia) együttes analizálása, és nem csupán a történelmi források kiegészítése. Ezen a ponton tér el többek között az antropológiai vagy a szociológiai interjúktól, mert azok egy csoportot vizsgálnak, nem pedig az individuumot. Az elbeszélt szavakra épített történetírás a személyiség élményvilágát vizsgálja, szemben például az etnográfussal, aki a tradicionális történelem „képződményeit” (például népszokásokat). E módszerrel a történelem olyan csatornái is elérhetővé válnak, melyet más módszerrel nem, vagy csak kis mértékben lehet érinteni, vagyis az emberek mindennapjaiba nyújt betekintést. A módszer egyik kidolgozója, Paul Thompson így fogalmaz: „A valóság összetett és sokoldalú, és az oral history alapvető érdeme, hogy a legtöbb forráshoz mérten sokkal tágabb teret biztosít a lehetséges álláspontok eredeti sokszínűségének felelevenítésére.”[610]

A módszer hátránya a szubjektivitásából fakad, mert a szubjektív tanúságtétel önmagunk meghatározását is eredményezi, amely lehet elfogult, ugyanakkor változhat is. Ezen túl az interjúk elkészítése során olyan emlékanyag jön létre, melynek megszületésében a történész is alkotóvá válik, mivel az emlékezés nem spontán módon indul el, hanem a történész kíváncsisága nyomán, ezért „megosztott szerzőségről” kell, hogy beszéljünk.[611] Továbbá, az

[606] Károly Anna: Az oral history mint kutatási módszer. Magiszter, 2007. 1–2 2. (továbbiakban: Károly. 2007)
[607] Paul Thompson: Történelem és közösség. Aetas, 2004. 1. 176. (továbbiakban: Thompson. 2004.)
[608] Az 1956-os Intézet Alapítvány által archivált interjúk száma már meghaladja az ezret. Oral History | 1956-os Intézet Alapítvány (1956osintezet.hu) (2024.01.02)
[609] Bögre Zsuzsanna: Társadalmi – politikai változások hatása a vallásos identitás alakulására Magyarországon (1948-1990) – különös tekintettel 1948-1964 közötti időszakra. Doktori disszertáció. 2002. (továbbiakban: Bögre. 2002.); Bögre Zsuzsanna: Asszonysorsok – Ötvenhatos élettörténetek elemzése. (h.n.) 2006. (továbbiakban: Bögre. 2006.); Bögre Zsuzsanna: Hétköznapi ellenállás, reziliencia, generativitás, Egy földalatti szerzetesrend elöljárójának élettörténete. Socio.hu Társadalomtudományi Szemle, 2019. 1. 1–18. (továbbiakban: Bögre. 2019.)
[610] Thompson. 2004. 176.
[611] Vértesi Lázár: Oral History. A szemtanúként elbeszélt történelem lehetőségei. Aetas, 2004. 1. 173. (továbbiakban: Vértesi. 2004.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

emlékezés kizárólag az emlékezőé, aki e folyamat során megszakítás nélkül repül vissza az eseményekig, átugorva sok-sok, akár lényeges eseményt is.[612]

A módszer eszköztára az interjú. A rögzített interjúk ugyanúgy megfejtésre és kritikai elemzésre szorulnak, mint az írott források. A nyelvi eszköz nélkül elképzelhetetlen az emlékezés folyamata, emiatt is kell erős szűrőhatást alkalmazni az elemzés során.[613]

Az emlékezés szerkeszt, vagyis konstruál, nem pedig másol, reprodukál. Az emlékezet a jelenben íródik, mivel a jelenben válik narratívává az elraktározott események „anyaga" alapján. Az élettörténetek folyamatosan újraszerkesztődnek, és az emlékek nem tekinthetőek a múlt pontos lenyomatának, mivel tapasztalatainknak töredékes formáját őrizzük csak meg, melyek az emlékezés során szerveződnek sajátos rendszerbe. Három szint jelenik meg az életrajzi elbeszélések folyamatában. Első az életszakasz szintje, mint például a gyermekkor vagy az egyetemi évek, ez a szint alkotja az élettörténet vázát. Második szinten az általános tapasztalatok rögzülnek, mint például, hogy milyenek voltak a középiskolai órák, vagy milyen volt az illető első autója. Az egyedi események a legalsó szinten foglalnak helyet és a kirívó eseményeket örökítik meg, melyek akár órák, percek eseményei is lehetnek. Az emlékezés során a szintek szinkronban vannak, de mindig az általános események szintje dominál. A felidézett történetek tehát jelenségekről szólnak, nem pedig a tényekről. Ezek alapján az élettörténet személyes tapasztalatok és a valóság megértésének kölcsönhatásából megszülető lenyomat.[614]

Az emlékek értékek és normák változásával torzulhatnak, át is alakulhatnak. Nem képzelhető el formai azonosság ugyanazon visszaemlékezővel készített két interjú között sem. A közbeszédben jelenlévő értékrend hathat a személyekre, befolyásolva az így létrejövő emlékeket.[615] „Az emlékezet tehát nem egyéni, hanem csoportos, különféle társadalmi csoportok határozzák meg, mi legyen az emlékezet számára megőrzendő."[616] Sokan nem fogadják el ezen forrástípust, de szubjektivitása miatt „élőbbé tehető" vele a történelem.[617] Ugyanakkor a felejtés is befolyásolja az interjúk elkészítését, mivel az lehet aktív és passzív, de az események felcserélődhetnek és össze is mosódhatnak. Ezek miatt is kell a történetírónak

[612] Barlett, Frederic C.: Az emlékezés. Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány. Budapest, 1985. (továbbiakban: Barlett.1985.)
[613] Vértesi. 2004. 169.
[614] Ferenci Dóra: Élettörténelem – Életút – történetek elemzése a kommunista – szocialista rendszer tükrében. szerk. Ö. Kovács József – Czetz Balázs – Kunt Gergely: Politika és mindennapok. Miskolc, 2007. 49-54. (továbbiakban: Ferenci. 2007.)
[615] Vértesi. 2004. 158-173.
[616] Ferenci. 2007. 50.
[617] Vértesi. 2004.158-173.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

törekedni arra, hogy amennyiben szükséges, korrigálja és megfelelő kontextusba helyezze a múltról alkotott képét.[618]

A társadalmi vagy kollektív emlékezet teoretikusainak elsődleges premisszája, hogy mind a hagyományként, mind az újonnan megalkotott, majd továbbörökített emlékek egy adott csoport esetében rekonstruálódnak.[619] Az által válik kollektívvé, hogy kisebb vagy nagyobb számú közösség ugyanazt az eseményt éli át és rögzíti emlékezetében, tehát "együttes élmény" részesévé, élményközösség válnak. Az élmény azonban mindig a közösség tagjainak tudatában reprezentálódik,[620] és ha a csoport résztvevői ugyanazt a pszichológiai vagy társas jelenséget élik át, akár közös stratégiát is kialakíthatnak, mely megkönnyíti „az – olykor fájdalmas[621] – közös élmények feldolgozását."[622] A társas kapcsolatok szintjét az együttes élmény jelentősen emeli, aminek intenzitása rendkívül erőteljessé is válhat bizonyos csoportokon belül.[623] A történelmet alulnézetből szemlélő módszer segítségével szólalhatnak meg leginkább az események résztvevői, a szerzetesek által működtetett gimnáziumok öregdiákjai és szerzetes-tanárai. Ehhez interjúalanyokat elsősorban ismeretségi körömből, vagy kapcsolathálóm segítségével, az iskolák igazgatóit vagy néhány esetben a rendi elöljárókat hivatalos, a kutatást támogató ajánlással kerestem fel. A beszélgetések alanyai között találhatóak klerikusok (pap, szerzetes, püspök), de polgári foglalkozást űző (tanár, vállalkozó, mérnök, orvos stb.) személyek is.

A több, mint húsz interjú elemzése során közel tíz olyan interjú került kiemelésre, amely olyan információkat hordozott, melyek az események bemutatásához jelentős információkkal szolgálnak. A prezentált interjúk kiválogatása során arra törekedtem, hogy azon iskolák is megjelenjenek dolgozatomban, melyek anyakönyvei nem kerültek elemzésre. A továbbiakban az interjúk[624] bemutatásával színesítem a történteket.

---

[618] Kőrösi Zsuzsánna – Molnár Adrienne: Titokkal a lelkemben éltem. Budapest, 2000. 11. (továbbiakban: Kőrösi. 2000.)
[619] Gyányi Gábor: A történelem mint emlék(mű). (h.n.) 2016. 103-105. (továbbiakban: Gyányi. 2016.)
[620] Pataki Ferenc: Együttes élmény - kollektív emlékezet. Magyar Tudomány, 2003. 26–36. (továbbiakban: Pataki. 2003.)
[621] A közösségi emlékezetre, és annak tudományos igényű feldolgozására lásd: Keszei András: Az emlékezet rétegei. Korall, 2010. 5–34. (továbbiakban: Keszei. 2010.) Keszei a Pannonhalmi Bencés Gimnázium diákjainak 1956-os visszaemlékezései alapján értékeli az emlékező közösségek működését.
[622] Pataki. 2003. 27.
[623] Mérei Ferenc: Társ és csoport. Budapest, 1989. 28. (továbbiakban: Mérei. 1989.)
[624] Az interjúk 2017 és 2022 között készültek. Ezen időszak alatt a Covid19 járvány jelentősen hátráltatta a személyes beszélgetések megvalósulását, ezért néhány interjú interneten keresztül, videó beszélgetések formájában készült el. Néhány esetben a megkeresett interjúalanyok – korukra vagy elfoglaltságaikra hivatkozva – előrre összeállított kérdéseket kértek és azokra válaszoltak. Ezekből a visszaemlékezésekből is megjelenítésre kerülnek részletek. Interjúalanyaim nevét nem, monogramjukat néhány esetben közlöm. A visszaemlékezések során megnevezett személyeket, volt tanárok nevét viszont közreadom. Az interjúk és visszaemlékezések a szerző tulajdonában vannak.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

VII/2. A piarista oktatás emlékezete

A Kecskeméti Piarista Gimnáziumban végzett (M. J.) interjúalanyom, aki az 1960-as évek végén, a 70-es évek elején volt az iskola tanulója, és családjáról elmondta, hogy:

> *„[…] Édesanyám egyedül nevelt. Édesapám két hónapos koromban meghalt. A 2. világháború következménye, tüdőlövés és fogság. […] Családi körülményeim: kitelepítés, nagyon szerény anyagi körülmények, édesanyám gyógyszerész asszisztensként dolgozott, három lánytestvére pedagógus lett, ők hitehagyó életet éltek. Édesanyám a férfias nevelés [híve] és hithű katolikusként úgy gondolta, hogy rám fér egy komoly nevelés. Ez volt az elsődleges szempont.”*[625]

A második világháborút, az ott szerzett sérülést és fogságot túlélő apáról további információk nem hangoztak el, ahogy a család kitelepítésének okára sem derült fény, azonban a családfenntartóvá váló édesanya szándéka gyermeke iskoláztatásával, jövőjével kapcsolatban kiolvasható. A édesanya gyermekét „hithű katolikusként” a szerzetesek nevelése által kívánta „komoly nevelés”–ben részesíteni, így került Kecskemétre középiskolába interjúalanyom, ahonnan a következő emlékekről mesélt:

> *„[…] Nyolcvanan voltunk összezsúfolva egy nagy hálóteremben. Középen vályúszerű mosakodóhely. Meleg víz nem volt. Eleinte nagyon nehéz volt kiszakadni az anyai biztonságból. […] De gyakran jött látogatni és mindig biztatott, hogy ez jó nekem. A későbbiek folyamán jobb lett a helyzet, mert kiemelt hálóba kerültem, ahol tízen voltunk, felügyelet nélkül tanultunk.”*[626]

Iskolai osztálytársairól, valamint az iskola diákságának összetételéről és az intézmény légköréről megjegyezte azt, hogy:

> *„[…] a és b osztály volt. Az a-ba jártak, akik papi hívatás gondolatával foglalkoztak. A b-ben sok pesti hitetlen, elkényeztetett gyerek volt, akiket a szülők kicsaptak, hogy nevelje őket az iskola. Kb. húszan voltunk olyan szándékkal, hogy esetleg a papi hívatást választjuk, ez a vegyes hatás azonban, a b-s tanulók kivagyisága, pesti vagánysága sokakat elbizonytalanított és a hitetlenség irányába fordított. Abból az évfolyamból egyedül lettem pap, rajtam kívül még egy görög pap is lett. De ő a hívatását titkolta.”*[627]

[625] Interjú dr. Medvegy Józseffel. (2021.03.04.)
[626] Interjú dr. Medvegy Józseffel.
[627] Interjú dr. Medvegy Józseffel.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Az anyakönyvekben nem fedezhető fel a lakóhely szerinti osztályonkénti elkülönítés szándéka, ezért ebben az esetben valószínűleg az adott évfolyam sajátossága lehetett a pesti diákok magas száma a b osztályban. A „hitetlen, elkényeztetett" diákokkal szemben azonban nyilvánvaló az ellenszenve. A gimnázium tanárairól ugyanakkor mindvégig megbecsüléssel és tisztelettel szólt interjúalanyom.

> *Tanáraim közül sok nagyszerű, hivatásának élő papot ismertem meg. Nagyon szigorúak voltak. Takács Ervin, Lukács László, Tuba Iván, Etele György, Pázmándi tanár úr, Helyes tanár úr, Veszprémi tanár úr, Santora Mihály tanár úr. Akiket gyorsan fel tudok sorolni! Komoly tanulás volt, minden napnak megvolt a tétje.*[628]

Az iskola oktatásának színvonalát és a támasztott szint teljesítésének mértékét is magasra értékelte.

> *„[…] A légkör nehéz volt végig. A sok tanulás kitöltötte az időnket, mert a vidéki iskolák pl. az orosz nyelvet hanyagolták, ott meg [Kecskeméten] a legszigorúbban vették. Kitűnővel mentem oda, de pl. oroszból mindig közepes voltam. Az érettségim jelesre sikerült. […] A légkör számomra kemény volt. Az említett sok tanulás és a pesti vagányok miatt. Katonás fegyelem volt, az otthon hiánya végig kisért. Ehhez képest, mivel utána rögtön két évig katona voltam Lentiben, a katonaság számomra a mennyország volt.*[629]

Interjúalanyom az iskola légkörét „nehéznek" és „keménynek" értékelte a tanulás mértéke, az otthon hiánya, valamint a katonás légkör miatt, amit későbbi élethelyzetével, katonaéveivel állít párhuzamba. A katolikus nevelésnek az egyházi gimnáziumnak viszont nagy jelentőséget tulajdonít, arra mint „oltalmazóra" emlékszik vissza:

> *„[…] Édesanyám szeretetteljes ösztönzése nyomán, ami a papi hívatásra vonatkozott, léptem be az intézmény falai közé, mint ennek a lelkületnek igen megfelelő hely. Az intézmény oltalmat nyújtott az ateista tengerben. Természetesen a hitoktatáson keresztül fel lettünk készítve az ideológiai harcra, tanították velünk az ateizmus filozófiai cáfolatát.*[630]

Ugyanakkor nem csak védelmező várként tekint vissza gimnáziumára, hanem mint arra a helyre, ami fel is készítette az ateista világ elleni ideológiai harcra.

> *„[…] Az intézmény szilárdan állt. Politikai jellegű behatásról nincs tudomásom. Inkább sok fegyelmezetlenségről volt tudomásunk, amik az intézmény szigorú*

[628] Interjú dr. Medvegy Józseffel.
[629] Interjú dr. Medvegy Józseffel.
[630] Interjú dr. Medvegy Józseffel.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

házirendjét érintették. (pl. esti kiszökések) Viszont említettem azt a bizonyos pesti társaságot, akiknek viselkedése, hangos megnyilatkozásai, cigarettázásai, káromló megnyilvánulásai igen nagy kárt okoztak sokak lelkében.[631]

Diákévei alatt minden bizonnyal a „pesti vagányok" viselkedése gyakorolta a legnagyobb – és egyben negatív – hatást a visszaemlékezőre, mivel az többször is felidézésre került a múltidézés alkalmával. Azok viselkedéseit, kihágásait nem tudta tolerálni, az iskoláról viszont újfent pozitívan fogalmaz, azt mint „szilárd" intézményt említi. A gimnáziumok közötti kapcsolattartásról feljegyzi, hogy:

„[…] Nem volt sok kapcsolat. Egyszer egy évben a katolikus lánygimnázium tanulói jöttek bálozni hozzánk. A rangsort mindenki tudta, hogy a Pannonhalma és Budapesti Piaristák az elit, a többi gimnázium másodvonalas volt.[632]

A testvérosztályokkal való kapcsolattartás nemcsak a diákok ismerkedését, hanem az intézmények közötti érintkezés lehetőségét is biztosította. Egyúttal egy rangsort is felállít a katolikus gimnáziumok között, a számára kedves iskoláját, „bástyáját" a „másodvonalasak" közé sorolva.

„[…] A nevelés szempontja volt a fontos. Kibírtam és nem futamodtam meg, mint azt sokan megtették. Megtanítottak a rendszeres tanulásra. Az órákra keményen kellett készülni. A rendre és fegyelemre való szoktatás helye volt a gimnázium. Nehéz volt az a négy év. De utána akár a katonaság, akár az egri, majd a budapesti papnevelő intézetben eltöltött évek szinte játéknak tűntek.[633]

Nehéz négy évként tekint vissza gimnazista korára M. J., de azok megtanították sok mindenre, így az azt követő kihívások már csak játéknak tűntek számára.

„[…] Kecskeméten a modernizálás folyamatos volt. Még megértem, hogy az intézményen belül épült fel egy új ebédlő. S nem kellett a gimnázium épületének alagsorába járni. Még annyit, hogy a gimnázium felét birtokolta a gimnázium, a másik felében egy világi általános iskola működött, ami a rendszer jellemzője volt, hogy van ugyan katolikus oktatás és gimnázium, de csak csonkoltan, nehéz, leszorított körülmények között működhetett. Ez a lelkület és tapasztalat ránk is átsugárzott."[634]

[631] Interjú dr. Medvegy Józseffel.
[632] Interjú dr. Medvegy Józseffel.
[633] Interjú dr. Medvegy Józseffel.
[634] Interjú dr. Medvegy Józseffel.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Végül az intézmény fejlesztéséről, és annak körülményeiről ejtett szót, az épület megosztottságát, „leszorított körülményeit” pedig olyan rendszersajátosságként értékeli, ami a diákokra is átsugárzott.

S. L.[635] beszélgetése során szót ejtett arról, hogy Kecskeméten az ő osztályából 21 fő készült papnak, akikből természetesen nem mindenki lett pap, de nagyobb részt teológiai tanulmányokat folytattak. A kecskeméti iskola hangulatára családiasként emlékezik vissza, a diákok ellátását pedig a piaristák tanyája segítette, ahol gyümölcs- és szőlőtermesztés, valamint sertéstenyésztés folyt, a gimnázium ellátására. Kecskeméten a politechnika képzés a helyi konzervgyárban folyt. Egyháztól távolabb álló, kevésbé vallásos diáktársai is voltak, de azok szülei sem voltak pártvezetők vagy párttagok.

F. B.[636] visszaemlékezésében elmesélte, hogy idővel kialakult a gimnáziumokra jellemző beiskoláztatási körzet, ahonnan általában a diákság érkezett. Nem kizárólagosan, de általánosan elmondható, hogy Kecskemétre legtöbben az Alföldről és az ország északi, keleti területeiről érkeztek tanulók.

VII/3. A bencés oktatásról

A győri Czuczor Gergely Bencés Gimnázium öregdiákja szintén a 70-es évek elején szerzett érettségit. Családi hátteréről és iskolaválasztásának hátteréről megjegyzi, hogy:

> *„[…] a családban és a helyi egyházközségben kialakult és lassan formálódó papi hivatással érkeztem a győri Czuczor Gergely Bencés Gimnáziumba.*[637]

Iskolája, kollégiuma és diákévei meghatározó emlékei volt, hogy:

> *„[…] olyan osztályba kerültem, ahol csak két osztálytársam jött a városból. A többiek elsősorban Dunántúlról, Budapestről és Észak-Magyarországról verbuválódtunk. Nagyobb részt tehát kollégisták voltunk. A kicsiknek a gimnázium emeleti termeiben, a nagyoknak a rendházban volt a kollégiuma. Néhányan viszont albérletben laktak a városban. Érthető módon így a kollégiumi és gimnáziumi emlékek egy kicsit keverednek, és a kollégium legalább akkora hatással volt ránk, mint maga az iskola. Hiszen sok időt töltöttünk együtt és a nevelőtanár bencés atyákkal is közvetlenebb kapcsolat alakult ki, mint az iskolában.*[638]

[635] Interjú dr. Sedon Lászlóval. (2021.07.31.)
[636] Interjú Futó Bélával. (2022.01.07.)
[637] Interjú dr. Ternyák Csabával. (2022.12.10.)
[638] Interjú dr. Ternyák Csabával.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Ebben az esetben tetten érhető a kollégiumi nevelés jelentősége,[639] melynek – ahogyan azt korábban már láttuk – az ÁEH is nagy jelentőséget tulajdonított, és az anyakönyvek alapján pedig az volt megállapítható, hogy a kollégium hiánya Szentendrén nagyfokú hátrányt jelentett az iskolának a beiskoláztatási versenyben. Interjúalanyom is lényegesnek tartja a nevelés ezen formáját, a társakkal és nevelőkkel együtt töltött idő, és az iskoláénál „közvetlenebb" kapcsolat miatt. Fontos továbbá, hogy csupán két helybéli osztálytársa volt, ami jelzi egyrészt az iskola kiterjedt és országos vonzáskörzetét, valamint, hogy hogyan sikerült lakhatást biztosítani azoknak a tanulóknak, akiknek elhelyezéséhez nem volt elég kollégiumi férőhely. Ezáltal is könnyebben érthető meg az iskolák igénye a kollégiumi létszámok növelésre.

> *„[…] Nagyon hálás vagyok a bencés atyáknak, hogy a gimnáziumi évek alatt ez erősödött bennem. [a papi hivatás.] A szerzetesi nevelés nem annyira a gimnáziumban, mint inkább a kollégiumban volt tetten érhető. Bár nagyon megkedveltem több tanáromat is, arra soha nem gondoltam, hogy szerzetes is lehetnék. Ruttmayer Ince, Jávor Fidél és Cziráki László, valamint Korzenszky Richárd atyák nagyon kedves kollégiumi nevelő tanáraim voltak. Sok hasznos dolgot tanultam tőlük az életre, mint a fényképezés titkai, a vakon gépelés tudománya, a fegyelem, a nyelvek szeretete, engem mégis mindig a plébániai papi ideál vonzott.*[640]

A kollégiumi nevelés fontossága visszatérő motívum a visszaemlékezésben, de abból az is kiderül, hogy az „életre" készítette fel ez az iskolai diákjait, valamint a kötelező tananyagon túl egyéb hasznos tudásra is szert tettek az odajárók.

> *„[…] Az orosz tanárunkat és ennek következtében a nyelvet sem kedveltem. Ő nagyon szigorú volt, gyakran megemelte a hangját és megalázta azokat, akik nem ütötték meg az általa elvárt szintet. Elsősorban neki volt köszönhető, hogy több osztálytársam kihullott a rostáján és nem a bencés gimnáziumban szerzett érettségit.*[641]

Példát a magas színvonalú oktatásra és az intézményből történő „kihullásra" ez esetben is olvashatunk, ahogy az orosz nyelv tanulásának nehézsége is újból megjelenik.

---

[639] A kollégiumi nevelés történetéről, jelentőségéről és sajátos pedagógiai lehetőségeiről részletesen lásd: Pálvölgyi Ferenc: A kollégiumi nevelés évszázadai. Mester és Tanítványa, 2007. 15. 9–21. (továbbiakban: Pálvölgyi. 2007.); Csertán Károly – Varga Benedek: Bentlakásos kollégium Pannonhalmán. Mester és Tanítványa, 2007. 15. 64–72. (továbbiakban: Csertán. 2007.)

[640] Interjú dr. Ternyák Csabával.

[641] Interjú dr. Ternyák Csabával.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

> *„[…] Erről természetesen nem beszélt senki, de ezt valahogy mindenki tudta. Egyébként csak később értettem meg, hogy a pannonhalmi és győri bencés gimnázium között az volt az egyik különbség, hogy míg Pannonhalmán a „megbízhatóbb" tanárok taníthattak, addig Győrött, akkor úgy mondták, a „reakciósabb" elemek. Azt az érzést viszont, hogy mi üldözött egyház lennénk, soha senki nem táplálta belénk, az nagyon veszélyes lett volt számukra, de ezt úgyis mindenki a levegővel együtt szívta magába.*[642]

A pártállam egyházüldöző hangulata átjárta az intézményt, arról mindenki tudott, és a „levegővel együtt szívták" magukba, de az iskola azt nem táplálta vagy erősítette diákjaiban. A gimnáziumok tanári kara között az államhoz fűződő viszonyuk alapján állít fel különbséget, és úgy véli, az államhoz lojálisabb bencések Pannonhalmán, míg az azzal kritikusabbak Győrben oktattak.

> *„[…] Itt meg kell emlékeznem Jáki Teodóz atyáról, aki az éneket tanította és bevezetett bennünket a klasszikus zene szeretete mellett a népénekek világába is. Külön tehetsége volt ahhoz, hogy a bencés diák identitást és emiatt valamiféle büszkeséget kialakítson bennünk. Talán ennek is köszönhető, hogy éves osztálytalálkozóinkon több olyan egykori osztálytársunk is rendszeresen részt vesz, akik nem velünk együtt érettségiztek, mert az orosz nyelvi nehézségek miatt eltanácsolták őket. Elég volt egy vagy két év közös élmény, és az ilyen erős kohéziót teremtett.*[643]

Az atya említése jól példázza a szerzetesi gimnáziumok nevelő tevékenységének egyik eredményes terepét a közösség formálásában és az összetartozás élményének kialakításában. Mindegyik iskoláról és azok szinte összes évfolyamáról elmondható, hogy erős és aktív öregdiák hálózattal (szövetséggel) rendelkezik, amit a „mi tudat" és az „együtt" élmény alapvetően határoz meg.

Az iskolák közötti szoros kapcsolatról nem számolt be, arról csupán az érettségik kapcsán jegyezte meg, hogy azokon az elnökök más szerzetes iskoláinak tanárai, esetében piarista atya volt. Arra a kérdésemre, hogy mennyire érezték diákéveik alatt a pártállam egyházüldöző tevékenységének eredményeit, vagy annak „szigorú tekintetét", úgy válaszolt, hogy diákfejjel nem tudták, hogy a szigorú tekintet a diktatúráé, valamint:

[642] Interjú dr. Ternyák Csabával.
[643] Interjú dr. Ternyák Csabával.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

„[…] Azt pedig, hogy a vonaton a határsávhoz közeledve igazoltattak bennünket, fel sem tűnt, hiszen minden utassal ezt tették.[644]

Az egyházmegyék vagy egyházközségek által nyújtott ösztöndíjakról elmondta, hogy:

„[…] A rászoruló családok gyermekei kaphattak ilyen támogatást, amely a kollégiumi ellátás díját csökkentette. Emlékeim szerint elsősorban azokra vonatkozott ez, akik a papi hivatás iránt érdeklődtek. Plébánosom segítségével én is felkerültem arra a néhány fős listára, akik ebben a támogatásban részesültek. Ezek közül néhányan papok lettünk, de sem én, sem azok, akiknek az élete más irányt vett, nem éreztünk ilyen jellegű elvárást.[645]

VII/4. Ferences nevelés

A nyugalmazott szerzetes-tanárral folyt beszélgetés során a szentendrei gimnáziumról megemlítette, hogy „erős sajátossága", hogy ott korábban iskolája a rendnek nem volt, ami miatt „egy halálra ítélt épületet kaptunk, amiben elvileg ki kellett pusztulnia, egy iskola életnek"[646], ami egy csendőrlaktanya volt, ami még 1977-ban is szörnyű épület volt. Ekkor nagyon lelkes tantestület volt, jólelkű, aranyos gyerekek,

„[…]de azért azt hozzá kell tenni, hogy ezeknek a gyerekeknek a háttere, a családi háttere, az meglehetősen zaklatott volt. Hiszen nagyrészben olyan családokból jöttek ezek a gyerekek, ahol a politikai nyomás, politikai üldöztetések, ha nem véres, de üldöztetések miatt bizony a szülők, a nagyszülők nehéz helyzetben voltak. Hát én ezt találtam 1978-ban."[647]

Arról, hogy mely iskolák indulhattak újra, pontos válasszal nem tudott szolgálni, de elmondta, hogy

„[…] a tanítórendek közül azok, akik – hát, hogy is mondjam csak –, nem ellenségesek, kifejezetten és nem nyeglék és makacsok, azok indulhatnak, illetve a ferencesek, akik nem voltunk tanítórend. Az Esztergomi iskolánk megvolt, a Mariánusok azok tanítottak, hosszú–hosszú ideje, és Gyöngyösön is volt régen egy nagyon jó ferences gimnázium, […] de a szegény-rend, a nép közeli szerzetesrend, a jó lesz az nekünk, nem sok vizet fognak zavarni szempontok játszottak közre.

[644] Interjú dr. Ternyák Csabával.
[645] Interjú dr. Ternyák Csabával.
[646] Interjú Kiss Menyhérttel. (2021.11.09.).
[647] Interjú Kiss Menyhérttel.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

A rend több kertjében termelt, hogy az iskolákat és rendházakat megsegítsék. A rendek között pedig élő és nagyon jó kapcsolat volt. Az érettségik kapcsán pedig elmondta, hogy az érettségi elnök mellett volt a miniszteri megbízott (aki általában korrekt ember volt), hogy az érettségi akkreditált legyen, és elfogadják az országban. A szentendrei iskola sajátossága volt a koedukált nevelési forma már az iskola indulásától, egyedüliként a nyolc gimnázium között. Kollégium nélkül, minden diák bejáró diák volt. Eleinte Budapest és a HÉV vonala jelentette az iskola diákságának hátterét, de ez idővel megfordult, a végén alig volt már Budapestről kijáró.

> *„[…] A tanhév, én is kísértem még sokáig tanhévet, ez ugye elindult 7:10-kor reggel a Batthyány térről, külön kocsi volt, le volt foglalva, és tanári felügyelet mellett Pomázig csöndben tanultak a diákok, úgy készülhettek még aznapra, és Pomáztól lehetett, onnantól beszélgetni. Ez volt a reggeli stúdium. Utazó kollégium."*[648]

A kommunista egyházpolitikát satuhoz hasonlította, mivel semmilyen támogatást nem kaptak az állam részéről azonban üldözést igen. A szorítás pedig tipikus volt:

> *„[…] jöttek és megállapították, hogy ez a tanterem kicsi, ez a tanterem szűk, ez a tanterem oktatásra nem igazán alkalmas, és ha beadtunk egy kérvényt, hogy bővíthessünk, hogy méltó iskolát építhessünk, arra nem kaptunk engedélyt. […] Egyik oldalról jött a kritika, hogy az iskola épülete, a felszerelés nem megfelelő, másikról meg az volt a satunak a pofája, hogy engedélyt azért se adunk."*[649]

Az esztergomi gimnáziumról megemlítette, hogy azt mariánusok működtették 1950-ig, akkor azonban nem vállalták a kommunistákkal való együttműködést, ezért meg is szűnt a rendtartomány. A kapisztránusok vállalták fel azt az iskolát is (a szentendreivel együtt), de a korábbi Esztergomban tanító mariánus atyák;

> *„[…] visszamentek, és a kapisztrán tartományi vezetés meg örömmel fogadta őket, mert a kapisztrán provinciában nem voltak képzett, diplomás ferences tanárok. […] Az esztergomi iskolában egy nagyon–nagyon szép együttműködés volt végülis, a régi ott tanító, mariánus atyák, akik visszajöttek, és később tanári diplomát szerző kapisztránus atyák között."*[650]

A papi utánpótlás neveléséről elmesélte, hogy azok a diákok, akik papnak készültek, az egyházmegyéjükben írták meg a felvételi dolgozatot, és akinek gyengébben sikerült, az még nem feltétlenül jelentette, hogy nem került be valamelyik iskolába, csupán egy másik intézménybe járhatott.

[648] Interjú Kiss Menyhérttel.
[649] Interjú Kiss Menyhérttel.
[650] Interjú Kiss Menyhérttel.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

„[…] Egy ilyen speciális egyházmegyei hálózat volt, hogy ne hagyjunk elveszni egy esetleges papi hivatást. Na most ugye szó nem volt arról, hogy követelték volna, hogy hogyhogy te nem leszel pap, amikor nyolcadikos korodban azt mondtad, hogy. […] Minden egyházmegyéből egy paptestvér látogatta ezeket a diákokat, […] a Váradi József atya az egri egyházmegyéből rendszeresen jött és meglátogatta, hát, ilyenkor összejöttünk a suliban, azokat a fiú gyerekeket minden osztályból, kicsiket, nagyokat, akiket az egri egyházmegye támogatott. És ilyenkor kaptak egy kis elmélkedést is. De ilyenkor rendszeresen előjött, hogy keresztény édesapákra legalább olyan szükség van, mint jó papokra. […] Itt a lényeges az volt, hogy a szegényebb, keresztény iskolába járó gyerekek azért támogatást kapjanak. Régen az volt, hogy a tehetősebb plébániák törődjenek a lehető, esélyes papokkal. Ekkor az kifizette."[651]

Az esztergomi felvételi „botrány" kapcsán kifejtette, hogy az egyetemen tanító oktatóval jó szakmai kapcsolatot ápoló szentendrei biológia civil tanár benne volt a feladatlapok összeállításában, és ilyen feladatokat adott ki a gyerekeknek, de nem árulta el, hogy azok lesznek a felvételin. *„De valóban nem volt pedagógiailag bölcs dolog."*[652] Az esztergomi iskoláról kiemelte még, hogy onnan az elmúlt 50 év alatt közel 500 pap került ki.[653]

Közéjük tartozik M. I.[654] is, aki a humán osztályba került körülbelül 14–15 „kispapjelölt" osztálytársával együtt. A reál osztályban is volt kettő–három papnak készülő, de a humán osztályba tudatosan válogatták össze őket. A „kisapa jelölteket" beosztották az atyákhoz a hétköznap reggeli ministráláshoz. A kollégiumi életről megjegyezte, hogy:

„[…] egy héten egyszer volt melegvíz, és akkor lehetett fürödni. A prefektusnak volt a feladata, Szita Illés Teofilnak, hogy előtte délután már ő, elkezdte rakni a tüzet a kazánba, hogy estére legyen a gyerekeknek melegvíz. Olyan hálótermekben laktunk, hogy […] egy nagy hatalmas hodály volt, és nyolcvanan voltunk benne, […] mindenkinek volt egy vaságya, mint a katonaságnál, azt szépen minden reggel be kellett vetni. […] volt három nagy kályha, abba mi fűtöttünk, ki volt jelölve három gyerek, […] a szuterénból kellett felvinni a szeneskannákat a negyedikre. […] de könnyen meg lehet szokni, egyikünk se olyan helyről került oda, hogy kacsalábon forgó palotából.[655]

[651] Interjú Kiss Menyhérttel.
[652] Interjú Kiss Menyhérttel.
[653] Interjú Kiss Menyhérttel.
[654] Interjú dr. Mata Istvánnal. (2022.01.14.)
[655] Interjú dr. Mata Istvánnal.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Miután kiderült az általános iskolában, hogy M. I. egyházi gimnáziumba készül továbbtanulni, a jegyeit lerontották, hogy a felvételi során esélyeit rontsák. De már a családban megtanulták, hogy a politikai dolgoktól távol kell tartaniuk magukat, és csak a tanulásra és vallásra figyelt. A politizáló diákok hamar szem elé kerültek, volt olyan iskolatársa is, akit elvittek a rendőrök, de tud olyan iskolatársáról is, aki orvosi egyetemre öt – hat évnyi próbálkozás után került be, „gondolom addig kellően átmosta magát, hogy felvegyék."[656]

VII/5. Leánygimnáziumi oktatás

Az iskolanővérek oktatásáról elmondható, hogy alapvetően nem gimnáziumi volt, ezért legkorábban alkalmas gimnáziumokat kellett találni, és az épületeknek is csak egy részét kapták vissza. A Svetits gimnáziumban a diákok majdnem teljes létszáma volt bentlakó, közöttük sok görögpapok és kulákok gyermekei. Az évtizedek során egyre több világi pedagógus dolgozott az iskolákban.

Hogy miért a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek Rendje indíthatott újra iskolát 1950-ben, több lehetséges választ sorolt B. Zs.[657]

> *„[…] Több kis okból tevődött össze az igazi, az egyik talán a rendünk neve, ami talán ennek a kommunista diktatúrának szimpatikusabb volt, mint mondjuk az Angolkisasszonyok Rendje. […] A másik, hogy nagyon sok iskolánk volt a háború előtt, ugyanakkor nem feltétlen elit gimnáziumok, hanem nagyon sok népiskolánk, főleg a Dél-Alföldön, még a Délvidéken is, szegény kistelepüléseken általános iskolai képzést folytattunk sok intézményben. Ugyanakkor volt nagy intézményünk is, polgári családok számára is akár, […] amikor nagy eséllyel azt célozta meg az a rendszer, hogy engedjenek is meg nem is, de ne a legesélyesebbeket engedjék, talán Debrecen is azért kerülhetett képbe, mert a kálvinista Rómában azért nem esélyes, ugye hatalmas orosz laktanya volt abban az időben Debrecenben, a fő stratégiai pontja volt a szovjet megszállásnak."*[658]

Arról, hogy a lányok esetében is előfordult-e az egyházmegyék anyagi támogatása, az derült ki, hogy a papok ajánlották híveik gyermekeinek a nővérek gimnáziumait, de nem volt jellemző, hogy anyagilag támogassák azokat. Egy-két olyan papról tud, aki így segítette diákjaikat. A

[656] Interjú dr. Mata Istvánnal.
[657] Interjó Bártfay Katalin M. Zsuzsanna. (2021.08.06.)
[658] Interjó Bártfay Katalin M. Zsuzsanna.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

rend utánpótlása, 70–75 százaléka saját iskoláikból (Patrónából és Svetitsből) került ki, de diákjaik legnagyobb részének, 98 százalékának nem is volt célja, hogy apáca legyen.[659]

> *„[…] A Svetitsben a gyerekeknek a nagy része, majdnem 100 százalékban vidékiek, azt gyakran hallottam, hogy a tandíjat sokszor terményben fizették, hogy hoztak a gyerekkel egy adag krumplit, vagy egy adag almát, vagy akár egy levágott fél disznót is.”*[660]

A rendek kapcsolata egymás között „kiváló” volt, az összetartozást nagyon megélték, és mindegyik gimnáziumban volt kapcsolattartó. A Svetits esetében úgy nézett ki, hogy:

> *„[…] A szentendrei koedukált ferences gimnáziummal nem volt nagyon kapcsolatunk, de a másik öt tiszta fiú gimnáziummal rendszeres és nagyon–nagyon jó kapcsolatunk volt. Sokszor kirándultunk mi hozzájuk, vagy egy közös hétvégére eljöttek a pannonhalmi fiúk, vagy a győri bencés gimnázium diákjai, […] egyébként ezekből lettek házasságok is később. Közösen elmentünk színházba vagy kirándulni, vagy a kecskeméti piáros fiúkkal evezni. […] Szalagtűző bált is így szerveztünk, az esztergomi ferences gimnáziumban találtam testvérosztályt, és előtte két-három hétvégén megtanultuk a nyitó táncot, és eljöttek egy hétvégére és belefért a bál is. […] Ingyen adtunk egymásnak szállást, korlátlanul a nyolc gimnázium. Ez nagyon nagy segítség volt, mert nekünk fontosak voltak mindig a tanulmányi kirándulások, és így be tudtuk járni az országot. […] Hozzánk is jöttek Debrecenbe, mi is mentünk. Az összetartozást nagyon jól megéltük.*[661]

A rend külföldi kapcsolatai nagy segítséget nyújtottak. A nemzetközi kongregáció anyagi támogatása nélkül nem tudták volna az épületeiket karbantartani. Ahhoz német és amerikai támogatást szereztek. B. Zs. a kollégiumi nevelésről megjegyezte, hogy majdnem az összes diák kollégista volt, egy-két debreceni leány járt osztályonként csupán, ezért a diákok és tanáraik is rendkívül sok időt töltöttek egymás mellett, így a szerzetesek jelentléte nagy hatást gyakorolt a diákokra.

> *„[…] a kollégiumi nevelés olyan szinten hatott a gyerekekre, ami egy–egy szaktárgyi órába messze nem fér bele, ahol alapvetően az anyagot kell átadni. Ez nagyon–nagyon sokrétűen hatott a személyiségre, de teljesen szerves egységben volt a tanítással.*[662]

[659] Interjó Bártfay Katalin M. Zsuzsanna.
[660] Interjó Bártfay Katalin M. Zsuzsanna.
[661] Interjó Bártfay Katalin M. Zsuzsanna.
[662] Interjó Bártfay Katalin M. Zsuzsanna.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

A korábban szóba került Szoboszlay András igazgatóról megemlítette, hogy:

> *„[…] mindenki azt gondolja, hogy nagyon erősen ügynök volt, őmiatta mentek el nővérek, […] nagyon nagy pusztítást próbált, egyébként olyan nagyot azért nem sikerült neki, mert összefogtak a nővérek, és nem engedték, és inkább a Szoboszlay igazgatót valahogy sikerült eltüntetni egy idő után. És utána lett először iskolanővér igazgatója az intézménynek. A nővér inkább elvállalta.”*[663]

VII/6. Az iskolák falain túl

Beszélgetőtársam az 1970-es évek elején Pannonhalmán kezdte meg középiskolai tanulmányait, annak ellenére, hogy ő Esztergomba készült, ahol korábban édesapja és unokatestvérei is tanultak. Pannonhalmát nem ismerte, csak annyit tudott, hogy

> *„[…] ez egy jó iskola, és hogy érdemes lesz megbecsülnöm magam, ferences gimnáziumból az előző évben kilenc fiút is kivágtak, mert rendetlenek voltak, […] szegény szüleimnek se hozzak szégyent a fejére meg magamra is vigyázzak. A be nem avatottaknak a naivitásával érkeztem Pannonhalmára és minden reveláció volt számomra, amivel ott találkoztam. Annak ellenére, hogy odahaza is volt egy úgynevezett reakciós automatizmus bennem, hiszen azért a szüleim azt tisztázták, hogy ezzel a Kádár-rendszerrel semmilyen szempontból nem szabad egyetérteni, vagy nem érdemes egyetérteni, de azokkal a finom politikai manőverekkel, amelyekkel a pannonhalmi szerzetes atyánkat fogták meg 56 után egyáltalán nem voltam tisztában.*[664]

Az idősebb görögkatolikus diákok segítettek neki eligazodni Pannonhalmán, később harmadik-negyedik osztályban már kisebb munkákat vállalt a monostorban majd a levendula földeken, de levéltári munkát is vállalt, ami által bepillantást nyerhetett a rend háború utáni történetébe is. Kérdésemre, hogy hogyan foglalná össze a pannonhalmi oktatás lényegét, a következőket válaszolta:

> *„[…] ha én egy nyelvet akartam tanulni, mindig megkereshettem azt az atyát, aki egyénileg is foglalkozott velem. […] meghívott engem a cellájába, ahol a noviciusoknak adott német órát és […] hétről–hétre németet tanulhattam. […] negyedikes koromban, utolsó félév kezdetén megszólított […] nem akarsz egy kis*

[663] Interjó Bártfay Katalin M. Zsuzsanna.
[664] Interjú dr. Orosz Atanázzal. (2022.01.03.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

> *franciát tanulni, és az érettségi előtti két-három hónapban megtanított engem franciául. […] tehát fizetőképesség nélkül nyolc gyermekes családból, akkor még csak heten voltunk testvérek, senki nem tehette máshol, mint Pannonhalmán a szerzetesatyák nagylelkűségéből és jóságából. […] minden rendes tanrenden túl, megtanultunk görögül a gimnáziumi évek során.*[665]

Vagyis, interjú alanyom bencés diákévei alatt négy idegen nyelvvel ismerkedett meg, és sajátított el, amire minden bizonnyal kevés állami gimnáziumban nyílt volna lehetősége, még akkor is, ha hasonlóan fogékony vagy ambiciózus a nyelvtanulás területén. Az iskolában folyó oktatásról elmondta, hogy „előfordulhatott" az is, hogy a délelőtti tanórákon egy-egy bátrabb atya „kifejthette" azokat az „információkat, amelyekkel csak az egyháziak rendelkeztek," és lelkigyakorlatok során is hasonlóan bátor szerzetesek vezették be őket az egyház tanításaiba, vértanúk történeteibe, s általában a hit tudományába. Harmadik osztályos korában indult országos latin versenyen, azonban:

> *„[…] két hónappal utána mondta el az osztályfőnökömnek, hogy első lettem, de nem volt szabad akkor országos első helyet egyházi iskolásnak kiosztani és talán második megosztott helyet kapott két ember és akkor én meg harmadik vagy ilyesmi volt.*[666]

Az egyetemi felvételi eljárással kapcsolatban a következőket idézte fel:

> *„[…] orvosira úgy tudom, hogy nem vették fel az osztálytársaimat, egy Nógrád megyei palóc kisfaluból származó osztálytársam volt a kivétel, lehet, hogy szegénysége és származása okán tudott becsúszni rögtön a felvételin, de budapesti osztálytársaim sokan voltak, és valahogy akkoriban úgy volt, hogy nekik második felvételin lehetett csak bejutni, mert ki volt zárva az első felvételi, a bencés pannonhalmi diákoknak.*[667]

Az egyházmegyei ösztöndíjról elmondta, hogy 80 fős évfolyamunkon, annak negyede plébániai vagy egyházi ajánlással, potenciális papnövendékként kezdte meg tanulmányait a bencés gimnáziumban. Végül azonban az egyházmegyei támogatott potenciális papnövendékeknek jelentkezők „elpárologtak," így osztályából egyedüliként lett pap. A katolikus iskolák közötti kontaktusról elmondta, hogy létezett, ami egyúttal egy rangsor felállítást is jelentett a diákok között.

[665] Interjú dr. Orosz Atanázzal.
[666] Interjú dr. Orosz Atanázzal.
[667] Interjú dr. Orosz Atanázzal.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

> *"[…] Volt kapcsolat és jellemzés is volt, mindig nagyon büszkén mondtuk, hogy a bencések annyira műveltek […] de azért a jámborságban mindig a ferenceseket tartottuk a legelsőknek, és a tanulmányi eredményekben meg a piaristákat. Tehát a pesti piart [budapesti piarista gimnáziumot] azt nem lehetett verni. És nyilván a versenyeredményeiken is látszott az, hogy messze a legtehetségesebb pesti diákokat vették fel. Úgyhogy volt a három iskolafenntartó férfi rend munkája között egy ilyen belső kategorizálás és jellemzés is, amit mindenki tudott. Senki nem vonta kétségbe, hogy az esztergomi vagy szentendrei ferenceseknél jámbor diákok vannak, még a pannonhalmiaknál is jámborabbak vannak.*[668]

Az anyakönyvek vizsgálata alapján jól elkülöníthetővé vált a görögkatolikus gimnazisták jelentős számú csoportja, a fiú és leány gimnáziumban egyaránt. Legmagasabb számban a debreceni Svetits Gimnáziumban és Pannonhalmán volt kimutatható számuk, és a könnyen körülhatárolható kategóriát valamint annak mértékét a görögkatolikus pap foglalkozású apák magas száma érzékeltette. A görögkatolikus, de nem pap gyermekek kiszűrése az anyakönyvek segítségével nem lehetséges, de minden bizonnyal nem kis számban voltak jelen a szerzetesi gimnáziumokban ezek a tanulók is. Erre szolgál példával interjúalanyom is:

> *„[…] amikor a ferencesektől nem kaptam választ, […] édesapám egy volt ferences tanárával, szerzetes pappal találkozott véletlenül egy pesti kirándulás során, és ez az atya arról győzte meg őt, hogy most a bencés gimnázium van felszálló ágban. […] mire leérettségiztem már legalább háromszor annyi és a következő menetben még megduplázódott a görögkatolikus pap gyerekek száma. És velük együtt legalább ugyanannyi civil családból származó érkező görögkatolikus is beiratkozott Pannonhalmára.*[669]

Később – miután külön felvételi vizsgákat kezdtek szervezni Nyíregyházán –a görögkatolikus diákok létszáma még dinamikusabban emelkedett, és „teljes ismeretlenségből lett egy közkedveltség.” Az ifjúság számára iskolán kívül történő „foglalkozás” vagy program szervezésének tiltása ellenére, a gimnáziumok lehetőségeikhez mérten megszervezték ezeket a rendezvényeket. A legismertebb talán a piarista kenutúrák vagy balatoni vitorlázások voltak, Pannonhalma esetében pedig:

[668] Interjú dr. Orosz Atanázzal.
[669] Interjú dr. Orosz Atanázzal.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

„[…] Kenutúrák szerveződtek évről évre és sokakat megmozgatott, […] Feltételezem, hogy mégis kevesebb diákot mozgattak meg, mint a piaristáknak az országos és nemzetközi programjai. A piaristák lebicikliztek Rómába évről évre.[670]

Arról, hogy van-e tudomása olyan diáktársáról, akinek édesapja pártvezető, vagy a pártvezetéshez közelálló jelentősebb beosztású személy lett volna, elmondta:

„[…] Nem tudom elképzelni, hogy az osztályban ilyen pártfunkcionárius szülő lett volna. Osztálytársamat az első év után hazahozták, azért, mert a szülőket Budapesten megfenyegették, hogy ha egyházi iskolában marad a gyerek, akkor elveszik tőlük a lakást.[671]

További adatokkal szolgál még Várszegi Asztrik visszaemlékezése is, aki a bencés gimnáziumok diákjainak társadalmi összetételéről elmondta:

„[…] 1950 után ahogy a bencések visszakapják, akkor is egy sor parasztgyerek, aztán polgárgyerek, mindig volt jelentős pesti származású diák is, osztályidegen és reakciós és egyéb kategóriának megfelelő is. Báró gyerek is volt, gróf gyerek is volt. Nem kivételező iskola akartunk lenni, hanem ezeket máshová nem vették fel. 70-es évek görögkatolikus gyerekek, a görögkatolikusoknak nem volt középiskolájuk. A lányok Debrecenbe mentek a nővérekhez, […] Pannonhalmának volt egy nagyon erős görögkatolikus stábja. 70-es 80-as években városi gyerekek, falusi gyerekek, értelmiségi, orvos családok, nagyon jó volt az arány. 60-as években egyszer fordult elő, hogy pedagógus gyerek került be, de a tatabányai párt rászállt a szülőkre, félévkor ki kellett venni a gyereket az iskolából. Az a mendemonda, hogy Pannonhalmán a pártelemek vagy kiválóságoknak gyerekei tanultak, az kitaláció.[672]

A bencés nevelés sajátosságait abban látja az emeritus főapát, hogy az iskola „összezártságot” jelentett a diákoknak, és megtanultak egy nyelvet beszélni. Később az egyetemeken összetartottak, keresték egymást. A gyerekek vallásos családokból érkeztek a gimnáziumba, ahol hittan órán, Istentiszteleten kellett részt venniük, a katolikus iskola nevelési elveit és oktatását követte mind a két intézményük. Mindez kiegészült a bencés szellemiséggel is, és mindezek együtt jelentik a bencés nevelés sajátosságait. Azonban kitér arra is, hogy ugyanezt csinálták a ferencesek, piarista és a nővérek is. A történelmi és spirituális gyökerek mások voltak, de nagyon sok hasonlóság volt nevelésükben.

[670] Interjú dr. Orosz Atanázzal.
[671] Interjú dr. Orosz Atanázzal.
[672] Interjú dr. Várszegi Asztrik püspök, nyugalmazott főapáttal. (2021.07.21.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

> *„[…] 80-as években, mikor tanítottam is az iskolában, akkor mi a négy szerzetesrendnek rendi nevelői, illegális konferenciát tartottunk. Rendszeresen tájékoztattuk egymást, találkoztunk.*[673]

A diákok nem szerették ugyanakkor az intézményben a monoton pontosságot, és „megélték, hogy ez egy börtön" és a koszt minősége is sok kritikát kapott, „volt, amikor megalapozottan, mert az intézményeink anyagilag nem voltak túl támogatva, nagyon szerényen lehetett élni."
A pártállami egyházüldözésről, annak a bencés rendet ért hatásairól összefoglalta, hogy:

> *„[…] 1957. március 13-án szovjet tankok vették körül Pannonhalmát, akkor jött Győrből egy ellenőrző csapat, a díszterembe összeterelték a gyerekeket és minden egyes gyereknek testi motozás, hogy nincs-e náluk fegyver. Megcsinálták ezt az ellenőrzést Söveges Dávid igazgatónál, a padlást is átjárták, a padláson találtak egy régi sokszorosító gépet, az is bizonyító erejű volt. Dávid atyát délután három - négy között feldobták a gimnázium főbejárata előtt egy nyitott platóra az ÁVO-sok közé, és Győrbe vitték szándékuk szerint a rendőrségre. De olyan brutálisan bántalmazták út közben, hogy a szemüvegét tönkretették, szemüveg beleállt a koponyájába, kórházba kellett vinni.*[674]

Ezt követően Söveges Dávid atya két évig volt börtönben, több bencést elmozdítottak helyéről, két fiatalabb bencésnek pedig el kellett hagynia a rendet. Hosszabb távon pedig a főapát belebukott, lemondott és el kellett hagynia Pannonhalmát. „Az azt követő évek konszolidáltabbak voltak, de mindig voltak fegyelmi ügyek." Az ÁEH 1950-57 között személyesen is jelen volt egy megbízott személyében.

> *„[…] nekünk is egy szobát kellett rendelkezésre bocsájtani. Minden beérkező, adott esetben kimenő levelet átnézett, felbontott, beleszólt a dolgokba. Ez az állapot még Norbert főapát idején is folytatódott. 1964-ben szűnt meg, amikor az állam és az egyház között a „megállapodás" létrejött, akkor enyhítettek itt Pannonhalmán.*
>
> *[…] Komoly küzdelem volt, hogy az állami egyházügyi hivatalnak az emberei szigorúan betartatták és végrehajtatták a szerzetesrendek igazgatóival meg a tartományfőnökeivel az állami törvényeket. És ez addig ment, hogy például volt olyan rendtársam, aki felszentelt pap volt, de nem volt tanári diplomája, még internátusba se engedték be.*[675]

[673] Interjú dr. Várszegi Asztrikkal.
[674] Interjú dr. Várszegi Asztrikkal.
[675] Interjú dr. Várszegi Asztrikkal.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Más szerzetesrendekkel a kapcsolat már az egyetemi évek és katonai szolgálat alatt formálódott, de hivatalos tanári konferenciák, spirituális konferenciák és látogatások is történtek. „Két rivalizáló, versengő iskola a piarista pesti iskola volt és a pannonhalmi." Ugyanakkor nem lehet rangsort felállítani, mivel más volt az iskolák helyzete, földrajzi fekvése és diákjaik családi háttere. Csupán a humor segítségével lehet jellemezni a fiú gimnáziumokat:

> *„[…] én már Budapesten püspökként tanultam* meg *méghozzá ferences diáktól, hogy milyen három dolog nincsen? Szegény bencés, jámbor piarista és okos ferences diák."*[676]

[676] Interjú dr. Várszegi Asztrikkal.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

VIII. AZ ISKOLÁK VONZÁSKÖRZETE

Az anyakönyvek elemzésének segítségével lehetőség nyílt arra, hogy az iskolák vonzáskörzetét vizsgáljam. Mivel a dolgozat elsősorban társadalomtörténeti kérdésekre kíván válaszokat találni, a térképek részletes elemzésétől eltekintettem. Azonban fontos megvizsgálni azt, hogy a diákoknak, olykor a szülőknek mekkora távolságot kellett leküzdeniük a gimnáziumba történő eljutáshoz. Ez amiatt is lényeges, mert az intézményekben nagyobb részében kollégium is működött, így lehetőség nyílt a távolabbi vidékekről történő beiskolázásra, ami azonban sokszor nem kis terhet rótt a diákokra.

A vizsgálat során véletlenszerű mintavételt alkalmaztam, ezért az időszak elejéről (1950/51), közepéről (1975/76) és végéről (1989/90) választott évfolyamok anyakönyveiből rögzítettem adatbázisba a diákok lakhelyét. Az így kapott adatokat megyei bontásban térképen ábrázoltam. A fejezteben nem törekszem részletekbe menő településföldrajzi elemzésre, hiszen az egy önálló kutatásnak megfelelő vállalkozás lett volna, sokkal inkább egy átfogó kép megjelenítésére törekszem. Célom annak ábrázolás, hogy az érintett iskolát milyen arányban látogatták az egyes megyékből, mivel a települések közötti kapcsolatok egyik eleme az oktatás.[677]

4. és 5. térkép. A pannonhalmi és győri bencés gimnáziumok vonzáskörzete, véletlenszerű mintavétel alapján.

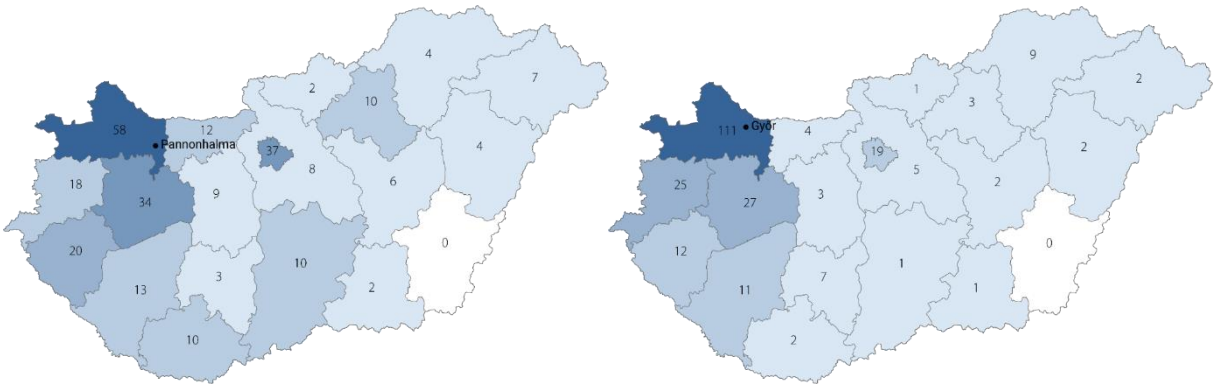

[677] Bőjtös. 2000.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

1950-51-es tanévben az 1950-es megyerendezés előtti megyerendszer alapján adminisztrálták a tanulók lakóhelyét. Ennek értelmében Kecskemét, Lajosmizse, Kiskőrös, Soltvadkert, Kiskunfélegyháza, Kunszentmiklós, Lakitelek egészen Jánoshalmáig bezárólag, Pest megyéhez tartoztak. Ezek a települések az 1950-es megyerendezés által kijelölt új megyehatárok szerint kerültek felvezetésre az adatbázisba.

A Pannonhalmi Bencés Gimnázium térképe alapján jól látható, hogy a mintába került diákok nagy része az iskola közvetlen környezetéből érkezett, azonban az is látható, hogy országos beiskolázással rendelkezett. Budapest egy jelentős utánpótlásbázist jelentett az iskola számára, Békés megyéből ugyanakkor nem kerültek a mintába gyermekek. Ez valószínűleg csak véletlen, és más évfolyamokon megtalálható volt ebből a megyéből származó diák is, de az arány jól jelzi, hogy a jelentős távolság leküzdése a korabeli közlekedési viszonyok mellett eredményezhette a pannonhalmi iskolától való távolmaradást. de azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy egy protestáns térségről van szó.

A Győri Bencés Gimnázium hasonló képet mutat a pannonhalmi iskoláéval, azonban itt a legtöbben a városból és környékéről látogatták az intézményt. Ezek alapján egyértelműen nevezhető győri, vagy Győr-Moson-Sopron megyei gimnáziumnak. Érdekes megfigyelni, hogy a mintába itt sem került be Békés megyei gyermek, a fővárosból azonban nem olyan nagy az érdeklődés, mint a rend másik iskolája iránt.

6. és 7. térkép. Az esztergomi és szentendrei ferences gimnáziumok vonzáskörzete, véletlenszerű mintavétel alapján.

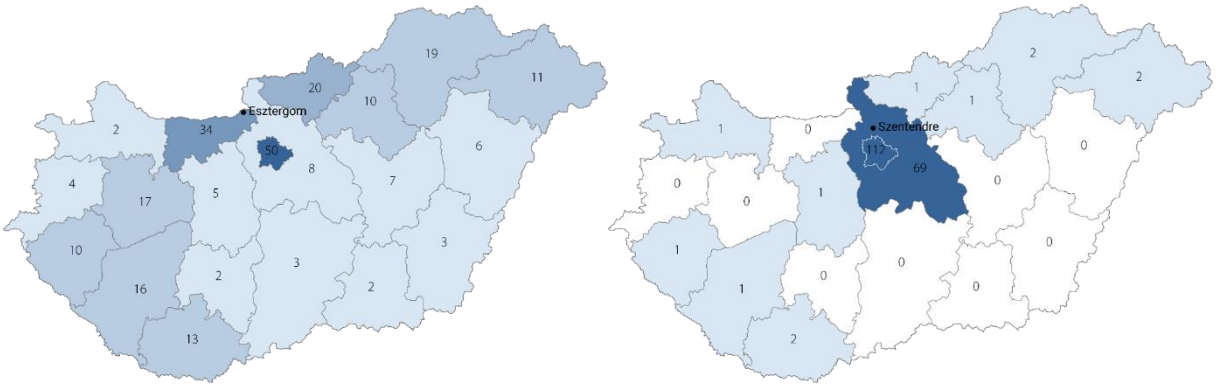

Az Esztergomi Ferences Gimnáziumban ugyanakkor szép számban voltak jelen a budapesti diákok, és az ország más tájairól is szép számban érkeztek a Magyar Sionba tanulni. Ebben minden bizonnyal szerepe volt annak is, hogy itt (Pannonhalmához hasonlóan), minden

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

diák kollégista lehetett. Saját megyéjéből is többen látogatták, a bencés területekről viszont csupán elvétve jártak ide fiatalok.

A legkisebb vonzáskörzettel a szentendrei iskola rendelkezett, ami nem is meglepő, ha figyelembe vesszük azt, hogy itt nem működött kollégium. Ennek ellenére egy-két fiatal távolabbról is az iskola diákja lett, de egyértelműen szentendrei, budapesti és Pest megyei intézménynek tekinthető az egyetlen, a korszakban koedukált szerzetesi gimnázium.

8. és 9. térkép. A budapesti és kecskeméti piarista gimnáziumok vonzáskörzete, véletlenszerű mintavétel alapján.

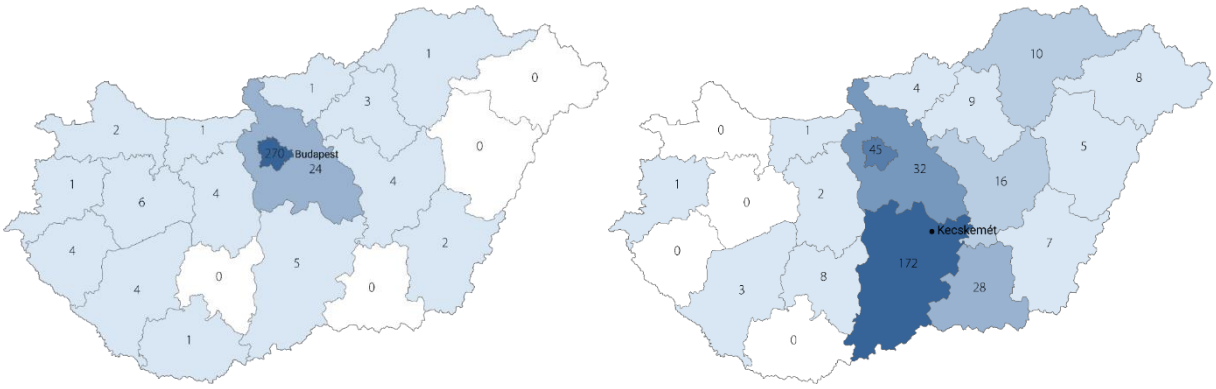

Nagy hasonlóságot mutat a Szentendrei Gimnáziummal a Piarista rend fővárosi iskolája. Egyrészt, mivel kijelenthető, hogy az a budapesti diákok intézménye volt, másrészt mert a távolabbi megyékből érkező diákok száma elenyésző.

A rend kecskeméti gimnáziuma, mely a legtávolabb esik a többi fiú gimnáziumtól szintén fogadott távolabbi megyékből is tanulókat, de közvetlen környezete adta legtöbb diákját. A dunántúli, bencés vidékről azonban csekély érdeklődés ábrázolható. A főváros és Pest megye azonban itt is jelentős számban képviseltette magát, és Esztergom után ide jártak legtöbben Borsod megyéből, amely az elemzés alapján a legtöbb hallgatót biztosította a keleti megyékből.

A leány gimnáziumokról elmondható, hogy országos vonzáskörzettel rendelkeztek, és a legkiegyensúlyozottabb eloszlás ezen iskolák diákságában fedezhető fel földrajzi szempontból. Természetesen Debrecenben is a közvetlen környezetéből keresték legtöbben a gimnáziumot, de a környező megyék magas aránya kiemelkedő a többi gimnáziumhoz képest. Ennél az iskolánál a legkevésbé tapasztalható a fővárosi érdeklődés. Ez nem meglepő, hiszen a Patrona Hungariae volt a budapesti katolikus lányok célpontja, amellett, hogy ez az intézmény is országos lefedettséget mutat.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

10. és 11. térkép. A debreceni és budapesti Szegény Iskolanővérek gimnáziumainak vonzáskörzete, véletlenszerű mintavétel alapján.

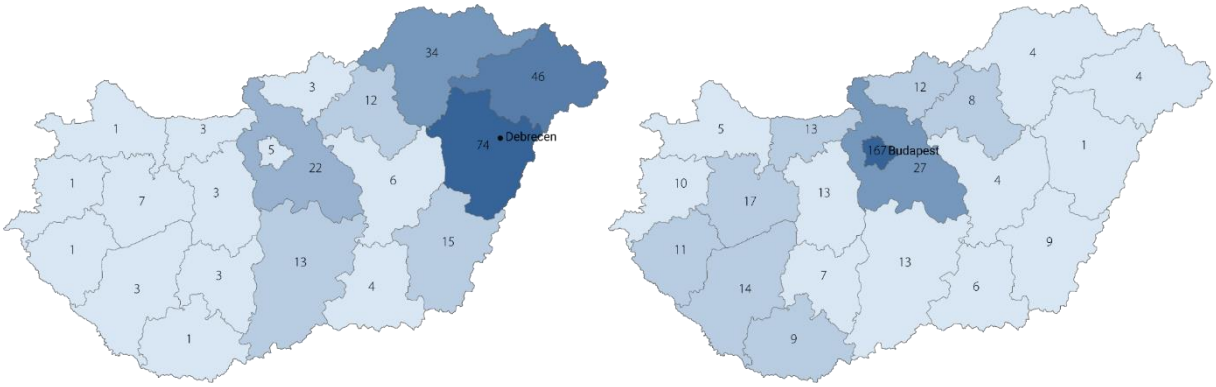

Összegezve kijelenthető, hogy az esztergomi, győri, pannonhalmi és a két leány gimnáziumok országos vonzáskörzettel rendelkeztek, a mellett, hogy a legtöbb diák közvetlen környezetükből látogatta azokat. A szentendrei és a budapesti piarista iskolák fővárosi és pest megyei iskoláknak tekinthetőek, a kecskeméti gimnázium pedig leginkább a Duna–Tisza közéből fogadott tanulókat.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

IX. ÖSSZEGZÉS

Disszertációmban arra vállalkoztam, hogy feltárjam az iskolák életére kifejtett pártállami kontroll formáit és szintjét, hogy ábrázoljam a diákság társadalmi hátterét, és azt, hogy tetten érhető-e a Horthy-korszak társadalmi szerkezetének felszámolására, illetve a „két osztály egy réteg" szocialista társadalomkép megalkotására irányuló állami törekvés hatása. Fel kívántam fejteni, hogy mi motiválhatta vagy „kényszeríthette" a szülőket ezen iskolák választására. Végül arra voltam kíváncsi, tekinthető-e egyfajta ellenállási formának vagy az „alávetettség racionalizálásának" ezeknek a gimnáziumoknak a választása, és hogy milyen sajátosságok ragadhatóak meg a gimnáziumok miliőjében. Az iskolák vonzáskörzetében országos lefedettséget valószerűsítettem.

A kutatott időszakban 1950 és 1990 között, csökkent ugyan a katolikus egyház és a szerzetesrendek társadalmi befolyása – amit a pártállam célként meg is fogalmazott –, de iskoláikon keresztül a szerzeteseknek mindvégig élő társadalmi összeköttetése maradt. Ahogyan a vallás sem szűnt meg, és a katolikus gimnáziumokat sem zárták be, ellentétben az ÁEH jövendöléseivel és a politikai bizottság céljaival. Vagyis a szerzetesrendek a politikai diktatúra egyházüldözése alatt folytatták működésüket, még ha az üldözés mértéke változott is.

A szerzetesrendek a katolikus egyház részeként, egyúttal állandó igazodási pontjaként és kultúrájának örökítőjeként voltak jelen a szocializmus évtizedeiben. Földrajzilag, társadalmilag, de akár teológiai értelmében is összekötő kapcsot képeztek a szerzetesrendek a világegyházzal és (diákjaikon keresztül) a magyar társadalommal. Az oktató-nevelő tevékenységük által számos fiatalt formáltak keresztény emberré, és művelték több generáció katolikus értelmiségét. A hivatalos egyház egy élő részét testesítették meg, még ha gúzsba kötve is. A keresztény kultúra folytonosságában pedig jelentős hidat képeztek a korábbi századok és a diktatúra után következő generációk műveltsége között.

Ahogy azt korábban láthattuk, az anyakönyvek adatainak értékelése során megállapíthatóvá vált, hogy az iskolák diákságának társadalmi háttere intézményenként eltéréseket mutat, de azok leginkább szakmunkás és értelmiségi hátterűnek nevezhetők. Szép számban jelentek meg a társadalom különböző szintjein elhelyezkedő személyek gyermekei is az iskolákban, a pártot irányító magasszintű állami vezetők kivételével.

Az iskolafelhasználó szülők arányának iskolánkénti eltéréseit leginkább az iskoláztatáshoz való hozzáférés lehetőségeinek különböző mértéke befolyásolta. A levéltári

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

iratokból és interjúkból arra következtethetünk, hogy a vallásosság, vallásgyakorlás összeségében jellemzőnek tekinthető a diákság körében és szülői hátterében egyaránt.

A Horthy-korszak társadalmi szerkezetének felszámolására tett lépések hatásai kitapinthatók az anyakönyvek segítségével, a korszak elején deklasszálódott nagyszámú család jelenléte az iskolákban jól ábrázolható. A „két osztály egy réteg" szocialista társadalomkép megalkotását célzó állami törekvések hatása nem, a szocialista korszak társadalomszerkezeti mozgásai viszont jól érzékelhetőek a munkajelleg-csoportok elemzésének segítségével.

A szülők beiskolázási motivációi mögött a vallásos neveltetésben történő részvétel biztosítása bizonyítható a levéltári források, meg inkább az interjúk által. Egyúttal a magasabb szintű oktatás elérése érdekében, egyfajta kényszer is körvonalazható a motivációkban, elsősorban azokban az esetekben, amikor állami középiskolában történő továbbtanulásra nem nyílt lehetősége a diáknak.

A források alapján arra nem sikerült egyértelmű választ adnom, hogy tekinthető-e ezen gimnáziumok választása a szülők részéről egyfajta ellenállási formának. Az viszont igazolható, hogy (bizonyos csoportok esetében) az „alávetettség racionalizálásaként" tekinthetünk ezen intézmények választására. Az a társadalmi csoport, amelyik legkönnyebben tudja biztosítani gyermekeinek a magasabb szintű iskoláztatást – így a gimnáziumi oktatáson túl a felsőoktatást is –, a nagyobb számban van jelen a mintában. Annak ellenére, hogy ezen felsőszintű értelmiségi kategória nyilvánvalóan tisztában volt választásának hátrányos következményeivel gyermeke továbbtanulását illetően, ennek ellenére katolikus iskolát választott. Vagyis már a gimnáziumi jelentkezés időpontjában, a felsőoktatási továbbtanulást megelőző négy évvel racionalizálta gyermeke helyzetét, és tisztában volt azzal, hogy ha hátrányosan is, de ezen az úton hozzáférhet majd a legmagasabb szintű oktatáshoz.

A gimnáziumok miliőjének ábrázolása a levéltári iratokkal és az interjúk segítségével válik bemutathatóvá, ami alapján elmondható, hogy az iskolák magas szintű képzést biztosítottak, amit a követelmények nagyságának gyakori említése bizonyít. Sokszor fordul elő továbbá a védelmező, bezáró intézmény képe is, ami biztonságot nyújtó és igazodási pontot jelentő környezetet formált. További sarokpontot a vallásosság elmélyítése biztosított az iskolák légkörében, amit a szerzetesek állandó jelenléte, elérhetősége tovább erősített. A kollégiumi légkör pedig az „együtt" élménynek, az „együtt megélésnek" biztosított hátteret.

Azt a vélekedést, miszerint a pártvezetők gyermekei katolikus gimnáziumba jártak a vizsgált időszakban, egyértelműen sikerült cáfolnom az anyakönyvek és az interjúk alapján.

A nyolc intézmény közül néhány gyakrabban és nagyobb súllyal jelent meg a forrásokban (Pannonhalma, Kecskemét) mint mások, akikről alig esett szó (Esztergom, Patrona

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Hungariae). Ahol előfordultak a tanári karban, a diákság körében „reakciós” megnyilvánulások, ott az ÁEH és állambiztonság figyelme tágult, és fokozódott az ellenőrzés. Pannonhalma helyzete kivételes, mivel történelmi emlékezete, a főapát politikai súlya és püspök kari tagsága és elhelyezkedése miatt eredendően magasabb fokú figyelmet kapott, mint a többi iskola.

A szocializmus időszakában a szerzetesek gimnáziumai csupán „hírmondói” voltak a korábban jelentős méretű oktatási hálózattal rendelkező, és a társadalom minden szintjén nagy számban oktatást folytató katolikus nevelésnek. Bár jelentős mértékben csökkentette a politikai diktatúra oktatáspolitikája a kultúra áthagyományozásának katolikus formáját, mégis folytonosságot jelentett a régmúlt és a későbbi, rendszerváltást követő korok között.

Ennek ellenére, az ateista oktatáspolitika következményeként – ha a gimnáziumi szintet nem számoljuk – kialakult sajátos vákuum egy egész korszak gyermekeinek esélyét vette el a katolikus neveléstől. Azonban nem nyílt lehetőség a katolikus iskolák számának növelésére, annak ellenére sem, hogy arra létező társadalmi igény[678] mutatkozott a vallásos rétegek[679] körében. Ezt jól szemlélteti a rendszerváltást követő évek – sokszor átpolitizált, és vitáktól sem mentes – oktatási légköre, amit az egyházi iskolák visszaszerzése, újraindítása vagy újak létesítése jellemzett. S az sem véletlen, hogy az 1992-ben induló Educatio társadalmi és oktatási kérdésekkel foglalkozó folyóirat beköszönő száma Iskola és Egyház[680] címen jelent meg, és e témával foglalkozott, ami kifejezte a tudományos élet, vallásos nevelés iránti nagyfokú érdeklődést is. Azóta pedig az egyházi oktatási hálózatok bővülését láthatjuk,[681] minek következtében mára az egyházak váltak az állam után a legnagyobb iskolafenntartókká.

Az egyházi oktatás igénye 1989-ben már társadalmi összefogás keretében is megnyilvánult a Máriaremete–Hidegkúti Ökumenikus Általános Iskola elindításának kezdeményezésében. Legkorábban még a tanácson kellett ismertetni szülők egy csoportjának elképzelését, majd 1990 után már pártok képviselőit megnyerni az iskola fejlesztésének ügyében, de az intézmény létrejötte is kifejezte – mások mellett – az ateista oktatás elutasítását. Az iskolaszék a bencés rendet kérte fel az oktatás vallásos jellegű kialakításához.[682]

Ami az események másik főszereplőit illet, a szerzetesrendek számára 1989-ben nyílt lehetőség – az 1950. évi 36. számú törvényerejű rendelet hatályon kívül helyezésével –

[678] Tomka. 2005b. 494.
[679] 1990-ben az ország felnőtt lakosságának fele (51%) nyilatkozta azt, hogy vallásos, a vallásosság formáját feltáró kérdés esetén pedig „az egyház tanítása szerint” és a „maguk módján” vallásosak összesen a felnőtt népesség kétharmadát tették ki. Kovács – Lajtos. 1998. 587.
[680] Kozma Tamás: szerk. Educatio, 1. 1992
[681] Papp Z. Attila: Mérve vagyon: az egyházi iskolák néhány oktatásstatisztikai jellemzője. Educatio, 2022. 3. 356–373.
[682] Interjú Geiszter Györggyel, a Máriaremete–Hidegkúti Ökumenikus Általános Iskola iskolaszékének elnökével.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

újraindulásra, szabad működésre. De már 1990 elején 58 női és férfi szerzetesközösség szerveződött újra, 2004-ben pedig több mint 2500 katolikus szerzetes élt Magyarországon, 30 férfi és 70 női rendben.[683]

Dolgozatomban legvégül az iskolák vonzáskörzetének vizsgálatára tértem ki, amiből az derült ki, hogy a szentendrei gimnázium kivételével, országos lefedettségű iskolákról beszélhetünk, bár ennek mértéke eltérő. Jelentős számú a Budapesti diákok száma, általában minden szerzetesi gimnáziumban jelen voltak.

Életutak vizsgálatára nem vállalkoztam, ahogyan az iskolák évkönyveit sem elemeztem részletesen, mivel az túlmutatott volna dolgozatom keretein. Azonban minden bizonnyal érdekes adalékokat nyújtott volna a gimnáziumok történetétnek értékeléséhez. Nem tértem ki jelentősebb történelmi eseményekre sem, mint például 1956, az 1964-es Vatikánnal kötött megállapodás, mivel dolgozatom alapvetően társadalomtörténeti jellegű. Az említett eseményekkel külön-külön is többen foglalkoztak már az iskolák vonatkozásaiban is. A sort még hosszasan lehetne sorolni, itt most csak, mint lehetséges további kutatási irányt villantom fel azokat. Mindezek ellenére bízom benne, hogy sikerült megfelelő formában közelítenem a nyolc szerzetesi iskola történetéhez.

[683] Kovács – Lajtos. 1998. 584.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

IRODALOM ÉS FORRÁS JEGYZÉK

Enciklikák

- Divini illius magistri: XI. Piusz enciklikája a Keresztény nevelésről, 7. pont,
- Gravissinun educationis: a II. Vatikáni Zsinat deklarációja a keresztény nevelésről.

Törvények és rendeletek

- 1945. évi 6. törvény
- 1948. évi 33. törvény
- 1946. évi 7. törvény
- 1949. évi 5. számú törvényerejű rendelet
- 1950. évi 33. számú törvényerejű rendelet
- 1950. évi 36. számú törvényerejű rendelet
- 1951. évi 1. törvény
- 1956. évi 35. törvény
- 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet
- 1961. évi 3. törvény
- 1989. évi 13. számú törvényerejű rendelet
- 1989. évi 17. számú törvényerejű rendelet

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- ÁBTL -3.1.2. M-37076/1
- ÁBTL-3.1.2. M-37789
- ÁBTL-3.1.2. M-37076/3
- ÁBTL-3.1.2. M-17097
- ÁBTL-3.1.2. M-36422
- ÁBTL-3.1.2. M-41643
- ÁBTL-3.1.2. M-38534
- ÁBTL-3.1.2. M-36924
- ÁBTL-3.2.4. K-1835

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

- ÁBTL-4.2-10-23/9/1959

Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltára (MNL – OL)

- MNL-OL-XIX-J-I-1-o-3d-001-0015/1951 (3-d) Káderképzés ötéves terve.
- MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1963 (20-d) Egyházi középiskolák, Római Katolikus Egyházi gimnáziumok (főosztályi értekezlet) katolikus középiskolák ellenőrzési terve.
- MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1964 (25-d) Egyházi középiskolák szerzetesrendek.
- MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1965 (30-d) Egyházi középiskolák, szerzetesrendek, jelentés a középiskolák helyzetéről.
- MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-4/1966 (35-d) Javaslat a művelődési minisztériumban 1966 március 24-én tartandó értekezlet napirendjére.
- MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975. (85.d) Jelentés a szerzetesrendek helyzetéről.
- MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975. (84-d) Jelentés a szerzetesrendek helyzetéről.
- MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1/1975 (90-d) Jelentés a szerzetesrendekről.
- MNL-OL-XIX-A-21-d-0022-0030/1976 (89-d.) „Vatikán” 1.
- MNL-OL- XIX-A-21-d-0026-1976 (215.d) Szerzetesrendek.
- MNL-OL-XIX-A-21-d-0026-1978 (246-d) Szerzetesrendek.
- MNL-OL-XIX-A-21-d-45250/1984 (331-d) „XY”-né, Mátészalka pártfegyelmi ügyében tett panasza a tévé 66 szerkesztőségéhez.
- MNL-OL-XIX-A-21-d-43.861/1984 (333-d) Miklósi Imre levele Dr. Lékai László úrnak.
- MNL-OL-XIX-A-21-d-ÁEH TÜK/1960 007-7. (8.d) Jelentés a szerzetesrendek helyzetéről.

Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltára, (PBFL)

- PBFL. 946/50, Főapáti Hivatal – Iktatott Iratai.

Irodalomjegyzék

- Adriányi Gábor: A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939-1978 – A Mindszenty-ügy. Budapest, 2004.
- Adriányi Gábor: A katolikus egyház története a 20. században. Kelet-, Közép- és Dél-Európában. Budapest, 2005.
- Adriányi Gábor: Egy élet nyomában, önéletrajz. Budapest, 2007.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

- Andor Mihály: Társadalmi egyenlőtlenség és iskola. Educatio, 1. 2001.
- Andorka Rudolf – Csicsman József – Keleti András: A magyar társadalom nyitottságának változásai. Statisztikai Szemle, 10. 1981.
- Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon. Budapest, 1982.
- Andorka Rudolf – Albert Simkus: Az iskolai végzettség és a szülői család társadalmi helyzete. Statisztikai Szemle, 6. 1983.
- Andorka Rudolf: A magyar társadalmi mobilitás nemzetközi összehasonlításának története. Statisztikai Szemle, 8–9. 1986.
- Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásainak long-lineárils elemzése, 1962-1983. Statisztikai Szemle, 2. 1988.
- Andorka Rudolf: Társadalmi változások és társadalmi problémák, 1940–1990. 4-5 Statisztikai Szemle, 4–5. 1992.
- Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásai 1973-tól 1992-ig. Statisztikai Szemle, 2. 1995.
- Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába. Budapest, 2006.
- Balogh Margit – Knausz Imre: Az iskolák államosítása 1948-ban. Párttörténeti Közlemények, 2. 1988.
- Balogh Margit: „Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. Szerk.: Balogh Margit: Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. Budapest, 2008.
- Balogh Margit: Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. Budapest, 2008.
- Balogh Margit: Fakultatív hitoktatás és a konkordátum-fiaskó. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 3–4. 2012.
- Balogh Margit: Egyházak a szovjet rendszerben (1945–1989). Szerk.: Kolléga Tarsoly István: Magyarország a XX. században. Szekszárd, 1997.
- Balogh Margit: Mindszenty József 1892–1975. I–II. kötet. Budapest, 2015.
- Balogh Margit – Szabó Csaba: A Grősz per. Budapest, 2019.
- Bánhegyi Miksa: Gimnáziumunk mai élete. Szerk.: Bánhegyi Miksa: A Győri Czuczor Gergely Bencés Gimnázium jubileumi évkönyve. Esztergom, 1977.
- Barkó Gábor Ágoston: „Puha” és „kemény” diktatúra – a Kádár-korszak szakaszai és a győri bencés gimnázium diáksága az 1970-es években. Polgári Szemle, 1–3. 2021.
- Barlett, Frederic C.: Az emlékezés. Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány. Budapest, 1985.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

- Bedy Vince: A győregyházmegyei papnevelés története. Győr, 1937.
- Berhidai Piusz OFM: A Temesvári Pelbártról elnevezett iskola vázlatos története, Szerk.: Berhidai Piusz OFM: Emlékkönyv Temesvári Pelbárt halálának 500. évfordulója alkalmából. Esztergom, 2006.
- Binder Richárd: Az egyházak elleni politikai, ideológiai harc Magyarországon 1951/52-ben. Létünk, 3. 2010.
- Blaskó Zsuzsa: Kulturális reprodukció vagy kulturális mobilitás? Szociológiai Szemle, 2. (2002)
- Bohán Béla: A magyarországi Kisszemináriumok utolsó három éve a 20. században: 1948-51. Középiskolai oktatás a magyarországi egyházmegyék és szerzetesrendek kisszemináriumaiban az iskolák államosítása után 1948-51 között. Kézirat, (é.n.) szerzői kiadás.
- Borbély István: A szovjet és a kereszténység. Délvidéki szemle, 2. 1943.
- Borsodi Csaba: A szerzetesrendek feloszlatása, működési engedélyük megvonása 1950 nyarán. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 12. 2000.
- Boros Zoltán: A Katolikus Középiskolai Főhatóság. In: Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején. Szerk.: Dénesi Tamás – Boros Zoltán. I kötet. Pannonhalma, 2018.
- Bódy Zsombor: Elitek a két világháború közötti Magyarországon. Századvég, 3. 2017.
- Bódy Zsombor: A mikrotörténelem haszna nagy társadalmi csoportok kutatásában – Néhány módszertani és elméleti megfontolás az újabb, francia nyelvű szakirodalomban. Századvég, 4. 1999.
- Bögre Zsuzsanna: Társadalmi – politikai változások hatása a vallásos identitás alakulására Magyarországon (1948-1990) – különös tekintettel 1948-1964 közötti időszakra. Doktori disszertáció, 2002.
- Bögre Zsuzsanna: Asszonysorsok – Ötvenhatos élettörténetek elemzése. (h.n.) 2006.
- Bögre Zsuzsanna: Hétköznapi ellenállás, reziliencia, generativitás, Egy földalatti szerzetesrend elöljárójának élettörténete. Socio.hu Társadalomtudományi Szemle, 1. 2019.
- Böszörményi Géza: A magyar piaristák 1950-ben: Szétszóratás és újrakezdés. Budapest, 2007.
- Bőjtös Zsuzsanna: Egyházi gimnáziumok vonzáskörzet-vizsgálata 1950-től napjainkig. Szakdolgozat, 2000.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

- Czigány Lóránt: Államosított szavaink átvilágítása, avagy szótáríróink diszkrét bája. Kortárs, 7. 1999.
- Coleman, James Francis: A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. Szerk.: Lengyel György – Szántó Zoltán: Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Budapest, 1998.
- Cúthné Gyóni Eszter: A ciszterci rend története Magyarországon 1945 után: A Ciszterci Rend Zirci Apátsága 1945 és 1981 között. Doktori disszertáció, 2014.
- Csejoszki Mihály: A „visszakapott" Pannonhalmi Bencés Gimnázium oktatásszociológiai vizsgálata (1950 – 1964). Szerk.: Juhász Erika – Chrappán Magdolna: Tanulás és művelődés. Debrecen, 2012.
- Csejoszki Mihály: Katolikus nevelés a politikai diktatúra oktatási rendszerében – a Pannonhalmi Bencés Gimnázium oktatásszociológiai vizsgálata (1950–1990) Magyar Pedagógia, 3. 2012.
- Csertán Károly – Varga Benedek: Bentlakásos kollégium Pannonhalmán. Mester és Tanítványa, 15. 2007.
- Dénesi Tamás – Boros Zoltán Szerk.: Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején I-II-III. Pannonhalma, 2018.
- Drahos Péter: Katolikus iskolák az államosítás után. Educatio, 1992. 1.
- Drahos Péter: A katolikus iskolák államosítása és a következmények. Szerk.: Balogh László: Állam – egyház –iskola. Budapest, 1996.
- Erdős István: A Boldogasszony Iskolanővérek Magyar Tartományának története 1858-1989. Budapset, 2015.
- Erdős Kristóf – Szuly Rita – Tabajdi Gábor – Wirthné Diera Bernadett. Szerk.: Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években. Budapest, 2023.
- Farkas Zoltán: A társadalmi tőke fogalma és típusai. Szellem és Tudomány, 2. 2013.
- Fehér Katalin: Kultúrpolitika és közoktatásügy 1945–1989 között. Szerk.: Kollega Tarsoly István: Magyarország a XX. században. V. 1999.
- Fejérdy András: Tiltott és tűrt utak: szerzetesrendek Magyarországon 1950–1989 között (vázlat). Szerk. Fejérdy András: Hűség és megújulás. A szerzetesi élet Magyarországon 1950–2000. Budapest, 2021. 13–39.
- Ferdinandy Katalin: Dualizmus kori elitiskolák. Educatio, 4. 1995.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

- Ferenci Dóra: Élettörténelem – Életút – történetek elemzése a kommunista – szocialista rendszer tükrében. Szerk.: Ö. Kovács József – Czetz Balázs – Kunt Gergely: Politika és mindennapok. Miskolc, 2007.
- Ferge Zsuzsa: Társadalmunk rétegződése. Budapest, 1969.
- Fleck Zoltán: Interjú Harcsa Istvánnal a társadalmi mobilitásról. Replika, 1. 1991.
- Földes Ferenc: Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon. Szerk.: Földes Ferenc: Válogatott írások. Budapest, 1967.
- Fukuyama, Francis: Social Capital and Civil Society. 1999.
- Gárdonyi Máté: Túlélés – együttműködés – ellenállás. A Katolikus egyház stratégiái a „népi demokráciában". Szerk.: Balogh Margit: Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. Budapest, 2008.
- Gárdonyi Máté: A Magyar Katolikus Egyház önértelmezése a pártállam idején. Vigilia, 1. 2004.
- Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944-1971. Budapest, 1985.
- Gergely Jenő: Katolikus egyház, magyar társadalom 1890-1986. Budapest, 1989.
- Gergely Jenő: Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon. Budapest, 1990.
- Gergely Jenő: A szerzetesrendek 1950. őszi felszámolásának dokumentumai. A Paritásos Bizottság jegyzőkönyvei, 1950. szeptember 19. – november 15. Levéltári Szemle, 1991. 2.
- Gergely Jenő: Egyházak, egyházpolitika 1956-ban. Szerk.: Mózes Mihály – Kozári József: 1956. Tanulmányok a forradalomról. Eger, 2008.
- Grace Davie: A vallás szociológiája. Pannonhalma, 2010.
- G. S. Kirk: A mítosz. Budapest, 1993.
- Gyarmati György: Egyház, sok rendszer és a történelmi idő. A 20. századi magyar egyháztörténet nézőpontjából. Bánkúti Gábor – Gyarmati György Szerk.: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből. Budapest, 2009.
- Gyarmati György: Hatalmi elit Magyarországon a 20. század második felében, 1945–1989. Korunk, 3. 2009.
- Gyányi Gábor: Az elit fogalma és történelmi változékonysága. Korunk, 3. 2009.
- Gyányi Gábor: A történelem, mint emlék(mű). (h.n.) 2016.
- Halász Tibor Nivárd: "Az Istent szeretőknek minden a javukra válik" A magyar ciszterciek növendéknevelő tevékenysége az "illegalitás" éveiben. OTDK dolgozat, 2021.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

- Hankiss Elemér: Proletár reneszánsz. Budapest, 1999.
- Hatos Pál: Szekfű katolicizmusa. Múltunk, 1. 2010.
- Horváth Attila: A vallásszabadság korlátozása és az egyházak üldözése Magyarországon a szovjet típusú diktatúra idején. Polgári Szemle, 10. 2014.
- Horváth Attila: A szovjet típusú diktatúra oktatáspolitikája Magyarországon. Polgári Szemle, 12. 2016.
- Horváth Lóránt Ödön: A Csornai Premontrei Prépostság története. Csorna, 2016.
- Illés Pál Attila – Juhász-Laczik Albin Szerk.: Örökség és küldetés – Bencések Magyarországon. Budapest, 2012.
- Ismeretlen egyházi szerző: Magyar egyház, merre tartasz? In: Magyar füzetek. Párizs. 1987.
- Jánosi Gyula: A 350 éves Győri Bencés Gimnázium. Szerk.: Bánhegyi Miksa: A Győri Czuczor Gergely Bencés Gimnázium jubileumi évkönyve, 1977.
- Juliane Brandt: A vallás társadalomtörténete. Szerk.: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Bevezetés a társadalomtörténetbe. Budapest, 2006.
- Kabai Imre: Társadalmi rétegződés és életesemények. Budapest, 2006.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Modern mitológiák. 2000.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: A modern mitológiák elemzésének kérdései. Replika. 3. 2012.
- Karády Viktor: Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon, 1867–1945. Budapest, 1997
- Karády Viktor: Elitképzés, elitkiválasztás, elitlegitimáció. A középiskola társadalmi funkcióinak alakulása Magyarországon 1948 előtt. Szerk.: Sasfi Csaba. Írástörténet – szakszerűsödés. Szombathely. 1992.
- Kardos József: Iskola a politika sodrásában 1945–1993. Budapest, 2007.
- Karlovitz János Tibor: Katolikus szerzetesrendi iskolák. Szerk.: Buda András – Kiss Árpád. Interdiszciplináris pedagógia, tanárok, értelmiségiek. Debrecen. 2009.
- Kálmán Peregrin: Megállapodás tervezet 1956-ból. Vigilia, 10. 2007.
- Károly Anna: Az oral history mint kutatási módszer. Magiszter,2. 2007.
- Kelemen Elemér: Az államosítás oktatástörténeti előzményei Magyarországon. Neveléstörténet, 2008. 3–4.
- Keller Márkus: Két elit-középiskola a Horthy-korban. Korall, 2001. 1 – 2.
- Kemenes László: A mai katolikus középiskolák. Turányi László Szerk.: Magyar Katolikus Almanach. Budapest, 1988.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

- Kemény István: Közelről s távolból. Budapest, 1991.
- Keszei András: Az emlékezet rétegei. Korall, 3. (2010)
- Kisasszondy Éva: Az Állami Egyházügyi Hivatal iratanyagának jegyzékei. Adattár. Budapest, 2005.
- Kiszely Gábor: ÁVH. Egy terrorszervezet története. Budapest, 2000.
- Kolosi Tamás: Tagolt társadalom. Budapest, 1987.
- Kovács Benedek – Lajtai Mátyás: Magyarország vallási viszonyai a népszámlálások és egyéb lakossági adatfelvételek tükrében. Statisztikai Szemle, 6. 1998.
- Kovács Éva: A magyar közoktatásügy története 1945 és 1956 között. (A magyar közoktatás-politikai ideológiai változásai). Doktori disszertáció, 2003.
- Kovács Éva: „Megegyezés" az iskolák ügyében. Az állam és a legnagyobb iskolafenntartó egyházak közötti tárgyalások az iskola államosítás után. Történelmi Szemle, 3–4. 2003.
- Kovácsi I. Gábor – Kende Gábor: A tudáselit középiskolái – A két világháború közötti tudáselit középszintű iskoláztatása. Korall, 1–2. 2001.
- Kozma Tamás. Szerk. Educatio, 1. 1992.
- Kozma Tamás: Egyházi iskolák – Interkulturális nevelés. Educatio, 3. 2005.
- Köbel Szilvia: „Oszd meg és uralkodj!" Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között. Budapest, 2005.
- Köbel Szilvia: A pártállam strukturális eszköztára az egyházpolitika szolgálatában. Szerk. Soós Viktor Attila–Szabó Csaba–Sziget László.: Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. 2010.
- Kőrösi Zsuzsánna – Molnár Adrienne: Titokkal a lelkemben éltem. Budapest, 2000.
- Köpeczi Bócz Edit: Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége. Budapest, 2004.
- Lengvári István: A Pécsi Ciszterci gimnázium tanulói 1851–1911. Korall, 2. 2001.
- Lénárd Ödön – Tímár Ágnes – Szabó Gyula – Soós Viktor Attila: Utak és útvesztők. Budapest, 2006.
- Majtényi György: Az értelmezés hatalma – a hatalom értelmezése. Az 1945 utáni társadalomtörténet fogalmi nyelvéről. Korall,2. 2005.
- Mészáros István: Piarista köz. Budapest, 1987.
- Mészáros István: Iskola Szent Márton hegyén: A pannonhalmi Bencés Gimnázium története. Pannonhalma, 1990.
- Mészáros István: Iskola Szent Márton hegyén. Pannonhalma, 1990.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

- Mészáros István: Széljegyzet egy dokumentumkötethez (Rákosi és Czapik "egyezkedése" 1950-ben). Távlatok, 1. 1991.
- Mészáros István: Kimaradt tananyag: kimaradt történelmi-tananyag a katolikus egyházról felnőtteknek és fiataloknak (I. II. III.) Budapest, 1996–2003.
- Mészáros István: A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Budapest, 2000.a
- Mészáros István: „Állok Istenért, egyházért, hazáért" – Írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2000.b
- Mészáros István: Prímások, pártok, politikusok, 1944–1945. Adalékok a Magyar Katolikus Egyház XX. századi történetéhez. Budapest, 2005.
- Mészáros István: Villanások a ferences pedagógia hazai múltjából. Szerk.: P. Fekete László András OFM: A Szentendrei Ferences Gimnázium jubileumi évkönyve 1950-2000. Szentendre, 2000.
- Mérei Ferenc: Társ és csoport. Budapest, 1989.
- Mikó Zsuzsanna: A pócspetri-per(ek). Szerk.: Szabó Csaba – Szigeti László.: Az egyházi iskolák államosítása, 1948. Budapest, 2008.
- Müller Rolf: Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban. Budapest, 2012.
- Müller Rolf: A magyar politikai rendőrség, 1945–1956. Szervezettörténeti áttekintés. Megvalósult szükségszerűség. Az állami rendőrség megszervezése. Szerk.: Jámbor Orsolya Ilona – Tarján G. Gábor. Szerk.: Rendészettörténeti tanulmányok, 2020.
- Mindszenty József: Hirdetem az Igét. Válogatott szentbeszédek és körlevelek 1944–1975. Vaduz, 1983.
- Nagy Péter Tibor: Vallásos nevelés 1949 előtt. Magyar Pedagógia, 4. 1999.
- Nagy Péter Tibor: Az állami befolyás növekedése a Magyarországi oktatásban (1867-1945). Akadémiai doktori értekezés. 2003.
- Nagy Péter Tibor: Az iskolai elitek és az iskolázott elitek kutatása. Új Pedagógiai Szemle, 4. 2008.
- Nagy Péter Tibor: Elitszociológia és neveléstörténet-írás Neveléstudomány, 3. 2013.
- Orbán Annamária – Szántó Zoltán: Társadalmi tőke. Erdélyi társadalom, 2005. 2.
- Papp Z. Attila: Mérve vagyon: az egyházi iskolák néhány oktatásstatisztikai jellemzője. Educatio, 3. 2022.
- Pataki Ferenc: Együttes élmény - kollektív emlékezet. Magyar Tudomány, 1. 2003.
- Paul Thompson: Történelem és közösség. In. Aetas, 1. 2004.
- Pálvölgyi Ferenc: A kollégiumi nevelés évszázadai. Mester és Tanítványa, 2007.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

- Pelles Tamás: A pannonhalmi olasz gimnázium. Iskolakultúra, 10. 2000.
- Polyák Petra: „Osztályidegenek” az egyetemen. Korall, 2016.
- Pusztai Gabriella: Kimaradt generációk. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1. 1996.
- Pusztai Gabriella – Verdes Emese: A társadalmi tőke hatása a felekezeti gimnazisták továbbtanulási terveire. Szociológiai Szemle, 1. 2002.
- Pusztai Gabriella: Iskola és közösség – Felekezeti középiskolások az ezredfordulón. Budapest, 2003.
- Tánczos Gábor: A népi kollégisták útja: 1939 – 1971. Budapest, 1977.
- Pusztai Gabriella: A társadalmi tőke és az iskolai pályafutás. Budapest, 2008.
- Püski Levente: Elitek a Horthy-kori Magyarországon. Rubicon, 1. 2024.
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2005.
- Róbert Péter: Foglalkozási osztályszerkezet: elméleti és módszertani problémák. Szociológiai Szemle, 2. 1997.
- Sárai-Szabó Kelemen – Fekete Dávid: A győri bencés gimnázium működése a II. világháború végétől 1949-ig. Polgári Szemle, 1–3. 2021.
- Sárai-Szabó Kelemen – Dömötör Mihály: A győri bencés gimnázium második államosított tanéve és a szerzetesek visszatérése. Polgári Szemle, 4–6. 2021.
- Skrabski Árpád – Kopp Mária: Társadalmi beállítottság, társadalmi tőke. Századvég, 12. 1999.
- Somogyvári Lajos: Származási kategóriák és lemorzsolódás a középiskolában (1953–1962) Neveléstudomány, 3. 2015.
- Somorjai Ádám: Az amerikai levéltárak titkai – Válogatott írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2021.
- Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László Szerk.: Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Budapest, 2010.
- Soós Viktor Attila: Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája – Az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak hivatali pályaképe. Doktori disszertáció, 2014.
- Soós Viktor Attila: Az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársainak tevékenysége a Győri egyházmegye területén – püspöki biztosok, megyei megbízottak. Szerk. Arató György–Nemes Gábor–Vajk Ádám: Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára. Győr, 2016.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

- Stefano Bottoni: Egy különleges kapcsolat története. A magyar titkosszolgálat és a Szentszék, 1961- 1978. Szerk.: Bánkuti Gábor–Gyarmati György: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből. Budapest, 2010.
- Szántó Konrád: Az Egyházügyi Hivatal titkai. Budapest, 1990.
- Szabó Csaba Szerk.: Egyházügyi hangulat-jelentések, 1951, 1953. Budapest, 2000.
- Szabó Csaba Szerk.: A Grősz-per előkészítése 1951. Budapest, 2001.
- Szabó Csaba – Szigeti László Szerk.: Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948. Budapest, 2008.
- Szabó Csaba: A (Katolikus) egyháztörténetírás elmúlt 25 éve. Szerk.: Ambrus László: Egyháztörténeti tanulmányok. Eger, 2016.
- Szalai Béla: Mozaikok – Pannonhalma 1956. Budapest, 2009.
- Szalai Béla: Pannonhalma az 1956-os forradalom idejében. Szerk.: Illés Pál Attila – Juhász-Laczik Albin: Örökség és küldetés – Bencések Magyarországon Rendtörténeti Konferenciák 7. Budapest, 2012.
- Szalai János: A papi utánpótlás. In: Magyar Katolikus Almanach. Szerk.: Turányi László Budapest, 1988.
- Szántó Konrád: A katolikus egyház története. I-III. Budapest, 1988.
- Szántó Konrád: Az Egyházügyi Hivatal titkai. Budapest, 1990.
- Szántó Konrád: A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945-1991. Miskolc, 1992.
- Szelényi Iván: Új osztály, állam, politika. Budapest, 1990.
- Székelyné Kőrösi Ilona: A Piarista iskola Kecskeméten. Könyv és Nevelés, 2016.
- Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956-1990. Budapest, 2008.
- Tabajdi Gábor: A hatalom és az egyházak (Kádár János nyilatkozati alapján). Egyházfórum, 3. 2011.
- Takáts Sándor: A Főváros alapította Budapesti Piarista Kollégium Története. 1895.
- Tánczos Gábor: A népi kollégisták útja: 1939–1971. Budapest, 1977.
- Tengely Adrienn: Az iskolaállamosítás kérdése az őszirózsás forradalom idején Adalékok az őszirózsás forradalom időszakának oktatástörténetéhez. Neveléstörténet, 1–2. 2018.
- Tomka Miklós: Vallás és vallásosság. Szerk.: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György: Társadalmi riport. Budapest, 1990.
- Tomka Miklós: Magyar katolicizmus. Budapest, 1991.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

- Tomka Ferenc: Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945-1990 és az ügynökkérdés. Budapest, 2005.
- Tomka Miklós: A felekezeti oktatásügy társadalmi megítélése. Educatio, 3. 2005.
- Tóth Eszter Zsófia: Mozaikok az 1960-as évek pannonhalmi diákéletéből – az 1965-ös Baradla barlang baleset apropóján. Szerk.: Ujváry Gábor: Veritas évkönyv 1. 2014.
- Tóth Eszter Zsófi: Az 1956-os forradalom emlékezete Pannonhalmán. Szerk. Botos Katalin: A Katolikus Egyház és az 1956-os forradalom. Budapest, 2018. 85–91.
- Tölgyesi Zoltán: A kommunista egyházpolitika szakaszai Magyarországon 1948-tól 1964-ig. Mediárium, 4. 2011.
- Majtényi György: Az értelmezés hatalma – a hatalom értelmezése. Az 1945 utáni társadalomtörténet fogalmi nyelvéről. Korall, 19–20. 2005.
- Orbán Annamária – Szántó Zoltán: Társadalmi tőke. Erdélyi társadalom, 2. 2005.
- Ortutay Gyula: Művelődés és politika. Budapest, 1949.
- Ö. Kovács József – Czetz Balázs – Kunt Gergely Szer.: Politika és mindennapok. Miskolc, 2007.
- Ö. Kovács József: A kollektivizálási kampány „szocreál" kontextusai Magyarországon (1948–1953). Aetas, 4. 2009.
- Ö. Kovács József: A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945−1965. Budapest, 2012.
- Ö. Kovács József: Hiányaink. A magyar kommunista diktatúra, a rendi államszocializmus és a színlelt szocializmus társadalomtörténeti nézőpontjai. Szerk.: Rainer M. János: A szovjet típusú rendszer időszakának vitatott kérdései. Budapest, 2022.
- Ugrai János: Vargabetűk az iskolában. A kétszáz évvel ezelőtti kollégiumi tanulmányok szabályszerűségeiről. Korall, 12. 2011.
- Vagyon Andrea: A felekezeti oktatás államosítása (1948–1950) – A győri bencés gimnázium iratai alapján. Mester és tanítványa, 2005. 8. 158–164.
- Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Bp. 2005.
- Várszegi Asztrik: Pannonhalmi húsvétok (1951 – 2018). Szerk.: Zombori István: Ecclesiae Et Historiae Servus Infatigabilis, Tanulmányok Somorjai Ádám 70. születésnapjára. Budapest, 2022.
- Vértes Lázár: Oral History. A szemtanúként elbeszélt történelem lehetőségei. Aetas, 1. 2004.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

- Vida István: Az állami politikai vezető réteg összetétele az 1980-as évek elején. Szerk.: Fokasz Nikosz – Örkény Antal: Magyarország társadalomtörténete 1945 – 1989. Budapest. 2000.
- Völgyesi Zoltán: A kommunista egyházpolitika szakaszai Magyarországon 1948-tól 1964-ig. Mediárium 4. 2011.
- Vörös Géza: Egyházak az állambiztonsági dokumentumokban. Szerk.: Bánkuti Gábor – Gyarmati György Csapdában – Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989. Budapest, 2010.
- Wirthné Diera Bernadett: Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban – Az 1961-es ”Fekete hollók” fedőnevű ügy elemzése. Doktori disszertáció. 2015.

Interneten elérhető tanulmányok és adatbázisok

- Fejérdy András: „Itt a döntés egyoldalúan történik” – az 1950-es megállapodás és a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása. https://abtk.hu/ismerettar/evfordulok/1559-itt-a-dontes-egyoldaluan-tortenik-az-1950-es-megallapodas-es-a-szerzetesrendek-mukodesi-engedelyenek-megvonasa (2024.01.02.)
- Fekete András: Iskolánk különleges helyzete kialakulásakor. https://web.archive.org/web/20071223111337/http://www.ferences-sze.sulinet.hu/gimn/tortenet/Fekete_egyedi.htm. (2024.11.20.)
- Ittzés Ádám: Iskolatörténet. https://digit.kjmk.hu/category/iskolatortenet/ (2024.11.22.)
- Gianone András: A Katolikus Pedagógiai Intézet történelmi gyökerei a kiegyezéstől a rendszerváltásig, A katolikus oktatás és országos szervezetei az elmúlt másfél évszázadban. Budapest, 2017. 6–8. https://docplayer.hu/110920352-A-katolikus-pedagogiai-intezet-tortenelmi-gyokerei-a-kiegyezestol-a-rendszervaltasig.html (2024.12.12.)
- Kálmán Peregrin OFM: Ferences alapítás és újjáalapítás – a megmaradás érdekében: Adalékok a Kapisztrán-rendtartomány iskolavállalásához, Alapítás és újjáalapítás – a megmaradás érdekében - Szent Antal Esztergomi Ferences Gimnázium és Kollégium (2024.11.01.)
- KSH: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsi001b.html (2024.01.20.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

- Magyar Katolikus Lexikon. I–XV. Főszerk. Diós István. Budapest, 1993–2013. http://lexikon.katolikus.hu/ (2024.12.02.)
- Marek Viktor: Az esztergomi ferences gimnázium története az indulástól a második világháború végéig. https://franka-egom.ferences.eu/index.php?id=az-indulastol-a-masodik-vilaghaboru-vegeig. (2024.11.20.)
- Pávai Erzsébet: A gimnázium megindulásának előzményei. https://web.archive.org/web/20071223090434/http://www.ferences-sze.sulinet.hu/gimn/tortenet/DrPavai.htm (2024.11.20.)
- Pethő Zsoltné Németh Erika: Ferences Gimnázium. 1950-2005. https://web.archive.org/web/20071223111401/http://www.ferences-sze.sulinet.hu/gimn/tortenet/NEtort.htm (2024.11.20.)
- Szakál Ádám: A gimnázium története. https://budapest.piarista.hu/gimnazium/a-gimnazium-tortenete. (2024.11.11.)
- Varga Kapisztrán: Ferences iskolák Esztergomban. https://franka-egom.ferences.eu/index.php?id=ferences-iskolak-esztergomban. (2024.11.20.)
- A valóság a történelmi mítoszok mögött. Múlt-kor történelmi magazin. 2008. 09. https://multkor.hu/20080919_a_valosag_a_tortenelmi_mitoszok_mogott_ (2024.01.04.)
- Az 1956-os Intézet Alapítvány által archivált interjúk száma már meghaladja az ezret. Oral History | 1956-os Intézet Alapítvány (1956osintezet.hu) (2024.01.02)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Összefoglaló

A dolgozat főbb kérdései végsősoron a pártállam egyházüldöző tevékenységének eredményeit vizsgálják, a diktatúra időszakában legálisan működhető négy szerzetesrend és annak nyolc gimnáziumának létezését, működését és tevékenységének vallási és társadalmi eredményeit. A vallásüldözés miatt az egyház és a szerzetesrendek társadalomra gyakorolt hatása jelentősen csökkent, de mindvégig élő maradt, aminek hatása még napjainkban is érzékelhető. A szerzetesek és iskoláik, meghurcoltatásaik majd, állami figyelemmel kísérésük ellenére is túléltek, ráadásul iskoláik eredményesen fejlődhettek, nyílhattak tovább. Azok a szülők és diákok, akik ezeket az iskolákat választották, legnagyobbrészt értelmiségi háttérrel rendelkeztek. Ugyanakkor a társadalom minden szintjéről érkeztek diákok, aminek hátterében minden bizonnyal a vallásos nevelés igénye állt. Motivációjukat tekintve, jártak még ide a deklasszált családok és a pártállam céljaival azonosulni kevésbé képes szülők gyermekei. A Horthy-korszak társadalmi szerkezetének felszámolására tett pártállami lépések hatásai kitapinthatók. A deklasszálódott családok kiemelkedő száma a kutatott korszak elejének (1950-1960) első korszakában jól körülhatárolható, de a „két osztály egy réteg” szocialista társadalomkép megalkotását célzó állami törekvések hatása markánsan nem mutatható ki. A szocialista időszak társadalomszerkezeti mozgásai azonban jól ábrázolhatóak az anyakönyvek vizsgálatával. Ugyanakkor az a vélekedés, miszerint a pártvezetők gyermekei katolikus gimnáziumba jártak a vizsgált időszakban, egyértelműen cáfolható a kutatás alapján. Az iskolák vonzáskörzetéről elmondható, hogy mindegyik gimnázium iránt országos volt az érdeklődés, vagyis nem volt olyan iskola, amelyikbe ne érkezett volna diák az ország minden tájáról. Azonban, az iskolák lefedettsége eltérő: a pannonhalmi és esztergomi gimnáziumok az ország egész területéről nagyobb részben fogadtak diákokat, a szentendrei vagy budapesti piarista iskolákat leginkább szűkebb környezetükből látogatták. A többi szerzetesi gimnáziumban is magas a távolabbi megyékből érkező gyermekek száma. Mindezek az iskolák kollégiumaival, azok diáklétszámával mutatnak relevanciát. A vallásosság fenntartásában játszott kiemelt szerepükön túl, a szerzetesrendek nemzetközi kapcsolatai is hatást gyakoroltak működésükön keresztül a hazai egyház és társadalom történetére.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

Summary

The main questions of this thesis ultimately examine the results of the party-state's persecution of the church. The existence, functioning and religious and social achievements of the four monastic orders and their eight gymnasiums that were legally functioning during the dictatorship. Due to the religious persecution, the influence of the Church and the monastic orders on society was significantly reduced, but remained alive and well, and its impact is still felt today. The monks and their schools have survived, despite their persecution and state surveillance, and their schools have continued to develop and open successfully. The parents and students who chose these schools were, for the most part, from intellectual backgrounds. At the same time, students came from all levels of society, and the need for a religious education was certainly at the root of this. In terms of their motivation, there were also children from declassed families and parents who were less able to identify with the aims of the party state. The effects of the party-state's moves to dismantle the social structure of the Horthy era can be traced. The outstanding number of declassified families in the early period of the research (1950-1960) can be well delimited, but the influence of the state's efforts to create a socialist social image of "two classes, one layer" cannot be clearly seen. However, the social structural movements of the socialist period can be well illustrated by examining the birth registers. However, the notion that the children of party leaders attended Catholic grammar schools during the period under study is clearly refuted by the research. As regards the schools' catchment areas, the interest in all of them was national. In other words, there was no school without students from all over the country. However, the coverage of the schools varied; the Pannonhalma and Esztergom grammar schools received a larger proportion of pupils from all over the country, while the Piarist schools in Szentendre or Budapest were mostly attended from their more restricted surroundings. The other monastic grammar schools also had a high number of children from distant counties. All this is relevant to the colleges of the schools and their student population. In addition to their prominent role in the maintenance of religiosity, the international relations of the monastic orders have also had an impact on the history of the domestic church and society through their activities.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.027

MELLÉKLETEK

1. számú melléklet. A Pannonhalmi Bencés Gimnázium egyik diákjának anyakönyve (1952).

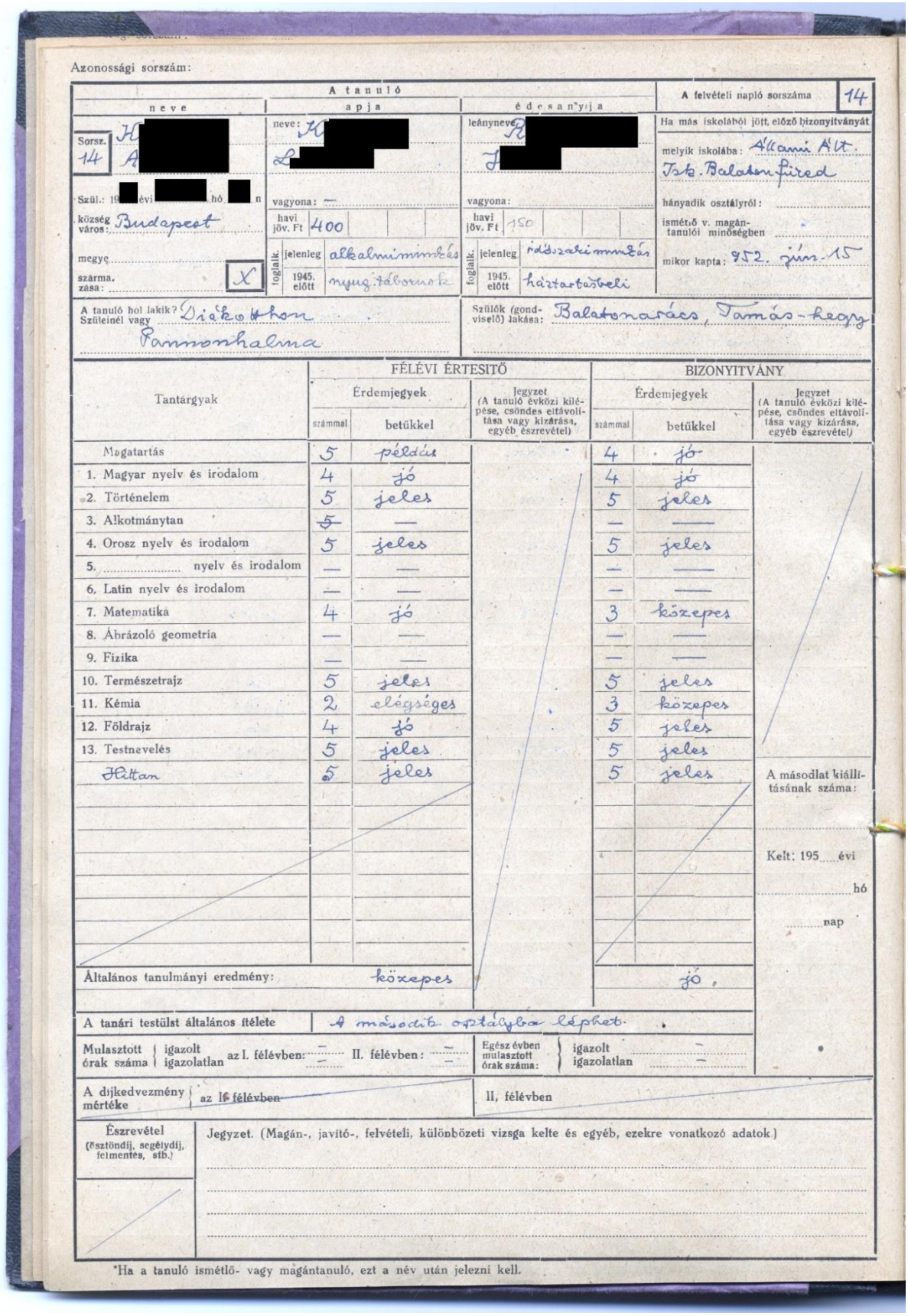

Azonossági sorszám:

A tanuló neve	apja neve	édesanyja leánykori neve	A felvételi napló sorszáma: 14
Sorsz. 14 [redacted]	[redacted]	[redacted]	Ha más iskolából jött, előző bizonyítványát melyik iskolába: Állami Ált. Isk. Balatonfüred
Szül.: 19[redacted] évi [redacted] hó [redacted] n.	vagyona: —	vagyona:	hányadik osztályról:
község város: Budapest	havi jöv. Ft 400	havi jöv. Ft 150	ismétlő v. magántanulói minőségben
megye:	foglalk. jelenleg: alkalmi munkás	foglalk. jelenleg: időszaki munkás	mikor kapta: 952. jún. 15
származása: X	1945. előtt: nyug. tábornok	1945. előtt: háztartásbeli	

A tanuló hol lakik? Szüleinél vagy Diákotthon Pannonhalma

Szülők (gondviselő) lakása: Balatonarács, Tamás-kegy

Tantárgyak	FÉLÉVI ÉRTESITŐ Érdemjegyek számmal	betűkkel	Jegyzet (A tanuló évközi kilépése, csöndes eltávolítása vagy kizárása, egyéb észrevétel)	BIZONYITVÁNY Érdemjegyek számmal	betűkkel	Jegyzet (A tanuló évközi kilépése, csöndes eltávolítása vagy kizárása, egyéb észrevétel)
Magatartás	5	példás		4	jó	
1. Magyar nyelv és irodalom	4	jó		4	jó	
2. Történelem	5	jeles		5	jeles	
3. Alkotmánytan	~~5~~	—		—	—	
4. Orosz nyelv és irodalom	5	jeles		5	jeles	
5. ..... nyelv és irodalom	—	—		—	—	
6. Latin nyelv és irodalom	—	—		—	—	
7. Matematika	4	jó		3	közepes	
8. Ábrázoló geometria	—	—		—	—	
9. Fizika	—	—		—	—	
10. Természetrajz	5	jeles		5	jeles	
11. Kémia	2	elégséges		3	közepes	
12. Földrajz	4	jó		5	jeles	
13. Testnevelés	5	jeles		5	jeles	
Hittan	5	jeles		5	jeles	

A másodlat kiállításának száma:

Kelt: 195... évi ..... hó ..... nap

Általános tanulmányi eredmény: közepes — jó

A tanári testület általános ítélete: A második osztályba léphet.

Mulasztott órák száma: igazolt — igazolatlan — az I. félévben: — — II. félévben: — —

Egész évben mulasztott órák száma: igazolt — igazolatlan —

A díjkedvezmény mértéke: az I. félévben — II. félévben

Észrevétel (ösztöndíj, segélydíj, felmentés, stb.)

Jegyzet. (Magán-, javító-, felvételi, különbözeti vizsga kelte és egyéb, ezekre vonatkozó adatok.)

*Ha a tanuló ismétlő- vagy magántanuló, ezt a név után jelezni kell.

Forrás: Pannonhalmi Bencés Gimnázium, Gimnáziumi Irattár.